TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

DİN-MİTOS İLİŞKİSİ: HIRİSTİYANLIK ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Tezi Hazırlayan:
MEHMET ZAFER İNANLAR

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. DURMUŞ ARIK

ANKARA 2015

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

DİN-MİTOS İLİŞKİSİ: HIRİSTİYANLIK ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Tezi Hazırlayan:
MEHMET ZAFER İNANLAR

ANKARA 2015

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

DİN-MİTOS İLİŞKİSİ: HIRİSTİYANLIK ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Tezi Hazırlayan:
MEHMET ZAFER İNANLAR

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. DURMUŞ ARIK

Tez Jüri Üyeleri:	İmzası:
Prof.Dr. Durmuş ARIK	
Prof.Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU	
Prof.Dr. Şaban Ali DÜZGÜN	
Prof.Dr. Ali İhsan YİTİK	
Prof.Dr. Ali İsra GÜNGÖR	

ANKARA 2015

KISALTMALAR

AÜİF : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

DA : Dini Araştırmalar

DİS : Din ve İnanç Sözlüğü

DRE : A Dictionary of Religion and Ethics

DTA : Dinler Tarihi Ansiklopedisi

Ed. : Edited by, editör

EI : Encyclopaedia of Islam

ER : An Encyclopedia of Religion

ERE : Encyclopaedia of Religion and Ethics

Gal. : Galatyalılara Mektup

I.Kor. : Korintoslulara Birinci Mektup

II. Kor. : Korintoslulara İkinci Mektup

İHKS : İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü

Mark. : Markos

Mat. : Matta

MS : Mitolojiler Sözlüğü

I.Pet. : Petrus'un Birinci Mektubu

Res. İş. : Resullerin İşleri

Rom. : Romalılara Mektup

I.Sel. : Selaniklilere Birinci Mektup

tsz. : Tarihsiz

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

WR : World Religions

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....I
GİRİŞ IV
A- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI VIII
B- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ XI
C- ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI XII
D- KAYNAKLAR.....XIII

I. BÖLÜM
DİNİN MAHİYETİ, OLUŞUMU VE DİN-MİTOS İLİŞKİSİ
A- KELİME VE KAVRAM OLARAK DİN 1
B- DİNİN İŞLEVİ 4
1- Dinin Psikolojik İşlevi: Hayatı Anlamlandırma Aracı Olarak Din 7
2- Dinin Sosyolojik İşlevi: Toplumsal Norm Koyucu Olarak Din.....10
3- Dinin Ruhi Rehabilite İşlevi: Yatıştırıcı Bir Araç Olarak Din 11
C- KELİME VE KAVRAM OLARAK MİTOS.....15
D- MİTOS, EFSANE, DESTAN VE MASAL ARASINDAKİ İLİŞKİ.....19
E- MİTOS TÜRLERİ 22
1- Köken (Orijin) Mitosları.....22
2- Ritüel Mitosları 23
3- Kozmogoni/Antropogoni Mitosları 27
4- Eskatoloji Mitosları 29
F- MİTOSUN ÖNEMİ VE İŞLEVİ 33
G- DİN-MİTOS İLİŞKİSİ 38

II. BÖLÜM
HIRİSTİYANLIK VE MİTOLOJİ
A- HIRİSTİYANLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİM SÜRECİNİ ETKİLEYEN ŞARTLAR 44
1- Sosyo-Kültürel ve Dini Durum 44
1.1. Mitraizm ve Maniheizm'in Etkileri.....47
1.2. Gnostisizm'in Etkileri.....51
2- Felsefi Durum.....54
3- Pavlus Unsuru 60
3.1. Yahudi Şeriatının İlgası.....61
3.2. Asli Günah Ve Kefaret İlkesinin Tesisi.....66
3.3. Teslis İlkesinin Tesisi 68
4- Kutsal Kitap Külliyatının Oluşum Sürecindeki İç ve Dış Etkiler.....71
5- İsa Mesih'in Şahsiyeti Hakkındaki Mitolojik Unsurlar.....78
5.1. Teslis veya İsa'nın Tanrılığı Meselesi.....79
5.1.1. Teslisin Birinci Unsuru: Baba 86
5.1.2. Teslisin İkinci Unsuru: Oğul.....89
5.1.3. Teslisin Üçüncü Unsuru: Kutsal Ruh.....96
5.2. Teslis İnancının Genel Bir Değerlendirmesi.....100
5.3. Bakireden Doğumu Meselesi 102
5.4. İsa'nın Ölüp Ölmediği Meselesi 106

5.5. Beklenen Mesih Oluşu 112
5.5.1. Eski Ahit'e Göre Beklenen Mesih 112
5.5.2. Yeni Ahit'e Göre Beklenen Mesih 118
6- Mitolojik Güneş Tanrıları, Zodyak Simgeleri ve Hz. İsa İlişkisi 127
7- İnkarne Tanrılar Ve Hz. İsa İlişkisi 150
8- İnkarnasyon Düşüncesinin Analizi 154
9- Hz. İsa ve Mitik Kahramanlar Benzerliği 156
10- Bazı Hıristiyan Bayramları ve Sakramentlerindeki Yabancı Unsurlar 160
10.1. Noel/Noel Baba İnancı 160
10.2. Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) 167
10.3. Vaftiz 176
B- KUTSAL KİTABIN BAŞKA BİR AÇIDAN TEFSİRİ VEYA DEMİTOLOJİZASYON ÇALIŞMALARI 183
C- HIRİSTİYANLIKTAKİ DİĞER BAZI DIŞ ETKİ VE MİTOLOJİK UNSURLAR 193

III. BÖLÜM
MİTOLOJİNİN YENİDEN DOĞUŞU YA DA YAŞAYAN MİTOS
A- MODERN HAYAT VE MİTOLOJİ 202
1- Modern Falcılık, Büyücülük ve Kâhinlik 204
2- Modern Gizemler ve Hurafeler 207
3- Antikiteden Moderniteye Geçen Kavram ve Semboller 212
B- MODERN SİNEMA VE MİTOLOJİ 219
1- Beklenen Mesih ve Gnostik Fida Mitoslarını Konu Alan Filmler 220
2- Gnostik Kurtuluş Mitoslarını Konu Alan Filmler 227
3- Pagan ve Hıristiyan Mitoslarını Konu Alan Filmler 231
SONUÇ 236
ABSTRACT 242
BİBLİYOGRAFYA 244

ÖNSÖZ

Din ve mitoloji, insanlığı ilgilendiren en önemli iki kavramdır. Bu ikisi, dünya tarihinin başlangıcından itibaren hep insanla beraber bulunmuş, adeta insanın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bilinçli bir varlık olarak insan, din ve mitosun hem öznesi hem de nesnesi olmuş ve böylece insanlık tarihi denen muazzam birikim meydana gelmiştir. Düşünmek hasleti ile sair canlılardan ayrılan insan, bu sayede sanatın, edebiyatın, müziğin, felsefenin, mimarinin, bilimin ve dolayısıyla medeniyetin maddi manevi bütün unsurlarının banisi olmuştur. İnsanı anlamak, onun ayrılmaz birer parçası olan din ve mitosu anlamaktan geçer. Dolayısıyla geçmişin bütün gizli hazinelerinin anahtarı, din ve mitosun elindedir.

Dünya tarihi incelendiğinde dinin, insanın en temel güdülerinden birisi olduğu görülecektir. Öyle ki, modern iktisat bilimi açısından ancak talan ekonomisi ve vandalizm olarak adlandırılabilecek eskinin kanlı savaşları, esaretleri, sürgünleri ve istilaları bile, dini eylemler olarak görülebilir. Belki de bunun sebebi, *'aşkın'* nitelikli sebeplerin, insanı, kendine ait sebeplerden daha fazla motive edebilme gücünde yatmaktadır. Yaratılışın başından beri eylemlerinde üstün olanın iradesini ve onayını arayan insan, bazen din bazen de mitos olarak adlandırılan sisteme başvurma ihtiyacı hissetmiştir. Doğumda, ölümde, yiyecek ihtiyacını karşılamada, evlilikte, ictimai kurallara uymakta, avlanmakta, yolculukta, hulasa hayatın hemen her alanında din ve mitosun yol göstericiliğinden faydalanmıştır. Şu halde tarih, ister Tanrı'nın isterse insanın icadı olarak görülsün daima din tarafından şekillendirilmiştir denilebilir.

Dünya tarihi, bir müddet bir milletin yükselip diğerlerine galebe çaldığı, bir zaman sonra ise zayıflayıp diğerlerinin esiri olduğu hatta misyonunu tamamlayıp yok olup gittiği bir sahneyi andırmaktadır. Eskinin muzafferleri şimdinin mağlupları, eskinin mağlupları ise şimdinin galipleri konumundadır. Bu bağlamda son iki asra bakıldığında, dünyayı şekillendiren ana etkenin Hıristiyan kültürü olduğu görülmektedir. Öyle ki modern Batı olarak adlandırılan bu kültür atmosferi, ülkelerin isimlerini ve sınır çizgilerini belirlemekte, moda trendlerini tayin etmekte, nasıl konuşacağımıza, nasıl davranacağımıza ve hatta ne yeyip ne içeceğimize bizim adımıza karar vermektedir. Bu durumda Hıristiyanlık ve onun tarihi gelişim süreciyle

bu sürece etki eden faktörler, incelenmesi gereken konular haline gelmektedir. Hıristiyan kültürün oluşumunda başat etkenlerden biri, onun teşekkül ortamındaki hâkim mitolojik anlayışlar olduğundan, dinler tarihi biliminin iki temel alanı olarak Hıristiyanlık ve mitoslar, tezin temel konusu olarak belirlenmiştir. Umumi kanaate göre her ne kadar din ve mitos tamamen farklı ve birbirini dışlayan iki kavram gibi görülse de aslında birbirini tamamlayan iki nosyonu ifade etmektedir. Zira din ve mitostan yoksun hiçbir millet yoktur. Tarih boyu insanlığın inanç objesi bazen din bazen ise mitos olarak tezahür etmiştir. Birisinin yokluğunda diğeri hayatı anlamlandırma ve insanı mutlak gerçekliğe ulaştırma misyonunu üzerine almıştır. Yani din ve mitos, esasında birbirini besleyen birer kaynaktır.

Bütün modern görüntüsüne rağmen Hıristiyanlık, binlerce yıllık inançlar ve mitolojik hâsılanın bir karışımı görünümündedir. Onda, pekçok arkaik inancın izine rastlanabilir. Peki çelişki gibi görülen bu durum nasıl mümkün olmaktadır? Çünkü günümüzün en modern milletleri bile geçmişteki ilkel atalarının kültür ve inancından tamamen kendisini soyutlayıp yeni bir moderniteye kapı aralayabilmiş değildir. İşte bu şekilde belki tarih öncesi zamanlarla olan ilişkisini ortaya çıkaracağımız Hıristiyanlıkla birlikte Batı mentalitesini ve dolayısıyla modern çağı anlayıp yorumlayabilme imkânına kavuşabiliriz.

Çalışmanın birinci bölümünde, dinin değişik bakış açılarından ele alınan çeşitli tanımları verilip hayatımızdaki yeri ve işlevinden bahsedilecektir. Mitos türleri işlenip insanın yaratılıştan gelen ortak mitoslar yaratmaya meyyal mitojen özelliği ve mitik temalardaki benzerlikler serdedilecektir. Burada, insanların düşünce tarzlarının ortaklığı, aynı kalıtım özelliklerine sahip oldukları gösterilmeye çalışılacaktır. Mitik zihniyetin olumlu ve olumsuz yönleri, dinin mitosla kavramsal ilişki ağı ve mitos yaratan insan zihninin genel bir çerçevesi ortaya konulacaktır.

Din ve mitosun genel kanunlarının tespit edilip tartışılacağı ilk bölümün ardından, tezin mihverini teşkil eden Hıristiyanlık ve mitoloji bölümüne geçilecektir. Burada, Hıristiyanlığın ortaya çıkış süreci ve teşekkülü tespite çalışılacaktır. Hıristiyan inanç sistemi ve teolojisinin mitik inançlarla hemhâl olduğu gelişim evreleri, kutsal kitap külliyatının oluşum sürecindeki dış etki ve mitolojik unsurlar, İsa Mesih'in şahsiyeti hakkındaki mitolojik tasavvurlar gibi muhtelif konular mercek altına alınacaktır. Bu bağlamda Hıristiyanlığın teşekkülü ve temel dogmalarının

kabulünde önemli bir faktör sayılan Pavlus şahsiyeti incelenecek ve onun Hıristiyanlığa getirdiği yenilikler ve bakış açısı, Yahudi şeriatının ilgası ile asli günah ve kefaret ilkelerinin tesisi alt başlıkları altında incelenmeye çalışılacaktır. Hıristiyan kutsal kitabındaki mitolojik unsurları kabul eden ve fakat bunların, yeni bir paradigma ile günümüz modern insanına hitap edebilecek şekilde yeniden yorumlanmasını savunan Rudolf Bultmann'ın öncülüğünü yaptığı demitolojizasyon çalışmaları özel bir öneme sahiptir. Dolayısıyla tezin son kısmını oluşturan üçüncü bölümde mitolojinin modern hayata derin nüfuzunun izleri takip edilecektir. Türkiye'de ilk defa olarak, din ve mitos eksenli özgün bir bakış açısını yansıttığına inandığımız tespitleri içerecek şekilde Amerikan sineması özelinde Hıristiyan kültürünün şekillendirdiği Batı sinema geleneğinin kullanageldiği mitik paradigmaya dair bilhassa kristolojik ve eskatolojik özellikli spesifik örnekler işlenerek çalışma bitirilecektir.

Son olarak tezimin bu hale gelmesiyle ilgili birkaç hususu burada belirtmeyi zaruri görmekteyim. Çok defalar ümidimin kırılıp bütün yazdıklarımı çöp kutusuna atmayı istediğim hengamede eşim onca emeğin yazık olmaması, artık bu tezin bitirilmesi gerektiği hususunda beni ikna edip cesaretlendirdi. Kendisine bu konuda müteşekkirim. Prof.Dr. Sadık Kılıç Bey'i de kıymetli zamanını ayırıp çok uzaklardan kendisindeki Bultmann'a ait kitabı fotokopi çektirip bana gönderme nezaketi gösterdiği için burada şükran ve minnet duygularımla yâdediyorum. Husûsan uzun bir aralıktan sonra yıllarca emek verdiğim çalışmamı artık bırakmayı düşündüğüm bir zamanda tez danışmanlığını kabul edip her şeye yeni bir başlangıç yaptıran, kitaplarını hiç esirgemeden benimle paylaşan, çalışmam hakkında iltifatkâr sözleriyle ümidimi yeniden yeşertip dirilten, katkı ve eleştirileriyle tezimin nihai hale gelmesini sağlayan sayın hocam Prof.Dr. Durmuş Arık Bey'i burada anmadan geçemem. Kendisine en kalbî şükran ve minnet duygularımla teşekkürü bir borç biliyorum.

GİRİŞ

Coğrafi keşifler sonucunda Batı Hıristiyanlığı'nın dünyanın diğer bölgelerine ulaşarak önceki ufkunun ötesindeki yerler ve insanlar tanıması, karşılaştırmalı dinler tarihi araştırmalarının başlangıcını teşkil etmiştir.[1] Bu mühim gelişme sonucu feodal sistem çökmüş, kent devletlerinin yükselişiyle beraber bütün eski paradigmalar altüst olmuştur. İşte tam bu sırada Batı'da köklü bir değişiklik meydana gelmiş ve eski mitosların küllenen ateşi yeniden alevlenmiştir. Evren ve insan telakkisi değişmiş, insan artık evrenin odak noktasına oturtulmuştur. Sömürgecilik faaliyetleri sonucu Doğu'nun zenginlikleri Batı'ya doğru akmaya başlayınca burjuvazi güçlenmiş ve bağımsız bilimsel araştırmalar gelişmeye başlamıştır. Böylece Mısır hiyeroglifleri ve Babil çiviyazıları çözülmüş, arkeolojik-antropolojik çalışmalardan elde edilen değişik materyaller, Hint ve Çin klasiklerinden batı dillerine yapılan tercümelerle gelen dokümanlar yepyeni bir bilim anlayışını doğurmuştur. Kısa sürede hızlı bir seyir kaydeden arkeolojik, paleontolojik ve karşılaştırmalı din araştırmaları sonucunda, Eski ve Yeni Ahit'te anlatılan bazı olaylarla diğer dinler arasında paralellik gösteren pek çok mitik ögenin varlığı tespit edilmiş[2] ve bu da araştırmacıları, genel olarak Kitab-ı Mukaddes ve özel olarak da Yeni Ahit'te anlatılan olayların mitolojik nitelikli oldukları düşüncesine sevketmiştir.

Yüzlerce yıldır devam eden skolastik ilim anlayışının baskısından bıkan bilim dünyası, kendisini sıkan bu cendereden kurtulmak için yeni bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu yol, bilim dünyasının düşman telakki ettiği skolastik ideolojinin temel fikir kaynağı olan Kiliseye, daha doğrusu Kilise şeklinde vücut bulan dine saldırmaktı. Dinin temeli de kutsal kitaba dayandığına göre, eğer bu kaynak tahrip edilebilirse, baskı nedeni de ortadan kaldırılabilecekti. İşte mitoloji araştırmaları bu safhada devreye girdi. İlkel kabul edilen halkların mitolojilerinde bile kutsal kitapla benzer ve paralel inanç ve ögelerin mevcudiyeti, Hıristiyanlığın kaynağı Kutsal Kitab'ın mitolojikliğine bir karine gibi görüldü. Bu nokta o dereceye vardırıldı ki, dinin, mitoloji ve halk destanlarının sistemleştirilmiş hali ve hatta Sigmund Freud gibi bazı kişilere göre bir "yanılsama" olduğu bile artık açıkça ileri sürülebiliyordu.

[1] Ali İhsan Yitik, **Hz. Meryem ve Efes Dinler Tarihi Yazıları**, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2001, 146.
[2] İHKS, II, 554.

Nitekim Freud, dinin mahiyetini incelediği müstakil çalışmasına *'The Future of an Illusion'* (Bir Yanılsamanın Geleceği) ismini uygun görmüştü.[3]

Tarihin teşekkülünde mitoloji kadar etkili bir gerçeklik daha bulunmaktadır ki, buna "din" adı verilmektedir. İnsanın insan olma sürecinde en büyük rolü oynayan faktör dindir denilebilir. O, doğumundan ölümüne kadar insanın ayrılmaz bir parçasıdır. Din duygusu, kendisinden en mahrum görünenlerde bile sırasında uyanan, insan tabiatının en temel öğelerinden biridir.[4] Şu halde insanlığın, tarihin hiçbir devrinde dinden ve din duygusundan yoksun bulunmamış olduğu söylenebilir.[5]

1800'lü yılların ilk yarısında dini köken araştırmaları ilk defa başladığında, dine köken bulma konusunda güneş tanrıları teorisi öne çıktı. Panteondaki her bir ulûhî varlık güneş ve ayın bir taklidi olarak görüldü. Bu düşünceye göre Apollo, Herkül, Samson, İndra, Krişna ve hatta İsa Mesih bile aynı şekilde birer güneş tanrısı idiler. Fransa'da C.F.Dupuis, 1795'te yayınladığı *'Origine de tous les Cultes'* (Bütün Tapınmaların Kökeni) isimli; Almanya'da F.Nork 1842'de yayınladığı *Biblische Mythologie* (Kitab-ı Mukaddes Mitolojisi); İngiltere'de Robert Taylor 1857 tarihli *'The Devil's Pulpit'* (Şeytanın Kürsüsü) gibi eserlerle modern zamanlarda bu telakkiyi ilk dile getirenler arasındaydılar. Bir müddet sonra, mitoloji ve dini inançlardaki her şeye *fallik* izahat getiren yeni bir eğilim ortaya çıktı: Bütün tanrılar, artık dölleme organları ve yeteneklerine dair kibarca ifade edilmiş isimlerden ibaret görülüyorlardı.[6]

Dinin kökeninde güneş tanrılarını bulan temayülün bir devamı olarak, nispeten daha küçük tanrıların varolduğunu düşünen ekollerin yükselişine şahit olunur. Bunlar, yeryüzü ve tabiat ruhlarına, kötü ruh ve ifritlere, bitki ruhlarına ve eğer dostsa insanın hizmetine, düşmansa insanın zararına kullanılabilecek büyü usullerine dikkat çekmekteydiler.

---

[3] Küçük hacimli bir çalışma olduğu için Türkiye'de müstakil olarak basılmamış, diğer birkaç eseriyle birlikte kitap haline getirilmiştir. Bkz. Sigmund Freud, **Uygarlık, Din ve Toplum**, çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, 4. basım, Ankara 1999.

[4] Herbert Spencer, **İlk Prensipler**, çev. Selmin Evrim, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1947, 16-17.

[5] Ekrem Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, SDÜ Basımevi, Isparta 2002, 1.

[6] Edward Carpenter, **Pagan & Christian Creeds: Their Origin and Meaning**, Harcourt, Brace and Company, New York 1920, 10. (www.sacred-texts.com/cla/pcc/pcc02.htm#page_10.)

Güneş sembolizmini savunan görüşler ile fallizim furyasından sonra, *Evhemerizm* denen yeni bir dönem başladı ki bu, tanrı ve tanrıçaların bir zamanlar gerçekten yaşamış, sonradan tarihin karanlıklarında kaybolmuş gerçek kişilikler olduğunu iddia eden teoridir. Bu teoriye göre mitoloji, tarihi kişiliklerin ilahlaştırılmasından doğmuş ve gerçek olay ve kişiler üzerine kurulmuştur.[7] Bu teorinin kurucusu olan Evhemeros (MÖ. 330-260) 20. yüzyılın başlarına kadar hem Müslüman, hem Hıristiyan ve hem de ateist çevrelerde dinin kökeni konusunda etkisini sürdürmüş bir isimdir. *Hiera Anagraphe* (Kutsal Yazıt) isimli eserinde Evhemeros, Hint Okyanusundaki belki de muhayyel bir ada olan Panchai'de başından geçenleri anlatmaktadır. İddiasına göre adadaki gezisi esnasında rastladığı bir Zeus tapınağında altından bir sütun bulmuştur. Bu sütunun üzerinde de yine altından bizzat Zeus'un yazdırdığı bir levha görmüştür. Levhanın üzerinde tanrılarla ilgili hikâyeler anlatılmaktadır. Bu anlatılanlara göre önemli bazı kişiliklerin ya hayatta ya da öldükten sonra tanrılar haline getirildikleri söylenmektedir.[8] Evhemeros da buradaki yazılanlara dayanarak tanrıların kökeninin, ruhlarına saygı duyulan ölü insanların, kahramanların veya kralların zamanla tanrılaştırılması olduğu yolundaki teorisini geliştirmiştir.[9]

Dinlerin kökeni meselesinde zikredilen ekollerden bütünüyle farlılıklar arz eden bir diğer görüş sahibi ise, monoteist düşünce ekolünün kurucusu konumundaki Wilhelm Schmidt'tir. Onun temsil ettiği bu ekolün savunduğu teze göre, insanoğlunun en eski dini tek tanrı inancıdır.[10] Schmidt, *"Tanrı Fikrinin Kökeni"* adlı 12 ciltlik geniş eserinde, başlangıçta monoteist karaktere sahip dinlerin zamanla bozularak politeizme kaydığı temel esprisinden hareket etmektedir. Schmidt'in bu görüşü ileri sürmesindeki en büyük etkenlerden biri, onun antropolog kişiliği kadar inançlı bir cizvit papazı da olmasıdır. Fakat onu esas etkileyen düşünce, Andrew Lang'ın, Tylor'a antitez mahiyetindeki "Dinin Oluşumu" adlı eserindeki başlangıç monoteizmi düşüncesidir. Lang burada pek çok örnek vererek politeist inanç içinde

[7] Eric J. Sharpe, **Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram**, çev. Ahmet Güç, Arasta Yayınları, Bursa 2000, 39.
[8] Kürşat Demirci, **Dinler Tarihinin Meseleleri**, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, 16.
[9] **Dıctıonary of Relıgıon and Ethıcs (DRE)**, Ed. Shailer Mathews, The Macmillan Company, New York 1923, 155.
[10] Günay, 134; Katipoğlu, 68.

tam olarak tanımlanamayan bir tanrı inancının varlığından bahseder. Bu ulu tanrı ne ölmüş bir atanın ruhu ne de bir hayalettir.[11]

Şüphesiz bütün bu açıklamalarda bir takım gerçekler bulunmakla beraber her ekol en çok kendi mücadelesini ön plana çıkarıyordu. Bu düşüncedeki yazarların çoğu da ister istemez ilgilerini kökenler konusunda sihir ve büyü meselesine hasrediyorlardı. Bu arada Hıristiyan Kilisesi ise bu spekülasyonlardan özellikle uzak kalıyordu. Zira Kilise, böylesi barbarlık ve putperestliklerle çok az ilgisi olan sıradan halkı kendinin yanılmaz olduğuna ikna etmeye çalışmakta ve yegâne otorite olarak ilahi esinlemeyi temsil etmekte idi. Fakat çoğu kimseler, dinin paganizmle tamamen aynı kaynaktan doğduğunu düşünüyor ve inanç esaslarıyla ayinlerinin büyük oranda paganizmle ortak olduğuna inanıyorlardı. Bu ortamda sekülaristler de, Kilise'ye karşı kin ve nefretlerinin yönlendirmesiyle, dünyanın başından beri bütün din adamlarının sahtekârlık ve şarlatanlık yaptıklarını, bütün dini ritüellerin de ancak onların şahsi zenginliklerini artırmak için cahillerin boş inançlarından kazanç sağlamak maksadıyla uydurdukları şeytan aletleri olduğunu iddia ediyorlardı. Aslında yaşananlar tam bir karşı devrimdi. Popper'in ifadesiyle Hıristiyan Tanrısına karşı yapılan natürist devrim O'nun yerine deist çerçeveli Doğa'yı geçirmekten başka bir şey yapmamış, Tanrı dışındaki diğer tüm hiyerarşik yapı aynen muhafaza edilmişti. Kutsala karşı inşa edilen yeni epistemoloji sonucunda, eski teolojik anlayış deist doğa bilimi ile ve Tanrı yasaları da Doğa yasaları ile yer değiştirmişti.[12]

Dinin kendisine verdiği güven sayesinde insan, her şeyin denge ve düzen içinde olduğunu bilerek, tabiat ve evrenin azameti karşısında şaşkınlık ve korku duymaz, endişelerden kurtulur. Böyle bir fonksiyon görme bağlamında din ve mitos, müşterek olarak, insanın entelektüel ve psikolojik yapısının en büyük şekillendiricisi olarak görülebilir. Zira bütün insan topluluklarında görülmektedir ki dinî uygulamalarla mitik inanç ve anlatılar sıkı sıkıya birbirine bağlı ve paralel yürümektedir.[13] İşte tam da bu gerekçeyle hemen her yerde dinler tarihçisi ya da araştırmacısının bir görevi de aynı zamanda halkların mitolojilerini incelemek olmalıdır. Bu durum, iki bin yıldır Avrupa ve dünya tarihini derinden etkileyen temel

[11] Bianchi, 93.
[12] Şevket Yavuz, **"Modern Öncesi Âlemden Post/Modern Bir Köye Evrilişte Kutsal'ın Arkeolojisine Yeniden Bakış"**, Milel ve Nihal, 4 (1), 80–81.
[13] Yves Bonnefoy, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü (MS)**, yayına hazırlayan: Levent Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, birinci basım, Ankara 2000, I, XIII.

faktör olan Hıristiyan kültürüyle bu kültürün şekillenmesinde başat roldeki kadim mitolojik geleneğin ilişki ağını ortaya çıkarma vazifesini dinler tarihçisinin omuzuna yüklemektedir. Bu sebeple, teze konu olarak, hayatın ve düşüncenin şekillenmesinde bu derece etkili olan iki konu, din ve mitoslar seçilmiş, bu bağlamda Hıristiyanlık örneğinde din-mitos ilişkisinin boyutları tespit ve tahlil edilmeye çalışılmıştır.

A-ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Yapısı gereği insan, her şeyin kökenini öğrenmeye istekli ve meyyaldir. Kendi kültür köklerini bulmak, atalarının geçirdiği evreleri bilmek arzusundadır. Nitekim Hint kutsal literatürünün ilk dokümanlarından olan ve varoluşun ta en başındaki zamanlarından bahseden *Rig-Veda*'daki soruların da gösterdiği gibi âlemlerin ilk kaynağı meselesi insanı daima meşgul eden bir konu olmuştur.[14]

Mitos ve din, insanlık tarihine damgasını vurmuş en önemli iki kavramdır. Zira geçerli bir arketip veya örneğe dayanarak inanma ve ruhunu ona teslim etme duygusunun, tüm insanların doğasında ortak olduğu görülmektedir. Nietzche'ye göre mitoslardan yoksun modern insan, onun açlığını duymaktadır ve *"orada köklerini belirlemek için bütün geçmiş dönemleri eşeler. Bunun için en gerideki en eski çağlara dek gitmesi gerekir."*[15] Bu noktada gerçek yaratılış öyküleri olma iddiasındaki mitolojilerden yola çıkarak dinin menşeini aydınlatma isteği, konuyu daha da önemli kılmaktadır.

Özel olarak dünya tarihinin son ikibin yılına damgasını vuran ve hâlâ tartışmalı bir konu olan Hıristiyanlığın günümüze varıncaya kadar geçirdiği gelişim süreci, bu önemli din hakkında derin araştırmalar ve analizler yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu sebeple hâlâ milyarlarca insanı alâkadar eden, ekonomi, kültür, sanat ve dolayısıyla yaşamı derinden etkileyen güncel bir fenomen olan Hıristiyanlık, arkaik köklerinin bulunup ortaya çıkarılmasını hak edecek ölçüde mühim bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Araştırmada varılmaya çalışılacak hedef, günümüzde yeryüzünde en yaygın ve mensubu en çok olan Hıristiyanlığın, henüz kuruluş aşamasında mitoslarla olan yakın ilgisi ve bu ilginin sonucu olarak içinde artık etle kemik gibi bir bütün haline

[14] Hervé Rousseau, **Dinler (Tarihî ve Sosyal İncelemeler)**, çev. Osman Pazarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, 67.
[15] Pierre Brunel, **"Edebiyat ve Mitler"**, MS, I, 201.

gelmiş din ve arkaik inanışların varlığının tespit edilmeye çalışılması olacaktır. Amaçların daha spesifik bir sunumu, aşağıda maddeler halinde yapılacaktır. Ancak konunun daha açıklık kazanması bakımından, çalışmada sıklıkla kullanılacak bazı temel kavramların kısa tariflerini vermenin doğru olacağını düşünüyoruz.

Mitos, en eski zamanda, başlangıçta, masallar zamanında olup bitmiş bir olayı anlatan, belirli bir uygarlığa ya da dinî geleneğe özgü inançları, uygulamaları, kurumları veya doğa olaylarını açıklama amaçlı, zamanın tüm boyutunu kapsayan kutsal öykülere verilen genel isimdir. Şu halde mitos, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde mikro veya makro planda kozmostaki herhangi bir gerçekliğin nasıl hayata geçtiğini anlatan yaratılış öyküsüdür.[16]

Yaşayan mitos tabirinden, mitosun, insan davranışı için model teşkil etmesi ve bu yolla hayata anlam ve değer kazandırmaya devam etme olgusu kastedilmektedir.

Hıristiyan inancıyla yakından ilişkisi sebebiyle, paganizm teriminin izah edilmesi elzemdir. Latince kökenli bir kelime olan *pagan* deyimi, sözlük anlamı bakımından kırsalda yaşayan, taşralı, köylü mânâlarını ihtiva etmektedir. Erken dönemlerden itibaren Hıristiyan geleneğinde dini mânâda Hıristiyan olmayan[17], öteki ve yabancı kavramlarını ifade ederken, ilerleyen zamanlarda özellikle din bilimlerinin müstakil bilimsel bir disiplin haline gelmesiyle birlikte dünya genelindeki bütün putperest toplumlar için kullanılmaya başlamıştır. Türkçe'de akademik çevrelerde kullanılan paganizm kelimesine karşılık olarak halk arasında daha ziyade *putperestlik* terimi tercih edilmektedir. Çalışmada paganizm terimi, yaygın halk kültürümüzde olumsuz biçimde dindışılığı ifade eden putlara tapıcılık anlamında değil, işte bütün bu farklı inançlar skalasını ihtiva edecek biçimde monoteist inancın alternatifi bir dini tezahür anlamında kullanılacaktır. Paganizm terimine paralel olarak eşanlamda putperestlik terimi de zaman zaman tercih edilecektir. Paganizm kavramı sadece politeist/çoktanrıcı dini geleneklerdeki ilahi varlıkları temsil eden şekil ve suretlere tapınmayı değil, çoktanrıcılıkla beraber atalar kültüyle de yakından alakası bulunan naturalizm/doğa tapıcılığı ve animizm/ruhçuluk kavramlarına da teşmil edilebilir. Böylece Asur, Babil, Mezopotamya, Eski Mısır ve İran gibi pek çok eski Ortadoğu dini geleneği ile eski Avrupa dinleri ve Hinduizm,

[16] Mircea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993, 13.
[17] **World Religions (WR)**, ed. Neil Schlager and Jayne Weisblatt, Thomson Gale, 2007, I, 2.

Budizm gibi inanç sistemleri pagan gelenekler olarak incelenmektedir. Modern zamanlarda, klasik dini gelenekler ve özellikle Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm gibi dinlere rakip olarak büyücülük, doğa ve ruh tapıcılığı gibi eski kültleri canlandırma hareketlerine de şahit olunmaktadır. *Neopagan* terimiyle ifade edilen bu akımlar, günümüzde materyalizm, modernizm ve sekülerizm gibi salt maddi değerlere bağlı insan çeşidini üretmiştir.[18]

Tezde, mitosların, belli olaylar ve nesnelere, en eski zamanlardan beri dinî bir değer atfettikleri inancından yola çıkılmaktadır. Bu bağlamda modern Hıristiyan inancının pekçok yaşayan mitos unsurunu bünyesinde barındırdığı, gerek Hıristiyan inanç esaslarından gerekse bunlardan rengini almış modern tezahürlerinden verilecek örneklerle tespit ve analiz edilmeye çalışılacaktır. Tezde varmaya çalışacağımız özel amaçlarla hareket noktası olarak aldığımız varsayımlar şunlardır:

1. Her insan, yaratılışı gereği dindardır ve bu gerekliliğin bir neticesi olarak din, varlığı zorunlu bir müessesedir.
2. Hıristiyanlık, ilk doğduğu zamanki temel koyucu kredosunu muhafaza edememiş ve pek çok mitolojik inanç ve kültün etkisiyle mihverinden kaymıştır. Aslında o, Yahudilik içersinde bir restorasyon hareketi olarak doğmuş, köhnemiş Yahudi inanç ve geleneklerini yeniden orijinal ve saf haline kavuşturmayı planlamıştır.
3. Hıristiyanlığın kutsal kitap koleksiyonu, İsa Mesih'in doğumu, yaşamı, temel öğretileri ve ölümü gibi konular başta olmak üzere kişi, olay örgüsü, zaman ve mekân bakımından çok sayıda bir yeri bir yerini tutmaz bilgileri barındırmaktadır.
4. Bilfiil yaşamış tarihi İsa Mesih ile Hıristiyanlığın bize öğrettiği imanın İsa Mesih'i arasında büyük farklar mevcuttur. Bu durumda, *"Hıristiyanlığın İsası"*nın, bir zamanlar yaşamış etten-kemikten bir şahsiyet olmaktan ziyade bir mitos kahramanı şeklinde aksettirildiğine şahit olunmaktadır.
5. Hıristiyanlığın mevcut durumuna şekil veren baş şahsiyet bilinenin aksine Hz. İsa değil, bilakis sonradan bu dine dâhil olan Pavlus'tur.
6. Hıristiyan kateşizmi (ilmihali), litürji ve teolojisi, geçmiş çağların paganist inançlarının açık tesirinde gelişmiştir.

[18] Şinasi Gündüz, **Anadolu'da Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, 9-10.

7. Hıristiyanlık, pagan ve Helenistik kültür coğrafyasına daha kolay nüfuz edip yayılabilmek amacıyla temel inanç ve öğretilerinden feragat etmek zorunda kalmıştır.
8. Amerikan sineması özelinde günümüz Batı sineması, eski mitosların işlenip modern görünümler altında yeniden takdim edildiği bir çağdaş masal anlatım aracıdır.

B-ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

"Din-Mitos İlişkisi: Hıristiyanlık Örneği" ana başlığı altında yapılan araştırmada, Hıristiyanlığa nüfuz eden mitosların izleri sürülmeye çalışılacaktır. Bu iz sürme son derece girift ve geniş bir alanda gerçekleştiğinden, konunun anlaşılmasını etkileyecek herhangi bir zorunluluk çıkmadıkça ayrıntıya girilmeyecek ve genel seyir kesintiye uğratılmadan sürdürülme yolu tercih edilecektir. Bilimsel bir anlayış ve çalışmanın gereği olarak hipotezlerimizin tarafını tutsak da her görüşe eşit mesafede durarak, aksi iddiaların delillerinden sarf-ı nazar edilmeyecek ve bilimsel tutumun gereği yerine getirilmeye azami gayret gösterilecektir.

Çalışmada genel olarak tarihi, karşılaştırmalı ve fenomenolojik metot takip edilecektir. Dini nosyon ve kategoriler, din fenomenolojisinin kurucusu sayılan Gerardus Van der Leeuw'ün ifade ettiği biçimde *epoche* anlayışıyla incelenecektir. Onun anlayışında epoche herhangi bir meseleye önyargısız veya ön kabullerini paranteze alarak yaklaşmayı ifade etmektedir.

Araştırmada mitoslar, dini yapının bir alt kategori ve elemanı olarak incelenecektir. Din ile mitosun ilişkisi ve kategorizasyonu bağlamında Ninian Smart'ın takındığı tavrın benimsenmesinin daha doğru bir kanaat olduğu inancından yola çıkalacaktır. Smart'a göre her ne kadar günlük dilde kullanılan "*Bu mittir.*" ifadesi, "*Bu yanlıştır.*" veya *"Gerçek dışıdır."* gibi bir anlama gelse de mitos tabiri, din fenomeniyle alâkalı kullanımlarında aslında hikâye edilen olayın hakikat veya yanlışlığına delâlet etmeyen nötr bir kavrama dönüşmektedir. Yani mukayeseli din araştırmaları ve çağdaş teolojide mitik, mitolojik gibi terimler gerçek dışı veya yanlış anlamında kullanılmamaktadır. Nitekim menşei itibariyle mitos terimi doğruluğu veya yanlışlığı hakkında herhangi bir hüküm vermeksizin bir olayı olduğu gibi anlatmak, hikâye etmek demektir. Dinler tarihi de, zaten dünya tarihindeki pek farklı

inançlar manzumesinin normatif değil deskriptif ve objektif bir biçimde hikâye ve serdedilmesi biliminin adıdır. Bir din müntesibinin dimağında anlatılan bir olay veya kutsal kitapta geçen bir hikâye, bir inanç ögesi olarak dinin sahasına girerken, o inanç ikliminin dışındaki birine göreyse bir mitoloji veya mitik unsura dönüşmektedir. Bu önkabulden yola çıkarak dinlerin bazı inanç unsurları hakkında, zaman zaman kullanılacak *mitolojik* ve *mitik* terimleriyle, aslında bütün bunların kat'î ve tartışmasız yalan olduğuna değil, sadece o dinin müntesipleri tarafından doğruluğu kabul edilen olgular olduğuna işaret edilecektir. Bunun dışında, bir dinin tarihinde genel hatlarıyla bildiğimiz fakat etrafını kesif bir sis perdesinin kaplamış olduğu çok önemli tarihi olaylar da mitolojik olarak tavsif edilecek ve dinin mitolojik boyutu olarak ele alınacaktır.

C-ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Hıristiyanlığı ilgilendiren bir araştırmada onun teolojisinin incelenmesi kaçınılmazdır. Bununla beraber bahse konu edeceğimiz asıl mevzu, bizatihi Hıristiyan kateşizminin oluşumu ve geçirdiği tarihi gelişimden ziyade bu süreçte ona sirayet eden mitolojik inanç ve unsurlar olacaktır.

Fenomenolojik yönteme uygun olarak Hz.İsa'nın Hıristiyan inancındaki çeşitli tezahürleri ve tarihi şahsiyetiyle ilgili mitolojik unsurlar, ayrı ayrı başlıklar altında incelenecektir. Onun, teslisin uknumlarını oluşturan tanrılığı, bakireden doğumu, ölüp ölmediği meselesi, mesihiyyeti ve bunun sonuçlarıyla hakkındaki inançların Yahudilikten Hıristiyanlığa evrilme sürecindeki tarihi seyri gibi konular, bu düşünceye uygun olarak ele alınacaktır.

Çalışmada zorunlu olarak bazı kavramların farklı versiyonları kullanılacaktır. Mesela Hıristiyan tarihini veya bakış açısını yansıtan bölümlerde kutsal literatürün adı genel olarak İncil yahut İnciller şeklinde verilirken bunları Yahudiliğin kutsal yazıtlarından ayırma amaçlı olarak Yeni Ahit şeklindeki kullanım tercih edilecektir. Bilindiği gibi Yahudiler, kendi kutsal kitaplar yekûnuna Eski Ahit adını vermezler zira Tanrıyla yeni bir ahitleşmenin ve dolayısıyla Hıristiyanlığın geçerliliğini yok sayarlar. Eski ve Yeni Ahit şeklindeki ayrım, Hıristiyanlığın, kendi kutsal literatürüyle Yahudiliğin kutsal literatürü arasındaki ayrımı belirtmek için kullandığı

bir yöntemdir. Bundan ayrı olarak, kavram kargaşasına mahal vermemek üzere Yahudi kutsal kitabı Tanah kelimesi yerine Türk-İslam kültüründe yaygın olarak bilinen adıyla Tevrat kavramının kullanılması tercih edilecektir. Çünkü her ne kadar Tora, Tanah'ın sadece bir bölümünü içerse de, Kur'an'da bütün bir Yahudi kutsal kitaplar literatürü Tevrat olarak belirtilmekte ve dolayısıyla İslami literatürde yaygın olarak bu adla bilinmektedir. Buna binaen çalışmada Tanah kelimesi yerine artık Türkçeye mâlolmuş Tevrat kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir. Kavramsal karışıklığın giderilmesi adına bir diğer hatırlatma da Hıristiyan inancının merkezi konusu İsa Mesih'in isminin kullanımı hakkında olacaktır. Bilindiği gibi yabancı kültürde peygamber isimleri yalın olarak kullanılmaktayken Türk kültüründe saygının bir gereği olarak isimlerin başına "Hz." ünvanı getirilmektedir. Her ne kadar tarafsızlık gerektiren böylesine bir bilimsel çalışmada bir dinler tarihçisinin objektif ve deskriptif olması beklense de bütün peygamberlere karşı Türk insanının genetik kodlarına kadar işleyen saygıdan dolayı İsa kelimesinin başında bu titrin kullanılması tercih edilmiştir. Tez danışmanımızla yapılan istişareyle aldığımız ortak kararın sonucu, Hıristiyanlık bakış açısını yansıtan paragraflarda ise objektifliğin gereği olarak İsa isminin yalın halde kullanılması uygun bulunmuştur.

Mitoloji ve din konuları, elbette bir tezin sınırlarını aşacak kadar geniştir. Bu zorluk göz önünde bulundurularak, konu, Hıristiyanlık ve mitolojinin yapısını ilgilendiren umumi örnekler ve özelliklerle sınırlandırılmıştır.

Hıristiyanlık bağlamında, yerine göre, daha spesifik ve detay meselelere de temastan kaçınılmayacak fakat bunlar işlenirken, konunun genel akış ve amacından sapılmamaya azami itina gösterilecektir. Hıristiyanlığın günümüzdeki tezahürleri, kadim zamanlardaki görüngüleriyle mukayese edilerek, tarihi gelişim seyri yakalanmaya çalışılacaktır.

D-KAYNAKLAR

Tezde, Yahudilik ve onun temel kaynaklarına bünyesinde yer veren Hıristiyanlık mitosları ele alınırken en temel kaynak olan Eski ve Yeni Ahit'in, İbrani, Kildani ve Yunan dillerinden tercümesini içeren ve Kitab-ı Mukaddes Şirketi tarafından gerçekleştirilen 1997 basımını kullandık. Türkiye'deki en eski Kitab-ı Mukaddes tercümelerinden olan bu edisyonu, nostaljik dil selasetini yansıtmak ve

kullanımda belli bir standardı sağlamak için, günümüzdeki gramatikal özellikleri yansıtmayan bazı imlâ ve ifade yanlışlarını içermekle beraber aynen kullanmayı tercih ettik.

Bilgi ve habere ulaşmada günümüzün en büyük kolaylığı olan bilişim teknolojilerinden geri kalmayıp www.sacred-texts.com, www.forgottenbooks.org, www.newadvent.org, www.stellarhousepublishing.com. www.ccel.org, ve http://books.google.com/books, gibi bazı internet sitelerinden gerek doğrudan web adreslerine atıfta bulunarak gerekse internet arşivlerinde yayınlanan online ve pdf formatlı kaynak eserlere erişmede istifade ettik.

Demitolojizasyon dendiğinde ilk akla gelen isim olan Rudolf Bultmann'ın görüşlerinde, her ne kadar Lâtinlerin "*Traduttore traditore*" (Çevirmen haindir/çevirdiği metne istemeden de olsa ihanet etmek durumunda kalır.) sözünün anlam içeriğine uygun olarak maalesef Almanca orijinalinden değil, yine de aynı söz dizimi ve gramatikal özelliklere sahip olan Hint-Avrupa dil ailesinden kardeş bir dil olan Fransızca'ya Florence Freyss, Samuel Durand-Gasselin ve Christian Payot komisyonunca tercüme edilip Paul Ricoeur'nün önsözünü yazdığı ve kanaatimizce orijinal halinden çok az bir kısmını yitirdiğini düşündüğümüz *'Jésus Mythologie et Démythologisation'* kitabının Paris'te 1968 yılında basılan nüshasından faydalandık. Hıristiyanlığın mitolojiyle ilişkisini gösterme konusunda çeşitli Kitab-ı Mukaddes sözlükleri ve bilhassa Türkçemize tercüme edilmiş Yves Bonnefoy editörlüğünde fenomenolojik özellikli hazırlanan çok mühim bir eser olan *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü* (Dost Kitabevi Yayınları, birinci basım, Ankara 2000) isimli çalışma kullanılmıştır. Mitik düşüncenin arkaplanı, sembolleri ve analizi konusunda duayen şahsiyet Joseph Campbell'in farklı kültür havzalarına özel mitik geleneği kapsamlı bir bakış açısıyla işlediği *İlkel Mitoloji* (çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, Ankara 1992), *Batı Mitolojisi* (çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, 2.baskı, Ankara 1995), *Doğu Mitolojisi* (çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, Ankara 1998) kitap dizisinin yanında mitik düşünce ve karakterlerin tahlilini yaparak insanın her zaman ve ortamda aynı psikolojik itkilerin tesirinde olduğunu işleyen *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, Ankara 1992) isimli eserleri en çok istifade ettiğimiz kaynaklar arasında sayılmalıdır. Muayyen halkların mitolojileriyle

Hıristiyanlıktaki bazı mitolojik olgu ve fenomenlerin mukayesesi sadedinde Türkçeye çevrilmiş bulunan Samuel Noah Kramer'in *Sümer Mitolojisi* (çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999), Şefik Can'ın *Klasik Yunan Mitolojisi* (İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994), A.Cengiz Büker'in *Meksika Masalları* (Okyanus Yayıncılık, İstanbul 1995) ve Donald A.Mackenzie'nin *Çin ve Japon Mitolojisi* (çev. Koray Akten, İmge Yayınevi, Ankara 1996) gibi spesifik çalışmalar yanında mitik metinler konusunda Donna Rosenberg'in *Dünya Mitolojisi* (çev. Koray Akten, Erdal Cengiz, Atıl Ulaş Cüce vd., 2.baskı, Ankara 2000) gibi eserlerden istifade edilmiştir.

Kavramlar arasındaki mukayese ve tahlillerde ise çeşitli sözlükler ve fenomenolojik eserler kullanılmıştır. Ekrem Sarıkçıoğlu'nun *Din Fenomenolojisi* (Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, SDÜ Basımevi, Isparta 2002), Penguin Yayınevi'nin bastığı *Penguin Dictionary Of Religions* (Edited by John R. Hinnells, Penguin Boks, New York 1997), Şinasi Gündüz'ün *Din ve İnanç Sözlüğü* (Vadi Yayınları, 1. basım, Ankara 1998), *An Encyclopedia of Religion*, (ed. Vergilius Ferm, Littlefield. Adams & Co., Paterson, New Jersey 1959) ve *Encyclopaedia of Religion and Ethics* (ed. James Hastings, Charles Scribner's Sons, New York 1951) gibi eserler bunlar arasında başta yer almaktadır.

I.BÖLÜM

DİNİN MAHİYETİ, OLUŞUMU VE DİN-MİTOS İLİŞKİSİ

A- KELİME VE KAVRAM OLARAK DİN

Din, mahiyeti hakkında konsensüse varmanın çok zor olduğu kompleks bir fenomendir. Dinin tanımlanmasındaki temel zorluk, tek bir dinin değil dinlerin ve dolayısıyla pek çok farklı dini sistemin mevcudiyetinden kaynaklanmaktadır.

Her toplumda, din kavramını ifade etmek üzere farklı terimler mevcuttur. Tarihi gelişimi incelendiğinde İran'da önceleri *daena, den*, sonraki Farsça'da ise *din*; İbrânice'de *yir'ah* (korku, haşyet) ve *emanath* (iman), kutsal kitap sonrası literatürde ise Akadca kökenli *dath*; Eski Yunanca'da *thrioheya* (korku ile karışık saygı)[19] terimleri kullanılmıştır. İslam öncesi Türkler ise din kavramına karşılık gelmek üzere yerel bağlamda Sanskritçe *darm*, Soğdca *nom* ve *den* gibi kelimeleri kullanmışlardır.[20] Genel olarak ise dini, *töre* kelimesiyle ifade etmişlerdir.

Batı Dünyası ise din kavramını karşılayacak kelimeyi, fikri ve felsefi köklerini pekçok bakımdan kendisinden aldığı Yunan'dan değil, eski Roma'dan almıştır.[21]

Lâtince'de din terimini karşılamak üzere, *religin* kökünden geldiği iddia edilen *religion* kelimesi kullanılmaktadır. Kelimenin başka bir versiyonu olup büyük saygı, itina ve titizlik gösterilen, tazim olunan şey anlamındaki *religio* söyleyişinin ise birşeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak, ihmal etmemek ve ulûhiyete karşı vazifeyi itina ile yerine getirmek anlamındaki *relegere'*den veya birbirine bağlamak, tutturmak, tanrı-insan arasındaki ilişki ve bağ[22] anlamına *religare'*den türediği iddialar arasındadır.[23] Çiçeron'a göre ise kelime, tekrar tekrar okumak, tefekkür etmek anlamındaki *releger* kökünden gelmektedir.[24]

Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş olan din kelimesinin etimolojisi incelendiğinde, kelimenin Âramî-İbrânî kaynaklı olup daha önce çeşitli dillerde

[19] A.Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, Remzi Kitabevi, 6. basım, İstanbul 2000, 13.
[20] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 2.
[21] Tümer-Küçük, 4.
[22] Joseph Campbell, **Doğu Mitolojisi**, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, Ankara 1998, 24; Erdem, 22–23; Tümer-Küçük, 5; Gardet, Eİ, II / 293.
[23] **WR**, I, 1.
[24] Jean Chevalier, **"Din Fenomeni"**, çev. Mehmet Aydın, AÜİFD, Ankara 1986, XXVIII / 97.

kullanıldığı, Farsça *daênâ* kelimesinden İran yoluyla Arap diline geçtiği veya öz Arapça olup *örf* ve *adet* anlamına geldiği[25] gibi çeşitli iddialar serdedilmekle birlikte, hangi etimolojiden geldiği kesin değildir.[26] Dinin âdet, durum, mükâfat, ceza (karşılık), itaat, hesap ve İslam gibi çeşitli anlamlara geldiğini söyleyen İbn Manzur ise, Arapça *dâne* kökünden gelen *dîn'*in mastar, *deyn'*in ise isim olduğunu belirtmektedir.[27]

Batılı araştırmacı Macdonald, din kelimesine üç ayrı linguistik köken izafe etmektedir: Buna göre din, ya hüküm ve ceza anlamına gelen İbranî-Ârâmî kökenli; ya örf-âdet anlamındaki Arapça kökenli; ya da bugünkü kullandığımız anlamdaki Pehlevice kökenli bir kelimedir .[28]

Dinin, ciltler dolduracak kadar çok tarifi yapılmıştır. Çeşitli bilim dallarından bilginler, onun psikolojik, sosyolojik, biyolojik, fenomenolojik, antropolojik, ekonomik vs. açıdan tariflerini yapmışlardır. Din, çok çeşitli yönleri olan bir olgu olduğundan, tariflerin hiçbiri üzerinde bir konsensüs sağlanabilmiş değildir.[29] Dini, araştırma ve inceleme konusu yapan her disiplin, kendine göre ve kendi ihtiyacını karşılayacak bir din tanımıyla yola çıkmaktadır. Bir psikolog, dini, genellikle yaşanan rûhî bir tecrübe; bir sosyolog veya antropolog içtimai bir müessese; bir felsefeci ise onu manevi doktrinler sistemi olarak görme eğilimindedir.

Dini, her inanç mensubunun kabul edebileceği ortak bir kavramsal çerçeveye yerleştirmek pek mümkün görülmemektedir. Her düşünürl ve dinler tarihçisi, kendi ilgi alanına göre dinin tanımını yapmıştır. Mesela Edward Burnett Tylor dini, "ruhsal güçlere inanma" olarak tarif ederken[30]; Max Müller, "insanın sonsuzu kavramasını sağlayan, akıl ve mantığa tabi olmayan zihni bir yetenek"; James Martineau, "daima hayat sahibi bir Tanrı'ya, yani İlâhî Şuur ve İrâde'nin kainatı yönettiğine ve insanlıkla alakalı ahlaki münasebetleri elinde tuttuğuna inanış"; F. Schleiermacher,

[25] Osman Cilâcı, **Dinler ve İnsanlar**, Damla Matbaacılık, Konya 1990, 27–28; Hüsâmeddin Erdem, **Din-Felsefe Münasebeti**, Sebat Matbaacılık, Konya 1997, 22; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, 3.baskı, Ankara 1997, 1–2.

[26] Toshihiko Izutsu, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tarihsiz, 279.

[27] İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, Dâr-ı Sâdır&Dâr-ı Beyrût, Beyrut 1956, 13/169.

[28] Günay Tümer, "Din", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Divantaş Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş.,İstanbul 1994, IX / 312; Louis Gardet, "Din", **The Encyclopedia of Islam**, ed. B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, Leiden 1983, II / 293.

[29] Tümer-Küçük, 5.

[30] Stanley A. Cook, "Religion" , **Encyclopaedia of Religion and Ethics** , ed. James Hastings, Charles Scribner's Sons, New York 1951, X / 663; E. Royston Pike, **Dictionnaire des Religions**, Fransızca'ya çeviren: Serge Hutin, Presses Universitaires de France, Paris 1954, 269.

"insanın kâinat karşısında duyduğu acz ve hayranlık; mutlak itaat duygusu"; Durkheim'in talebesi Henri Hubert, "kutsal nesnenin idaresi",[31] Herbert Spencer, "bizim bilgimiz üstündeki bir Kudret sahibinin tezahürü"; Kant, "insanın bütün vazifelerinde ilâhî emri bilmesi"; H.J.Schoeps, "insanın kendisini bağlı hissettiği Yüce Güç ile insan arasındaki rabıta";[32] olarak tarif etmiştir.

Dini bir sosyal kurallar manzumesi olarak değerlendiren yaklaşım sahiplerinden Edward S.Ames, dini, "en yüksek içtimai değerlerin şuuru";[33] Emile Durkheim, "bütün inananları kilise/cemaat diye isimlendirilen manevi bir topluluk içinde birleştiren inançlar ve ameller sistemi"[34] şeklinde tarif etmiştir.

Olumsuz bir bakış açısına sahip Salamon Reinach ise dini, "melekelerimizi özgürce kullanmayı engelleyen yasaklar bütünü" olarak görmüştür.[35]

Bu muhtelif tarifleri harmanlayıp birleştiren bir tarife göre din, insanın duygusal ya da bilinçli olarak bağlı bulunduğu birtakım doğaüstü kudretlere ya da varlıklara inanması ve bunlara ibadet etmesi[36] demektir. Şu halde bütün dinlerde insanın dışındaki bir üstün güç tasavvuru söz konusudur.[37] Bu bakımdan din, gayba dua ve teslimiyettir.[38]

Bütün dini gelenekleri kapsayan genel bir tarif vermek gerekirse din, insanın zihni fonksiyonlarını, her türlü tavır ve davranışlarını ve diğer insanlarla ilişkilerini disiplin altına alan bir sistemdir.[39] Bu sistem, bilişsel, duygusal, pratik, sosyal ve kültürel boyutları ihtiva etmektedir.[40]

Yukarıdaki hususların özetlenmesiyle, genellikle dinlerde ortak olarak şu özelliklerin bulunduğu görülmektedir: 1- Bir inanç sistemi geleneği, 2- Mit ve sembol kullanımı, 3- Kurtuluş kavramı, 4- Kutsal mekanlar ve objeler, 5- Kutsal eylemler yahut ayinler, 6- Kutsal yazıtlar, 7- Kutsal topluluk ve ibadet mekanı, 8- Kutsalın tecrübesi, 9- Ahlaki davranış kodları, 10- İnananları yönlerdiren bir din

[31] Challaye, 283.
[32] Erdem, 25–26.
[33] Erdem, 25–26; Tümer-Küçük, 6; Cook, ERE, X / 663.
[34] Emile Durkheim, **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2005, 67.
[35] Erdem, 25–26; Tümer-Küçük, 6; Cook, ERE, X / 663.
[36] Sedat Veyis Örnek, **100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, Gerçek Yayınevi, 3.baskı, İstanbul 1995, 127.
[37] Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi, 4. Basım, Isparta 2002, 202.
[38] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 257.
[39] Şinasi Gündüz, "Dinin Anlamı ve Değeri", **Yaşayan Dünya Dinleri**, ed.Şinasi Gündüz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. baskı, Ankara 2007, 21.
[40] İHKS, I, 150-151.

adamları sınıfı, 11- İnananların kendisine ibadet ettikleri tanrı, tanrıça veya tanrılar topluluğu, 12- Neredeyse tanrısal bir statü kazanan kurucu veya lider.[41] Genel olarak dinlerde mevcut Tanrı, inanç, ibadet, ahlak, kutsal kitap, vahiy-ilham, peygamber-kurucu ve cemaat gibi temel kavramlar göz önünde tutularak, Dinler Tarihi açısından tarif edilecek olursa din, bir cemaatin sahip olduğu, kutsal kitap, peygamber veya kurucu ile Tanrı kavramını da içeren, inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yaptığı ibadet, yerine getirmeye çalıştığı ahlâki kurallar bütünüdür. Dinler Tarihi'nden bağımsız bir tarif vermek gerekirse din, insanlar arası ilişkileri düzenleyen ve insanların barış ve huzur içinde, bir arada yaşamasını sağlayan genel kurallar bütünüdür.[42]

B- DİNİN İŞLEVİ

Dinler tarihi biliminin kaydettiği verilere göre yeryüzünde ne kadar geriye gidilirse gidilsin, dine kayıtsız, şüpheci ve dinsiz insanlar gelmiş olmasına rağmen, Tanrı'yı toptan yok sayan hiçbir şehir var olmamış,[43] tamamı dinsiz hiçbir toplum yaşamamıştır.[44] Aksini iddia etmek, yapılan etnolojik çalışmaların verilerine aykırı düşmektedir.[45] Din fıtratıyla yaratılmış insan,[46] daima dine muhtaçtır.[47] Tarihin ne kadar derinliklerine gidilirse gidilsin, hemen hemen bütün cemiyetlerin "dini topluluklar" görünümü arz etmesi, insanların ortaklaşa dünya görüşünün bile büyük ölçüde dine dayanmasının sebebidir. Bilim ve sanattan yoksun topluluklar olmasına rağmen dinsiz hiçbir toplumun görülmemesi,[48] din ve insanın ayrılmaz bütünlüğüne işaret etmektedir.

İnsan kalbi daima ulûhiyetle temasa geçip o güç ve ihtişamdan pay kapmak istemektedir. Kendini her bakımdan aciz gören insan, üstün kuvvet sahibi ulûhiyet

---

[41] **WR**, I, 10.
[42] Tümer-Küçük, 7.
[43] Giovanni Floramo, **Gnostisizm Tarihi**, çev. Sema Aygül Baş-Bilal Baş, Litera Yayıncılık, İstanbul 2005, 326.
[44] Rousseau, 9; Yümni Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, M.Ü. İ.F.Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, 9; Ahmet Güç, **Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban**, Düşünce Kitabevi, Bursa 2003, xvii.
[45] Ugo Bianchi, **Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri**, çev. Mustafa Ünal, Geçit Yayınevi, 1. basım Kayseri 1999, 33.
[46] Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, İkinci baskı, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2002, 37.
[47] Cemâleddin el-Afgânî, **Maddecilere Reddiye**, çev. Halis Albayrak, Rehber Basın Yayın Organizasyon, Ankara, tarihsiz, 16.
[48] Bronislaw Malinowski, **Büyü, Bilim ve Din**, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İst. 1990, 7.

tarafından hâkim olunmak, korunmak ihtiyacı hisseder ve kendini ona teslim etmeye çalışır.[49] Tanrı ile iletişim kurmak ve Tanrı'nın kendisiyle ilgilenmesi insanın en büyük arzusudur. Tanrı ile bu çift taraflı ilişkide insan, Tanrı'dan bir şeyler beklerken O'na da bir şeyler sunmak istemektedir.[50] Bu istek, insanın fıtratında mevcut din duygusundan kaynaklanmaktadır.[51] Zamanla bu süreci yöneten ve yönlendiren bazı kriterler ortaya çıkar ki kitaplı dinlerde bu olgu, insanın sezgileriyle ulaşıp kabul ettiği ilahi kanunlar manzumesi olarak tecessüm etmektedir. En iptidai cemiyetlerde bile insanların, içlerinde kazılı tanrının varlığına inanma[52] hissinin etkisiyle bir din sistemine sahip oldukları bilinmektedir.[53] İnsan, insan olarak varolduğu andan itibaren tanrılara tapıp dinler üretmiştir.[54] Şu halde din, insanlık tarihiyle birlikte varolmuştur.[55]

Bu inanma hissi, insanın varlık şartıdır.[56] İnsanın içinde, yaratılışından kaynaklanan bir tanrısallık fikri bulunmaktadır. Zira mantıkî bir çıkarsamanın sonucu olarak, eğer Tanrı'nın yarattığı doğada kutsallık olmasaydı, insan doğasının yarattığı "Tanrı" fikrine sahip olunamazdı.[57] Dolayısıyla din, gerek tarihi çağlarda, gerekse tarih öncesi çağlardaki kadim kültürlerin en ücra köşelerinde bile beşer hayatının köklü ve daimi bir parçası olagelmiştir.[58]

Günümüzde, hayatı şekillendiren unsurların en başta gelenlerinden biri dindir. Din, insanlığın en çok meşgul olduğu konu durumundadır.[59] O, bir yandan örf ve adetler gibi dış etkenlerle insana nüfuz ederken diğer yandan insanın en derin duygu kaynakları, arzuları ve hayalleri gibi derunî kısmını zapt etmektedir.[60] Sahip olduğu ruhlara tesir edebilme gücünden dolayı din, kadim zamanlardan beri insanlar arasında bir çatışma sebebi olmuş, din kaynaklı veya görünüşlü etkenler sebebiyle

---

[49] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 8.
[50] Ekrem Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, Sidre Yayınları, Samsun 1997, 83.
[51] Güç, **Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban**, xix.
[52] Hüseyin Atay, **İslâm'ın İnanç Esasları**, A.Ü. İ. F. Yayınları, Ankara 1992, 34.
[53] Osman Cilâcı, **"Günümüzde Din İhtiyacı ve Din Eğitimi"**, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Selçuk üniversitesi Basımevi, Konya 1990, 3; Demirci, 47; Tümer-Küçük, 1.
[54] Karen Armstrong, **Tanrı'nın Tarihi**, çev. Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara 1999, 9.
[55] Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, 11.
[56] Güç, **Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban**, xvii.
[57] Joseph Campbell, **Batı Mitolojisi**, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, 2.baskı, Ankara 1995, 436.
[58] Yitik, 117.
[59] Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, 11.
[60] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**,264-265.

nice medeniyetler yıkılmış ve insanlık, büyük savaşlar yaşamıştır. Öyle ki tarih, neredeyse bir din savaşları panoraması görünümündedir. Din savaşları yüzünden toplumlar parçalanmış, dînî dışlamacılık ve fundamentalizm, çeşitli psikolojik yıkımlar, ateizm, sapkınlık ve sürekli arayış problemlerine yol açmıştır. Fakat bütün bu olumsuz tablo, aslında dinin özünden değil, onu bencil amaçlarına ulaşmak için araçsallaştıran çıkarcı insan benliğinden kaynaklanmaktadır. Yoksa gerçek din hiçbir zaman savaşa, esarete, insan ve medeniyet kıyımına, işkence ve zulme cevaz vermez.

Dışta yaşanan savaşlara mukabil belki ruhlardaki iç savaş daha şiddetli olmuş, insan, ondan aldığı yüksek motivasyon sayesinde tabiata meydan okumuştur.[61] Bu meydan okuyuş, 19. yüzyılın son çeğreğinden itibaren çok bariz bir şekilde dini karşı olmuştur. Dinin uygarlığa katkıları olmakla beraber yıkıcı tarafının daha ağır bastığını iddia eden bu görüş sahiplerine göre din, insanlığın büyük çoğunluğunu mutlu etmeyi, avutmayı, hayatla barıştırmayı ve onları uygarlığın taşıyıcıları kılmayı başaramamıştır. Eğer bunu başarabilseydi ürkütücü sayıda insan, uygarlıktan hoşnutsuz olup mevcut şartları değiştirmeyi hayal bile etmezdi.[62] Bir takım yıkımlara sebep olmuş görünse de aslında medeniyetin maddi ve manevi gelişiminde en büyük rol dine aittir. İnsanın kontrolüne girmemiş hakiki din, yıkıcı değil inşa edicidir. Şu halde insanlığın kültür tarihinin teşekkülünde dinin rolü inkar edilemez.[63]

Felsefe, hukuk, ahlak gibi bilimlerin dinden kaynaklandığı ve ondan ilham ve destek aldığı bilinen gerçeklerdendir. Durkheim, dinin, insanlığın gelişimi için ne kadar mühim bir unsur olduğunu şu sözlerle vurgular: *"Tarihte bu kadar önemli bir yer işgal eden, çağlar boyunca insanların yaşamak için sahip olmak zorunda oldukları enerji için kaynak görevi yapan dinler gibi düşünce sistemlerinin saf yanılsamalardan oluşan yapılar olması düşünülemez bir şeydir. Bu gün, yasanın, ahlakın ve bilimsel düşüncenin, dinden doğduğunu, uzun bir süre onunla karışmış bir biçimde bulunduklarını ve hala da onun ruhuyla dolu olarak varlığını devam ettirdiklerini kabul etme hususunda uzlaşabiliriz. Nasıl oldu da boş bir yanılsama, insan bilincini bu kadar kuvvetli ve bu kadar uzun bir süre şekillendirebildi? ... On sekizinci yüzyılın felsefecileri, dini rahipler tarafından icat edilmiş büyük yanlış olarak ele aldıklarında, en azından dinin uzun süre varlığının devam ettirmesini, din*

[61] Adıvar, 17.
[62] Freud, **Uygarlık, Din ve Toplum**, 215-216.
[63] Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, 19.

adamları sınıfının halkı aldatmaya yönelik ilgisiyle açıklıyorlardı. Ancak eğer halk bu yanlış fikirleri kendisi icat etmiş ve aynı zamanda kendi kendini aldatıyorsa, o zaman bu şaşırtıcı aldatma varlığını bütün tarih boyunca nasıl devam ettirdi?"[64]

Dinin basit bir insan icadı olmayıp lüzumlu bir kurum olduğunu bu şekilde ifade eden Durkheim, devamında, bütün maddi ve manevi medeniyet unsurlarının da din ve dine ait güçlerden çıktığı iddiasını ileri sürmektedir. Ona göre ikamet yerleri insanlar olan din ve dine ait güçler, iki dünyayı da hâkimiyetleri altında bulundurmaktadır. Bunlar, eşyanın hayat esası olduklarından, zihinleri canlandırıp disipline eden, bitkileri büyüten ve hayvanların çoğalmasını sağlayan temel dinamiklerdir. Böylesine çok yönlü bir tabiata sahip olması hasebiyle din, kendisinde beşeri medeniyetin bütün temel tohumlarının geliştiği bir rahim fonksiyonu görmektedir. Bu sayede hem hukuk, ahlak, güzel sanatlar gibi manevi hayatın sürekliliğini sağlayan bilimler hem de endüstri teknikleri ve maddi bilimler gibi maddi hayat için yararlı olan bilimler, birbirinden bütünüyle farklı teknik ve uygulamalar olmalarına rağmen, doğrudan ya da dolaylı olarak dinden çıkmışlardır.[65] Durkheim'in aradığı cevap, dinin özünde mündemiçtir. Din, insanlar için önemli bir güç olmaya devam etmektedir zira o, insanlar için hâlâ önem taşımaktadır.[66]

Tabiatı itibariyle insan, bütün ihtiyaçlarına cevap verebilecek yüce bir kudrete inanmaya muhtaçtır.[67] Gene bu tabiatı gereği dinî bir varlıktır zira insan olmak demek, dindar olmak demektir.[68] İnsanın hayvaniyetten ilk ayrımı, dindar olmasıyla gerçekleşmiştir. Yani dindar olması sayesinde insan, aslında gerçeğin ve ölümün ötesinde bir tabiatta yaşamaya başlamıştır.[69]

1) Dinin Psikolojik İşlevi: Hayatı Anlamlandırma Aracı Olarak Din

Hem maddi hem manevi yapıda var edilmiş olan insan, çeşitli ihtiyaçlara sahip bulunmaktadır. Bunlar barınma, beslenme, korunma, giyinme gibi maddi olanlar yanında sevilme, sayılma, beğenilme gibi manevi ihtiyaçlardır. Nitekim

[64] Durkheim, 93–94.
[65] Durkheim, 271.
[66] **WR**, I, 16.
[67] İdris Şengül, **Kur'an Kıssaları Üzerine**, Işık Yayınları, İzmir 1994, 12.
[68] Fernand Schwarz, **Kadim Bilgeliğin Yeniden Keşfi**, çev. Ayşe Meral Aslan, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, 21; Erdem, 21.
[69] Ernest Renan, **Vie de Jésus**, Michel Lévy Frères, Paris 1863, 2.

ruhen zayıf tabiatlı olduğundan insan, düşüncelerini başkalarıyla paylaşma, destek alma, ruhunun boşluklarını doldurma ve manevi tatmin amacıyla karşı cinsle evlilik kurumunu tesis etmiştir. İnsan psikolojisinin en başta gelen özelliği ise inanma isteği olarak tebarüz etmektedir. İnsan, vücudunun hayatiyetini devam ettirebilmek için maddi gıdalara ihtiyaç duyduğu gibi, ruhunun ihtiyacını gidermek için de manevi bir gıda niteliğindeki dine muhtaçtır.[70] Bu sebeple din, her şeyden evvel ruhlarda etkisini göstermektedir. İşte dinin insanlığın başından beri varolmasının izahı da bu en temel ihtiyaçta saklıdır. İnsanoğlu, henüz en temel ihtiyaçlarını temin edip üretmeye başlamadan evvel, bir şeye inanıp tapınmak ihtiyacını içinde hissetmiştir.[71] Fonksiyonalist bir açıdan ifade etmek gerekirse, eğer din ve inanç bir ihtiyaç olmasaydı hayatiyetini bugüne kadar devam ettiremezdi.

İnsan daima kim olduğunu, nereden gelip nereye gittiğini ve akıbetinin ne olacağını sorgulamaktadır.[72] İnsan zihnini inceleyen psikologlar ve bilimadamları, dinin, insanların ölüm korkusu, günlük hayattan daha yüksek bir dini tecrübe ihtiyacı gibi duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarına cevap sunduğunu savunmaktadırlar.[73] İşte din, onun bu isteklerine ve sorularına belli ölçüde cevap teşkil etmektedir.

İnsan ruhu daima belirli davranış kodları demek olan *arketip*lere ihtiyaç duyduğundan, dinin sunduğu hazır davranış kalıplarını model almaya meyyaldir. Yani sıfırdan modeller geliştirmek yerine dinin kendisine gösterdiği bu hazır kalıpları kullanarak bastırılmış içgüdülerinin olumsuz tepkilerinden kurtulabilir.[74] Bu sayede din, bireyin ruhi bütünlük kazanmasına yardımcı olmaktadır.

Felsefe, insanın hayata anlam verme çabası olarak adlandırılabilir. Fakat her ne kadar belli oranda problem çözmeyi başarsa da insan ürünü olan fizik ve psikolojik çözüm yollarını ifade eden felsefe, sanat ve bilim, yine de dinle beraber yürümek durumunda[75] ve ondan destek almak zorundadır**.** Din, insan için her zaman bir ihtiyaçtır. Batı toplumlarının bütün dini hassasiyetlerinde çözülme yönündeki gidişatına rağmen Tanrı düşüncesi, hâlâ milyonlarca insanı etkilemeye devam

[70] Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş,** 37.
[71] Şemseddin Sami, **Esatir Dünya Mitolojisinden Örnekler**, sadeleştiren: Cengiz Batuk, İnsan Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2007, 21.
[72] M. Şemseddin Günaltay, **Dinler Tarihi Yeryüzündeki İlkel Dinler,** Kesit Yayınları, birinci baskı, İst. 2006, 29; Şengül, 19.
[73] **WR**, I, 12.
[74] Malinowski, **Büyü, Bilim ve Din**, 42.
[75] İsmet Zeki Eyüboğlu, **Anadolu Mitolojisi**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İst. 1998, 16.

etmektedir. Mesela yapılan bazı araştırmalarda Amerikalıların %99'u, Tanrı'ya inandıklarını ifade etmiştir.[76]

Bütün dinlerin çözmek için tekrar tekrar karşılaştıkları temel konu, beşeri ıstırap problemidir. Freud'a göre bu problem, bütün ıstırap ve acıların bir gün sona ereceğine dair dini bir teselli ihtiyacını üretmektedir. İnsanın en büyük korkusu olan ölüm, dinin ebedi bir hayat vaat etmesi karşısında, insan üzerindeki ürkütücü tesirini kaybeder. Dinin bu vaadi, gece uyanıp karanlıktan korkan, dehşet içindeki bir çocuğa ailesinin verdiği teselliye karşılık gelmektedir. Ebeveyn, ışığı yakıp 'Burada korkulacak bir şey yok.' ya da 'Her şey yolunda' diyerek onu rahatlatır. Böyle bir hareket, dinin 'Hepimizi koruyan merhametli bir Tanrı vardır.' yargısının tezahürüdür. Tanrı sayesinde ölümün kendisi bile bir yok oluş veya inorganik cansızlığa mahkûmiyet değil, daha yüce bir mertebeye erişme yolunda, yeni bir var oluş türünün başlangıcıdır. Diğer yönden bakınca bu görüş, medeniyetin getirdiği ahlak yasalarının aynısının mukayese edilemeyecek ölçüde daha güçlü ve tutarlı olan yüce bir adalet mahkemesi tarafından uygulanmaları dışında, evrenin tamamında, yürürlükte olduğunu öngörür. Sonuçta bu dünyada fiilen olmasa da ölümden sonraki hayatta bütün iyiler mükâfatlandırılacakken kötüler ceza göreceklerdir. Bu şekilde din, hayatın bütün dehşetleri, acıları ve zorluklarını ortadan kaldırmış olur. Dünyadaki hayatın bir devamı olarak görülen ölüm sonrası hayata iman, burada sahip olamadığımız her türlü kusursuzluğa ulaşmamızı sağlar.[77] Şu halde Tanrı'ya iman, hayatın acıları ve talihsizlikleri karşısındaki beşeri teselli ihtiyacının bir yansımasıdır. Din, yaşamda değer ve anlam bulma çabasının bir sonucudur[78] ve dinin bir fonksiyonu, müminlerinin bu teselli ihtiyacının giderilmesidir.

Freud'a göre dinin diğer bir fonksiyonu da, gerçekliğin doğası hakkındaki sorulara ikna edici cevaplar sunmasıdır. Bu bakımdan insanın anlam arayışının sonucu olan bilim ve felsefeyi andıran din, mutlak bir otoriteden gelen cevaplar arayarak, insanın anlam ihtiyacını giderir. Çocuk, ailesini bu dünya hakkında her şeyi bilen bir kaynak olarak görmektedir. Din de, ampirik araştırma metotlarıyla akıl ve

[76] Armstrong, 13.
[77] Freud, **Uygarlık, Din ve Toplum**, 194–195.
[78] Armstrong, 9.

bilim üzerinde ısrarla duran felsefeden farklı bir tarzda da olsa, inananlarına hakikat ifşa eden bir kaynak fonksiyonu icra etmektedir.[79]

2) Dinin Sosyolojik İşlevi: Toplumsal Norm Koyucu Olarak Din

Toplum düzeninin temel bir unsuru olarak din, hayatın tüm sahalarına nüfuz etmiş durumdadır. Sırf insan duygularına hitap etmeyen din, eylem alanında da hemen ağırlığını hissettirmektedir. Din, öğreti ve pratiklerinin bağrında makes bulup yaşayacağı bir topluma ihtiyaç duymaktadır. Nitekim din, çoğu zaman başlı başına sosyal ve ortaklaşa bir olay, bir toplum ve devlet işi olmuştur.[80] Din, kuvvetli bir sosyal role sahiptir. O, ilk işi toplumun isteklerini desteklemek ve takviye etmek olan,[81] toplum içerisinde düzeni sağlayan mühim bir kurumdur.[82] Din, kişiyi, toplumun ortak çıkarları uğruna çalışarak kendi bencil çıkarlarını unutturmaya, belirli tabular ve yasaklar vasıtasıyla toplum kurallarına uymaya zorlar. İbadetler, kurban törenleri, dua ya da şenlik biçimindeki toplantılar gibi çoğu manevi olay, dinin sosyal yapısından dolayı bir topluluk içinde geçer. Din, bir topluluğa (cemaat) ihtiyaç duyarken toplum da ahlak yasaları ve düzenin sağlanması ve korunmasında dine ihtiyaç duyar.[83] Nitekim Condorcet gibi bazı akılcılar bile, yalandan da olsa toplumun birlik ve sürekliliğine yardımcı olan, toplum düzenini sağlayan dinin yararlı bir işlevi olduğunu kabul etmektedirler.[84] Şu halde din, inananlarını sosyal kurallar ve normlara bağlamak suretiyle topluma ve devlete yardımcı olmaktadır.[85]

Wundt, Durkheim, Hubert, Mauss, Crawley, Jane Harrison gibi farklı daldan araştırmacılar, kutsal gelenekle toplumsal örgütlenme şekilleri arasında sıkı bir bağ olduğuna işaret etmişlerdir.[86] Din, öncelikle kuşaktan kuşağa aktarılan bir mahiyete sahip olduğundan, eğer bir bakıma bireyi ilgilendiriyorsa da en az onun kadar toplumsaldır ve bireyin dışındadır; çünkü insanı doğumun öncesinden ölümün sonrasına kadar sıkıca kuşatmış durumdadır. Bir dil nasıl öğreniliyorsa din de aynı

---

[79] James L. Cox, **Kutsalı İfade Etmek**, çev. Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İst. 2004, 89.
[80] Rousseau, 116.
[81] Sezen,66.
[82] Günaltay, 71.
[83] Malinowski, **Büyü, Bilim ve Din**, 44; Tümer-Küçük, 40.
[84] Evans-Pritchard, 60.
[85] **WR**, I, 1.
[86] Bronislaw Malinowski, **İlkel Toplum**, çev. Hüsen Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1990, 100.

şekilde belli bir toplum içinde öğrenilmektir. O toplumdaki herkes aynı inancı paylaşır, aynı düşünce yapısına sahiptir ve aynı ibadeti yerine getirir. Kişi ister istemez toplumun baskı ve yaptırımlarını kabul ederek buna göre hareket tarzını belirlemek zorundadır. Bunun sonucunda da dini kabul ettiği gibi toplumun sahip olduğu değerleri de öylece kabul etmek durumunda kalır.[87] Dolayısıyla aile yapıları, sosyal organizasyon tipleri gibi sosyal yaşantı seviyelerini ilgilendiren gerçeklikler, mitos, din ve ideolojilerin etki ve nüfuz alanında bulunmaktadırlar.[88]

Din, buyurgan bir şekilde, itaat etmeleri için bağlılarına ahlaki kurallar sunmaktadır. Eğer bunlara uyulursa mükâfat, uyulmazsa mücazât vuku bulacaktır. İşte, annesinden teselli bekleyen bir çocuğun ihtiyacı gibi, ahlaki yasalara olan ihtiyacın kökleri de ta çocukluk tecrübesine kadar geri gitmektedir. Aile, çocuğuna karşı ihtimam gösterir, onu tehlikelere karşı korur ve ona doğruyu-yanlışı öğretir. Çocuk, emirlere itaat ettiğinde, ailesi tarafından mükâfatlandırılır; itaat etmediğinde ise cezalandırılır. Freud'un inancında bu çocukluk tecrübesi, ahlâkî kodlara yansıtılıp varlığını devam ettiren dinden başkası değildir.[89] Şu halde pratik beşeri ahlak, dinin kodlarını işleyerek insanlığa tevdi ettiği bir armağandır.

3) Dinin Ruhi Rehabilite İşlevi: Yatıştırıcı Bir Araç Olarak Din

İnsanı hayvanlar ve diğer canlılardan ayıran en büyük hususiyetlerden birisi, onun, duygu dünyasına sahip olmasıdır. Farklı olaylara farklı tepkiler geliştirdiğinden, halet-i ruhiyesi sürekli değişiklik göstermektedir. Günlük hayat sevindirici sürprizler getirebildiği gibi hastalık, sakatlık, açlık, savaş, sürgün ve ölüm gibi olumsuz durumlar da yaşatmaktadır. Bu gibi anormal durumlarda psikoloji değişmekte, insan belirsizlik, kaygı, keder, motivasyon kaybı ve kötümserlik gibi duygulara kapılabilmektedir. Geçmişin acı hatıraları, geleceğin endişeleri onu cenderesinde sıkmaktadır. Zamanı geldiğinde öleceğini bilmesi de, ölümü, sahip olduğu her şeyden ayrıran bir canavar olarak görmesine sebep olmaktadır. Fakat benliğini bir kurt gibi sürekli kemiren bu fikirle yaşayan insan, hayatın anlamını din

[87] Evans-Pritchard, 66–67.
[88] Claude Lévi-Strauss, **Din ve Büyü**, derleyen ve çeviren: Ahmet Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 1983, 15.
[89] Cox, 88.

ile kavradıktan sonra rahatlamakta ve dinin kendisine sunduğu ölüm ötesi hayat vaadinin verdiği rahatlıkla, ölümü hoş karşılamakta, gelecek hayatındaki mükâfatı kazanabilmek için de hareketlerini kontrol etmeye özen göstermeye başlamaktadır. Böylece yüce bir kontrol edici tarafından sürekli "izlendiği" fikriyle kimsenin göremeyeceği işlerde bile vicdani bir kontrolle kendisini dizginleyebilmektedir. Şu halde ahlâkın gerçek yaptırım gücü, mukaddes bir kaynağa dayanan dindedir.[90] Onun ölüme karşı geliştirdiği tutumda en önemli rol, dine aittir. Tanrı'ya inanan herkes, fiillerinde otokontrolü sağlayarak, haksızlık, iffetsizlik, ahlaksızlık, hırsızlık ve cinayet gibi toplumun düzenini sarsan kötülüklerden kaçınacak ve müstakbel hayattaki nimetlerin ve saadetin motivasyonuyla "iyi bir insan" olma yolunu tercih edecektir. Bu da karamsarlık ve korku duygularını gidererek onda arzu ve ümit doğuracaktır. Bu durum, hayatın acılarına katlanmada insanın en büyük destekçisi olacaktır. Bu destekte en büyük pay, süpernatürel (insanüstü) nitelikli dinindir.

Savaşlar, dinin insan ruhuna dokunan ve onu besleyen *gerçek* bir ihtiyaç olduğunu kanıtlayan en gözlemlebilir durumlardandır. Din, tarih boyunca medeniyetleri, insanlığın en büyük iki daimi hastalığı olan savaş ve toplumsal adaletsizliğin acı sonuçlarına karşı belli bir süre kalkan olabilmiştir. Bariz bir örnek olarak, İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği süreçte, dine düşmanlığı politika haline getiren Sovyet Rusya bile, halkın son derece büyük manevi destek talebine karşı gelemeyerek kapısına kilit vurduğu kiliseleri savaş müddetince yeniden açmak zorunda kalmıştır. Nitekim Eliade'ye göre Yahudi-Hristiyan kredosu anlamında bir "tek tanrı" inancından itibaren insan, artık tarihin terörüne ve anksiyetelere karşı sadece Tanrı fikriyle korunabilir.[91] Hayatın bitmeyen elem ve ızdıraplarına, ancak kuvvetli bir din duygusuyla karşı konulabilir. Zira inanmak, ruhun en karanlık noktalarına tesir ederek, insana hayat neşesi ve mukavemet gücü kazandırmaktadır. Bu haliyle din, acıları hafifletme fonksiyonu icra etmektedir.[92] İnancın insana kazandırdığı bu avantajı Durkheim, şu sözlerle ifade etmektedir: "Kendini tanrısına vermiş dindar insan, dinsizin bilmediği hakikatleri bilen kimse değildir. O, dinsize nispetle daha çok kuvvete sahip olan kimsedir. Din, insanı hayat şartlarının üstüne

[90] Günaltay, 79.
[91] Mircea Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, çev. Ümit Altuğ, İmge Yayınevi, Ank. 1994, 154.
[92] Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, 38.

çıkarmıştır."[93] Sahip olduğu tabii gücü sebebiyle, Tanrı'dan kaynaklanan gerçek din, inananlarını, medeniyetin maddi ve manevi başarılarının zirvesine ulaştırmıştır.[94]

Dinin bir *"yanılsama"* olduğunu iddia eden Sigmund Freud bile yine de insanın dinden yoksun yaşayamayacağını dile getirmektedir. Ona göre uygarlık, dini doktrinlerin üzerine kurulmuştur ve eğer her şeye kadir, adil bidr Tanrı ve gelecekteki yaşamın (ahret) olmadığı empoze edilirse insan, kendi asosyal ve bencil içgüdülerinin peşinden gitmekten çekinmeyecektir. Bunun sonucunda ise uygarlık sürecinde binlerce yılda zar zor ortadan kaldırılan kaos ortamı yeniden dünyaya hakim olacaktır. Dolayısıyla dinin hakikati barındırmadığını bilsek bile bu gerçeği saklamamış gerekir zira sayısız insan, din doktrinlerinde teselli bulmakta ve ancak bunların yardımıyla hayata katlanabilmektedir.[95]

Dini öğretilerin, kitlelerin toplu olarak rehabilitasyonunda önemli bir yere sahip oldukları yadsınamaz. İnsanın en derin arzu, korku, umut ve tutkularıyla yakından ilişkili olan din[96], esasen ruh hastalıklarının tedavisiyle ilgilenen psikopatolojinin misyonunu üstlenmek suretiyle[97] anksiyete ve gerilim durumlarını çözen tedavi nitelikli bir özelliğe sahiptir.[98] Din sayesinde inanan bir kimse, bu dünyada yalnız olmadığını bilmekte, zorluklar karşısında kendisine yardım edecek bir varlığın olduğunu hissetmektedir. İşte bu his, inanan insanın ruhi darlığa ve bunalıma düşmesine engel olmaktadır.[99] Böylece inanç, toplum yaşamında yatıştırıcı bir eleman olarak işlev görmektedir. Bu bakımdan dinin diğer ruhi rehabilite enstrümanlarına karşı açık bir üstünlüğü söz konusudur. Bu sebeple dinin önerdiği düşünce ve davranış şekillerinin daha geniş bir insan kitlesine hitap etme gücü vardır. Bu anlamda dini düşünce ve davranışlar bize, insanın doğasına dair bir takım ipuçları vermektedir.[100]

Bazı araştırmacılar ise dinin, insanın beşeri sınırlılıklarını gideren bir yardımcı fonksiyona sahip olduğunu vurgulamaktadırlar. İnsan, faniliğinden

---

[93] Sezen, 39.
[94] Günaltay, 71; El-Afgânî, 66.
[95] Freud, **Uygarlık, Din ve Toplum**, 212-213.
[96] Malinowski, **İlkel Toplum**, 152.
[97] Bedri Katipoğlu, **Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din**, Özden Ofset, İzmir 1991, 39.
[98] Demirci, 88.
[99] Ali Rıza Aydın, **'İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri'**, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX (2009), sayı: 3, 89.
[100] Michael Argyle, **"Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler"**, çev. Talip Küçükcan, DA, Se-Ba Ofset Ltd. Şti., Ankara 1999, S.4, II / 206-207.

kaynaklanan çeşitli problemlere sahiptir ve din, işte bu problemlere bir cevap teşkil etmektedir. Din fenomenlerinin 'esas ilgi' denen şeyi üzerlerinde toplamalarının sebebi, bunların, insanın faniliğinden kaynaklanan sınırlılıklarını ortadan kaldırmalarıdır. Fanilik, insanın sınırlılığını ifade etmektedir. Sahip olduğu güç sayesinde din, insanın hissettiği ve yaşadığı karışıklık, düzensizlik, kaos duygusu, yok olma korkusu, iflah olmaz can sıkıntısı, kahredici suçluluk, anlamsızlık veya cehalete gark olmak gibi fiziki, psikolojik, sosyal ve manevi problemlere cevaplar sunmaktadır. Dinin bu cevabı ise ayinler, sözler, dokümanlar, dualar, inançlar ve kişisel tecrübeler şeklinde tezahür etmektedir.[101]

Modernitenin getirdiği anlayışla birlikte varlık ve olaylardaki bütün kesinlik dayanakları yıkılmış, böylece kuşatıcı bir belirsizlik hali pek çok modern insan için tahammülü zor bir duruma dönüşmüştür. İşte bu belirsizlik haline karşı bir kesinlik anlayışı sunan seküler sosyal hareketler gibi dini hareketler de insanlar nezdinde kendisine pazar bulmaktadır.[102] Güdülerin hayvanlara temel davranış kodları sağlama işlevi gibi din de insanlar için aynı işlevi yerine getirir. Birey zor duruma düştüğünde ona temsiller sağlayarak zekânın yardımına koşar. Endişe ve kuşkuları giderir. Böylece din, beşeri korkulara karşı bir kalkan vazifesi görür.[103]

Din, insanın evrendeki yalnızlığına ve çaresizliğine karşı bir destek, güven, güç ve rahatlama sağladığına göre pragmatist anlamda bir gerçekliğe sahiptir. Diğer bir deyişle yaşam için yararlı olduğundan değerli ve gerçektir. Modern çağımızda bile medeniyetin gelişmesinde önemli rol oynamış olan dinin yerine hâlâ aynı işlevi görebilecek herhangi bir kurum bulunabilmiş değildir. O halde hiçbir fikir, felsefe ve ideolojinin dinin yerini doldurup onun kadar müessir olması düşünülemez.[104]

---

[101] Cox, 224.
[102] Bülent Şenay, **"19. Ve 20. Y.Y.'da Mûsevî-Hıristiyanlar-Hibridite, Dînî Kimlik ve Gelenek"**, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002, 56.
[103] Hüseyin Certel, **"Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi"**, Dini Araştırmalar, Seba Ofset Ltd. Şti., Ankara 1999, S.4, II / 210; Evans-Pritchard, 136; Sezen, 9.
[104] Sezen, 39.

C- KELİME VE KAVRAM OLARAK MİTOS

Yunanca kökenli bir kelime olan *"mitos"*, literal olarak, dile getirilen sözü ifade etmekte,[105] bunun yanı sıra masal,[106] öykü ve efsane anlamlarına da gelmektedir.[107] Zaman zaman mitosun birbirine tamamen zıt anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Aklen kanıtlanmış hakikati ifade eden *logos*un zıddı olarak mitos, bazen naklen geçerlilik kazanmış hakikat olarak tanımlanırken bazense kurgu, fabl ve hayal ürünü görülüp tahkir edilmiştir.[108]

Mitos, doğaüstü kahramanların başarıları sayesinde evrenin, herhangi bir bitki türünün, bir insan davranışının, bir yaratığın, bir durum veya nesnenin nasıl hayata geçtiğini haber veren anlatıdır. Hayali bir anlatıma sahip olan mitos, dünya, dünyanın ve insanın kökeni ve insanı çevreleyen tabiat gibi konularda belli bir izahat getirmektedir.[109]

Mitos, özel olarak doğaüstü varlık birimleri ile metafizik karakterli üstün değer ve ilkelerin algısı, genel mânâda ise insanoğlunun âlemdeki konum ve orijinini anlamlandırmaya yönelik çabasıdır.[110]

Bazı araştırmacılara göre mitos, tabiata ilişkin veya tarihi fenomenlerle ilgili bazı halk inançlarını şekillendiren, genellikle doğaüstü kişiler, eylemler ya da olayları içeren tamamen hayali bir anlatıdır. Dolayısıyla mitos, kozmos ve insanın kökeni, insani kurumların kökeni, insanın mutluluk arayışı ve onu ararken yaşadığı başarı veya başarısızlıklar, dünyanın sonu gibi muhtelif hususların menşeini ortaya koyar.[111] Yani daima bir şeyin nasıl yaratıldığının, nasıl var olmaya başladığının anlatıldığı "yaratılış" öyküsüdür.[112] Buradan da anlaşılacağı gibi mitos, insan için

---

[105] Sadık Kılıç, Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim, Nil Yayınları, İzmir 1993, 1; Jean Pierre Vernant, **Eski Yunan'da Söylen ve Toplum**, çev. M.Emin Özcan, İmge Yayınevi, Ankara 1996, 194; İHKS, II, 554.

[106] Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Birinci cilt, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1971, I., IV.

[107] Şefik Can, **Klasik Yunan Mitolojisi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994, 1; Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi Yayınları, üçüncü basım, İstanbul 1984, 5.

[108] İHKS, II, 554.

[109] Marguerite-Marie Thiollier, **Dictionnaire des Religions**, Librairie Larousse, Paris 1966, 184.

[110] Mustafa Öztürk, **Kıssaların Dili**, Ankara Okulu Yayınları, ikinci basım, Ankara 2010, 26.

[111] John L. Mckenzie, S.J., **Dictionary of the Bible**, Macmillan Publishing Company, New York, 1965, 598.

[112] Mircea Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1991, 75

hayati anlam taşıyan inanç ögelerinin sonsuza dek bozulmadan kalmasını sağlayan bir kutsal anlatım biçimidir.[113]

Tecrübî olarak kanıtlanma imkânı bulunmayan mitos, genellikle tarih öncesi veya yaratılışın başındaki bir zamanda geçen,[114] bağlılarının inancında gerçekten olup bitmiş olaylardan söz etmektedir.[115]

Farklı alanlardan bilim adamları, mitoslar konusunda pek çok şey söylemişlerdir. Frazer'a göre mitos, doğanın dünyasını açıklamak için ilkel, arayış içindeki bir çaba; Müller'e göre sonraki çağların yanlış anladığı, tarih öncesi çağlardan gelen şiirsel fantezinin bir ürünü; Durkheim'e göre bireyi toplumuna göre şekillendirecek bir alegorik (imaya dayalı) bilgi yığını; Jung'a göre insan ruhunun derinliklerindeki arketipik dürtülerin belirtisi olan bir dizi düş; Coomaraswamy'e göre insanın en derin metafizik sezgilerinin geleneksel aracı; İngiliz yazar T.S.Elliot'a göre dünyaya hâkim olmak için kullanılan bir şifre anahtarı; James Joyce'a göre tarihe anlam katma aracıdır.[116] Malinowski'nin gözünde ise mitoslar, ilkel tabir edilen geleneksel toplumların dogmatik omurgasını oluştururlar.[117]

Mitoslar, anlatılamayan veya anlatılması zor olanı, müşahhas kavramlarla ifade etmenin bir diğer adıdır. Bu anlamda mitos, kültlerin, manevi güçleri maddi vasıtalarla ifade eden bir aksiyon olduğunu daha kolay anlatabilmenin yoludur.[118] Mitoslar, sadece literal anlamlarını ifade etmezler. Onlar, daha ziyade başka bir şekilde ifade edilip anlaşılamayacak kadar karmaşık bir gerçeği metaforik olarak ifade etme girişimidir.[119] Mitosların dili, hem aşkın hem de içkin mevzularla bağdaşık bir bütün oluşturur. [120]

Mitoloji ise fenomenler âleminin gerçekleriyle uyuşmayan bu hikâye ve masalların nasıl doğup geliştiğini, neler ifade ettiklerini açıklayan; mitosların kökenlerini ve bunlarda hakikatin yansımalarını araştıran,[121] masallar zamanında yaşamış tanrıların, kültür kahramanlarının, perilerin, devlerin hayat ve

[113] Mehmet Ateş, **Mitolojiler ve Semboller Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri**, Aksiseda Matbaası, İstanbul 2001, 15.
[114] **Ana Britannica**, Ana Yayıncılık, İstanbul 1994, C. XXIV, 257.
[115] Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, 13.
[116] Michael Edwards, **"Edebiyat ve Mitoloji"**, MS, I, 204.
[117] Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, 95.
[118] Aloys Grillmeier, **Christ in Christian Tradition**, İngilizceye çev. John Bowden, John Knox Press, Second Edition, Atlanta 1975, 64.
[119] Armstrong, 18.
[120] İHKS, II, 554.
[121] İvan Frolov, **Felsefe Sözlüğü**, çev. Aziz Çalışlar, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, 339.

maceralarından bahseden mitosları inceleyen bilimin adıdır.[122] Şu halde mitoloji, bir kültür veya dindeki kökenler, kahramanlar, tanrılar ve inançlardan bahseden toplanmış hikâyeler bütünüdür.[123]

Psikanalist düşünceye göre mitoslar, insan ırkının gündüz düşünden ibarettir. Psikanalistler, insan zihninin derinliklerini araştırmanın, bize psikanalitik yorumların tüm donanımının ve simgelerinin bilgisini vereceği iddiasındadır.[124] Bu akımın temsilcilerinden Otto Rank'a göre mitoslar, halkın kitle rüyaları/fantezilerini ifade etmektedir. Karl Abraham ise mitosun, insanların çocuksu ruh hayatının bir parçası olduğunu söylemektedir. Ona göre mitos, insanların çocuksu ruh hayatının bir yansıması ve rüya da kişisel bir mitostur.[125] Benzer biçimde Joseph Campbell ise rüyaları kişiselleştirilmiş mitos; mitosları da kişisellikten arındırılmış rüyalar olarak tanımlamaktadır.[126]

Goldziher'e göre bir millet, aynı dünya görüşünü paylaştığından, mitolojisi olmayan halk düşünülemez.[127] Nitekim Türk, Mısır, Kalde, Hint, Çin, Yunan, İran, Sümer mitolojileri olduğu gibi, en geri kalmış ilkel kavimlerin bile hâlâ inandıkları mitolojileri mevcuttur. Mitolojiler, ait oldukları topluluğun bireye sunduğu, bin yıllar boyunca oluşmuş davranış modellerini sergilemektedir. Bunlarda, insan bilincinin tarihi gelişim öyküsü gözlemlenebilir. İnsanı anlamak için mitosların melodisine kulak vermek gerekir.[128] Leo Frobenius'a göre bir kültürün yansıması olan ruhani hayat, bilhassa mitolojide açığa çıktığından,[129] bir kültürü sağlıklı tanıyabilmenin yolu, onun mitolojisini incelemekten geçmektedir.

Mitoloji temel olarak dört büyük konuyu işler:

a) Tanrıların oluşumu/nereden geldikleri *(teogoni),*
b) Evrenin oluşumu (*kozmogoni),*
c) İnsanın oluşumu/nereden geldiği *(antropogoni),*
d) İnsanın ve dünyanın geleceği *(eskatoloji).*

---

[122] Can, 1; **Türk Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976, C. XXIV, 257; Ateş, 12.
[123] **WR**, II, 374.
[124] Malinowski, **İlkel Toplum**, 101.
[125] Carl G. Jung, **Psychology Of The Unconscious**, Routledge & Kegan Paul Ltd., London 1951, 15.
[126] M.Bilgin Saydam, **Deli Dumrul'un Bilinci**, Metis Yayınları, İstanbul 1997, 46.
[127] Maurice Olender, **Cennetin Dilleri**, çev. Nevzat Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, 144; Can, 1.
[128] Saydam, 7.
[129] Bianchi, 98.

Mitolojiler bundan başka ilk günah; ölümün kökeni, tufan; tanrıların insanları nasıl cezalandırdıkları; avcılık ve hayvancılığın başlangıcı; bitkilerin ilkin nasıl ortaya çıktıkları; ateşin elde edilişi, cinsel hayatın başlangıcı, yeryüzünün ilk çifti, ilk ailesi; âdetlerin, kurumların, törenlerin, teknik bilgilerin kökenleri gibi pek çok farklı temayı da işler.[130]

En genel anlamda Eliade, mitosların özelliklerini şu maddeler altında toplamaktadır:

1. Mitos, doğaüstü varlıkların işlerinin öyküsüdür.
2. Bu öykü, gerçeklerle ilgili olduğu için gerçek, doğaüstü varlıklar tarafından yaratılmış kabul edildiği için de kutsaldır.
3. Mitoslar, her zaman bir yaratılışla ilgilidir, bir şeyin nasıl hayata geçtiğini, bir davranış, bir kurum, bir nesnenin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır; bu sebeple mitoslar, insan için her anlamlı eylemin örnek modelini sunmaktadır.
4. İnsan, mitosu bilmekle nesnelerin kökenini de bilebilir, böylece nesnelere hükmetmeyi ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir.
5. Şu veya bu şekilde, insan, mitosu kutsal, heyecan verici gücünün etkisine girmek anlamında yaşar. Yani mitoslar, insanlar üzerinde canlı etkiye sahiptir.[131]

Görüldüğü üzere mitosun tanımı hakkında tam bir ortak kabul yoktur. Her bilimsel ekol ve disiplin, onu kendi cenahından ve kendine mahsus bir anlayışın ışığında tarif etmektedir. Hâl böyle olunca mitosun anlam aralığı çok geniş bir *spektruma* dağılmaktadır. Tarif karmaşasının en önemli ve belki de baş sebebini, mitos deyince hemen hemen bütün dünyada akla ilk Yunan mitolojisinin gelmesi oluşturmaktadır. Gerçekten modern zamanlar için mitoloji, Eski Yunan'a mahsus bir kültür olgusundan ibarettir. Geri kalan dünyanın bütün mitologyası ise sanki yok hükmündedir. Günümüze kadar yapılagelmiş mitoloji tariflerinin ortak yanı zaten hepsinin işte bu Yunan mitolojisine dayanmış olmasıdır. Oysa Eliade, dinler tarihçisi için bu tercihin hiç de iyi bir seçim olmadığını düşünür. Ona göre her ne kadar Yunan mitolojisi tiyatroya, epik şiire ve plastik sanatlara ilham kaynağı olmuşsa da bu kültürde mitoloji uzun bir tahlil ve başkalaşım sürecinden geçmiş, eski bağlamlarını kaybetmiştir. Hiçbir Yunan mitosu günümüze kadar ritüel muhtevasını muhafaza ederek ulaşamamıştır. Homeros, Hesiodos gibi *tragedya* yazarlarının

[130] Örnek, 190.
[131] Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, 23.

işledikleri mitologya örgüleri bir ayıklanma ve evrime tabi tutulmuş, bazen artık modern zamanlar için anlaşılmaz hale gelen, eskilerde kalmış arkaik bir konunun yorumunu temsil etmiştir. Mitolojik düşüncenin yapısı ise dini hayatın bizatihi desteğini oluşturan, mitolojinin anlamlı ve hâlen "yaşayan bir şey olduğu" inancına dayanır. Yani mitosların dünyasında yaşayan halklar için mitoloji, daima bir külte bağlı, dini davranışı onaylayan bir değer ve gerçek iken, Avrupa kültüründe mitoloji kelimesi bir yalanı ifade eder. Zira Yunanlılar, artık mitolojinin ritik bağlamını terk ederek yirmibeş asır önce onu tamamen profanlaştırmış[132] ve artık hakikat ifade etmeyen yalanlar mesabesine indirgemişlerdir.

Şu halde mitoloji, tapınmaların, manevi güçleri maddi vasıtalarla ifade eden bir aksiyon olduğunu daha kolay anlatmak için kullanılan bir ifade biçimidir.[133] Diğer bir manada mitos, aylak bir insanın kendi fantezilerini başıboş bırakarak düşlediği bir rapsodi veya tatmin vasıtası değil, ağırlığının çok fazla hissedildiği son derece önemli kültürel bir güç olarak görülmelidir. [134]

D- MİTOS, EFSANE, DESTAN VE MASAL ARASINDAKİ İLİŞKİ

İnsan topluluklarının zihni tablosunu verme hususunda birleşen mitos, masal ve destanların,[135] hayatı etkileme ve geçerlilik derecelerinde büyük farklılıklar görülmektedir. Her ne kadar figürleri aynı kaynaktan –*"fantezinin bilinçdışı kuyularından"*– çıksa da, bu figürlerin kabullenilip örnek alınma nispeti aynı değildir. Halk masalları, toplumsal ilişki kurma ve hoşça vakit geçirme araçlarıdır.[136] Olağanüstü gerçeklikle yüz yüze gelmekten doğmuş olan efsane ise, nispeten tarihi bir panorama sergileyen anlatıyı ifade etmek vasfıyla mitostan ayrılmaktadır.[137]

Mitos ve efsane, benzer bir işleve sahip olmalarına rağmen, efsanedeki olayların nispeten yaşanılan zamana yakın veya *'tarihî'* ve kahramanların insanüstü varlıklar yerine insanlar olması bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Efsanelerin, gerçek kişi ve olayların, ağızdan ağza aktarılırken zaman içinde bir gizem bulutu

---

[132] Mircea Eliade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, çev. Mehmet Aydın, Din Bilimler Yayınları,2.baskı, Konya 1995, 83.
[133] Grillmeier, 64.
[134] Malinowski, **İlkel Toplum**, 99.
[135] A.Cengiz Büker, **Meksika Masalları**, Okyanus Yayıncılık, İstanbul 1995, 9.
[136] Malinowski, **İlkel Toplum**, 110.
[137] Thiollier, 184.

içinde kaybolmuş silik kalıntıları olduğu söylenebilir. Efsaneler, anlatıcının anlayış seviyesi ve ezber kabiliyeti oranında nesilden nesile aktarılma esnasında olağanüstü nitelikler kazanarak değişikliğe uğrayıp gerçeklerden uzaklaşmıştır. Bunda, her insanda var olan ortak bir psikolojik prensip –Eliade'nin ifadesiyle arkaik zihniyet kalıbı- âmil olmuştur: Kahraman şahsiyetinin yüceltilmesi *(süblimasyon)* ve abartı unsuru. İslam tarihinde adının etrafı bir efsâneler hâlesiyle çevrilmiş şahsiyetlerden belki de en başta geleni Hz. Ali, konu için güzel bir örnek teşkil edebilir. Cesaretiyle tanınan Hz. Ali'nin bu özelliği, kendisini sevenler tarafından abartı unsuru katılarak anlatılmış ve meşhur Hayber Vak'ası, onun bir tekmesiyle koca kale kapısının yerle bir olması efsanesine büründürülmüştür.

Görüldüğü üzere mitos ve efsane arasındaki sınır her şeye rağmen net değildir. Bu iki kavram, zaman zaman birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Ne var ki efsane, sözlü bir halk kültürü elemanı olarak olağanüstülük elbisesi giydirilmiş tarihi ve dini olaylarla birlikte mitosları da ihtiva eden daha genel bir kavrama karşılık gelmektedir. Her mitos yaşanmış bir olaya dayanmayabilir fakat her efsane, içinde, sonradan değişmiş olsa da gerçek bir olayın nüvesini taşımaktadır. Efsaneye bir bakıma yazılı tarih aktarımının sözlü versiyonu da denilebilir.

Kavramlar arası anlam geçişliliği ve muğlâklık, efsane ile ona karşılık kullanılan destan arasında da görülmektedir. Genel kabul görmüş inanışa göre tarihte yaşamış kahramanlardan bahseden hikâyelere destan *(legende)* denmektedir.[138] Fakat destanlar, tam bir objektif tarihi bilgi sunmaz. Destanda tarihi olaylar folklor ile şekillendirildiğinden, onu anlatan halkın düşünce yapısı ile gelecekten beklentileri ve ideallerinin bir görünümü elde edilebilir.[139] Mitos ise, ayinlerin, ritlerin, toplumsal kural veya ahlakın kökeni sorulduğunda, bunların eskilik, gerçeklik ve kutsallığının ispatı sadedinde ortaya çıkan,[140] bir bakıma ilksel yasayı ifade eden anlatıya karşılık gelmekte, yani inançlarımız ve eylemlerimize gerekçeler sunmaktadır.

Yaşanmış gerçeklikler olarak inanılan mitoslar dışında, her zaman inanılmayan ya da en azından aynı tarzda ve aynı derecede inanılmayan, bu sebeple hiçbir dini karaktere sahip bulunmayan anlatılar vardır ki, bu kategoriye masal adı verilir. Masallar ve mitoslar arasındaki sınır çizgisi çok belirsizdir ve bir sınır çizgisi

[138] Ögel, IV.
[139] Şakir İbrayev, **Destanın Yapısı**, Aktaran: Ali Abbas Çınar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, 165–166.
[140] Malinowski, **İlkel Toplum**, 110.

belirlemek hemen hemen imkânsızdır. Mitoslardan masalları ayıran temel faktör, çoğu durumda mitosun dini karakteridir.[141] Mitoslar, her ne kadar hayalî veya düzmece öykü kalıplarında sunulsalar da gerçekte dini ve metafizik gerçekliklerin aktarılmasının aracıdır.[142] Eğlence maksatlı anlatılardaki mitik konular oyun ruhuyla hafife alınırken, dînî bağlamlı anlatılar ise, hem somut gerçekler olarak kabul edilmekte hem de kültürün özüne nüfuz etmiş gerçeklerin açıklanması olarak büyük saygı görmektedir. "Gerçek" olarak kabul edildikleri için ruhi güç ve etkinlik sahibi bu tür mitolojik motifler, bütün insan topluluklarının kâhinleri, ozanları, teologları ve filozoflarınca yorumlanarak sanata yansıtılmakta, şarkılarda övülmekte ve tasavvurlarda vecd içinde tecrübe edilmektedir.[143]

Peri masalı kahramanının en tipik ayırt edici vasfı, onun lokal yani mikro kozmik özellik gösterirken, mitos kahramanının ise dünya tarihine ait, makro kozmik bir zafer elde etmesidir. Derinlikler psikolojisinin imgelerinde insanüstü güçlerin ustası haline gelmiş, küçümsenmiş çocuk olarak belirtilen peri masalı kahramanı, kişisel düşman ve zorbalarına karşı mücadele edip üstünlük kazanırken, mitos kahramanı, macerasından geriye, tüm toplumun düşmanı bir canavar/dev mücadelesinin sonucundaki zaferinden elde edilen makro kozmik yenilenme araçlarıyla dönmektedir.[144]

Görüldüğü üzere mitos, hayata anlam katma ve gerçekliğinden şüphe edilmeme yönüyle efsane, destan ve masal kategorizasyonundan ayrılmaktadır. Tamamen ciddi ve dini bir vecd havası içerisinde anlatılıp nesilden nesile aktarılmaktadır. Mitoslar, işledikleri konuların çeşitliğine göre kendi arasında değişik türlere ayrılmaktadır. Geçmişin gizeminden, ayinlerin ve âdetlerin sebeplerinden, mikro ve makro seviyedeki olguların kökeninden bahseden çeşitlerinin yanında geleceğin ve dünyanın sonunun ne şekilde olacağını anlatan çeşitlerine kadar pek farklı türe ait mitoslar mevcuttur.

---

[141] Durkheim, 108 (dipnot içinde).
[142] Öztürk, 80.
[143] Campbell, 11.
[144] Joseph Campbell, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, çev. Sabri Gürses, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, 49.

E- MİTOS TÜRLERİ

Geçmişe, şimdiye, geleceğe ve metafizik âleme dair kutsallığına inanılan anlatıları ifade eden mitoslar, kesin ve net bir ayrım yapılamayacak kadar farklı türleri içermektedir. Ritüel mitosu olarak tarif edilebilecek bazı mitosların, bazen kozmogoni ve antropogoni, bazen de eskatoloji ile irtibatı bulunabilmektedir. Hâl böyle olunca, tam bir sınıflandırma yapmak bazı durumlarda imkân dışı kalmaktadır. Mesela evrenin oluşumunu işleyen kozmogoni mitosları, onun sonunu haber veren eskatoloji mitoslarıyla akrabadır ve birinin bittiği yerde öteki başlamaktadır. Ritüel mitosları denen mitos türü, olayların başlangıcını ve ilk halini hatırlatmak bakımından geçmişe ilişkin köken ve kozmogoni mitoslarını andırırken, aynı zamanda mevsimsel törenlerde kirlenmişlikten arınma ve yeniden canlanma gerekliliğini de ifade ettiklerinden bir yönüyle eskatolojiye uzanmaktadır. Yani mitosun dilinde hem geçmiş, hem hâl ve hem de gelecek aslında tek bir potada işlenmekte ve hayat, modern *lineer tarih* anlayışının aksine, kendisinde delinme kabul etmeyen bir süreklilik sarmalında sürüp gitmektedir. Genel kabule uygun olarak mitoslar, aşağıdaki gibi dört ana başlıkta tasnif edilmektedir.

1) Köken (Orijin) Mitosları

Bazı bilginlerin en eski mitos türü saymalarına sebep olacak kadar eski olan bu tür, *etiyolojik* (nedenbilimsel) mitos olarak da isimlendirilmektedir. Hemen hemen bütün dinlerin, mitolojik tarzdaki yaratılış doktrinleri vasıtasıyla, varlığın sebebini izah etmeye yöneldikleri bilinmektedir.[145] Köken mitosları, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, başlangıçlar zamanında olup bitmiş olayların menşeini anlatmaktadır. Yani kâh bütün bir gerçeklik olan kozmosun, kâh onun yalnızca bir parçası olan bir adanın, bir bitki türünün, bir insan davranışının, bir hayvanın, bir nesnenin, bir adet ve geleneğin, bir yasağın, bir ismin veya bir aletin nasıl doğduğunu sembolik bir dille ortaya koymaktadır. Meselâ Roma isminin, kardeşi Remus'u öldürdükten sonra bu kentin ilk kralı olan Romulus'tan geldiği şeklindeki

[145] Sharpe, 101-102.

açıklama,[146] ateşin, bir *demiurg* figürü olan *Prometeus* tarafından tanrılardan çalınıp insanlığın hizmetine verildiğine dair anlatı, zamanının en değerli tarım aleti olan kazmanın ortaya çıkış hikâyesini anlatan Sümer'deki Enlil ile kazma öyküsü, Yahudi geleneğinde Yakub'un Tanrı ile güreşmesi sonucu İsrail oğullarına eski bir yiyecek tabusunun konuluş sebebini anlatan mitos,[147] köken mitoslarının örneklerindendir.

Köken mitosları sadece dünyanın, insanın, hayvanların ve bitkilerin kökenini anlatmakla kalmayıp, insanın insan olma sürecinde yaşadıkları ve bulunduğu duruma gelmesine kadar olup biten bütün olayları da anlatmaktadır. Bu tür mitoslarda, insanın neden kadın ve erkek olmak üzere iki cinsten oluştuğu, uyması gereken kuralların neler olduğu, ölümlülüğünün sebebi gibi olgular işlenmektedir. İnsanın cevap aradığı varoluşsal soruların belki de en başta geleni "Niçin ölümlüyüm?" sorusunun cevabı, başlangıçlar zamanındaki *(in illo tempore)* bir olayla ilişkilendirilerek verilir. İnsan ölümlüdür, çünkü henüz olaylar ve evren son şeklini almadan evvel var olan insanüstü bir kahramanın eylemi, insanın ölümlülüğüne sebep olmuştur. Malinowski, Trobriyand Adalarındaki halkın inandığı ölümün kökeniyle ilgili şöyle bir mitos aktarmaktadır: Eskiden Bwadela köyünde yaşayan yaşlı bir kadın, kızı ve torunuyla birlikte oturuyormuş: Üç kuşak boyu gerçek ana soyundan geliyorlarmış. Büyük anne ve küçük kız torun günün birinde, denizin yükseldiği bir anda körfezde yüzmeye gelmişler. Büyük anne biraz uzaklaşmış, küçük kız ise plajda kalmış. Derken kadının derisi denizde sürüklenmeye başlamış. Kadın derisini kaldırıp atmış ve bir çalılıkta kıpırtısız kalıncaya kadar körfezi yüzerek geçmiş. Nihayet genç bir kıza dönüşmüş olarak torunun yanına gelmiş. Küçük kız onu tanımayıp korkuya kapılmış ve ona uzaklaşmasını söylemiş. Yaşlı kadın öfkeli bir şekilde denizde yüzdüğü yere geri dönüp eski derisini üstüne geçirmiş ve yine kızın yanına dönmüş. Bu kez kız onu tanıyıp selamlamış: "Buraya

[146] Donna Rosenberg, **Dünya Mitolojisi**, çev. Koray Akten, Erdal Cengiz, Atıl Ulaş Cüce ve diğerleri, 2.baskı, Ankara 2000, 184–187.

[147] Eski Ahit'te, İsrail oğullarının uyluk başı üzerindeki kalça adalesini yememeleri yasağı şu şekilde anlatılmaktadır: "Ve Yakub yalnız başına kaldı; ve seher sökünceye kadar, bir adam onunla güreşti. Ve onu yenmediğini görünce, uyluğunun başına dokundu, ve onunla güreşirken Yakubun uyluk başı incindi. Ve dedi: Bırak gideyim, çünkü seher vakti oluyor. Ve dedi: Beni mubarek kılmadıkça seni bırakmam. Ve ona dedi: Adın nedir? Ve o dedi: Yakub. Ve dedi: Artık sana Yakub değil, ancak İsrail denilecek; çünkü Allah ile ve insanlarla uğraşıp yendin. Ve Yakub sorup dedi: Rica ederim, adını bildir. Ve dedi: Adımı niçin soruyorsun? Ve orada onu mubarek kıldı. Ve Yakub o yerin adını Peniel koydu; çünkü: Allahı yüz yüze gördüm, ve canım sağ kaldı, dedi. Ve Penueli geçtiği zaman, güneş üzerine doğdu, ve uyluğu üzerinde aksıyordu. Bunun için bugüne kadar İsrail oğulları uyluk başı üzerindeki kalça adalesini yemezler; çünkü Yakubun uyluk başına kalça adalesine dokundu." (Tekvin,32: 24–32)

bir genç kız geldi, çok korktum ve onu kovdum," demiş. Büyük anne "Hayır, sen beni tanımadın, öyle olsun, bundan sonra siz yaşlanacaksınız, ben de öleceğim." demiş. Eve dönüşte yaşlı kadın kızına artık ölümün kaderleri olduğunu şu sözlerle anlatmış: "Yüzmeye gitmiştim; akıntı derimi aldı götürdü; kızın beni tanımadı; beni kovdu. Artık derimi değiştirmeyeceğim. Hepimiz yaşlanacağız. Hepimiz öleceğiz."[148] Benzer şekilde balıkçılıkla geçinen bir kabileye mitos, mitik zamanlarda doğaüstü bir varlığın, atalarına nasıl balık avlamaları ve pişirmeleri gerektiğini öğretmesi sonucu, balıkçılığın kaderleri olduğunu anlatır. Mitos, bu doğaüstü varlığın gerçekleştirdiği ilk balık avının öyküsünü anlatırken, hem insanüstü bir eylemi ortaya koyar hem de bu kabilenin insanlarına, atalarından sonra sıra kendilerine geldiğinde bu işi nasıl başaracaklarını öğreterek bu şekilde beslenmek zorunda olduklarını açıklar.[149]

Çingene mitolojisinde de hem çingenelerin hem de 'gece âlemlerinde kafaları bin bir çeşit hayal ve şeytanlıkla doldurduğu' belirtilen sarhoşluk veren *tatula* bitkisinin kökeni olarak şu hikâye anlatılmaktadır: Evlenerek bilgeliğini kendilerine miras bırakabileceği çocukları olmasını isteyen bilge ve iyiliksever bir adam, sadece kendisine hiç karşı gelmeyeceğine yemin edecek bir kadınla evlenebileceğini, çünkü bir kere bile kendisine karşı geldiği takdirde onu lanetlemek zorunda kalacağını söyler. Güzel bir bakire bu şartı kabul ederek kendisiyle evlenir. Uzun yıllar boyunca mutlu bir hayat yaşarlar ve birçok çocukları olur. Fakat günün birinde kadın, kocasına karşı gelir. Bunun üzerine adam, karısına şu sözlerle karşılık verir: 'Lanet olsun sana. İnsanların ve hayvanların sakındığı bir bitki olasın ve meyvelerinin içinde, dünyaya getirdiğin çocukların sayısı kadar çekirdek olsun. Çocukların tüm dünyayı dolaşıp, seni her yere götürsünler. Sen ise onlara hizmet ve itaat etmek zorunda kalasın.' Bu sözleri söyledikten sonra bilge adam kaybolur, karısı ise tatula denen çok zehirli bir bitkiye dönüşür. Çingene ırkı da bu çiftin çocuklarından gelir.[150]

Köken mitoslarının bilinen bir örneği olarak Yahudilik'te Tanrı'nın dünyayı altı günde yaratma hikâyesi gösterilebilir. Antik astronomide yedi gezegenin olduğu bilindiğinden, her gün bir gezegene atfedilmekteydi. Buna binaen haftanın ilk günü,

[148] Malinowski, **İlkel Toplum**, 134.
[149] Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, 17.
[150] Hermann Berger, **Çingene Mitolojisi**, çev. Musa Yaşar Sağlam, Ayraç Yayınevi, Ankara 2000, 88.

semavi yapının en önemli parçası olan güneşe, son günü ise güneşten en uzak gezegen olan Satürn'e adanmıştı. Fakat bu gezegen antik gelenekte uğursuzluk tanrısı ile özdeşleştirildiğinden yedinci gün yavaş yavaş işlerin başarısızlığa uğrayacağı talihsizlik günü olarak algılanmaya başladı. Bu sebeple bugün dinlenme günü haline geldi ve olayı açıklar mahiyetteki meşhur yaratılış efsanesi bu duruma uyarlandı.[151]

Görüleceği üzere, köken mitoslarının özelliği, insanın, olaylarla eşyanın kökenine dair sorularına bir cevap teşkil etme ve eylemlerine mantıkî bir gerekçe oluşturma niteliğini taşımalarıdır.

2) Ritüel Mitosları

Yalancı masallardan farklı olarak inanılan mitoslar, sadece soğuk kış gecelerinde hoşça vakit geçirilip bireylerin eğitimi amacıyla anlatılan soyut hikâyeciklerden ibaret değildir. Etkinliklerinin garanti altına alınabilmesi, onların incelikli kurallara dayalı bir takım ritüeller (törenler) eşliğinde anlatılmalarına bağlıdır. Özellikle Mısır ve Mezopotamya'da yaşayan halklar, bu ritüellerin yürütülmesinde izlenmesi gereken yolların doğru biçimlerinin neler olduğu hakkında uzmanlığa sahip ruhbanların rehberliğine başvurmuşlardır. Bu yetkili şahıslar, belirli zamanlarda, hep aynı şekilde yerine getirilmesi gereken bazı eylemleri sistematize ederek törenler vasıtasıyla halkı inisiye etme ve bu tapınışların etkisini garantiye alma hedefini gütmüşlerdir. Bu çok ayrıntılı işlenmiş eylemler sistemi, insanın kendisini kuşatmış olduğuna inandığı aşkın güçlerin teskin edilerek topluluğun esenliğini sağlama amacıyla geliştirilmiştir. Ritüeller, sadece çeşitli danslar, kurban sunuları ve *teatral* eylemlerden değil, aynı zamanda bunlara büyülü bir etki sağladığına inanılan sözler, şarkılar ve efsunların da katılmasından oluşmuştur. Yani Yunan kültüründe *drômenon* denen çeşitli eylemler ile *muthos* denilen sözlü ifadeler, büyülü etkiye sahip ritüeli meydana getirmiştir. Günümüz tiyatrosunun nüvesini oluşturan ilkel bir oyun biçimi olarak da görülebilecek bu etkinliğin hikâyesi, izleyicileri eğlendirmek için söylenen basit sözler değil; hikâye, içerdiği sözlerle bir güç, bir enerji yaratılması için anlatılmıştır. Yani bahse konu olan mit, aylak

[151]Arthur Weigall, **Hıristiyanlığımızdaki Putperestlik**, ed. Mustafa Demir, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2002, 121.

insanların fantezilerini serbest bırakarak düşledikleri bir rapsodiden ziyade, ağırlığını iyiden iyiye hissettiren son derece önemli kültürel bir güç mesabesindeydi.[152] Bir nesnenin hikayesinin belli bir ritüel halinde topluluk içinde tekrar edilmesi, o nesneyi, ilk ortaya çıktığı zamanki büyülü haline geri döndürmeye zorlamak ve dünyanın başında her şeyin henüz mâyi ve bilkuvve halinde bulunduğu kutsal atmosferi yakalamak amaçlı idi. Dolayısıyla, her ritüelin ilahi bir modeli, bir arketipi mevcuttu. Bu düşüncenin bir tezahürü olarak, Hintliler, 'Başlangıçta tanrılar böyle yaptığı için biz de öyle yapmalıyız.' inancına sahiptiler. Güney Avustralya aborjinileri, taş bir bıçakla sünnet olma geleneğini uygulamaktaydılar, çünkü atalarının kendilerine bunu böyle öğrettiğine inanmaktaydılar. Şu halde denebilir ki uygulanan bütün ritler ve dini eylemler, tanrılar, medenileştirici kahramanlar veya mitik atalar tarafından ortaya koyulduklarına inanıldığı için muhafaza edilmektedirler.

Ritüel mitoslarının en bilinen örneklerinden biri, Babil yeni yıl şenliklerinde icra edilen yaratılış mitosu Enuma Eliş'tir. Bu mitos, rahipler tarafından belli bir tını ile okunurken, evrenin en başındaki kozmik yaratılışa geri gidildiğine ve hâlin profanlığından geçmişin kutsallığına yolculuk yapıldığına inanılmaktaydı. Yani bir anlamda yaratılış taklit edilmek suretiyle tekrarlanarak, varlık, bu en baştaki durumuna geri dönüp tekrar eski yaratılışındaki mükemmelliğini yakalamaya zorlanıyordu. Bir tür yenilenme ameliyesi olarak da değerlendirilebilecek bu davranış biçimi, evrenin yaratılma aşamasında gerçekleşen olayların yenilenmesi, gittikçe eskidiği ve ihtiyarladığı düşünülen doğanın da yenilenerek tazelenmesi amacına matuftu. Bu şekilde ritüel vasıtasıyla eskimiş, köhnemiş zaman, yenilenmiş ve başlangıçlar zamanındaki ilk enerjisini yeniden kazanmış oluyordu.

Ritüel mitoslarına milli kültür çevremizden verilebilecek en tanıdık örnek, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyada bilinip kutlanan Nevruz etrafındaki inanç ve uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Mitos çeşitlerinin özellikleriyle ilgili olarak daha önce zikredildiği gibi bu mitos, sadece ritüel özelliğiyle kalmayıp hem yaratılışın başındaki kozmogoniyle hem de dünyanın sonundaki eskatolojiyle alâkalıdır. Nevruz, verimsizlik ve ölümü ifade eden kışın bitip yeniden diriliş, bolluk ve berekete karşılık gelen baharın gelişini kutlama

[152] Malinowski, **İlkel Toplum**, 99.

görünümlü bir yenilenme mitosudur. Her ne kadar eski bağlamından kopmuş olsa da günümüzde tarihi geçmişinden bazı silik hatıraları hâlâ yaşattığı söylenebilir. Buna benzer kutlamalar, Ortadoğu'da daha evvelki zamanların zirai karakterli yeni yıl festivalleri çerçevesinde yaşatılanlardı. Mesela eski Mezopotamya Akitu festivalinde yüce tanrı sureti tapınaktaki yerinden alınıp görkemli bir resmi geçitle genelde nehir kenarında kurulu Akitu tapınağına götürülürdü. Yüce tanrının yeraltı âlemine inişi ve baharla tekrar yeryüzüne çıkışını sembolize eden bu törenle eski Mezopotamyalılar, Babil yaratılış mitosundaki gibi tabiatın kışın ölüp baharda yeniden dirilişini kutlamaktaydılar.[153]

Bu tür mitoslar, insanlık henüz tarih biliminin ilk biçimleri görülmeden yüzyıllarca evvel tarih bilincinden yoksun yaşadıkları bir zaman sürecinin izlerini üzerinde taşımaktadır. Eskinin bilim öncesi bilimi ve ritüelin asli unsuru sayılan mitos, topluluğun varlığının kendisine bağlı bulunduğu şartların yaratılmasına yardımcı olmaktaydı.

3) Kozmogoni/Antropogoni Mitosları

Evrenin oluşum ve gelişim serüvenini işleyen mitoslara kozmogoni, insanın oluşumunu ve günümüze gelinceye kadar geçirdiği değişim ve gelişimleri konu alan mitoslara ise antropogoni mitosları adı verilir. Mitosların daha ziyade yaratılışla ilgili kısmını oluşturan kozmogoni ve teogoni (tanrıların yaratılışı veya ortaya çıkışı) mitosları tamamen dini ve mistik mahiyettedir. Burada insanı aşan olaylardan bahsedildiği için sadece dini tefekkürden bahsetmek mümkündür.[154] Nitekim kozmogoni, dini mahiyetteki âlemin teşekkülü teorisiyken, bunun bilimsel şekli *cosmogenie* ismiyle dini olandan ayrılmaktadır.[155]

Neredeyse dünyadaki her kültür, bir yaratılış mitosuna sahiptir.[156] Kozmogoninin bir dinin inanç ögesine dönüşmüş haline en güzel örnek, Eski Ahit'in birinci kitabı Tekvin'in birinci babında geçen anlatım biçimidir. Eski Ahit'te evrenin yaratılışı, şu ifadelerle anlatılmaktadır: "Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Ve

---

[153] Cengiz Batuk, **Tarihin Sonunu Beklemek Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları**, İz Yayıncılık, İst. 2003, 39.
[154] Hilmi Ziya Ülken, **Türk Tefekkürü Tarihi-I**, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1933, 4.
[155] Ülken, 26(dipnot içinde).
[156] **WR**, V, 1.

yer ıssız ve boştu; ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı; ve Allahın Ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu. Ve Allah dedi: Işık olsun; ve ışık oldu. Ve Allah ışığın iyi olduğunu gördü; ve Allah ışığı karanlıktan ayırdı. Ve Allah ışığa Gündüz, ve karanlığa Gece, dedi. Ve akşam oldu ve sabah oldu, bir gün.

Ve Allah dedi: Suların ortasında kubbe olsun, ve suları sulardan ayırsın. Ve Allah kubbeyi yaptı, ve kubbe altında olan suları, kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı; ve böyle oldu. Ve Allah kubbeye Gök, dedi. Ve akşam oldu ve sabah oldu, ikinci gün.

Ve Allah dedi: Gök altındaki sular bir yere biriksin, ve kuru toprak görünsün; ve böyle oldu. Ve Allah kuru toprağa Yer, dedi; ve suların birikintisine Denizler, dedi; ve Allah iyi olduğunu gördü. Ve Allah dedi: Yer ot, tohum veren sebze, ve yer üzerinde tohumu kendisinde olup cinslerine göre meyva veren ağaçlar hasıl etsin; ve böyle oldu. Ve yer ot, cinslerine göre tohum veren sebze, ve tohumu kendisinde olup cinslerine göre meyva veren ağaçlar çıkardı; ve Allah iyi olduğunu gördü. Ve akşam oldu ve sabah oldu, üçüncü gün.

Ve Allah dedi: Gündüzü geceden ayırmak için gök kubbesinde ışıklar olsun; ve alâmetler için, ve vakitler için, ve günler ve seneler için olsunlar; ve yer üzerine ışık vermek için gök kubbesinde ışıklar olarak bulunsunlar; ve böyle oldu. Ve Allah daha büyük olan ışık gündüze hükmetmek için, ve küçüğünü geceye hükmetmek için, iki büyük ışık yaptı; yıldızları da yaptı. Ve yer üzerine ışık vermek, ve gündüze ve geceye hükmetmek, ve ışığı karanlıktan ayırmak için, Allah onları göklerin kubbesine koydu; ve Allah iyi olduğunu gördü. Ve akşam oldu ve sabah oldu, dördüncü gün.

Ve Allah dedi: Sular canlı mahlûkların sürülerile kaynaşsın, ve yerin üstünde, gökler kubbesinin yüzünde kuşlar uçsunlar. Ve Allah büyük deniz canavarlarını, ve suların kendilerile kaynaştığı cinslerine göre hareket eden her canlı mahlûku, ve cinsine göre her kanatlı kuşu yarattı; ve Allah iyi olduğunu gördü. Ve Allah: Semereli olun, ve çoğalın, ve denizlerde suları doldurun, ve karada kuşlar çoğalsın, diyerek onları mubarek kıldı. Ve akşam oldu ve sabah oldu, beşinci gün.

Ve Allah dedi: Yer, cinslerine göre canlı mahlûkları, sığırları, ve sürünen şeyleri, ve cinslerine göre yerin hayvanlarını çıkarsın; ve böyle oldu. Ve Allah yerin hayvanlarını cinslerine göre, ve sığırları cinslerine göre, ve toprakta sürünen her şeyi

cinsine göre yaptı; ve Allah iyi olduğunu gördü. Ve Allah dedi; Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım; ve denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına, ve sığırlara, ve bütün yerzüzüne, ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı. Ve Allah onları mubarek kıldı; ve Allah onlara dedi: Semereli olun, ve çoğalın, ve yeryüzünü doldurun, ve onu tabi kılın; ve denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına, ve yer üzerinde hareket eden her canlı şeye hâkim olun. Ve Allah dedi: İşte, bütün yeryüzü üzerinde olup tohum veren her sebzeyi, ve kendisinde ağaç meyvası olup tohum veren ağacı size verdim; size yiyecek olacaktır; ve yerin her hayvanına, ve göklerin her kuşuna, ve kendisinde hayat nefesi olup yeryüzünde sürünen her şeye, bütün yeşil otu yiyecek olarak verdim; ve böyle oldu. Ve Allah yaptığı her şeyi gördü, ve işte, çok iyi idi. Ve akşam oldu ve sabah oldu, altıncı gün.

Ve gökler ve yer ve onların bütün orduları itmam olundu. Ve Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi; ve yaptığı bütün işten yedinci günde istirahat etti. Ve Allah yedinci günü mubarek kıldı, ve onu takdis etti; çünkü Allah yaratıp yaptığı bütün işten o günde istirahat etti."[157] Görüleceği üzere Eski Ahit'te geçen bu örnekte hem bir kozmogoni-antropogoni mitosu hem de Yahudilerin kutsal saydığı şabatın nasıl doğduğunu anlatan bir köken mitosu anlatılmaktadır.

4) Eskatoloji Mitosları

Evrenin sonunu hazırlayan olaylar, evrenin yok oluşu, insanın gelecekteki durumu, kıyamet sonrası hayat ve insanların yargılanarak kurtuluşa ermeleri veya ilahi cezaya çarptırılmaları gibi dünyanın sonunda gerçekleşecek olayları işleyen mitoslara eskatoloji mitosları adı verilir. Genel olarak kozmik anlamda mevcut düzenin sonu gibi son şeylerle ilgili doktrine eskatoloji denmektedir.[158] Eskatolojik inançlar, dünyevi düzenin ideal bir duruma varacak şekilde bir restorasyonu veya Tanrı tarafından yeni bir yaratılışa gitme şeklinde ifadesini bulmaktadır.[159]

Mitoslar içerisinde en büyük grubu eskatoloji mitosları oluşturmaktadır. Özellikle Yahudi ve oradan intikalle Hıristiyan inancının karakteristik bir öğesini

[157] Tekvin, 1: 1–31.
[158] DRE, 150; İHKS, I, 224.
[159] **Penguin Dictionary of Religions**, Edited by John R. Hinnells, Penguin Boks, New York 1997, 155.

oluşturan eskatoloji, bu iki kültürde çok büyük bir literatür meydana getirmiştir. Peygamberlerin verdikleri haberlerde ve vahiy edebiyatında dünyanın umumi bir katastrofi (yıkım) sonucu yok olacağı ve ardından yeni bir dünyanın kurulacağı, insanların yargılanarak iyilerin mükâfatlarını almak üzere cennete, kötülerin cezalarını çekmek üzere cehenneme gönderilecekleri inancı çok büyük bir yere sahiptir.

Yahudilikte peygamberlerin nihai durumunu anlatmak için Babil yaratılış mitosunda Marduk'un kaos ejderi Tiamat'ı öldürmesi temsiline başvurulduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak, tarihin kendisiyle başladığı yaratılışla tarih arasındaki uyumsuzluk gösterilmiştir. Tanrının evreni yaratma eylemi nasıl ki tarih ufkunu aşıp metahistorik bir sahaya ait ise, Tanrının tarihi sona erdiren bu olağanüstü eylemi de, ancak mitos terimleriyle anlatılabilirdi ve bu sebeple Yahudi eskatoloji edebiyatı yazarları, Yehova'nın kötülük güçlerine karşı kazanacağı nihai zaferi tasvir ederken sık sık mitoloji imgelerine başvurmuşlardır.[160] Yehova'nın yaratılışın başında okyanusa karşı girişip başarıyla çıktığı mücadele, Enuma Eliş'teki Marduk'un okyanus canavarı Tiamat ile savaşını andırmaktadır. Nitekim Yahudilikteki deniz canavarı Leviathan, Ras Shamra-Ugarit'te yapılan kazılarda ortaya çıkarılan metinlerden öğrendiğimiz Kenanlıların Baal ve Anat efsanesinde de karşımıza çıkmaktadır.[161]

Bu tür mitoslarda, canlıların yok oluşu, bir çift veya birkaç canlı dışında dünyanın nasıl yok olduğu konusu işlenmektedir. Lokal veya kozmik bir tufanla Tanrı'nın/tanrıların insanları günahlarından dolayı cezalandırmaları epizodu, en genel katastrofi mitosu kategorisini oluşturmaktadır. Genellikle kozmik boyutlu çeşitli felaketlerin dünyanın sonunu getireceğine inanılır. Depremler, yangınlar, toprak kaymaları, dağların parçalanıp denizlerin dev dalgalar oluşturması, salgın hastalık gibi durumlar evrenin dengesini bozarak mutlak sonun başlangıcını oluştururlar.

Eskatoloji mitosları, kendi aralarında, işledikleri konulara göre çeşitli bölümlere ayrılmaktadır. Bunlardan en önemlilerinden birisi, dünyanın sonunda gelerek var olan adaletsizlik, haksızlık ve zulümleri sona erdirerek toplumu adalet ve

[160] Samuel Henry Hooke, **Ortadoğu Mitolojisi**, çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, İkinci basım, İstanbul 1993, 19–20.
[161] Jean Pepin, **"Eski Hıristiyanlığın İlk Dönemlerinde Süregiden Mitik Ögeler"**, MS, I, 236.

huzura kavuşturacağına, dünyadaki kaosa son verip ahenkli bir düzen kuracağına inanılan "kurtarıcı" beklentisidir. Günün birinde mutlaka gelip kötülük ve adaletsizliği ortadan kaldıracağına, barış ve düzeni sağlayacağına inanılan bu kurtarıcı kahraman, Maniheizm'de *Muhteşem İsa*, Sabilik'te *Praşai Siva,* Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta *Mesih,* Zerdüştlük'te *Saoşyant*[162], Hinduizm'de *Kalki*, Budizm'de *Maitreya* ve nihayet İslam'da da *Mehdi* figürleri olarak karşımıza çıkmaktadır.[163] Müritlerine göre, Meksika'daki Mesih figürüne tekabül eden Quetzalquatl, günün birinde kendilerini yönetmek üzere yeniden aralarına dönecekti. Öyle ki, Kaptan Kortez başkanlığındaki İspanyollar ülkeyi ele geçirmek için buraya geldiklerinde Meksikalılar, onun kesinlikle Quetzalquatl olduğuna inanıyorlardı.[164] Bunun gibi genellikle ilkel tabir olunan halkların bir tür kargo kültü olan "kurtarıcı kral" inancının değişik versiyonlarına günümüz dünyasında da rastlamak, insan zihninin her çağda mitosların cazibe alanında yaşadığını kanıtlaması bakımından mânidardır. Habere göre Pasifik Okyanusu'nun küçük adalarından birinde yaşayan *Yaohannen* kabilesi, halen İngiliz Kraliçesi Elizabeth'in kocası Edinburg Dükü Prens Philip'e tapmaktadırlar. Zira bir efsaneye göre, öldükten sonra şeflerinin ruhunun beyaz bir adamın içine gireceği ve dünyanın diğer ucunda çok güçlü bir kadınla evleneceği, sonra da adaya dönüp herkese bolluk getireceğine inanan kabile halkı, 1974 yılında sömürgelerini ziyarete çıkan ve beyaz üniformalarıyla adaya gelen Prens Philip'e "Tanrımız geri döndü." diyerek tapmaya başlamışlardır.[165]

Eskatoloji mitoslarının kurtarıcı beklentisini ilgilendiren bir diğer tezahürü, Tanrının krallığı inancında karşımıza çıkmaktadır. Ortadoğu dini geleneğine ait dinleri derinden etkilemiş olan bu düşünce ana hatları itibariyle Yahudilik'te doğup gelişmiştir. Yahudiler'in macera dolu tarihleri boyunca başlarına gelen pek çok savaş, istila, sürgün, acı ve yıkım gibi bir milletin bilincinde derin tesirler bırakan olaylar, sürekli esaret altında yaşamak durumunda kalan bu kavmin kendisini düşmanlarının elinden kurtararak selamete kavuşturacak bir kahraman umudu beslemesine sebep olmuştur. Daha çok İsrailoğullarıyla sınırlı bir ilahi krallık beklentisine karşılık gelen bu inanç, Hıristiyanlığa geçerken genişlemiş ve bütün yeryüzünü ilgilendiren ve başta İsa'nın baş yargılayıcı olarak ikinci gelişi (parousia)

[162] Öztürk, 27.
[163] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 173.
[164] Titcomb, 80.
[165] Star Gazetesi, 02 Mayıs 2011 Pazartesi, sayfa 13.

ve bunu müteakip bir dizi olayların yaşanmasıyla eski düzenin yok olarak kurtlarla kuzuların bile barış içinde yaşayabileceği kadar sakin ve adil bir yeni düzenin kurulacağı inancına dönüşmüştür. Her eskatolojide olduğu üzere yeni bir yaratılış, ancak eskinin yok olmasıyla mümkündür. Artık yozlaşmış olan bir şeyin yeniden canlandırılması fayda sağlamaz; yeniden bütünüyle yaratılabilmesi amacıyla eski dünyanın toptan yok edilmesi gerekmektedir. Başlangıçlar zamanındaki sonsuz mutluluk inanç ve saplantısı, böylece, dünyanın başından beri var olmuş fakat giderek yozlaşmış her şeyin yok edilmesini gerektirmektedir. Başlangıçtaki mükemmelliğe dönmek ancak bu yolla mümkündür. İşte artık yozlaşmış dünyanın yıkılarak yeni bir krallık kurulması mitoslarının kaynağı bu düşüncedir.

Eskatoloji mitoslarında müşahede edilen bir diğer özellik ise dünyanın sonunda kötülük güçlerinin ya da bunların sembolü şeytanın yanında yer tutarak iyilik ve adaletin tesisine engel olacağına inanılan bir takım varlıklara inanç noktasında belirmektedir. Buna göre dünyanın sonunda iyilik güçlerinin temsilcileriyle kötülük güçleri arasında amansız bir savaş çıkacaktır. Mesihin, karşısında Antikrist, Gog ve Magog (İslam inancında Ye'cüc ve Me'cüc) ile yapılacağı düşünülen son savaş (Armagedon) beklentisi, eskatolojik mitosların ihtiva ettiği temel konulardan biridir.

Bir diğer eskatolojik mitos fenomeni ise artık yaşlanmış dünyanın son bir baharını yaşayacağına dair *altın çağ* beklentisidir. Bu mitos, kozmogoni ile de ilgilidir zira başlangıçların mükemmelliği inancı, o zamana geri dönme veya evrenin başındaki yetkinliği tekrar yaşama isteğini tetiklemektedir ki zaten eskatoloji, bir anlamda, yeni bir gelecek kozmogonisi kurmak demektir.[166] Hıristiyanlık'ta, dünyanın sonunda Mesih'in gelmesiyle kurulacak mutlak bir mutluluk devrine dair bu inanç, binyılcılık olarak tezahür etmektedir. Pek çok toplumda buna benzer mutlu bir son beklentisine rastlanmaktadır. Melanezya'daki kargo kültleri bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Okyanusya'nın başka yerlerinde ve Avrupalıların Afrika'daki eski sömürgelerinde de rastlanılan bu kültün inanırlarına göre kozmos yok olup yeniden yaratılacak, kabile üyeleri de yeniden Cennet'e ve ölümsüzlüğe kavuşacaklardır. Kehanete dayalı bu binyılcı kült, masallardaki gibi bir bolluk ve sonsuz mutluluk çağının pek yakın olduğunu haber vermektedir. İnanışa göre

[166] Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, 52.

yerliler, yeniden adalarının efendileri olacaklar ve artık hiç çalışmayacaklardır. Çünkü ölüler, tıpkı beyazların bir zamanlar kendi limanlarına kargolarla gelen yük gemilerine benzer mal dolu görkemli gemilerle geri döneceklerdir. Bunun için de evcil hayvanlarla artık kullanılmasına gerek kalmayacak alet edevatın yok edilmesi ve ölülerin getireceği yiyecek ve yeni araç gerecin konulacağı geniş ambarlar yapılması gerekmektedir. 1960'ta Kongo'nun bağımsızlığı zamanında yaşanan bir olay, bu inancın ilginç bir tezahürüdür: Köyün birinde yerliler, kulübelerinin çatılarını, atalarının yağdıracağı altın paraların içeri düşebilmesi için kaldırmışlar, bir başka yerde ise dünyevi bütün meşgaleler bırakılmış, sadece ataların köye ulaşabilmeleri için mezarlığa giden yollar bakımlı bırakılmıştır.[167] Amerika Birleşik Devletlerindeki yeni yerleşim yerlerine verilen New York, New Jersey, New Heaven, New England gibi isimler, buna benzer binyılcı/eskatolojik kehanetlere bağlı olarak Hıristiyanlar nezdindeki Yeni Dünya'da yeni bir dünya kurma arzusuna işaret etmektedir.[168]

Gelecekte neler olacağı ile ilgili tasavvurlar, en az geçmiştekiler kadar insan zihnini meşgul eden konular olmuştur. Sürekli bir gelecek kaygısı taşımış olan insan, geçmişten edindiği tecrübeleri bir bakıma geleceğine yansıtmış ve bu doğrultuda mutlu bir geleceğin hayalini kurmuştur. Böylece dinlerin de genel öğretisi olan dünyanın büyük bir kıyametle yok olup yeni bir yaşamın kurulması inancıyla paralel biçimde eskatolojik mitoslar, beklenen sonun genel bir resmini çizmek iddiasındadır. Modern çağımızda da edebiyat ve sinema, gerek tabiat eliyle yaşanacak kozmik bir felaket gerekse insan eliyle yaşanacak ve doğal dengedeki bozukluklar, iklim değişiklikleri, robotik istilalar veya atomik tehditler sonucu gelecek bir kıyamet senaryosunu sık sık konu edinmektedir.

F- MİTOSUN ÖNEMİ VE İŞLEVİ

Sömürgecilik faaliyetleri ile sonuçlanan coğrafi keşifler sayesinde yeni kültürler ve yeni dinlerle karşılaşmalar, Mısır hiyeroglifleri ve Babil çivi yazılarının çözülmesi, arkeolojik kazılardan çıkarılan yeni malzemelerin, arkaik inançların Eski

[167] Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, 10–11.
[168] Baki Adam, **"Yuhanna'nın Vahyi ve Hıristiyan Tarihindeki Yansımaları"**, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002, 124.

Ahit'te anlatılan olayların nüvesi olabilmesi ihtimalini kuvvetlendirmesi, zemini uzun yıllardır hazırlanan yeni bir bilimin doğumunu hazırlamıştır: Karşılaştırmalı mitoloji.[169] Bu yeni bilimin ışığında daha önce insanlığa kapalı kalmış büyük bir kültür mirasının açıklanma imkânı doğmuş, ikinci bir hümanizma hareketinin ilk adımları atılmaya başlanmıştır. Dini inançların eleştirel incelenmesi ve mukayeseli mitoloji bilimindeki gelişmeler, geçmişin gizemlerini aydınlatma yolunu açmıştır.[170]

Karşılaştırmalı mitoloji çalışmaları, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dinlerin kökeni sorununu gündeme getirmiştir. Bu andan itibaren mitoslar, insanlık tarihini aydınlatmada reddedilmez bir öneme kavuşmuştur. Bu önemin farkında olanlardan Ernest Renan, karşılaştırmalı mitoloji çalışmalarının, insanlığın kökenlerine olmasa da en azından en eski yazılı belgelerin aydınlattığı zamanlardan çok daha önceki dönemleri aydınlatabileceğini düşünmüştür.[171] Mitoslar, bu fonksiyonuyla, Dinler Tarihinin bir kaynağını teşkil etmiştir.

Mitoslar, kullandıkları dilin çokanlamlılığı sayesinde, insana daima yeni pencereler ve bakış açıları kazandırmaktadır. Dil, yapısı gereği, her şeyi bütünlük içinde ve kusursuz biçimde ifade kabiliyetini haiz değildir. Bu sebeple anlatımı zor ve ifadesi imkânsız gibi görünen kavramları anlamanın tek yolu, ancak sembollerle mümkün olmaktadır.[172] Yani mitoslarda, aşkın olanın ifadesinde sembolizme başvurulmaktadır[173] zira sembol, mitosun dilidir.[174] Bu sayede mitoslar, karmaşık ögeleri sistematize ederek en paradoks durumları bile ifade edebilmeye muvaffak olmaktadır.[175] Kendi tabiatı gereği insan ruhunun ancak sembolleri tanıyıp onlar vasıtasıyla kendini ifade edebildiğini kabul eden sembolizm doktrinine göre insan, sembolleştiren varlık olduğundan,[176] doğal olarak onun yarattığı mitos da sembolik bir dil kullanarak gerçek olanı ideal olanın, fani olanı devamlı ve aşkın olanın diline

---

[169] Samuel Noah Kramer, **Sümer Mitolojisi**, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, 61–62.
[170] Sarah Elizabeth Titcomb, **Aryan Sun-Myths The Origin of Religions**, Nims and Knight, New York 1889, 12.
[171] Olender, 114.
[172] Turan Koç, **Din Dili**, Rey Yayıncılık, Kayseri, tsz., 89.
[173] Koç, 95.
[174] **Encyclopedia of Religion (ER)**, ed. Lindsay Jones, second edition, Thomseon Gale, USA 2005, XI, 7696.
[175] Erich Fromm, **Rüyalar, Masallar, Mitoslar**, çev. Aydın Arıtan, Kaan H.Ökten, Arıtan Yayınevi, İst.1990, 28.
[176] Galip Atasağun, **İlâhî Dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da) Dinî Semboller**, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 2002, 19.

çevirmektedir.[177] İşte, mitolojinin bu sembolik dili bilinmeden ünlü ressamların tabloları anlaşılamaz, müzeleri süsleyen heykeller değerini yitirir, klasik eserler okunamaz. İnsanlığın elde ettiği bütün bir tarihi, kültürel, arkeolojik ve sosyal kazanım yekûnu mitosların dilini anlamaya vâbestedir. Bir misal olarak Greko-romen mitoloji hâsılası, modern dünyada, bilhassa edebiyat ve sanatta kalıcı bir etki bırakmıştır.[178] Bu sebeple mitoloji, hâlâ sanatçılara canlı semboller hazırlamaya devam etmektedir.[179]

Mitos, muayyen bir şahsiyetin eseri olmayıp bütün topluma ait bir düşünce ürünüdür.[180] İçinden çıktığı halkın psikolojisinin, sosyal, ekonomik ve siyasî tarihinin bir nevi dışavurumu olan mitos, toplumun tüm bu özelliklerini yansıtmaktadır.[181] İnanç ve yaşam arasında sıkı bir bağ vardır. Dolayısıyla ritlerin anlaşılması, onları kurgulayan ve bir sistem olarak öneren mitosların anlaşılmasına bağlıdır. Nitekim Joseph Campbell, mitosların, insan kalıtımının resmini veren çok önemli bir belge olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre mitoloji, aslında yanlış biçimde biyografi, tarih ve kozmoloji olarak tezahür eden insan psikolojisinin ta kendisidir. Şayet modern psikoloji onu doğru bir şekilde yorumlayabilirse çağdaş dünya için insan karakterinin en derinlerindeki zengin ve saygın bir arşiv kurtarılabilecektir.[182]

Mitosu önemli kılan en temel özelliklerden birisi, onun insana kazandırdığı dengede olma duygusudur. Kuraklık ve yağışın, kıtlık ve verimliliğin, yaz ve kışın, gece ve gündüzün, yaşam ve ölümün çok eğreti bir çizgi ile kesildiğini, her şeyin bir "denge" konumunda bulunduğunu müşahede eden geleneksel topluluklar, bu kozmik dengenin çok nazik ve kırılgan olduğunu içlerinde hissetmişlerdir. Bu geleneksel tasavvura göre dünya hayatı, küçükten büyüğe doğru genişleyen çeşitli devreler içermektedir. Bunlardan en kısa olan devre, gece-gündüzün düzeni iken, bunu mevsimlerin birbiri ardına gelmesi sonucu bitkilerin ölüp yeniden dirilmesi gibi daha uzun devreler takip etmektedir. En kısa devrenin düzeni bile içinde büyük bir tehdit, mesela güneşin yarın tekrar doğmaması tehdidini taşımaktadır. Bu tehdidi bertaraf

[177] Theodor H.Gaster, **Thespis**, çev. Mehmet H. Doğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, 25.
[178] **WR**, I, 235.
[179] Ülken, 48.
[180] Eyüboğlu, 19–21; Ülken, 21.
[181] Olender, 144.
[182] Campbell, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, 289–290.

etmek üzere mitos insanı, her sabah güneş doğarken bir ayin tertip ederek onun doğmasına yardım ettiğine inanmaktadır. Bu düşünceden yola çıkarak Mısır'da firavunlar, her şafak vakti güneşin ölüler ülkesinden kurtulup doğması amacıyla bir güneş ayini düzenlemekteydiler. Kışın zahiren bitkilerin ölmesi, hayat kaynağı güneşin sönükleşmesi gibi kıyamet habercisi olayların, işte bu tür bazı ayinler vasıtasıyla uzaklaştırılabileceğine inanılmaktaydı. Burada icra edilen ritüelin işlevi, âleme yeni bir canlılık verip onu sembolik olarak yeniden yaratmaktı. Buna misal olmak üzere Aztekler'deki düalistik inancın bir tezahürü verilebilir. Buna göre, karanlıklar içinde toplanan ilahlardan biri yanmış bir ocağa kendini atar ve oradan bir yıldız şeklini alarak çıkar. Fakat bu yeni güneş hareketsiz kalır. Yeniden hareket kudretini kazanabilmesi için onu kanla beslemek gerekmektedir. Bunun için de ilahlar kendilerini kurban ederler. İşte bu mitos, güneşin sönmesine mânî olmak üzere yapılan insan kurban etme merasiminin bir açıklamasını bize vermektedir.[183] Yine benzer bir biçimde çeşitli felaket ve afetler zamanında hükümdarın öldürülmesi veya intiharının, halkın refahını garantileyeceğine inanılmıştır. Bu amaçla her sene nisan ayında kutlanan Babil yeni yıl festivalinde kral tahta çıkarılarak oniki gün boyunca icra edilen ritüel sayesinde tanrıların kutsal ve ebedi dünyası yeniden yaşatılarak saltanatının pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Kralın insanlar karşısında tahkir edilip yerine karnaval kralının tahta çıkarılmasıyla başlangıçtaki kaos canlandırılmıştır. [184] Mâmafih Güney Hindistan, Habeşistan, İsveç ve Prusya gibi bazı ülkelerde geçmişte krallar, yılın iyi gitmesi için öldürülmüştür. Kralın öldürülerek yenilenmesi ihtiyacının temelinde, milletin tüm gücünün kralın hayat gücünde yoğunlaştığı ve büyülü bir etki elde etmek için onun da yenilenerek bu gücün daima dolu tutulması gerektiği inancı yatmaktadır.[185]

Hem kozmik hem de ruhi düzlemde denge arayışı, insanın ayrılmaz bir özelliğidir. Kendini doğadan soyut ve bağımsız sayan bir kimse mutsuz ve uyumsuz olacaktır. İster eski çağ toplumlarında ister çağdaş toplumlarda olsun, insanı mutlu ve rahat kılan şey, Ernest Cassirer'in ifade ettiği gibi *'kendi kendisiyle sağladığı dengedir'*. Bu denge kişiyi kendi özüyle de, yaşadığı ortamla da, inançlarıyla da uyumlu kılar. Kendisiyle ve tanrısıyla uyum içinde yaşayan insan, evrenle de uyum

[183] Rousseau, 87
[184] Armstrong, 20.
[185] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 119.

içindedir".[186] Bu durumda mitos, doğayı insan için daha yaşanılır ve katlanılır kılma vasıtasıdır.[187]

Mitosun diğer bir işlevi, bütün ritlerce ve kendisi tarafından anlam kazandırılan beslenme, evlilik, çalışma, eğitim, sanat veya bilgelik gibi insan davranışlarına örnek oluşturacak modelleri ortaya koymaktır.[188] Arkaik kültürlerde mitosun gördüğü fonksiyon tam da budur: O, inancı ifade ederek derinleştirir; ahlâkı koruyarak güçlendirir; ayinden feyz almaya kefil olur. Böylece mitos, insan medeniyetinin temel bir yapıtaşı değerini kazanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle mitos, arkaik toplumlar için hem din, hem bilim hem de ahlak işlevini gören bir düşünce sistemidir. Bu yönüyle mitos, dine malzeme oluşturmaktadır.[189]

Her mitik davranışın doğasında bir arketipin taklidi, örnek bir senaryonun tekrarı *(rit)* ve *profan* zamandan kopuş olmak üzere üç asıl unsurun bulunduğu görülür.[190] Arkaik toplumların profan ve kutsal zaman anlayışlarındaki farklılık, mitosun gücüne, başlangıçtaki *(ab origine)* zamanına ulaşmayı mümkün kılan faktördür. Mitos vasıtasıyla başlangıçlar zamanına giderek bir nesnenin, bir hayvanın, bir bitkinin vs kökenini bilmek, onlar üstünde sihirli bir güç edinmek demektir; insan bu sayede eşyaya egemen olmayı başarır, onların çoğalmalarını ya da istenilen ölçüde üretilebilmelerini sağlayabilir. Nesneler sihir yoluyla kökene dönmeye çağrılarak yaratılışını tekrarlamaya zorlanır.[191] Mitos, bilgiden ziyade eyleme dönük bir işlev gördüğünden,[192] bir yaratıcılık ve verimlilik aracıdır. Yani mitosun bu tesiri sayesinde insan hem dünyanın profanlığı ve faniliğinden kurtulup dinileşir ve ebedileşir hem de kendi inancında maddi veya manevi kazanımlara sahip olabilir. Mesela Babil yaratılış etiği Enuma Eliş'te Marduk'un Tiamat'ı öldürmesi olayının insana verdiği mesajlardan birisi, zafere, ancak büyük emekler harcanan bir mücadelenin sonucunda ulaşılabileceği gerçeğidir.[193]

---

[186] Eyüboğlu, 15.
[187] Kılıç, 3.
[188] Eliade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, 14; Malinowski, **Büyü Bilim ve Din**, 88.
[189] Öztürk, 26.
[190] Schwarz, 293.
[191] Eliade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, 21.
[192] Mimar Türkkahraman, **Türkiyede Siyasal Sosyalleşme ve Sembolizm**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, 78.
[193] Armstrong, 22.

Mitoslar sosyal örgütlenmeyi düzenlemekte,[194] toplumun moral gücünün birey tarafından hissedilmesini sağlamaktadır.[195] Sosyal anlamda mitosun en önemli işlevi, geleneği daha güçlü kılmaktan, ona daha büyük bir saygınlık ve değer vermekten müteşekkildir. Böylece mitos, geleneği doğaüstü niteliğe sahip bir gerçeklik seviyesine çıkarmaktadır.[196]

Mitosun zikredilmeden geçilmemesi gereken somut bir işlevi de, onun tarihi gelişim sürecinde edebi yönüyle epik şiirin, trajedinin ve romanın tohumunu oluşturmasıdır.[197]

Bütün bu anlatılanların ışığında mitosun 4 temel işlevi olduğu ortaya çıkmaktadır:

1- Evrendeki gizemin ortaya çıkarılmasını sağlayan mistik boyut,
2- Evrenle ilgili gerçeklerin açıklanmasını sağlayan kozmolojik boyut,
3- Belirli bir sosyal düzeni destekleyip geçerli kılan sosyolojik boyut,
4- Hayatın nasıl yaşanması gerektiğini öğretmeyi amaçlayan pedagojik boyut.[198]

G- DİN-MİTOS İLİŞKİSİ

Din ve mitos, birbiriyle çok yakın ilişkili ve girift iki olgudur. İşlev ve mahiyetlerinde pek çok benzerlik bulunmaktadır. İnsanlık tarihinin bütün devirlerinde etki ve hayata nüfuzlarından hiçbir şey kaybetmeden varlık süren iki olgu hep din ve mitos olmuştur. Bu iki olgu birbiriyle öyle iç içedir ki, çoğu zaman mahiyet ve dereceleri birbirine karışmaktadır. İkisinin de varlık sebebi ve oluş gayesindeki ortaklık, bu iç içeliği çok net bir biçimde izah etmektedir. Bu da, amaç birliği etmiş iki kavramla karşı karşıya bulunduğumuzu göstermektedir.

Mitos ve din, yürüdükleri yollar farklı olsa da, kullandıkları mantık ve ilişkiler ağı bakımından benzeşmektedirler. Her insanda olduğu gibi yolların, toprak parçalarının, nesnelerin, insanların vb. kutsallaştırılması, mitos mantığının temsilcisi arkaik insanın da gerçeklik takıntısına sahip olduğunu ve varlık anlayışını açığa

[194] Campbell, **Batı Mitolojisi**, 435; Malinowski, **İlkel Toplum**, 111.
[195] Joseph Campbell, **İlkel Mitoloji**, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, Ankara 1992, 393.
[196] Malinowski, **İlkel Toplum**, 155.
[197] Malinowski, **İlkel Toplum**, 151.
[198] Campbell-Moyers, 53-54.

vurmaktadır.[199] Sistematik bir dinin tabisinde olduğu gibi arkaik insanda da dindışı olan tek eylem, arketipik anlamı olmayan, yani her ikisinde de örnek modellerden yoksun eylemlerdir. Mitos mantığında belirli bir amaca yönelik her sorumlu eylem, bir ritüel olarak değer kazanmaktadır.[200] Bu özelliğiyle mitos, dine yaklaşmaktadır. Dolayısıyla mitos, dinin temel bir parçası konumundadır.[201]

Sosyal yaşantı seviyeleriyle tasarım seviyeleri arasında bir ayrım yapan Lévi-Strauss da pratik olguların her zaman için teorik olgulardan sonra geldiğini belirtmektedir. Zaten mitos ve iman, objektif bir gerçeklikte yan yana bulunmaktadır ki, ikisi de popüler formdaki bir teolojik ifadeye bağlıdır.[202] Campbell da mitos ve dinin ortak fonksiyonuna vurgu yaparak bu iki köklü olgu arasındaki derin ilişkiye değinmektedir. Campbell'a göre insanın ruhuna engel olarak onu geri çekmeye çalışan belirli insan fantezilerinin tersine, onun gelişimine yardımcı olacak sembolleri sağlamak, her zaman mitos ve dinin başlıca işlevi olmuştur. Bu sebeple, çağdaş toplum arasındaki oldukça yüksek nevrotiklik oranının, böylesine etkili iki psikolojik yardımcının çöküşünden kaynaklanma ihtimali vardır.[203] Kendini dindışı *(profan)* ilan eden çağdaş insanda din ve mitos hiçbir zaman yok olmamış, sadece bilinçaltının derinliklerinde "gizil" hale getirilmişlerdir. Zira dereceleri ve mahiyetleri ne kadar farklı olursa olsun, bütün inanç sistemleri aynı yüksek gayeye, insanı metafizik yalnızlık, yabancılaşma ve varlık krizinden kurtarma gayesine yönelmektedir. Bundan dolayı, din ve mitos ufkundan uzaklaşmış insanın en büyük şanssızlığı, dini bilinçli olarak yaşama yeteneğini ve böylece onu anlama ve üstlenme imkânını kaybetmiş olmasıdır.[204]

C.G.Jung'un da dini düşünce ve mitosları yaklaştırma çabası içinde olduğu ve bu iki olgunun arasındaki amaç birliğini teslim ettiği görülür. Ona göre din ve mitos, kitlelerin toplu olarak rehabilitasyonunda oldukça önemli rol oynamaktadırlar. Bu şekilde ikisi, anksiyeteleri gideren tedavi nitelikli bir fonksiyona da sahip bulunmaktadır.[205]

---

[199] Eliade, **Mitlerin Özellikleri**,25.
[200] Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, 41.
[201] WR, I, 8.
[202] Grillmeier, 64.
[203] Campbell, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, 20–21.
[204] Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, 189–190.
[205] Demirci, 88.

Dini mitostan ayıran en büyük etken, ona kendine göre bir insanüstülük vasfı kazandıran vahiydir. Tanrı/insanüstü bir otoriteden peygamber/mesajı ileten misyon adamına manevi bir anlam aktarımını ifade eden vahiy, sadece kendi imanlıları tarafından kabul edilen bir gerçeklik olmak durumundadır. Mitosta da bu benzerlik mevcutken, insanüstünün taşıp, tanrısallığın gerçekliği, doğası ve mevcudiyetinin insani idrak seviyesine inmesi[206] anlamına gelen vahiy olgusu karşılıksız kalmaktadır. Yani mitosta inanca esas bilgiyi kimin verdiği ya da ilk kimin bildirdiği hususu nihai bir sırdır. Bunun yanında bir tek yaratıcı Tanrı'ya ibadet (monoteizm) anlayışı, dinle mitos arasındaki en büyük ayrımlardan birisidir. Mitoslar, dinin hakkında söz söylemediği konularda veya ayrıntılardaki boşlukları doldurmada işlev görmüşler ve görmeye devam etmektedirler. İnsanlar, merak ettikleri konuları, kendi tahayyülleri doğrultusunda değerlendirerek dinin değinmediği meseleleri tefsir etmeye çalışmışlardır. İşte bu yorum çabasının bir sonucu olarak mitos, dindeki yapı boşluklarını dolduran bir dolgu malzemesi olarak ortaya çıkmıştır. Şu halde mitoslar, toplumun maşeri vicdanının ürettiği bir gizem çözme mekanizması, hayat felsefesi ve inananları tarafından mutlak addedilmeleri sebebiyle vahyedeni olmayan vahiyler olarak görülebilir.

İnsanın kutsala olan ihtiyacının gereği olarak mitoslar, dinin işlevselliğini kaybettiği bir devrede varlık sahasına çıkmış ikincil dini otoriteler kimliğiyle vasıflandırılabilirler.[207] Bunun en bariz örneği, davranış kurallarının ilahi emirler yerine mitoslar yoluyla aktarıldığı Eski Yunan'da[208] görülmektedir. Mitoslar, daha ziyade dinin ilk evrelerinde hizmet görmüştür.[209] Bugünün insanı için hiçbir şey ifade etmeseler de antik mitoslar, bir zamanların en canlı inanç konularını teşkil etmekteydiler. Şu halde mitosları boş inançlar olarak değil, eski zamanların dini olarak telakki etmek yerinde olacaktır.[210]

Tarih boyunca insanlar din ve mitosun ufkunda yaşadıklarına göre, gelecekte bunların silinip yok olacağını düşünmek pek isabetli olmayacaktır. Zira insan zihni mitolojiye meyilli yapısı dolayısıyla hep mitoslar üretecek ve kendilerine uyacağı arketipler arayacaktır. Sadece basit bir yanılsama ve hezeyan ürünü itikatlar kabul

[206] H. Richard Niebuhr, **"Revelation"**, ER, 660.
[207] Kılıç,46.
[208] Rosenberg,54.
[209] WR, I, 13.
[210] Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, 45.

edildiklerinde bile din ve mitosa alternatif bir sistem bulunmadıkça insan cinsi boşlukta ve motivasyonsuz kalacaktır. Campbell'in çok güzel biçimde tespit ettiği gibi, modern toplum, din ve mitosun düşünce ufkundan ayrıldıktan itibaren yüksek oranda nevrotiklik ve sosyal huzursuzluk sorunlarını karşısında bulmuştur. Bundan kurtuluş, din ve mitosun artıları ve eksileriyle değerlendirilerek, cahilleri ve eğitim görmüşleri aynı şekilde etkileyen bu iki olgunun yaşayan bir gerçekliği olduğunun yadsınmamasıyla mümkündür. Din ve mitos, her çağda, görüntüleri değişse bile varlık sürmeye devam edecek gerçekliklerdir. Eğer dışlanıp baskılanırlarsa, değişik görüngüler altında yeniden ortaya çıkacakları ve hiçbir zaman yokolmayacakları muhakkaktır.

Din-mitos ilişkisi bağlamında, hiçbir dinin mitossuz olamayacağı yargısına uygun olarak, İslâmiyet'in mitoslarla ilişkisine burada kısa bir değinmede bulunmak zaruridir. Kur'an-ı Kerim'in mitoslarla ilişkisinde, Tevrat ve İncil'den farklı bir durum yaşanmaktadır. Vahiy kâtiplerinin inen ayetleri ezberlemekle kalmayıp vakit geçirmeden bizzat peygamberin ağzından eksiksiz bir tarzda dikte ettikleri hususu sabit bir gerçektir.[211] Buna göre vahiylerin toplanıp kitaplaştırılması sürecinde çok titiz bir tutum sergilenmiş, yeni ayetlerin eskilere aralıksız olarak ilavesi sağlanarak[212], başka kaynak ve dış etkiler saf dışı bırakılmıştır. Böylece, zamanımıza kadar ulaşan Kur'an'da değişiklik ve tahrif meydana gelmemiştir.[213] Fakat bu durum, bazı yazarlara göre, Kur'an'da mitolojik sayılabilecek unsurların olmadığı anlamına gelmemektedir. *'Kur'an-ı Kerim'de Anlatım Sanatı'(el-Fennü'l-Kasasî fi'l-Kur'ân'il-Kerîm) isimli* kitabında Muhammed Halefullah, Kur'an'daki kıssaların ille de gerçek olarak görülmemesi, bunlarda tarihi şahsiyetler ve olayların bulunması yanında insanın tahayyüli mantığına uygun olarak türetilmiş model hikâyelerin de bulunabileceğinin kabul edilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Halefullah'a göre Kur'an, muhataplarında daha büyük etki sağlamak amacıyla, çağdaşı edip ve şairlerin anlam kategorilerine uygun olarak, pagan mitolojisinin unsurlarını, etkili bir anlatım ve retorik vasıtası olarak kullanmıştır.[214] Yani Kur'an, gönderildiği zamanki toplumun yerleşik form ve tabirlerini kullanmaktadır. Halefullah, görüşünü

[211] Demir, 84.
[212] Jomier, 43; Kılıç, 173.
[213] Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi**, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank. 1991, 113.
[214] Muhammed Ahmed Halefullah, **El-Fennü'l-Kasasî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Sînâ Yayınevi, 4. basım, Londra-Beyrut-Kahire 1999, 29.

temellendirmek amacıyla, Kur'an'ın, hakikat olmasa bile bazen, hitap ettiği toplumun ve kendilerinden bahsedilen kimselerin kullandığı eski ifade formlarını kullandığını vurgulayan Muhammed Abduh'tan alıntı yapmaktadır. Abduh'un verdiği Kur'an'da geçen "Şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar."[215] örneğini ele almaktadır. Ayetteki şeytan çarpması gibi ifadelerin, Arapların İslam öncesi inançlarını yansıtan alışılmış bir üslup olup Kur'an'ın da o zamanki toplumda yaygın olan bu tabiri, aynen pek çok yazarın inanmadıkları halde Yunan ve Mısır'a ait putperest hurafelerini konu edindikleri gibi kullandığını ispat etmeye çalışmaktadır.[216]

Yerli akademisyenlerden Mustafa Öztürk ise Kur'an'daki bazı kıssalarda birtakım mitolojik unsurlara yer verildiği gibi, kimi peygamberlerin biyografilerinde ise antik medeniyetlere ait literatürde mevcut olup ister istemez tarihi gerçekliklerinde şüphe bulunan bazı motiflerin eklenmiş olduğunu düşünmektedir. Ona göre Hz. Musa'nın doğumunun anlatıldığı pasajlardaki sepete konulan *'terkedilmiş bebek'* motifi ile Hz. Yusuf'un kıssasındaki *'muradına eremeyen kadın'* (azizin karısı) figürleri bu babda değerlendirilmelidir.[217] Zira Kur'an, 23 yıl devam eden, putperestler, Hıristiyanlar ve Yahudiler gibi muhtelif inanç unsurlarıyla yaşanan diyalektik bir sürecin sonunda teşekkül etmiştir. Çünkü zaman zaman Mekkeli müşrikler ve Medineli Yahudiler'in Hz. Muhammed'e yönelttikleri polemik unsuru sorularla çeşitli ithamlar karşısında cevap ihtiyacı doğmaktaydı. Bu itibarla bazı kıssalar, Müslümanlara tarihi bilgiler veya mesaj verme amacının ötesinde Hz. Muhammed'in risalet iddiasını test etmek isteyen inkârcıların sorularına cevap mahiyeti taşımaktaydı. Bu bağlamda Arap toplumunun yabancı olduğu bir kişilik olan Zülkarneyn ile ilgili ayetler, bu soruların cevabı olarak, Yahudiler'in zihnindeki Zülkarneyn imajına uygun tarzda tamamen muğlâk, özet ve tarih dışı bir biçimde zikredilmiştir. Nitekim Hz. Muhammed de dâhil olmak üzere sahabe, tâbiîn ve diğer hiçbir İslam uleması Zülkarneyn'in kim olduğu konusunda tatmin edici bir cevaba sahip bulunmamaktadır. Öztürk'e göre tefsirlerde onun hakkındaki hem bir insan, bir cin, bir melek olduğu yahut bir peygamber, veli veya adil bir hükümdar olduğu gibi

[215] 2.Bakara, 275.
[216] Halefullah, 28.
[217] Öztürk, 28.

farklı ve çelişkili malumat, bunun en büyük delilidir.[218] Bilhassa geçmiş peygamberlerle ilgili mâlûmatlarda, kaynak olarak kullanılagelen Kısas-ı Enbiya türü eserlerin, isrâiliyât denen sonradan İslâm'a girmiş mühtedilerin yanlarında getirdiği eski inançlarla dolu olduğunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz.

Ne var ki Kur'an, içindeki mitolojik olarak nitelendirilebilecek bazı anlatımların, muhataplarınca "eskilerin masalları/mitolojileri" anlamına gelen ve "esâtîru'l-evvelîn" deyimiyle tanımlanan anlam çerçevesi içerisinde değerlendirilmesini eleştirmektedir.[219] Kur'an'daki kıssaların gerçek kahramanı, anlatılan olayların etrafında döndüğü kişinin bizzat kendisi olsa da, aslolan, tarihi olayların merkezi konumunda bulunan insanın[220] inanç, ahlak ve davranışına sıkı bir biçimde bağlı olan evrensel bir paradigma kanunudur.[221] Dolayısıyla kıssaların temel amacı tarihi bilgi sunmak değil, ibret almayı sağlayacak[222] örnek modeller sunmaktır. Mitolojik düşünce, her insanda temel ve değişmez ortak kategorilere sahip olduğundan, Kur'an da, insandaki bu özelliğe uygun sembolik modelleri kullanmıştır. Böylece, insanın arketipik ve paradigmatik olma eğilimine[223], onun seviyesinde örneklerle cevap verilmiştir. Mitosun sembolleri insanın en derin dürtü merkezlerine dokunup onları harekete geçirdiği ve eğitim görmüşlerle cahilleri aynı biçimde etkilediği için[224] Kur'an da, insanla iletişiminde onun zihinsel ve duygusal özelliklerine uygun olan mitos dilini kullanma yolunu tercih etmiştir.

[218] Öztürk, 45.
[219] Bkz. 25.Furkan, 5; 6.En'am, 25; 8.Enfal, 31; 16.Nahl, 24; 23.Mü'minun, 83; 27.Neml, 68; 46.Ahkaf, 17; 68.Kalem 15; 83.Mutaffifin, 13.
[220] Şengül, 139.
[221] Kılıç, 169.
[222] Şengül, 46 ve 138.
[223] Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, 47.
[224] Saydam,46.

II. BÖLÜM
HIRİSTİYANLIK VE MİTOLOJİ

A- HIRİSTİYANLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİM SÜRECİNİ ETKİLEYEN ŞARTLAR

Hıristiyanlığın doğduğu çağdaki dünyada, insanlığın artık manen yeni bir dini paradigmayı kabullenmesini ve eskinin inançlarına bir sünger çekerek yepyeni bir anlayışı netice verecek büyük bir devrimin şafağı tüllenmekteydi. Kilise'nin epey zahmetli de olsa ileride zafer kazanacağı Roma İmparatorluğu coğrafyasındaki manevi gidişat, dine aç bir durumdaydı. Dikili her çeşit anıta bakıldığında bütün halk sınıflarının içine düştükleri manevi buhran ve boşluk hemen fark edilmekteydi. İnsanlar, ölüm ve kaçınılmaz kader karşısında kendilerini çaresiz bırakmayacak bir güven, şeytandan kurtuluş, manevi yönden temizlik ve Tanrıyla birleşme çabası içindeydi. Roma dininin yabancı sır dinleriyle karışımı, insanlarda derin hayat problemlerini ifade ve anlama isteğini uyandırıyordu.[225] Pekçok insan, gizem dinlerinde ebedi mutluluk garantisi ve sırrı arıyordu.[226] Ne var ki klasik dinlerin bu konuda insanlara sunabileceği pek fazla bir şey yoktu.[227] İşte böylesine derin manevi bir buhran zamanında ortaya çıkan Hıristiyanlık, zamanla dünyadaki bütün dengeleri değiştirecek bir faktör haline gelecekti. Bu yeni inancın gelecekteki başarılarının sırrını anlayabilmek üzere evvela ortaya çıktığı zamanın sosyo-kültürel, dini ve felsefi durumunu incelemek gerekir.

1- Sosyo-Kültürel ve Dini Durum

Henüz miladın başlarında Yunanlılar'ın gelişkin şiir, felsefe ve sanatını tevarüs eden Romalılar, devlet teşkilatı ve idarede, askerlik, hukuk ve dünyaya hükmetmede son derece ilerlemiş durumdaydı. Bütün bu maddi ve sosyal terakki yanında zamanın bu ileri medeniyet, mânen, dinen ve ahlâken son derece geri kalmıştı. Çok tanrılı dinler eskiden olduğu gibi artık insanların ruhlarına nüfuz

[225] Sarıkçoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 91.
[226] Moore, 600.
[227] John Norman Davidson Kelly, **Early Christian Doctrines**, Harper-Colling Publishers, New York 1978, 11.

edemiyordu. Avam tabakası ilahlara tapınmaya devam etmekle beraber havassı oluşturan okumuş ve kültürlü kimseler arasında tanrıtanımazlık düşüncesi hâkimdi. Yunan filozoflarının ahlakı tanrıdan ziyade insan tabiatından kök alıyordu.[228] Sivil ve siyasi hayat insanları eskisi kadar alâkadar etmiyor ve mutlu kılmıyordu. Roma İmparatorluğu ele geçirebileceği bütün ülkeleri fethetmiş, artık bir noktada tıkanmış kalmıştı. Zenginler aşırı bir lüks ve şatafat içinde yaşarken, pek çok insan normal geçim vasıtalarından bile mahrumdu.[229] Büyük bir buhran yaşayan insanlığın düşkünlüğü ve bozukluğu belki de hiçbir zaman Mesih'in dünyaya geldiği zamanki kadar yaygın değildi. Bütün bu manevi buhranın arasında Doğudan gelen İsis tapımı, Mitraizm, Cybele ve Altis gibi sır dinleri ve mezhepler ise Greko-Romen dünyada en moda inançlardandı[230]. Magna Mater, İsis ve Mitra inançları, kısır imparatorluk kültlerini ve Sezar tapımını bile aşacak seviyede önem kazanmış durumdaydı.[231] Bunlar, şaşkın halk tabakalarını mıknatıs gibi kuvvetle kendilerine çekiyor ve netice olarak büyücülük ve her nevi dini hurafe gelişme sahası buluyordu.[232] Klasik dinlerden daha ziyade insanları tatmin eden doğu kökenli kültler, Hz. İsa'nın çağından önce büyük bir hızla Roma İmparatorluğun'da baştanbaşa yayılmış bulunuyordu. Roma'nın Asya ve Afrika'daki fetihleri, buralardaki yabancı kültler, tanrılar ve teolojik sistemlerle etkileşime sebep olmuştu.[233] Öyle ki, Romalılar, dünyanın her tarafından tüccarlar ve askerler tarafından getirilen her türlü ilaha tapınıyorlardı.[234] Roma'da hâkim olan pek çok tapınış biçimi halk tarafından eşit biçimde doğru addediliyordu. Bu durum ortak bir hoşgörü ve dini harmoni ortamı oluşturuyordu.[235] O devirde Yakındoğu'nun hâkim dini, paganizm idi. Tabiatla yakından ilişkili bu dinde insanlar gök, fırtına, güneş, deniz, verimlilik ve ölüm gibi güçlere ibadet etmekteydi.[236] Jüpiter tapınağında 30,000 farklı ilaha tapınılıyor, varlıklı vatandaşların köleleri, müren balıklarını beslemek için havuzlara atılıyor,

[228] Edward Gibbon, **The History of the Decline and Fall of the Roman Empire**, Fred de Fau Company, New York 1906, 37.
[229] Muhammed Ebu Zehre, **Hristiyanlık Üzerine Konferanslar**, çev. Akif Nuri, Fikir Yayınları, Birinci basım, İstanbul 1978, 59.
[230] Kelly, 11.
[231] George Foot Moore, **History of Religions**, Vol. II, Charles Scribner's Sons, New York 1914, 579.
[232] K.Bihlmeyer-H.Tuchle, **I. Ve IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık**, çev. Antun Göral, Güler Matbaası, İstanbul 1972, 7.
[233] Brigham Leatherbee, **The Christian Mythology**, The Truth Seeker Company, New York 1915, 96.
[234] Moore, 576.
[235] Gibbon, 35-36.
[236] Richard Elliott Friedman, **Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?**, çev. Muhammet Tarakçı, Kabalcı Yayınevi, birinci basım, İstanbul 2005, 47.

senatonun bir kararnamesinde bütün kadınların kanunen Sezar'a ait olduğu beyan ediliyordu.[237]

Paganizm başlığı altında incelenen bu inanç sistemi, insanların kendilerinden geçecek derecedeki çılgınlıklarıyla seksüel sapıklıkları bir arada barındıran senkretist bir dini yapıya sahipti.[238] Roma İmparatorluğu, birliğini tehlikeye düşürecek bir fikir ortaya koymadıkça, bünyesindeki bütün farklı tanrılar ve inançlara saygı duyma geleneğine sahipti. Öyle ki Romalı görevliler ve imparatorların bile çoğu bu kültlere katılmakta idi. Mesela Marcus Aurelius, Bacchus (Dionysos) ayinlerine, İmparator Augustus ise Eleusis gizem ayinlerine katılmıştı. M.S. 37-41 yılları arasında imparatorluk yapmış olan Gaius Caesar (Caligula) zamanında, Mısır'dan alınan İsis kültü, devlet kültü olarak kabul edilmişti.[239] M.S. 81-96 yıllarında imparatorluk yapan Domitianus, İsis dinine düşkünlüğünden dolayı, Campus Martius'ta görkemli bir İsis tapınağı dikmişti. M.S. 198-211 yıllarında Roma'nın başında bulunan Septimus Severus, Serapis taraftarlarıydı. Hatta İmparator Caracalla'nın paralarının üzerinde *'Sarapis Cosmocrator'* (Evrenin yaratıcısı Serapis) yazılı idi.[240]

Aslında bütün şartlar, dünyayı yeni bir inanç devrimiyle tanıştırmak için müsaitti. Putperestlikle Mesih'in öğretisi arasında birtakım benzerlikler ve ortak noktalar vardı ki, işte bunlar yeni inancın halklar nezdinde kabulünü kolaylaştırmaktaydı. Bu ortak noktaları öncelikle din ve felsefede meydana gelen değişikliklerde görmek mümkündür. Doğudan gelip Batıda ciddi bir tesirde bulunan dini inanç ve akımların içinde bazı tiksinti verici, vahşi ve aşırı sefahat düşkünü adetlerin yanında birçok hakikat kırıntıları da mevcuttu. Mesela hilkaten insan ruhunun daima ilgi alanına giren gizemleri, insanın muhayyilesini, hislerini sıkıca sarıyordu. Halk artık Roma'nın donuk, resmi dininin soğukluğundan bıkmış durumdaydı. Roma mabetleri cazibesini yitirmişti. İçinde bulunulan sıkıntı ve elemler, halkı, manevi değerlere ve ruhi hayata sevkediyordu.[241] Dışarıdan gelen gizem dinleri ise, ölümsüzlük ve ölüm sonrası yaşam gibi kavramlardan dolayı

---

[237] Vincent L. Milner-Joseph Frederick Berg, **Paganism, Popery and Christianity**, Philadelphia 1855, 11.
[238] Günay Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz.Meryem**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, 34.
[239] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 91.
[240] Çiğdem Dürüşken, **Roma'nın Gizem Dinleri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Kanaat Basımevi, İstanbul 2000, 69.
[241] Ebu Zehre, 60.

insanları cezbediyordu.[242] Bu yeni dinler ve öğretiler insanın önünde taptaze başlangıçlara kapı açıyor, günahtan ve masumiyetten, kefaretten ve yeniden doğuştan, ebediyet ve öteki dünyada insanı bekleyen mutlu bir hayattan bahsediyorlardı. Bazı sırlı ritler ve mukaddes sofraların feyzi ile ruhların kurtuluşu ve ulûhiyetle birleşme[243] ümidini solukluyorlardı. Bütün bu manevi karmaşa ortamında Hıristiyanlığın sunduğu yardımlaşma, sevgi bağıyla birleşme, ruha yöneliş gibi faziletler, bunlara yabancı halk kitlelerini kendine çekiyordu.[244]

İşte böyle bir sosyo-kültürel ve dini vasatta, dünya din tarihinde yeni bir inanç geleneği doğuyordu. Bu, köklerini Sami inanç geleneğinden alan Hıristiyanlıktı. Ne var ki Hıristiyanlık, saf bir halde gelişim gösterip geleneğe bağlı kalamadı. Onun meydana gelmesinde, Yahudilik'ten daha ziyade zamanın yaygın odurumdaki başka inançları etkili oldu.

1.1. Mitraizm ve Maniheizm'in Etkileri

Yahudilik Babil, Mısır, Kenan, İran dinleri ve mitolojilerinin etki ve izlerini taşıdığı gibi, yeni bir anlayışla ortaya çıkan Hıristiyanlık da Helenistik inanç ve mitolojiler, doğunun gizem dinleri ve felsefelerinden etkilenmekten kendini kurtaramamıştır. Tarih göstermektedir ki antikitede ne vakit bir millet başka bir milletle temasa geçse, diğerinin mitlerini tereddütsüz benimsemiştir. Zira mitoslar, isimler ve yerel renkler dışında kendilerini yeniden üretmeye mütemayildir.[245] Hıristiyanlık için de geçerli olmak üzere başta pagan komşuların mitosları reddedilse de bu inançlar sonradan bir şekilde dine sızmıştır.[246] Milat asrında Anadolu'da yaygın olan dinlerin en başta gelenlerinden biri, Mitra kültüdür. Bu kültün tesir sahası Roma'ya kadar uzanmaktaydı. Bu kültün en dikkat çekici tarafı ise Yüce Tanrı'nın ilk yarattığı varlık olarak görülen Ahura Mazda'yı temsilen bir boğanın kurban edilmesiydi. Ayrıca Mitra inancındaki insanların düzenlediği bir tür ekmek-şarap ayini mevcuttu.[247] Bir İran dini olan Mitraizm, teslis doktrinine benzer birçok

[242] Dürüşken, 47-48.
[243] Bihlmeyer-Tuchle, 8–9.
[244] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 327.
[245] Titcomb, 87-88.
[246] Armstrong, 13.
[247] Şinasi Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, Ankara Okulu Yayınları, ikinci basım, Ankara 2004, 97.

inanç unsurunu da içinde barındırmaktaydı.[248] Ayrıca Pavlus'un memleketi Tarsus da, Mitra'ya tapınanların büyük merkezlerinden biriydi. Buna binaen Mitraizm esintilerinin Pavlus'un mektuplarında ve İncillerde görüldüğü dile getirilmektedir.[249]

Mitra kültü, İmparator Commodus (M.S. 180-192) zamanında Roma'da imparatorluk kültü haline getirilmişti. Bu inanç, özellikle orduda askerler arasında çok yaygındı.[250] 2. ve 3. yüzyılda birçok kimse bu dine girmiş durumdaydı.[251] Öyle ki İmparator Commodus bile Mitra inancına bağlıydı.[252] Mitra inancı, ruhu ölümsüzlüğüne inanmak suretiyle kişisel bir kurtuluş vaad ediyordu.[253] Resmen imparatorluk tarafından desteklenen Mitra kültü, uzun süre Hıristiyanlığın en büyük rakibi olmuştu.[254] Ernest Renan'ın ifâdeleriyle "Şayet Hristiyanlık, gelişmesi esnasında öldürücü bir hastalık yüzünden durdurulsaydı, bütün dünya Mitraist olacaktı."[255] Öldürücü hastalık Mitra inancının aleyhine gelişti; Hıristiyan Kilisesi kendi inancına çok fazla benzeyen bu dinle enerjik bir biçimde savaştı ve 5. yüzyılın başlarında onu tarih sahnesinden silmeyi başardı.[256] Ne var ki çöküşünden çok sonra Mitra inancının pek çok öğreti ve töreni zamanla Kilise tarafından uyarlanıp, dönüştürerek asimile edildi.[257] Mesela çan, mum, kutsal su ve katakomb (yer altı mezarlığı) kullanımı ile kutsal merkez olarak Vatikan Dağı'nın kullanımı Mitraizm'den Hıristiyanlığa geçmiştir.[258] Böylece Mitra tapımının gerçekleştiği mağaralar, yerini Hıristiyan bazilikalarına bıraktı.[259] Çok kuvvetli bir etki bırakan Mitraizm dışında bu zamanlarda doğuda, günahtan, kefaretten ve insanları yoksulluklarından kurtaracak bir tanrıdan bahseden Sümer dini inançları da hâkim durumdaydı.[260]

---

[248] Atasağun, 188.
[249] Weigall, 66.
[250] Kelly, 11; Dürüşken, 147; **WR**, II, 447.
[251] İskender Oymak, **Zerdüştlük**, yayınevi yok, birinci basım, Elazığ 2003, 4.
[252] Challaye, 142.
[253] **WR**, I, 220.
[254] Rousseau, 74-75; Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, 1. basım, Ankara 1998, 265; David Ulansey, **Mitras Gizlerinin Kökeni**, çev. Hüsnü Ovacık, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1998, 10.
[255] Ernest Renan, **Marc-Aurèle et la Fin du Monde Antique**, Paris 1899, 579.
[256] Challaye 142.
[257] Weilgall, 65; Mehmet Sakioğlu, İncil'i Kim Yazdı?, Ozan Yayıncılık, 2. basım, İstanbul 2004, 159.
[258] Weigall, 115.
[259] Dürüşken, 159.
[260] Ribard, 28.

Hıristiyanlığa derinden tesir eden zamanın inançlarından birisi de Maniheizm'dir. 3. yüzyıl boyunca Hıristiyanlık, Maniheizm inancıyla baş etmek zorunda kalmıştır.[261] Özünde Maniheizm, bazı bakımlardan gnostisizm gibi insana bilgi (marifet) yoluyla kurtuluş sunan bir inanç olarak tarif edilebilir. Birbirine zıt iki gücün mücadelesi düşüncesine sahip bu inanç, radikal bir düalizm üzerine kurulmuştur. İyilik, ışık ve gerçeğin temsilcisi olan Tanrı maddi olmayan dünyayı ifade ederken, karanlığı temsil eden Şeytan, maddi varoluşun temsilcisi olarak görülmektedir. Bu duruma göre insan, maddi bir varlığa sahip olduğuna göre madde dünyasına ait olmalıdır. İnsan, düşmüş ve kaybolmuştur. Aşkın dünyadan kovulmuş olduğu halde, ait olduğu ışığın bir parçasıdır. Böylelikle insan, Tanrıyla aynı öze sahip bulunduğundan, ruhu da ilahi cevherin bir parçası durumundadır. Ruhun kurtuluşu, kendiliğinden yaşanan bir iç aydınlanmanın neticesinde bu gerçeği kavramakla mümkündür. Bu kavrayış genellikle Maniheist birliğe intisap etmenin bir sonucu olarak gerçekleşir. Kurtuluş sürecinde Tanrı önce kurtarıcı sonra ise kurtarılan rolündedir.[262] Maniheizm'le aynı coğrafi ve felsefi zemini paylaşan Zerdüştlük'te de kurtuluş doktrini, hayır ile şer arasındaki ahlâkî bir düalizme dayanmaktaydı. Buna göre hayat bir kavga, insanı sevk ve idare eden biri yok edici, diğeri yaşatıcı iki ruh arasındaki bir mücadeledir.[263]

Pavlus'un en ilginç taraflarından birisi, onun cümle ve ifadeleri kendi bağlamlarından koparark yepyeni anlam ve kontekslerle düalist inancın kuralları içersinde yeniden yorumlama gayretidir. Bu şekilde o, yetiştiği zaman dilimi ve çevrede yaygın durumdaki gnostik ve mitik evren telakkisinin tesiri altında kendi paradigmasını oluşturmuş ve Dört İncil'i etkileyerek İsa'nın mesajını orijinalliğinden uzaklaştırmıştır.[264] Eski Ahit metinlerini sıklıkla alegorik/sembolik mânâlar yükleyerek düalistik inancın formları içinde yeniden ortaya koymuştur. Bu konuya örnek vermek gerekirse o, Galatyalılar'a mektubunda (Gal.4:22–31), Hz. İbrahim'in hanımlarıyla oğulları kıssasını Musa hukukunun ilgası bağlamında yorumlamaktadır. Buna göre kıssadaki kişilikler çeşitli remizler (semboller)le yüklüdür. Hz. İbrahim'in çocuğu olmadığı için sonradan evlendiği cariye Hacer, Sina Dağı'nı ve şimdiki

[261] Milner-Berg, 90.
[262] Kelly, 14.
[263] Rousseau, 105; Oymak, 110.
[264] Kenan Has, **"Tarihsel İsa Araştırmaları"**, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002, 101.

dünyevi Kudüs'ü simgelerken, özgür kadın olarak adlandırılan Sara ise semavi Kudüs'e karşılık gelmektedir. Her iki kadın Tanrı'nın iki ahdidir: Köle kadından doğan İsmail kölelik ve hukuka bağlılığı ifade ederken, özgür kadının oğlu İshak ise özgürlük ve Tanrı'nın eskisini artık geçersiz kılan yeni ahdini ifade etmektedir. Dolayısıyla Tekvin'deki kölenin oğlu İsmail Yahudiler, özgür kadının oğlu İshak da Hıristiyanlar demektir. Tanrısal hukuka/Musa hukukuna bağlılık insanı günah ve ölümün köleliğine mahkûm ederken, hukukun boyunduruğundan çıkan Pavlus ve cemaati bu kölelikten arınarak özgürleşmektedir.[265]

Pavlus'un mektuplarındaki yasa-vaat, yerdeki Kudüs-Semavî Kudüs, Hacer-Sara, İsmail-İshak, iyilik-kötülük karşıtlığında da "düalist felsefe"nin izleri görülmektedir.[266] Zamanın sonunda geleceğine inanılan mehdi konusunda Pavlus, çoğu mitolojide ortak biçimde mevcut olan eskatolojik inançlara paralel söylemlerde bulunmaktadır. Hemen hemen bütün dünya milletlerinin mitolojilerinde benzer şekilde yer bulan zamanın sonunda/kıyamette bir Tanrı-Kralın gelerek milletini başka milletlerin esaretinden kurtarıp yeryüzünde siyasi bir egemenlik ve otorite sağlayacağına dair eskatolojik fikirlere dayalı inanç manzumesi, onun elinde Hz. İsa olarak somutlaşmaktadır. Dönemin Yahudileri, Roma istilâsı altında eziyet çekerken, zamanın sonunda geleceğine inandıkları mesihî bir kralın beklentisi içinde bulunuyorlardı.[267] İşte böyle bir vasatta Yahudi geleneklerinin etkisi altında gelişmeye başlayan Hıristiyanlık, hem Helenistik-Gnostik tesirler hem de Pavlus'un katkılarıyla, kurtarıcı Mesih inancına dayalı eskatolojik bir cereyan olmaktan çıkıp haç olayını merkeze alan bir sır dini hüviyetini almıştır.[268] Burada Yahudi düşüncesindeki kral-mesih motifi Pavlus tarafından Rab İsa Mesih şekline dönüştürülmüştür. Aslında Hz. İsa'nın bahsettiği Tanrı'nın egemenliğinin dünyanın sonunda gerçekleşecek eskatolojik bağlamdaki siyasi bir otoriteyle alakası yoktu. Bahsedilen egemenlik, tamamen insanın kendisine bağlı, içinde olan ve şeytanın egemenliğinden kurtulup Tanrı'nın egemenliği ve inayeti altına girme ile alakalı iken, Pavlus bu düşünceleri eskatolojik bağlamdaki Tanrı'nın egemenliği/Mesih'in krallığı beklentisine dönüştürmüştür. Yahudilik'te siyasi anlamda egemen olan bir

[265] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 94.
[266] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 115.
[267] Cemâleddîn Şarkâvî, **Hıristiyanlıkta Pavlus Gerçeği**, çev. Selami Çaylı, Ocak Yayıncılık, 1. basım, İstanbul 2008, 91.
[268] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 18.

yeryüzü kralı şeklinde tasvir edilen Mesih, Pavlus tarafından soteriolojik anlamda faaliyet gösterecek ilahi bir krala doğru evrilmiştir.[269]

Düalist inancın etkisiyle Pavlus, başka bir örnekte, kendisi ve cemaati ışığın çocukları olarak nitelendirmektedir: "Çünkü siz hepiniz nur oğulları ve gündüz oğullarısınız; geceden ve karanlıktan değiliz."[270] Yine o cemaatine nasihat verirken aynı düalistik dili kullanmaktadır: "Gece ilerledi ve gündüz yaklaştı; imdi karanlık işlerini üzerimizden atalım, ve nur silâhlarını kuşanalım."[271]

1.2. Gnostisizm'in Etkileri

Hıristiyanlığı en çok etkileyen zamanın inanç akımlarından biri de, gnostisizm idi. Gnostikler, ikinci ve üçüncü yüzyıldaki özel bir kurtuluş bilgisine sahip olduklarını iddia eden Hıristiyan gruplar veya hocaları ifade etmekteydi. İddialarına göre bu, gizli bir bilgiydi ve onu sadece "seçilmiş olanlar" elde edebilirdi.[272] Özellikle M.S. 1. ve 2. yüzyıllarda çevresindeki pek çok kültür ortamını derinden etkilemiş bulunan Gnostisizm lugatında gnosis, Tanrının hediyesi olan ve içinde onu elde edeni kurtarabilecek gücü taşıyan meta-rasyonel bir bilgi formuna işaret eden bir terimdir. Kökeni itibariyle gnosis, idrak anlamına gelir ve kurtuluşa aracılık eden gizemli bilgiyi ifade eder.[273] Bu bilgi, kişiyi, kozmik gizemlerin anahtarına sahip kılar ve onu, en temel varlığına kadar evrenin yaratılışını inceleyen çok eski bilimlerin muammalarını, *axis mundi* yani dünyanın eksenlerini içine alarak çözmeye muktedir kılar. Gnosisin kutsal gücü bizim kim olduğumuzu, ne olduğumuzu, kendisinden sürüldüğümüz yeri, gittiğimiz yeri, nelerden arındırıldığımızı ve yaratılmanın ve yeniden yaratılmanın ne olduğunu açıklamaktadır.[274] Hıristiyanlığın, kurumlarını oluşturmaya çalıştığı ilk asırlarda çok yaygın olan gnostik felsefenin gelişmesi ve en parlak devri 130 ile 180 yılları arasına rastlar. Gnostik düşünce, gayet zeki liderlerin önderliğinde geniş bir coğrafyaya yayılmış ve birçok yerde kuvvet kazanmıştır. Bu önderler, kısmen ilmi ve yol

[269] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 212.
[270] I.Sel.5: 5.
[271] Rom.13: 12.
[272] Frances Young, Lewis Ayres and Andrew Louth, **The Cambridge History of Early Christian Literature**, Cambridge Universitiy Press, third printing, Cambridge 2010, 20.
[273] İHKS, I, 263.
[274] Floramo, 98–99.

gösterici zengin bir literatür geliştirmiştir. Otuz kadar gnostik parti ve ekol arasında, genel olarak, gelişkin bir astroloji ve kozmogoniye sahip doğulu bir eğilim ile daha ilerici fikirler yayan Helenistik eğilim öne çıkmaktaydı. Gnostisizmin kaleleri olarak görülen başlıca merkezler Mısır (İskenderiye), Suriye (Antakya) ve Roma idi.[275]

Başta çeşitli kilise babaları olmak üzere birçok Hıristiyan yazar tarafından Hıristiyanlık içinden çıkan heretik bir akım olarak değerlendirilen gnostisizm, başlıca fikirleriyle, dini bir akım olarak Hz. İsa'dan önce de mevcuttu.[276] Işıkla karanlık veya iyilikle kötülük arasındaki mücadeleyi konu edinen düalizm, maddi âlemin ve dolayısıyla *somatik* (bedene dair) her şeyin kötü olması, yaratıcı bir *demiurgun* varlığı, aslında ilahi âleme ait olan ruhun süfli yeryüzünde beden hapishanesinde sürgün hayatı yaşadığı, kurtuluş için dünyevi her şeyden uzaklaşarak *asketik* (münzevi) bir hayat sürmek ve ancak bu şekilde *gnosise* (gizli bilgi) ulaşılabileceği düşünceleri gnostisizmin temel görüşlerini oluşturmakta idi. Başlı başına bir din olup olmadığı tartışılan bu felsefi düşünüş, Yahudilikle de ilgisi olan, doğu dinleriyle Helenistik mistisizmin karışımından doğmuş bir gelenekti. Fakat asıl önemini, Hıristiyanlıkla karşılaştıktan sonra kazandı. Hıristiyan imanının öğretileri, gnostisizmin fikirlerini hayata geçirecek ve gelişip yetişmesini sağlayacak gayet mümbit ve bakir bir tarla vazifesi görmekteydi. Ne var ki gnostisizmin bu tarlayı dinlerin genel bir karışımı bahçesine dönüştürme girişimleri, Kilise içinde oldukça tehlikeli bir krizin doğmasına sebep olmuştu. Gnostikler, bilhassa Hıristiyan imanının öğrettiği hakikatlerden daha üstün bir "bilgi" vaat ederek, insanları kendilerine çekiyorlardı. Bu bilgi vasıtasıyla insan ruhunu dünya yaratılalı beri huzursuz eden kötülüğün kaynağı, dünyanın yaratılışı, kurtuluşu ve insanın ebedî mutluluğu gibi konuları tamamen halletmek iddiasını ileri sürüyorlardı. Bu bilgi sistemleri, putperest dünyasının derin arzularına cevap verdiklerini ve Mesih'in dinini zamanın kültür ve felsefesiyle uzlaştırdıklarını söylüyor, fakat hakikatte imanı içinden kemiriyor, yaradılış ve kurtuluş hakkındaki Hıristiyan öğretisini yıkıyordu. Gnostikler sık sık yalnız onlarda kalmış, havarî ve peygamberlerden gelen gizli geleneklere sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Kilise cemaatleri arasına gizli şekilde sızıyorlar ve dinî törenlerinde hurafeye dayanan her çeşit âdete başvuruyorlardı.

[275] Bihlmeyer-Tuchle, 107.
[276] Gündüz, **DİS**, 143.

Teşkilatları ve ayinleri ise, biraz kiliseden ve biraz da sırlı putperest cemiyetlerinden adapte ve kopya edilmişti.[277]

Giderek Hıristiyanlık için bir tehlike olarak görülen gnostik literatür, bilinçli ve kararlı bir çabanın sonunda yok edilmiştir. Kilise'nin emriyle gnostik Basilides'in bütün kitaplarıyla Porfiri'nin 36 ciltlik tüm eserleri yakılmıştır. Papa 7. Gregory, eskinin hikmetini içeren Apollo kütüphanesini yaktırmış; Ptolemy Phladelphus, büyük ödüller vaad ederek 270 bin eski gnostik dokümanı toplatmış ve bunları, İnciller'in doktrinel temelini oluşturduğu gerekçesiyle yaktırmıştır. Bu şekilde Hıristiyanlığın gnostisizm üzerinde teessüs ettiğine dair bütün deliller yok edilmiştir.[278]

Zamanın gnostik tartışmalarının belli belirsiz yansımaları, Yeni Ahit'te, bilhassa Pavlus'un mektuplarında bulunmaktadır. Pavlus, bazı Korintoslular'ın Hıristiyanlığı ve dünyanın hikmetini gnostik felsefe sistemleriyle yorumlamak istemelerine karşılık, hiçbir dünyevi hikmetin Hıristiyanlığın derinliğini kavrayamayacağını, onun ancak Tanrı'nın Ruh'u ve kudretinin vasıtasıyla bilinebileceğini vurgulamıştır. Pavlus'a göre Tanrı'nın yarattıkları dünyevi hiçbir bilgi vasıtasıyla anlaşılamaz; ancak onun vâzettiklerine imanla insan kurtulabilir. Kabul edilebilecek bir gizli bilgi varsa o da bu dünyanın fani önderlerinin vazettiği hikmet değil, fakat Tanrı'nın ta ezelden beri takdir ettiği hikmet ve sırdır. Zira dünyanın sırrını dünya önderlerinin hiçbiri anlamamıştır. Eğer anlasalardı, Mesih'i haça germezlerdi.[279] Yine Pavlus, Koloseliler'e yazdığı bir mektubunda, Hıristiyanları bazı gnostik öğretilere karşı uyarmaktadır. Bu sapkın öğretiler inananları Mesih'e değil, insanların âdet ve basitliğine dayanarak felsefe ve boş hilelerle aldatmayı hedeflemektedir.[280] Bu öğretilerin en önemlisi, Tanrı ile insan arasında çeşitli kademelerde bulunan ve bir nevi arabulucu vazifesi gören ruhlar bulunduğunu iddia eden gnostik bir söylemdir.[281]

Pavlus'un ruh ile beden, ışık ile karanlık, maddi ile manevi düalizm retoriğinde Sâbiîliğin bariz tesiri hissedilmektedir. Gnostik bir inanca sahip Sâbiî geleneğinde süfli madde âlemine ait olan beden ölümle çürümeye mahkûm iken,

[277] Bihlmeyer-Tuchle, 105–106.
[278] Graham, 444.
[279] I. Kor. 1: 17-31; 2: 1-16.
[280] Koloselilere, 2: 8-18.
[281] Xavier Jacob, **İncil Nedir? Tarihi Gerçekler**, Kent Matbaacılık, Ankara 1985,83.

insanın heykelini ayakta tutan gerçek varlığı olan ruh ise ölümden sonra ilahi âleme yükselerek orada kendisini bekleyen manevi urbasına veya bedenine kavuşup ilahi âlemde sonsuza kadar varlığını sürdürecektir. Aynen Gnostik felsefede olduğu gibi ışık; iyilik, doğruluk, güzellik ve buna benzer pozitif vasıflara karşılık gelirken karanlık; kötülük, fesat, çirkin huylar ve benzeri negatif vasıfları sembolize etmektedir.

Gnostik düşüncenin etkisinde kalan bazı ilk yüzyıl Hıristiyanları, İsa'nın maddi bedene bürünmüş hali olan insanlığını reddetmişlerdir. Mesela Antakyalı Saturninus, onun gökten inmiş bir hayalet olduğunu ve gerçekten çarmıha gerilmediğini iddia etmiştir.[282] Bu inançtakilere göre İsa, Tanrı hakkındaki gizli bilgiler veren melek tabiatında bir varlık idi.[283] Zira gnostik öğretinin arkaplanındaki katı dualizme göre madde ve maddi olan her şey, içinde yaşadığımız dünya ve dünyaya ait olan her şey kötülük âlemine ait olduğundan bizatihi kötü idi.[284] İşte böylece zamanının gnostik inançlarından etkilenen Pavlus, çeşitli araştırmacılara göre, İsa Mesih'i de gnostisizmdekine benzer bir kurtarıcı motifine dönüştürmüştür. Pavlus'un, İsa hakkında Tanrı'nın ilk yaratığı ve oğlu olduğu şeklindeki düşünceleri, Yahudi kökenliler için küfür ve sapkınlığın en büyüğü olarak kabul edilirken, Eski Helen ve gnostik kültürlü paganist kökenliler içinse gayet tabii ve akla yatkındı.[285]

Gnostisizme karşı verilen en büyük tepkilerden birisi, Hıristiyanlığın ilk büyük teoloğu kabul edilen İrenaeus'tan gelmişti.[286] Onun hassaten gnostiklere olmak üzere sapık ve dinsizlere karşı yazdığı eseri *'Sapkınlara Karşı'* (Against the Heresies) meşhurdur.

2- Felsefi Durum

Hıristiyanlığın devlet yönetiminde değil de henüz halklar nezdinde yayılmaya başladığı ilk üç asırda birçok kültürlü insanın kalbinde dinin yerini almış bulunan felsefe de gerilemeye yüz tutmuştu. Eflatun ve Aristo'nun erdemli bir hayatı teşvik eden sistemlerinin yerini, metafizikten ümidini kesmiş, yalnız başına ve bohemce bir

[282] Rogers, 256.
[283] Michel, 99.
[284] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi,** 136; İHKS, I, 263.
[285] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 320.
[286] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz.Meryem**, 40.

hayatın yaşanmasını salık veren sistemler almıştı. Mesela Samoslu Epikür (ö. 270) ve okulu, hayatı, tamamen maddiyata dayalı bir hedonizm (zevkçilik) olarak algılamaktaydı. Epikür'ün tam tersine ahlaki değerleri ön plana çıkaran Zenon (ö.260) ve okulunun savunduğu fikirler daha yaygın olmasına rağmen monist ve panteist dünya görüşü, insanı varlık ve hakikat konusunda kaderci bir kör tesadüfün kudretine inanmaya sevk ediyordu. Bu kaotik ve karamsar durum karşısında birçok entelektüel ve kültürlü insan kendini *septisizme* veriyor ve hakikati aramaktan imtina ediyordu. Bu zamanlardaki felsefe amacını yitirmiş ve güçsüzlüğü sebebiyle karamsar bir hale bürünmüştü.[287]

Daha evvel zikredildiği üzere Hıristiyanlık, geldiği çağ itibarıyla, kendisini çok farklı dini ve ahlaki fikirler çeşitliliğinin yaşandığı bir coğrafyada bulmuştu. Dogmalarını tespit edip sistemini oturtmak ve bunun yanında geniş halk kitlelerine mesajını ulaştırıp onların kabul ve teveccühüne mazhar olabilmek için, bahsi geçen dini ve ahlaki sistemlerle rekabete girmesi kaçınılmazdı. İşte bu zor vazifede ilk Kilise Babaları, kendi gözlerinde halkın boş inançları kadar ağır küfür olan, felsefeye karşı mücadeleyi denemişlerdi. Ama onu reddetmek için, bilmek gerekliydi. Hıristiyanlığı savunmak için mecbûrî bir istikamet olarak karşılarına çıkan felsefe yolunda ilerlerken Hıristiyan düşünürler, Yunan kültüründen, felsefesini de öğrenmiş oldular.[288] Büyük Hıristiyan bilginleri, böylece, Eflatun'u keşfettiler. Mutlak idealizmin temsilcisi bu filozof, insani ve ahlaki duygularda bir gerileme ve çöküşün başlangıcı zamanında yaşamıştı. Önde gelen Hıristiyan din bilginleri, Eflatun'un ruh dünyasını Hıristiyan amaçlarına çok yakın gördüklerinden, bu ikisini birleştirip bağdaştırdılar.

Hıristiyanlığı felsefeyle yorumlayanlardan birisi, ilk yüzyılların en büyük yeni Platoncusu sayılan Augustin (354-430) olmuştur. Bugünki Cezayir'de dünyaya gelen Augustin'in babası bir pagan, annesi ise Hıristiyandı. Önce Hıristiyan eğitimi gören Augustin, sonradan bunu terk edip Roma'da hukuk ve edebiyat okuyup felsefeye merak sarmıştı. Dini arayışında önce Maniheizm'e sığınmış,[289] 33 yaşında bu dinden dönerek Hıristiyan olmuştu. En meşhur eseri olan *Civitas Dei*'yi (Tanrı'nın şehri), Roma'nın 410 yılında Gotlar tarafından ele geçirilmesini,

[287] Bihlmeyer-.Tuchle, 8.
[288] Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", **Yaşayan Dünya Dinleri**, 90.
[289] DRE, 36; Rousseau, 61; Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 153.

putperestliğin hal' edilmesine bağlayan paganlara karşı yazmıştı.[290] Yeni Plâtoncu fikirleri tamamen Hıristiyan kalıbına göre yorumlayıp işleyen Augustin sayesinde Ortaçağ Hıristiyan felsefesinde, dünyayı anlamaya yarayan en uygun yöntem olarak Yeni Plâtoncu kozmoloji öne çıkmıştı.[291] Maniheizmin ışık ve karanlık arasındaki sonsuz mücadele fikrine karşı Hıristiyan inancını savunurken, bir çelişki olarak, Tanrı'nın bütün yaratmasının iyi, şeytanınsa sadece iyinin yokluğu olduğunu iddia etmişti.[292] Böylece onun felsefeyi Hıristiyanlığa uydurma çabası, bir bakıma Hıristiyanlığın Yeni Plâtoncu bir felsefe sentezi halini almasını netice vermiştir. Yeni Plâtonculuğun fikri altyapısı incelendiğinde, evrenin kendisinden kademeli bir silsile halinde türediği gerçekliği ifade eden *"Bir"* kavramı, Bir'in seyir ve temaşasının insanın en ulvi gayesi olarak görülmesi ve düşüncenin insan zekâsına evreni düzenleyen ilahi ve semavi Akıl olan *Demiurgos* tarafından ekilmiş olması[293] gibi mitolojik karakterli inançlar manzumesi karşımıza çıkmaktadır. Augustin'in Kilisesi, bu şekilde, Yunan kültürüne geçiş yapmış ve böyle bir mirasın meydana getireceği bir senkretizme gönüllü olarak girmeyi kabul etmiştir.[294]

Düşüncesini Augustin'den daha sistematik ifade eden Dionysius ise Yeni Plâtonculuk ile Hıristiyanlık arasında bir sentez arayışının ifadesi gibidir. Yazıları hem Hıristiyan mistiklerinin başlıca kitabı, hem de Hıristiyan felsefi ilahiyatının ilk büyük özeti (summa) olmak payesini kazanan Dionysius, Hıristiyan kredosunu Yeni Plâtoncu felsefenin kategorileri içerisinde açıklamaya çalışmıştır.[295] Nihayet artık kendini tamamen Yunan felsefesinin terminolojisine teslim eden Hıristiyanlık, Yunan toplumunun muhtelif sınıflarına birer birer nüfuz edip onları kendisine bağlayınca, kendi inançlarını Yunan felsefi terimleriyle ifade etmek zorunda kalmıştır.[296] Mesela İsa, Helenist Hıristiyanlar tarafından logos terimleri içerisinde değerlendirilmiştir.[297] Bunun tabii bir sonucu olarak İncilleri ve havari mektupları Yunanca kaleme alınmış olan Hıristiyanlık, Yunan felsefesi ile karışmıştır. Ne var ki Yunan felsefesinin dili, Hıristiyanlığın özünde mevcut tevhid diline sahip değildi. Bu

[290] Cohn-Sherbok, 16.
[291] Thomas Michel, Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş, Ohan Basımevi, İstanbul 1992, 135-136.
[292] Cohn-Sherbok, 16.
[293] Michel, 134-135.
[294] André Ribard, **İnsanlığın Tarihi**, çev. Erdoğan Başar (Berktay), Şiar Yalçın, Halil Berktay, Say Kitap Pazarlama, ikinci baskı, İstanbul 1983,184.
[295] Michel, 136-137.
[296] Toynbee, 4.
[297] DRE, 96.

sebeple logos düşüncesinin kullanılması, İsa'nın Tanrı ile benzerliğinin kurulmasına yol açmıştı.[298] Böylece son derece sade ve saf olan realite, İsa'ya yabancı bir dille ifade edilirken karmaşıklaşıp bulanıklaşmış ve iş, İsa'nın tanrılaştırılarak teslis doktrininin kabulüne kadar vardırılmıştır.[299]

Hıristiyanlık, mesajını daha iyi anlatıp pagan dünyaya vaaz edebilmek için, zamanın putperest fikirleri ve mitleriyle kendisini uyumlulaştırmak zorunda hissetmiştir.[300] Pavlus'un, Greko-romen putperest dini terimlerini kullanmasındaki amacı, tarihi İsa'yı kozmik Mesih figürü olarak onlara benimsetmek olmuştur.[301] Böylece Hıristiyanlık, tarihin İsa'sını alıp sadece inançta mevcut bir imanın Mesih'ine dönüştürmüştür.[302] Zaten Hıristiyanlığın yayılış sürati, kendisine senkretis bir din olma yolunu açan Kudüs'teki mabedin yıkılma ve İsa'ın çarmıha gerilme hadiseleri daha gerçekleşmeden evvel ana fikirleriyle efsanelerinin eskiden beri kadim dünyada bilinir olmasından kaynaklı görülmektedir.[303]

Böylelikle felsefe yapmaya başlayan Hıristiyanlığın ilk kilise babaları, '*patristik felsefe*' diye anılacak yeni bir çığır açmışlardır. Bunlardan Grek Hıristiyan bir yazar Atinalı Klemens (Titus Flavius Clemens) (150-215), Yunan kültürüne tam olarak sahip bulunan gerçek bir bilgindi. Helenistik devir Stoa mektebine bağlı olan Klemens,[304] Yunan felsefesinin Allah'ın insanlara verdiği bir hediye olduğuna inanmış,[305] bu ilahi hediyenin yardımıyla dinî konuları derinleştirmeye ve anlamaya uğraşmış, bunu yaparken Hıristiyanlıkla hellenizm arasındaki uçurumu doldurmak arzusuyla, Hıristiyan inancının heretik olduğu gerekçesiyle reddettiği gnostik bilgi felsefesine (gnoz) şiddetle muhalif olduğu halde, kendisini, Eflatun'a, Stoa felsefesine ve gnoza fazlasıyla kaptırmış durumdaydı. Hıristiyanların ilk büyük filozofu sayılan Klemens, Eflâtun'un görünen dünyadan ziyade görülmeyen, idelerde mevcut âlemin gerçekliğini savunduğu görüşleriyle ilgileniyordu.

Klemens'in 190 yılında İskenderiye'de kurduğu din öğreticileri yetiştiren okulunda Yunan felsefesi okutuluyordu. Zaten İskenderiye, miladın başlarından beri

[298] Weigall, 100.
[299] Atâurrahîm, 19 ve 108.
[300] Otto Pfleiderer, **The Early Christian Conception of Christ**, G.P. Putnam's Sons - Williams and Norgate, New York and London 1905, 166.
[301] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 151.
[302] Pfleiderer, 160.
[303] Rogers, 259.
[304] Bayrakdar, 80.
[305] Michel, 134.

Yahudi bilgini Philo'nun Yahudi düşüncesini Platonik ağırlıklı metafizik terimlerle yorumladığı, felsefenin daha çok bilgiye ulaşmak için gerçekleştirilen insani bir arayış olarak görüldüğü ve Hıristiyanların da kendi inanç esaslarını saptarken Yunan felsefesinin kavram ve terimlerini kullanmaya başladıkları bir merkez konumundaydı.[306] Mesela yanlış bir şekilde Philo, Eski Ahit metinlerini Yunan entelektüellerine yaklaştırabilmek için Yunanca'daki *logos* kavramının Yahudilikteki *şekine* (hikmet) kavramına karşılık geldiğini, bunun da tanrı ile insan arasındaki *faal aracı* olduğunu iddia etmekteydi.[307] Klemens'e göre ölümsüzlük, doğruluk ve özgürlüğe ulaşmanın yegâne yolu, İsa Mesih'i Tanrı'nın Logos'u (kelâm) olarak anlamaktan geçmekteydi. Ona göre Mesih, biricik üstaddı ve onun yolunu takip etmek insanları gerçek aydınlanmaya kavuşturabilirdi. Buradaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Klemens, Hıristiyan inancını, zamanının felsefesinin ışığında anlamaya ve yorumlamaya çalışmıştır.[308] Bunun için Klemens'in Tanrı, teslis ve logos teolojisi hakkındaki öğretileri pek çok hatalarla mâlül bulunmuştur.[309]

Aslen bir pagan olup[310] paradoksal olarak Hıristiyanlığı paganist inançlıların saldırılarından korumak için pek çok eser veren, yazı dili olarak Lâtinceyi seçen Kartacalı kilise babası Tertullian (160-225) ise, kendi içinde fikri kaymalar yaşayan bir kişiliktir. Stoa mektebine mensubiyetiyle bilinmektedir.[311] Dolayısıyla Stoa felsefesinden etkilenmiş ve Lâtin ilâhiyatının babası olarak nitelendirilmiştir.[312] Hayatının sonlarına doğru geleneksel Hıristiyan inancından ayrılarak '*Montanizm*' adı ile bilinen, semavi Kudüs'ün yeryüzüne inerek kıyamet gününün gelmesini bekleyen Yahudilikten etkilenmiş bir apokaliptik harekete intisap etmiştir. Bu hareketin kurucusu Frigya vaizi Montanus, müridlerini dünyadan el-etek çekmeye, oruç tutmaya ve yeni bir zulüm dalgasını beklemeye çağırmıştır. Tertullianus'un önemli bir üyesi olduğu bu inanca göre an meselesi olarak görülen Kutsal Ruh'un taşması sayesinde yeni Kudüs'ün ortaya çıkacağı müjdelenmiştir.[313]

---

[306] Michel, 133.
[307] Şarkâvî,70.
[308] Lavinia Cohn-Sherbok, **Who's Who in Christianity**, Routledge Yayınevi, Londra ve New York 1998, 58.
[309] Bihlmeyer-Tuchle, 133.
[310] Titcomb, 106.
[311] Bayrakdar, 80.
[312] Cohn-Sherbok, 288.
[313] Cohn-Sherbok, 210.

Dindarlık, tasavvuf ve ruhbanlık konularında derinleşen bir kilise babası olan Origenes de (185-254), tatmin edilmez derecedeki öğrenme arzusu ve gnoza fazla önem vermesi yüzünden, çoğu zaman resmi iman söyleminin dışına çıkmakla suçlanmıştır. İskenderiyeli Klemens'in talebesi olan Origenes, burada faaliyet gösteren bir inanç okulunu 28 yıl boyunca yönetmiş, binlerce insan derslerini dinlemeye gelmiştir. *De Principiis* isimli sistematik teoloji kitabında Tanrı ile evrenin ilişkisi, iyilik ve kötülük problemi ve kutsal kitabın tefsiri konularını işlemiştir. Öğretileri Athanasyus, Basilides gibi kişiliklerce hayranlıkla karşılanmış olmasına rağmen 400 yılında yapılan İskenderiye konsilinde mezkûr kitabında geçen kutsal üçleme hakkındaki fikirleri mahkûm edilmiştir.[314] Öğrettiği ruhaniyattan dolayı, putperest bilgin Porphyre'in dediği gibi bazen Hıristiyan olmasından çok, Grek olduğu kanaati uyandırmıştır. Hatta Salamin episkoposu Epiphane, biraz da mübalağa ederek, Origenes'i '*Arius'un babası ve bütün diğer sapkınlıkların kökü*' diye tanımlamıştır. Dinin yorumlanması, kozmoloji, eskatoloji ve teslis akidesinde yaptığı hatalar, Gnostisizm'e olan aşırı muhalefeti ve Plâtonizm'e çok sıkı bir şekilde bağlanmasının neticesi olarak görülmektedir.[315]

Yunan felsefesiyle çok fazla meşgul olan ve dolayısıyla Hıristiyanlığın temellerini bu altyapıya uygun olarak kuran ilk kilise babalarının durumu aşağı yukarı bu şekildeydi. Hıristiyanlığın fikri esaslarının belirlendiği ve felsefi altyapısının oluşturulduğu İskenderiye'de bulunan felsefe akademisindeki Hıristiyanlar da, Yahudi ve paganistlerle birlikte eğitim görmekteydiler. Zamanla azınlık konumundan çıkarak okulun en kalabalık grubunu oluşturdular. Öyle ki, akademi 7. yüzyılda Antakya'ya nakledildiğinde, müdürü de dâhil tüm hocaları Hıristiyandı.[316]

[314] Cohn-Sherbok, 227.
[315] Bihlmeyer-Tuchle, 136–137.
[316] Michel, 134.

3- Pavlus Unsuru

Hz. İsa'yı hiç görmemiş olan[317] Pavlus, İncil'in ifadelerine göre, İsa'nın şakirtlerine karşı tehdit ve ölüm soluklayan, erkek olsun kadın olsun onun yolundan giden Hıristiyanları takip ve cezalandırmak için uğraşan,[318] Roma'nın emrinde çalışan bir memurdur. Kendi ifadesine göre "…sekizinci günü sünnetli, İsrail cinsinden, Benyamin sıptından, İbranîlerden bir İbranî, şeriate göre Ferisi…"[319] bir kişiliktir. Genel olarak M.S. 5-10[320] ya da 10-12 yılları arasında Tarsus'ta doğduğu[321], belli bir zamana kadar baba mesleği olan çadırcılığı sürdürdüğü kabul edilmektedir. İlk eğitimini Tarsus'ta alan Pavlus, daha ileri bir eğitim alıp Yahudi dinini ve hahamların kullandıkları tefsir usullerini inceleyerek derin bir şekilde öğrenmek üzere Kudüs'e, Ferisi çevrelerin büyük itibar gösterdiği, Hillel okulunun başındaki ünlü hoca Gamaliel'e talebe olarak gönderilmiştir.[322] Bu eğitimi sayesinde Yahudi mistisizminin derinliklerine nüfuz etmiştir.[323] Böylelikle Ferisi cemaat içerisinde önemli bir yere gelmiş, hatta Kudüs'teki Yüksek Kurul Sanhedrin toplantılarına katılıp verilen kararlarda etkili olduğu bir mevkie kadar yükselmiştir. Bu arada Pavlus, başta Ferisilik olmak üzere Yahudiliğe ciddi eleştiriler getiren İsa ve havarilerine karşı sürdürdüğü katı muhalefet ve şiddet sayesinde hem hocası Gamaliel'in hem de buradaki Ferisi cemaatinin sevgi ve takdirini kazanmış, sonuçta Sanhedrin'in onayıyla baş kâhinden aldığı yetkiyle Kudüs dışında da İsa taraftarlarına karşı sert takibatta bulunmaya başlamıştır. Fakat ani bir kararla muhalifi olduğu Hıristiyanlık inancına ihtida ederek, bu yeni dinin şekillenmesinde baş aktör halini almıştır. Genel kabule göre Yahudiler dışındaki milletler arasındaki misyon çalışmaları, ilk defa Pavlusla birlikte başlamıştır.[324] Pavlus, Yahudilerin artık dini bakımdan tıkanmışlıklarını fark edip, "Tanrı beni Yahudi olmayan milletlere resul kıldı." diyerek kendine yeni bir misyon çizmiş ve tebliğ için büyük bir potansiyel olarak gördüğü paganist halklara yönelmiştir. Günün birinde o, İsa'nın

[317] Şaban Kuzgun, **Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri**, Ertem Matbaa Ltd. Şti., İkinci baskı, Ankara 1996, 134; Maurice Bucaille, **Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim**, çev. Suat Yıldırım, TÖV Yayınları, 7.baskı, İzmir, tsz, 86; Atâurrahîm, 174.
[318] Res. İş. 9: 1–2.
[319] Filipililere Mektup, 3: 5.
[320] Michel, 45; Jacob, 48.
[321] Res. İş. 22: 3.
[322] Res. İş. 22: 3.
[323] Atasağun, 187.
[324] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 305.

Şam yolunda kendisine göründüğünü, kendisini havarileri arasına kattığını söylemeye başlayacak; İsa'dan ilham aldığını, dolayısıyla kendisine inanılıp emirlerine itaat edilmesini isteyecektir. Daha önce koyu bir Hıristiyan düşmanı olan Pavlus, bu sayede kendisine tebliğ misyonunu yüklemiş ve Kilise'ye kimsenin yapamamış olduğu ölçüde tesir etmeye başlamıştır. Bu olaydan sonra Hıristiyanlık, özellikle teslis, enkarnasyon, keffaret ve asli günah gibi en temel doktrinleri, Pavlus'un etkisiyle kabul etmiştir.[325] Aşağıda, onun Hıristiyanlığa getirdiği yorumlar işlenecektir.

3.1. Yahudi Şeriatının İlgası

Tarihi İsa'nın yeni bir din getirmediği, sadece safiyetini kaybetmiş Yahudiliği tecdid ve onu sonradan katılmış yanlış inançlardan arındırmayı amaçladığı bilinen bir gerçektir. İsa, kendisinin Tanrı olduğunu hiçbir zaman iddia etmemiş, Yahudi şeriatını kaldırdığını söylememiş olmasına rağmen, kendisinden henüz çok bir zaman geçmeden Hıristiyanlık, Pavlus'un öne çıkmasıyla çok tanrılı, Yahudi inancını dışlayan ve paganist halklar arasında yayılan yepyeni bir din halini almıştır. Yani tevhid dışı inançlar, Hıristiyanlığa, İsa'dan sonra girmiştir.[326] Başlangıçta Hıristiyanlığa tevhid akidesi hâkimdi ve muvahhid Hıristiyanlar, diğerlerine göre ekseriyeti teşkil etmekteydi.[327]

Çarmıhta can vererek aralarından ayrılan İsa'nın, çok geçmeden bütün ihtişamıyla geri geleceğine inanan ilk Hıristiyanlar,[328] Yargı Günü'nün bekleyişine intibak etmeye çalışıyorlardı. Bu arada Resullerin İşleri kitabında belirtildiğine göre Kudüs'teki ilk Hıristiyan topluluğu şunları yapmaktaydı: "Resullerin taliminde ve müşareketinde, ekmek kırmakta ve dualarda devam ediyorlardı. Her cana korku düştü; ve resuller vasıtası ile çok hârikalar ve alâmetler oluyordu. Bütün iman edenler bir arada olup her şeyleri müşterekti; mallarını ve mülklerini satıp onları hepsine herkesin ihtiyacına göre dağıtıyorlardı. Her gün birlikte mâbede devam edip evde ekmek kırarak sevinçle ve yürek sadeliğile yemek yiyorlardı. Allaha

[325] Kılıç, 278.
[326] Ebu Zehre, 24.
[327] Ebu Zehre, 256.
[328] Challaye, 260.

hamdederek bütün kavm indinde lütuf bulmakta idiler. Rab da kurtulanları günden güne onlara katıyordu."[329]

Kudüs ve Filistin'de Yakub'un yönetimindeki Yahudi-Hıristiyan topluluğu varlığını sürdürürken, yeni inanç, Pavlus ve Barnaba gibi misyonerlerin çabalarıyla çevredeki paganist halk arasında da yayılıyordu. İşte yeni inançtakilerin karşılaştıkları ilk teolojik problem de bu olmuştu: Hıristiyanlığa geçen paganların, Hıristiyan olmadan önce Yahudi adet ve törelerini kabul etmelerinin gerekip gerekmediği meselesi.

Daha önce de belirtildiği gibi aslında İsa, Yahudiliği feshedip yeni bir mesaj getirme iddiasıyla ortaya çıkmamıştı. Tam aksine artık tefessüh etmiş ve onu kendi çıkarlarına göre yorumlayan ruhban sınıfının elinde oyuncak olmuş bulunan dini tazelemek ve yeniden eski safiyetine kavuşturmak hedefini gütmekte idi. O bunu, şu sözleriyle ifade etmiştir: "Sanmayın ki, ben şeriati yahut peygamberleri yıkmağa geldim; ben yıkmağa değil, fakat tamam etmeğe geldim. Çünkü doğrusu size derim: Gök ve yer geçip gitmeden, her şey vaki oluncıya kadar, şeriatten en küçük bir harf veya bir nokta bile yok olmıyacaktır. Bundan dolayı bu yeni küçük emirlerden birini kim bozar ve insanlara öylece öğretirse, göklerin melekûtunda kendisine en küçük denilecektir ve onları kim yapar ve öğretirse, göklerin melekûtunda kendisine büyük denilecektir. Zira size derim ki, salâhınız yazıcılar ve Ferisilerinkinden ziyade olmazsa, göklerin melekûtuna hiç girmiyeceksiniz."[330] Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere İsa, yeni bir din getirme iddiasında değildi. O, büyük şehirlerden ziyade köylerde ve kasabalarda dolaşıp, halkı, artık sonunun yaklaştığına inandığı dünyanın aldatıcılığını terk edip günahlardan vazgeçerek, Yahya'nın da vazetmiş olduğu mesaja kulak vermeye ve gerçek din merkezli bir hayata davet ediyordu. Hatta o kendisini bir İsrailoğulları peygamberi olarak görüyor, sadece Yahudiler'e gönderilmiş bir elçi olduğunu vurgulayarak havarilerinden Yahudiler dışındaki milletlere tebliğ işiyle uğraşmamalarını istiyordu: "Ben İsrail evinin kaybolmuş koyunlarından başkasına gönderilmedim."[331]; "İsa bu Onikileri gönderdi, ve onlara emrederek dedi: Milletler yoluna gitmeyin, ve Samiriyelilerin şehirlerinden hiçbirine

[329] Res. İş., 2: 42-47.
[330] Matta, 5: 17-20.
[331] Matta, 15: 24.

girmeyin; fakat daha ziyade İsrail evinin kaybolmuş koyunlarına gidin. Ve giderken: Göklerin melekûtu yakındır, diye vâzedin."[332]

Romalı bir memurken yeni inancın en önde gelen tebliğcilerinden biri ve Hıristiyanlar'ın genel kanaatine göre en büyük Yeni Ahit teoloğu[333] haline gelerek kendisini Allah'ın İnciline tahsis eden Pavlus, işte tam burada devreye girerek, artık Yahudiliğe ait sünnet, mabede tazim, Sebt (cumartesi) gününe önem verme amelleri gibi pek çok konunun geçersiz kılındığını, bundan daha önemlisinin Mesih'e iman olduğunu vurgulamıştır. "Ve şeriat imandan değildir... Mesih bizim uğrumuza lânet olmuş olarak bizi şeriatın lanetinden kurtardı..."[334] O, sünnet hakkında şunları söylemektedir: "Sen ki, kitap ve sünnetlilik ile şeriati tecavüz ediyorsun, tabiatten olan sünnetsizlik şeriati yerine getirerek sana hükmetmiyecek midir? Zira zahiren Yahudi olan Yahudi değildir, ne de zahiren bedende olan sünnetlilik sünnetliliktir. Fakat içten Yahudi olan Yahudidir, ve harfte değil, ruhta yüreğin sünnetliliği sünnetliliktir..."[335]

Aynı mektubun devamında Pavlus, amelin de artık önemini yitirdiğini, asıl kurtuluşun Mesih'e imanla elde edilecek olan inayette bulunduğunu anlatmaktadır: "Allah'ın salâhı, yani, İsa Mesihe iman vasıtası ile bütün iman edenlere olan Allahın salâhı, şeriat olmıyarak zahir olmuştur; çünkü hiç fark yoktur; zira hepsi günah işlediler, ve Allahın izzetinden mahrum kaldılar; İsa Mesihte olan fidye vasıtası ile, onun inayetile bedelsiz salih sayılırlar... Çünkü zannediyoruz ki, şeriatin işleri olmıyarak insan imanla salih sayılır."[336]

Yahudi bir ailede katı Ferisi bir gelenek içinde yetişmiş olan Pavlus, Şam vizyonu sonrası misyon faaliyetlerini sıklıkla Yahudi mabetlerinde yürütmüş ve Yahudi alimleriyle imani meselelerde tartışmalara girmiştir. O, Yahudilerce, dini bozmak, Musa hukuku aleyhinde çirkin sözler söylemek, karışıklık ve fitne çıkarmakla suçlanmıştır.[337] Başlarda bazı havarilerin tepkisiyle karşılaşmış olsa da ısrarlı çalışmaları meyvesini vermiş ve kendini Hıristiyan toplumuna kabul

[332] Matta, 10: 5–7.
[333] Michel, 46.
[334] Gal. 3: 12–14.
[335] Rom., 2: 27–29.
[336] Rom. 3: 22–28.
[337] "Çünkü bu adamı bir fesatçı ve dünyadaki bütün Yahudiler arasında karışıklık çıkarıcı, ve Nasranîler fırkasında ön ayak olanlardan biri bulduk; ve mabedi murdar etmeğe kalkıştı; biz de onu tuttuk." (Res. İş., 24:5-6)

ettirmiştir.[338] Ancak o bu suçlamaları reddetmiş, İsa Mesih'in çarmıhta can vermesine kadar Yahudi şeriatı yürürlükte kalmasına rağmen artık çarmıh olayından sonra Tanrı'nın yeni bir kurtuluş planının devreye girdiğine, kendisinin de Yahudiliğin milli kurtuluş öğretisi yerine Yahudi olmayan herkesi kapsayan evrensel kurtuluş öğretisini yaymakla görevlendirildiğine inanmıştır.

Luka'nın rivayetlerine göre Rabbinik eğitim alması ve Yahudi yüksek kurultayı Sanhedrin'de oy hakkına sahip kudretli bir Ferisi olması sebebiyle iddialarını ortaya koyduğu argümanlar sağlam temellere dayanmış, düşünce ve görüşlerini Eski Ahit'ten yaptığı alıntı ve çıkarımlarla desteklemiştir.

Pavlus'un hayatı incelendiğinde, farklı yer ve durumlarda farklı tavırlar sergilediği gözden kaçmamaktadır. O bir taraftan kurtuluş teorisi açısından Mesihle birlikte Musa hukukunun ilga olunduğunu savunur[339] ve çarmıha gerilerek öldürülen İsa Mesih'in Musa hukukunun kişiyi günah ve ölüme mahkûm ettiğini gösterdiğini söylerken, diğer taraftan bizzat kendisi Musa hukukunun gereklerini zaman zaman uygulama yoluna gitmiştir. Mesela Yahudilerle muhatap olduğu zamanlarda sebt gününe riayet etmekte, bedende sünnetlilik yerine imanda sünnetliliğin gerekliliği konusundaki polemiklerini bir kenara bırakıp kendisinin sünnetli oluşuyla övünmekte ve hatta bizzat kendisi başkalarını sünnet etme işini üstlenmekte, Nazıri adak törenlerine katılmakta ve mabede takdimelerde bulunmaktadır. Çelişki gibi görünen bu durumu o şu sözlerle açıklamaktadır: "Ve Yahudîleri kazanayım diye Yahudilere Yahudi gibi davrandım; kendim şeriat altında olmadığı halde, şeriat altında olanları kazanayım diye şeriat altında olanlara şeriat altında gibi davrandım; Allaha karşı şeriati olmıyanlardan değil, ancak Mesihin şeriati altında olarak şeriati olmıyanları kazanayım diye, şeriati olmıyanlara şeriati olmıyan gibi davrandım. Zayıfları kazanıyım diye zayıflara zayıf oldum; her suretle bazılarını kurtarayım diye herkese her şey oldum."[340]

Pavlus'un böyle davranmasındaki amaç, misyonunu gerçekleştirme yolunda muhatapların tepkisini çekmemek ve onlara hoş görünmek suretiyle daha çok adam

[338] Atasağun, 188.
[339] Gal. 3: 19–25.
[340] I.Kor. 9: 20–23.

kazanmaktır: "Çünkü herkesten azatken, daha çok adam kazanayım diye, kendimi herkese kul ettim."[341]

Daha evvel işaret edildiği gibi İsa'dan sonra küçük havari grubu, dini kurallara ve mabed tazimine sıkı sıkıya bağlı bir "Yahudi mezhebi" teşkil etmişlerdi. Bunlar, Pavlus teolojisine uyan Hıristiyan büyük kilisesi tarafından zındıklıkla itham edilmişlerdi.[342] Pavlus'un görüşlerine sıkı muhalefette bulunan bu insanların başında havarilerin reisi Petrus ve Hz. İsa'nın kardeşi Yakub bulunuyordu. Bu ilk Yahudi-Hıristiyanlar, başlarda sadece Yahudiler arasında tebliğde bulunuyorlar, bu dinin Yahudilerin dışında yayılmasını istemiyorlardı.[343] Fakat zamanla paganist kökenli yeni mühtedilerin Hıristiyanlığa girmeye başlamasıyla, bunların durumunu görüşmek üzere 50 yılında Kudüs'te özel bir konsil toplandı. Havariler Konsili olarak bilinen bu konsil, Pavlus'un büyük etkisi sonucunda eski pagan mühtedileri sünnet olmaktan ve Yahudi dinindeki hükümlerden muaf tuttu. Böylelikle Yahudilik'ten ayrılma ilk adım atılmış oldu.[344] Bu şekilde Pavlus, Hıristiyanlığı şeriatten mahrum bırakarak, bir bakıma onu her türlü hukuk sistemiyle uzlaşabilecek kıvama getirmiş ve neticede Hıristiyanlık, paganist Roma'nın hukukuyla izdivaca zorlanmış oluyordu.[345] Ne var ki Yahudi-Hıristiyanların çoğu bu tavizi reddetmiş ve Pavlus'tan ayrılarak ona cephe almışlardır. Halis Yahudi kalan bu Yahudi-Hıristiyanlara göre Pavlus bir hain olarak görülmüş, hatta düşman olarak nitelendirilip *'taktik münafık'* olmakla suçlanmıştır.[346]

Pavlus'un yaptığı yorumlarla yeni cemaat tamamıyla değişmiş ve eskiyle bağlarını koparmıştır. Pavlus mektupları ve öğretileri sayesinde Hıristiyanlık, yavaş yavaş Yahudilikten ayrılma yoluna girmiştir.[347] Böylece Pavlus tarafından Yahudiler dışındaki çeşitli milletler ve paganist halklar arasında yayılmaya başlayan Hıristiyanlık, gitgide *'Yahudiliğin bir Yunan mezhebi'* haline gelmiştir.[348] Şu halde İsa'nın asrının en büyük ilahiyatçısı olarak nitelendirilen Pavlus, bugünkü Hıristiyanlığın dogmatik anlamda asıl kurucusu olarak görülebilir.[349]

---

[341] I.Kor. 9: 19.
[342] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 321.
[343] Tümer-Küçük, 268.
[344] İHKS, I, 311.
[345] Taha F. Ünal, **Gerçekler ve Hristiyanlık**, Işık Yayınları, İzmir 1992, 33; Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 38.
[346] Bucaille, 83.
[347] WR, I, 123.
[348] Challaye, 257.
[349] Tümer-Küçük, 263.

3.2. Asli Günah ve Kefaret İlkesinin Tesisi

Ne Eski Ahit'te ne de İncillerde bütün insanların doğuştan günahkâr olduklarına dair bilgi mevcut olmadığı gibi, Hz.İsa da bu konuda bir imada bulunmamaktadır.[350] O, kendi ölümü sonucu Tanrı ile insanlar arasındaki barışın yeniden sağlandığı veya ölümünün adanmış bir kefaret olduğu konusunda da hiçbir şey söylemiş değildir.[351] Fakat daha evvel bazı Yahudi bilginlerce dile getirilen asli günah kavramını Pavlus yeniden ele almış ve Hıristiyanlığın temel inanç unsurlarından birisi haline getirmiştir. İsa'nın doğumu, hayatı, öğretisi ve faaliyetleriyle ilgilenmeyen Pavlus'un odak noktası sadece İsa'nın haça gerilmesi ve tekrar dirilmesidir. Ona göre insan, katı Tevrat ilkeleriyle değil, İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişiyle kendini bütünleştirecek olan vaftiz yoluyla kurtuluşa erebilecektir.[352] Zira İsa, kendi kanını ve canını insanların kurtuluşu için kefaret olarak bağışlamıştır ve bu kefaret sonucu oluşan kurtuluş inayetine mazhar olabilmenin yolu ancak vaftizden geçmektedir. Buna göre her doğan çocuk, vaftiz olmadıkça günahkârdır. Vaftiz maddi kirlerden değil, bilakis ruhun ve şeytanın aldatmacası sonucu kirlenen duyguların sembolik olarak arındırılması, böylece Tanrıyla bütünleşerek Mesihle yenilenmiş bir kişilik olarak yeniden doğuşu ifade etmektedir. Şu halde ilk defa Pavlus'un tarif ettiği gibi vaftiz sayesinde kişi önce İsa'yla birlikte çarmıha gerilip ölmekte, sonra yeniden dirilip temiz bir manevi hayata uyanmaktadır.

Her ne kadar Pavlus, günahın dünyaya Âdem'in işlediği suç ile girdiğini ileri sürmüş olsa da, asli günah terimini ilk defa kullanıp doktrinleştiren kişi, Saint Augustin (354-430) olmuştur.[353] Pavlus'un geliştirdiği teolojiye göre insan nesli, Âdem'in Tanrı'ya itaatsizliği yüzünden günaha düşmüş, cenneti kaybetmiş ve ölüme mahkûm olmuştur. Aslında Tanrı başta Âdem ve eşini yarattığında onlarla bir sözleşme yapmış ve emirlerini yerine getirip yasaklarından uzaklaşma konusunda kendilerinden söz almıştı. Fakat Âdem ve eşi Tanrı'nın yasakladığı meyveyi yemek suretiyle onunla yaptıkları bu ahdi bozmuşlardır. Tanrı bozulan bu ahdi yenilemek için tarih boyunca çeşitli peygamberler yollayarak insanoğluyla yeniden barışmanın

[350] Challaye, 259.
[351] Weigall, 89.
[352] Rom., VI: 3-11.
[353] Atasağun, 235.

yollarını aramış, fakat insanoğlu verilen yasalara uyup uymama konusunda özgür bırakıldığı için yasaya uymamış ve günah çoğalmıştır. Tanrı'nın Musa ile beraber gönderdiği oldukça kapsamlı yasaya da insanoğlu uymadığından, yeryüzü iyice günahlara boğulmuştur. Bunun üzerine Tanrı, en son çare olarak, insanlıkla normal ilişkiler kurmak için oğlu İsa'yı yeryüzüne göndererek[354] insanların günahkârlıklarıyla kirlettiği dünyayı İsa'nın kanıyla temizlemesine razı olmuştur. Onun kanını akıtarak acı çekmesi ve çarmıhta ölümü, insanoğlunu doğuştan getirdiği aslî günahından kurtarıp özgürlüğü ve yeniden ebedi yaşamı kazanması için bir fidye olmuştur. İsa, başkâhinler gibi kendinin ve halkın günahları için hergün kurbanlar sunmamış, kendi kendini kurban olarak sunmak suretiyle bunu ilk ve son kez yapmıştır.[355] Bu olay vasıtasıyla Âdemle bozulan ahid de yenilenmiş[356] ve insana kurtuluş yolu açılmıştır.

Pavlus'a göre her insan, irsi olarak, Âdem'in yediği yasak meyvenin suçuyla dünyaya gelmektedir. Bu suç, işlenen kötülüklerden değil, insanın kirli ve günahkâr tabiatından kaynaklanmaktadır. İnsanlığın iki temsilcisinden Âdem insanlığa günahı getirmiş; İsa ise bu günahı giderecek yolu bahşetmiştir. [357]

Pavlus'un mektuplarında dile getirilen bu hususlar, İncillerdeki sözlerle büyük çelişki oluşturmaktadır. Bizzat İsa'nın ağzından çocuklar, "Bırakın, çocuklar bana gelsinler; onlara mani olmayın; çünkü Allahın melekûtu bu gibilerindir. Doğrusu size derim: Kim Allahın melekûtunu çocuk gibi kabul etmezse, ona asla giremez."[358] sözleriyle günahsız olarak nitelendirilmektedirler.

Neoplatonizm'in kurucusu Plotinus'un günah kavramıyla Hıristiyan günah kavramı arasındaki büyük benzerlik de son derece dikkat çekicidir. Plotinus'a göre günah, insanın Bir'den ayrı oluşundan kaynaklanırken, aynı şekilde Hıristiyan inancında günah, insanoğlunun Tanrı'dan ayrı kalışından kaynaklanmaktadır.[359]

---

[354] Weigall, 84.
[355] İbraniler'e Mektup, 7: 27.
[356] İbraniler'e Mektup, 9: 15.
[357] "İmdi öyle ise, bir suç vasıtası ile bütün insanlara mahkumiyet için hüküm geldi gibi, böylece de hayatın salih sayılması için bir salah fi'li vasıtası ile bütün insanlara atiye geldi. Zira bir adamın itaatsizliği sebebile çoğu nasıl günahkar kılındılarsa, böylece de birinin itaatile çoğu salih kılınacaklardır. Ve şeriat suçun çoğalması için araya girdi; fakat günahın çoğaldığı yerde, inayet ziyadesile çoğaldı; ta ki, günah ölümde saltanat sürdüğü gibi, inayet de Rabbimiz İsa Mesih vasıtası ile ebedî hayat için salâh ile saltanat sürsün." Rom. 5: 18–21.
[358] Mark. 10: 14–15.
[359] **WR**, I, 219.

İnsanın doğuştan getirdiği günahını affettireceğine inanılan kefaret inancının menşei ve yanlışlığı konusunda Arthur Weigal şu önemli yorumda bulunmaktadır: "Biz bazı gizemli sebepler gereği, gönül alıcı adağın gerekli olduğu yolundaki korkunç teolojik doktrini daha fazla kabul edemeyiz. Bu hem bizim her şeye kadir Tanrı algılayışımızı, hem de O'nunla ilgili tamamen sevgi anlayışımızı çok kötü bir şekilde bozar… modern zihni tiksindiren, ilkel insan doğasının sadist eğilimleri ile bağlantısız olmayan ve korkunç doktrin olarak adlandırılabilecek olan… bu inanç, içindeki putperestliğin belki de en açık kalıntısı olarak kesinlikle putperest asıllıdır ve… İsa'nın kendi hakkında söylenmiş hiçbir şeyle desteklenmez."[360]

Kilise'nin 16. yüzyılda Merano Ruhani Meclisin'de kesin olarak "İsa çarmıhta kanını dökerek bizi Tanrı ile barıştırmıştır; kendini feda ederek, Tanrı'nın günahkâr insana karşı olan öfkesini yatıştırmıştır."[361] sözleriyle formüle döktüğü bu fida (kendini canını feda ederek insanların kurtuluşunu sağlama) doktrini, hemen pagan inançta ilâhların öfkesini dindirmek amacıyla onlara takdimeler sunma inancını hatıra getirmektedir. Zaten Pavlus'un, bu inancı kabul etmeye hazır durumdaki paganist halkları kazanmak amacıyla böyle bir doktrini ürettiği de bilinen iddialardandır.[362] Bundan ayrı olarak birçok bilim adamı, Pavlus'un, kristolojisinin merkezini oluşturan İsa Mesih'in insanlığın kurtuluşu için acılar çekerek ölüp yeniden dirilmesi motifini, çeşitli Anadolu ve Suriye sır dinleri başta olmak üzere pek çok doğu dini geleneğinde gayet iyi bilinen bitki tanrısının yıllık ölüp dirilmesi mitosundan adapte ettiğinde hemfikirdirler.[363]

3.3. Teslis İlkesinin Tesisi

Klasik anlamda Hıristiyanlık, hepsi ebedi olan, aralarında eşitlik bulunan üç ayrı unsurun (Baba, Oğul, Kutsal Ruh) birliği inancına dayanmaktadır.[364] Hıristiyanlıktaki bu terkibe, teslis (ekânimiselase/üçleme) adı verilir.[365] Arapça asıllı teslis kelimesi, Latince *trinitas* kelimesinin karşılığı olup sözlük anlamı itibariyle

[360] Weigall, 84-85.
[361] Challaye, 260.
[362] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 137.
[363] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 101.
[364] Dâvûd, **İncîl ve Salîb**, 20-21.
[365] Challaye, 259.

üçleme, üç yapma demektir.[366] Teslis öğretisinde Baba Tanrı'yı, Oğul onun yeryüzündeki temsilcisi olan İsa'yı ve Kutsal Ruh da, Tanrı ve peygamberi arasındaki sevgi ve kutsal bağı ifade etmektedir. Bu hiyerarşideki taksimata göre Baba'nın işi yaratılış, Oğul'un işi kurtuluş ve Ruh'un işi ise takdistir.[367] Resmi kredonun dışındaki halk inancında ise bunun yerini Cizvit teslisi de denilen İsa-Meryem- ve Meryem'in nişanlısı dülger Yusuf almıştır.[368] Ayrıca ilkel animizmin bir kalıntısı olarak melekler de bir tapınma ögesi olarak önemli kabul edilmişlerdir.[369]

Teslis'in bir unsuru olarak İsa'nın ulûhiyetini ima eden en keskin ve önemli fikirler, ilk defa Pavlus tarafından doktrinleştirilmiştir.[370] Ona göre İsa, Allah'ın suretinde, Allah'a eşit olan ve Allah'ın kendisine hulûl ettiği bir varlıktır. Pavlus'un yaşadığı dönemde Greko-Romen dünyadaki halklar arasında, ölüp dirilen ve insanlar için aracılık yapan tanrılar inancı hayli yaygındır.[371] Zaten Tarsus, muhtemelen Mitraizm'in köklerini barındıran bir merkez konumundadır.[372] Hâl böyle olunca, Helenistik felsefe ile ölüp yeniden dirilen tanrılar tasavvurunu temel alan sır dinleri hakkında önemli bir bilgi birikimine sahip bulunan Pavlus,[373] aynı zamanda mükemmel seviyedeki Yunan felsefesi bilgisi sayesinde,[374] İsa'yı, kendisinin doğup yetişmiş olduğu Tarsus bölgesinin yerleşik Helenistik-mitolojik telakkilerinin tesiriyle değerlendirmiş ve böylece, Hıristiyanlıktaki İsa şahsiyeti, peygamberden ziyade bir mitoloji ilâhına benzetilmiştir.[375] Onun bu faaliyeti sayesinde Hıristiyanlık, Yunan efsanelerine inanmakta olan paganist halkın çoğunun rahatlıkla kabul edebileceği Yahudi-Yunan felsefesi karışımı yeni bir inanç haline gelmiştir.[376] Bir takım araştırmacılara göre Yahudilik gibi çoğunlukla efsaneler üzerine kurulmuş olan Hıristiyanlığın kutsal kitabı da baştanbaşa efsane niteliğindeki olaylarla donatılmış, burada İsa da açıkça bir efsanevî varlık niteliğinde tanıtılmıştır.[377] Başka bir ifadeyle, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı sırada aslında henüz "insan" olarak görülen

[366] Bayrakdar, 40.
[367] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 20.
[368] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 85.
[369] Challaye, 271.
[370] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 17.
[371] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 156.
[372] Ulansey, 80-81.
[373] Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", **Yaşayan Dünya Dinleri**, 87.
[374] **WR**, I, 236; Atasağun, 187.
[375] Jacques Jomier, **Tevrat, İncil ve Kur'an**, çev. Sakıb Yıldız, Hareket Yayınları, İst.1974, 159. (Yayınevinin önsözünde).
[376] Şarkâvî, 71.
[377] DTA, II, 300.

İsa, daha sonraları Pavlusçu paganist antitezin galip gelmesi neticesinde insanüstü bir tabiata büründürülmüştür.[378]

Gerçekte tarihi İsa, kendisi de bir Yahudi olarak, Yahudi dînî geleneğine dâhil,[379] Musa inancına sıkı sıkıya bağlı, bütün soydaşları gibi Tevrat'a inanıp onun gösterdiği yolda giden[380] tam bir monoteisttir.[381] Ona göre Musa hukukunun temelini oluşturan en önemli buyruk Tanrı'yı tek görmek ve O'nu her şeyden daha fazla sevmektir: "Allahımız Rab bir olan Rabdir. Ve Rab Allahını bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün fikrinle ve bütün kuvvetinle seveceksin."[382] Pavlus ise bütün bu tevhîdî inanç malzemesini teslise varacak biçimde yorumlamıştır: Onun itikadına göre yaratıcı Tanrı, Rab İsa Mesih'in babasıdır.[383] Tanrının öz oğlu olan[384] İsa Mesih ise görünmez Allah'ın sureti ve bütün yaratılmışların ilkidir.[385] Böylelikle Pavlus, İsa Mesih için Allah'ın oğlu ifadesini kullanarak O'na da ilahilik atfederken, diğer taraftan onu Baba Tanrı'dan ayırıp ikincil bir konuma indirgemektedir. Pavlus, böylelikle ilahi varlık olarak Yaratıcı Baba ve Kurtarıcı Oğul olarak İsa Mesih figürlerini ön plana çıkararak kendisine ait "Paulistik teoloji" doğrultusunda şekillenen Hıristiyanlığın teslis öğretisinin iki asli unsuru Baba ve Oğul anlayışının temelini bina etmiştir.[386] Bundan sonra Pavlus, Hıristiyan monoteizmini üçlü bir birlik şeklinde yorumlamak suretiyle hem Yahudiler'de hem de putperest âlemde etkili olmayı planlamıştır. Bu plan dâhilinde düzenlenen inanç sisteminde Allah geri plana atılmış, İsa öne çıkarılmış, Kutsal Ruh da insanî unsurlardan hoşlanmayanlar için kurgulanmıştır.[387] Teslis kavramının geliştirilmesinde, Neoplatonizm'in güçlü tesiri bulunmaktadır.[388] Pavlus'un Hıristiyanlığa soktuğu teslis akidesi, böylece Hıristiyanlığın temelini oluşturmuştur.[389]

---

[378] Kuzgun, 110.
[379] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Meryem**, 13; Atâurrahîm, 22; Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 299.
[380] DTA, II, 259.
[381] Ebu Zehre, 24; Şinasi Gündüz, **"Pavlus'un Hıristiyan Geleneğindeki Merkeziliği/Belirleyiciliği"**, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002, 43.
[382] Mark.12: 29–30.
[383] 2.Kor.1: 3.
[384] Rom.1: 4.
[385] Kol.1: 14.
[386] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 216.
[387] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 36.
[388] **WR**, I, 236.
[389] Atasağun, 187.

4- Kutsal Kitap Külliyatının Oluşum Sürecindeki İç ve Dış Etkiler

Yeryüzündeki dinlerin doktrin olma ve inananlarının inanç sistemine temel teşkil etme bakımından en önde gelen kaynaklarını şüphesiz kutsal kitaplar oluşturmaktadır. Dinin sahibi kabul edilen en üst otorite olan din kurucusu veya Tanrı'nın emir, yasak, buyruk ve hükümlerini içeren bir yazılı kaynak olmaksızın o dinin başlangıçtaki orijinalitesini sürdürmesi mümkün değildir. Din mensuplarının inanç sisteminin ta başlangıçlar zamanındaki kuruluş anına gitme ve bu kutlu zamanın feyziyle aydınlanma imkânı ancak kutsal metinlerle mümkündür. Şu halde bir dinin temel esaslarını öğrenmek ve gerçek mesajlarına ulaşmak için ilk müracaat edilecek yegâne ve temel kaynak, onun kutsal kitap literatürü olmalıdır. Zira bir dinin kutsal kitabı demek, o dinin esası demektir.[390]

İlk Hıristiyanlar, İsa'nın sözlerini ve hatıratını derleyip yazıya geçiren kişilere evangelist (İncil yazarı/İncilci) adını vermişlerdir. Peki, İncil ne anlama gelmektedir? İyi haber, müjde mânâsındaki İncil,[391] Yunanca "*eu*" (iyi) ve "*angelion*" (haber) kelimelerinden oluşan bileşik bir isimdir. Euangelion tabiri, zamanla Evangelion ve Evangile şeklinde değişikliğe uğramış ve İslam kaynaklarında geçen İncil kelimesi de buradan alınmıştır.[392] İngilizce karşılığı olarak Gospel (God spell/Tanrı kelâmı) kelimesinin kullanıldığı evangelion terimi, Homer ve Plutarkos'ta bir mesaj getiren kişiye verilen ödül ve iyi haberler alındığında tanrılara sunulan teşekkür anlamında kullanılmıştır.[393] Evangelion kelimesi bu şekilde önceleri halk Yunancasında iyi bir haber getirmesi sebebiyle bir kişiye verilen müjdelik, mükâfat anlamına gelirken, sonradan haber, müjde şeklinde değişikliğe uğramıştır.[394] Günümüzde İncille kastedilen, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna tarafından yazıldığına inanılan dört kitabın birleştirilmiş halidir. İsa'nın hayat hikâyesini, ölümünü, ölümünden sonra dirilişini, vaaz ve nasihatlerini ihtiva eden İncillerle çeşitli kişiler tarafından yazılan kitap ve risalelerin oluşturduğu kutsal yazmalar külliyatının tamamına ise Yeni Ahit adı verilmektedir. Mevcut Yeni Ahit'teki bazı mektup ve kitaplar başlangıçta Kilise tarafından apokrif ilan edilmiş, uzun tartışmaların sonucunda ancak dördüncü

[390] Ebu Zehre, 131 ve 190.
[391] Jacob, 11; İHKS, I, 367 ve 369.
[392] Kuzgun, 117; Dâvûd, **İncîl ve Salîb**, 37.
[393] Oscar Cullmann, **The New Testament, An Introduction for the General Reader**, The Westminster Pres, Pennsylvania 1968, 23.
[394] Erbaş, **Hristiyanlık**, 79.

yüzyıldan sonra kanonik (sahih) sayılmışlardır.[395] Günümüzdeki Yeni Ahit, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'ya ait dört İncil, Resullerin İşleri, Pavlus'un ondört mektubu, Yakub'un bir mektubu, Petrus'un iki mektubu, Yuhanna'nın üç mektubu, Yehuda'nın bir mektubu ve Yuhanna'nın Vahyi olmak üzere yirmiyedi kitaptan ibarettir. Bu şekilde pek çok farklı dokümandan müteşekkil Hıristiyan kutsal kitap koleksiyonu, bir kısmının yazarı dahi bilinmeyen geniş bir antolojiyi ifade etmektedir.[396] Yeni Ahit'i oluşturan kitaplara ait ilk listeler, çok geç bir tarihte, ancak 150-200 yılları arasında saptanarak Hıristiyanlar arasında bir konsensüs oluşmaya başlamış[397] ve Eski Ahit'i de içine alan Kutsal Kitab'ın tamamlanması ancak 4. yüzyılda gerçekleşmiştir.[398] Bu sebeple bazı araştırmacılara göre Hıristiyan âlemi, İznik Konsili'ne kadar 325 sene boyunca kitapsız kalmıştır.[399]

Hıristiyanlığa dışarıdan katılan yabancı unsurları zikretme babında, onun kutsal kitaplarını incelemenin özel bir önemi bulunmaktadır. Bir din hakkında bilgi edinmek için her şeyden evvel yapılması gereken, onun dini literatürünü araştırmak olduğuna göre, Hıristiyanlığın kutsal kitaplar koleksiyonu incelendiğinde, bunların hiçbir yabancı tesirden etkilenmeden günümüze kadar gelmiş oldukları söylenebilir mi? Bu konu, tarihte çok büyük tartışmalara sahne olmuş ve halen tartışılmaya devam etmektedir. Ortadoğu kültür havzasındaki diğer dini geleneklerdekinden farklı olarak Hıristiyanlığın kutsal kitap külliyatı bambaşka ve yeni bir durum arzetmektedir. Yahudilik ve İslâmiyet'te Tanrı'dan gelen vahyin muhatabı peygamber iken, Hıristiyanlık'ta Hz. İsa'nın bizzat kendisi vahiy olarak görülmüştür. Hıristiyan inancında Tanrı'nın tam ve mükemmel esinlemesi (vahyi) bir kitapta değil, bir insanda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Tanrı'yı ifşa eden, Tanrı'nın insana söylemek istediğini yaşamıyla ve şahsıyla en mükemmel şekilde anlatan, İsa Mesih'tir. Tanrı, bu iletişim vasıtasıyla sadece insanlığa mesajını iletmekle kalmamış, aynı zamanda açıklamıştır. Kim olduğunu, nasıl bir Tanrı olduğunu, öz niteliklerini, varlığa ve insanlığa karşı tutumunu, arzu ve isteklerini bu yolla insanlara bildirmiştir. Şu halde bütün bu kutsal yazılar külliyatı, kendini bir

[395] Kuzgun, 74.
[396] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 76.
[397] Michel, 41; İHKS, I, 369.
[398] Challaye, 238; İHKS, I, 225.
[399] Dâvûd, **İncîl ve Salîb**, 26.

kurtarıcı olarak lanse eden Tanrı'nın bizzat kendi öyküsüdür.[400] Havarilerin anlattıkları olaylara ve tarihi kayıtların tanıklığına göre Tanrı'nın İsa'ya herhangi bir kitap gönderip göndermediği kesin olmamakla beraber[401] genel Hıristiyan kabulü, İsa'nın, gerisinde herhangi bir yazılı metin bırakmadığı yönündedir.[402] Net olarak bilinen bir şey varsa o da İsa'nın yaşam öyküsünün, sözlerinin ve mucizelerinin onun yeryüzünden ayrılmasından sonra çeşitli kişilerce derlenmesinin Hıristiyan kutsal kitabını meydana getirdiğidir.

İlk Hıristiyanlar, çarmıha gerilip öldükten sonra gökyüzüne çıkan İsa'nın büyük bir ihtişam içinde tekrar yeryüzüne ineceğine ve yargı gününü başlatacağına inanmaktaydılar. Çarmıha gerilip insanlara yazılı halde bir kitap veya öğretiler mecmuası bırakmayan İsa her an gelebileceği için onun öğretilerini içeren herhangi bir kutsal kitaba da ihtiyaç bulunmamaktaydı. Zaten Hz. İsa da öğrencilerine kendi hayatını ve sözlerini yazmalarını emretmemiş, bu sebeple kimse de onun hatıralarını kaydetme lüzumu hissetmemişti. Çok yakında kıyametin başlayacağına inananlar, dünyevî işlerini bir kenara bırakıp ahiret hayatına hazırlığa başlamışlardı.[403] Nitekim çoğu inançlı Hıristiyan, varını yoğunu satıp din yolunda harcamış ve pek yakında aralarına dönecek İsa'nın yolunu gözlemeye koyulmuşlardı. Uzun süren bu bekleyişin ardından İsa'nın şahidi olan neslin azalması ve hatıralarının giderek unutulmaya yüz tutması üzerine endişeye kapılan inananlar topluluğu, İsa'nın sözleri, mucizeleri, hatıraları ve öğretilerini derleme gayreti içerisine girmişlerdir. Ne var ki İncillerin ilk yazılanı ile İsa'nın yeryüzünden ayrılması arasında en az 30–35 senelik bir zaman farkı oluşmuştur.[404] İnciller arasında en erken tarihli olanı kabul edilen Markos İncili'nin 60'lı yıllarda,[405] Matta'nın 70 yılından az bir zaman sonra ve Yuhanna'nın ise 65-90 yılları arasında yazıldığı farzedilmektedir.[406] Bazı kaynaklarda 4 İncil'in, 70 ila 110 yıllarına kadar henüz yazılmamış olduğu bilgisi

---

[400] Michel, 17-18.
[401] DTA, II, 251.
[402] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 425; Fuat Aydın, **"Hz. İsa Sonrası Tartışma Konularından Havarilik ve Pavlus'un Havarilik Anlayışı"**, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002, 74-75; Kadir Akın-Hakkı Bayraktar, **Gizlenen Kitaplar**, Hakikat Yayınları, 1. basım, İstanbul 2003, 14; Jacob, 10.
[403] Sami Baybal, **İbrahimi Dinlerde Mesih'in Dönüşü**, Yediveren Kitap, 1. basım, Konya 2002, 78.
[404] Bucaille, 89; Kılıç, 105; Kuzgun, 200; Ali Erbaş, **Hristiyanlık**, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, 86.
[405] Ebu Zehre, 81.
[406] Michel, 34-38.

verilmiştir.[407] Yani şifahi rivayetlere dayanan İncillerin yazılı hale getirilip bütünlüğe kavuşturulması, ancak İsa'dan sonra mümkün olabilmiştir.[408] Görüldüğü üzere Hıristiyanlığın kutsal kitap koleksiyonunun tedvini ve tarih içinde geçirdiği değişim macerası, onun dışarıdan gelen fikirler ve dünya görüşlerine ne kadar açık bulunduğunun bir delilidir. İlk Hıristiyanlar kendilerini koruyan herhangi bir destekten mahrumdular[409] ve inançlarını açıktan yaşayamıyorlardı.[410] Dolayısıyla merkezi bir otoriteden ve sistemli bir teşkilattan yoksun bulunan Hıristiyanlık, her türlü dış kaynaklı bozulma ve hurâfelere açık vaziyetteydi.[411]

İsa'nın ağzından çıkan mesajların anında kayıt altına alınıp ezberlenmemesi, aradan geçen en az 30–35 yıllık süreden sonra yazıya geçirilmiş olması, bu büyük külliyatın içerisine yerel mitolojik unsurların, Yeni Plâtonizm veya Yunan felsefesi gibi yapısallaşmış düşünce sistemlerinin sirayet etmesine sebep olmuştur. Çünkü Hıristiyanlık dogmaları, İsa'nın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, uzun yıllar boyunca antik inançlarla mitolojik algılamaların etkisi altında gelişmiştir. Hatta bazılarına göre Mesih'in öğrettiği söylenen şeylerin, Aztek mitolojisi kadar bile gerçek Hıristiyanlıkla alâkası yoktur.[412]

İnciller, hedef tutulan kitlenin inanç sistemlerine uygun bir tarzda yazılıp izah edilmişlerdir. Mesela Matta, İncilini, Filistin'de yaşayan ve Musevilikten gelen Hıristiyan kitleye yönelik olarak kaleme almıştır. Bunu yaparken pekçok yerde Tevrat'a referanslar yapmakta, Musevi geleneklerden bahsederken, okuyucuların bunları bildiğini farzederek onları açıklama gereği duymamaktadır. Diğer İncil yazarlarında ise Musevi inancına dair tabir, isim veya geleneklerden bahsedilirken kısaca açıklamaları yapılmaktadır. Çünkü bu İncillerin hedef kitlesi, yeni imana dâhil edilmek istenen Musevi ananelerinden habersiz kimselerdir.[413] Neticede mevcut resmi kredoyu oluşturan ilk Kilise, İsa hakkındaki hatıraları tarihi bir endişeyle değil, kendi gayesine hizmet amacıyla kullanma yoluna gitmiştir.[414] Özellikle Pavlus'un yolundan giden Helenist Hıristiyanlar, yazdıkları İncil metinlerine Pavlus'un

[407] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 167.
[408] DTA, II, 255.
[409] Ebu Zehre, 53.
[410] W.& G. Audsley, **Handbook of Christian Symbolism**, Day&Son, Ltd., London 1865, 35; DTA, II, 311.
[411] Dâvûd, **İncîl ve Salîb**, 31.
[412] Titcomb, 18-19.
[413] Jacob, 16.
[414] Kılıç, 109.

öğretilerini destekleyen dogmatik unsurları katarak, bunları İsa'nın öğretisi gibi sunmuşlardır. Pavlus'un İsa algılaması İncillerde anlatılan hikâyeleri biçimlendirmiş ve böylece, Batı medeniyetinin hayal gücünü etkilemiştir.[415] Nitekim bazı araştırmacılar, Pavlus'un İsa hakkında çeşitli bilgiler verirken İnciller'e hiçbir şekilde referansta bulunmamasını, onun yaşadığı zamanda henüz İnciller'in mevcut bulunmadığına delil olarak görmüşlerdir.[416] Bu şekilde Kilise, İsa Mesih'in koyduğu esaslar üzerinde değil, Pavlus'un koyduğu esaslar üzerinde teessüs etmiştir.[417] Hâl böyle olunca İnciller'de geçen bütün konular, İsa'nın nazara verdiklerinden ziyade havarilerin üzerinde durdukları meselelerden müteşekkil olmuştur.[418]

Bazı Hıristiyan araştırmacılar da sinoptiklerle Yuhanna İncili arasındaki dogmatik uçurumların, ciddi doktrin karşıtlıklarının ve hatta olaylar arasındaki birbirini tutmazlıkların varlığından[419] yola çıkarak İncillerin her teolojik akımın kendi görüşünü kabul ettirme amaçlı bir çabasının ürünü olduğunu düşünmektedirler. Mesela İsa'nın Tanrı oğlu olduğuna dair inanç ilk üç İncilde tamamen mecâzi bir anlamı ve kalplerde ve imanda gerçekleşen bir Tanrısal krallığı içerirken, Yuhanna İncili bu muhtevanın ötesine geçerek yeni bir doktrin sahasına girmiştir. Bu haliyle Yuhanna İncili, açıkça İsa'nın tanrılığından bahsetme konusunda yegâne dayanak durumundadır.[420] Sinoptik İncillerde İsa'nın mesajı Tanrı'nın krallığı imgesi üzerine bina edilirken Yuhanna İncilinde mesaj bizzat İsa'nın üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla Kilise'nin teolojisini ve doktrinlerini geliştirirken büyük oranda esas aldığı bu Yuhanna İncili, İsa'nın öğretisinin bir yeniden yazılması olarak görülmektedir.[421] Dogmatik kaygıların bir yansıması olarak Yuhanna İncilinde İsa'nın sinoptik İncillerde olduğu gibi fakir, sakat ve dînî olarak dışlanmış kimselerle hemen hemen hiç ilgilenmediği müşahede edilmektedir. Bunun sebebi ise Yuhanna İncili'nin İsa'yı gezgin bir vaiz ve hikmet peygamberinden ziyade ilâhî özelliğe sahip bir Mesih olarak sunma gayretiyle izah edilmektedir.[422] Bundan ayrı olarak bu İncil'in yazarının Zebedi oğlu Yuhanna olup olmaması bir yana, kelam konusunda

[415] Mehmet Sakioğlu, **İsa Haçta Öldü mü?**, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2004, 56.
[416] Dâvûd, **İncîl ve Salîb**, 27.
[417] Şarkâvî, 65.
[418] DTA, II, 267.
[419] Challaye, 240.
[420] Ebu Zehre, 84.
[421] Mahmut Aydın, **Îsâ Tanrı mı? İnsan mı?, Dinler Arası Diyalog Bağlamında İsa-Mesih'in Konumu Sorunu**, İz Yayıncılık, İstanbul 2002, 140.
[422] Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", **Yaşayan Dünya Dinleri**, 84.

Yunan felsefesinden ve bilhassa Eflatun'un geliştirdiği ideler teorisinden etkilenmiş olan Yahudi bilgini Philo'nun görüşleriyle benzerlikleri dile getirilmektedir. Buradan yola çıkarak bazılarına göre bu İncil'in müellifinin, Galile'de avcılık yapan havari Yuhanna ile ilgisi bulunmayan ikinci nesilden filozof Yuhanna olduğu iddia edilmektedir.[423] Nitekim Ernest Renan'a göre Yuhanna İncili, 150'li yıllara doğru ortaya çıkmış ve Yuhanna'ya atfedilmiştir.[424] Bu sebeple Hıristiyanlık'taki logos akidesinin menşei, Yuhanna İncili'nin yazarına kadar dayandırılmaktadır.[425]

Hıristiyan kutsal kitap literatürünün mevcut durumunu kazanması, son derece çalkantılı ve tartışmalı süreçlerin sonucunda gerçekleşmiştir Mesela bu tartışmaların bir parçası olarak Arius'un temsil ettiği görüşler, bilâhare Pavlusçu Hıristiyanlığa karşı çıkan en önemli heretik ekollerden birisi olan Arianizm'i meydana getirmiş ve Kilise içinde büyük bir çatışma ve ayrışmanın sebebini oluşturmuştur. Bu ayrışmayı imparatorluğun geleceği ve birliği için çok tehlikeli gören Konstantin (247-337), Hem Kilise'nin hem de imparatorluğun düzenini sağlam temellere oturtarak[426] inanç birliğini sağlamak amacıyla yönetimi altındaki patrik ve piskoposları davet ederek İznik'te bir konsil tertip etmiştir. Athanaisus'un öncülüğünde toplanan bu konsilde, yoğun tartışmaların yaşandığı oturumların sonucunda Pavlusçu bir iddia olan İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğu görüşü resmi konsil kararı olarak ilan edilmiştir. Tek tanrıcı yorumu ifade eden Arianizm ise mahkûm edilmiştir.[427] Ne var ki konsil kararlarına, 2040'tan fazla kişiden sadece 318 kişi ittifak etmiştir. Bir rivayete göre Konstantin'in Hıristiyanlığı seçmesi, Batı Roma İmparatoru olarak teyit edildiği Milvian Bridge Savaşından önce Hıristiyan Tanrısı tarafından zaferle müjdelendiği rüyanın gerçekleşmesi sonucu olmuştur.[428] Bazı araştırmacılar ise Konstantin'in, azınlık tarafından benimsenen Pavlusçu görüşü benimseyip konsil kararları arasında ilan etmesinin en büyük sebebi olarak, kendisinin o sırada bilindiğinin aksine henüz putperest olmasını göstermektedirler. Zira Pavlusçu görüş ile putperestliğin tanrı kavramları birbirine oldukça yakındır. Bu sebeple o, zaten putperest olduğu için, kendi inancına en yakın bulduğu Pavlusçu grubun görüşlerini tercih etmiştir. 325

[423] Ebu Zehre, 86.
[424] Renan, **Vie de Jésus**, XXV.
[425] Abdulehad Dâvûd, **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, çev. Nusret Çam, Nil Yayınları, İzmir 1992, 266-269.
[426] Mahmut Aydın, **İsâ Tanrı mı? İnsan mı?**, 129.
[427] **ER**, ed. Lindsay Jones, XI, 7279.
[428] Cohn-Sherbok, 61.

tarihinde gerçekleştirilen bu konsilden sonra her cemaatin kendi görüşünü destekleyen pek çok İncil ve risale sahte sayılıp yakılmak suretiyle ortadan kaldırılmış,[429]

Hıristiyan kutsal kitap külliyatının oluşumu, aynı zamanda Hıristiyan ilahiyatının da oluşum ve gelişim macerasını yansıtan bir ayna vazifesi görmektedir. Çok uzun bir zaman diliminde ve çetrefilli bir biçimde teşekkül etmiş bulunan ilahi kitaplar manzumesi, Hıristiyanlar için hâlâ tartışma konusudur. İlk yüzyıllardaki belirsizlik ve otorite boşluğundan dolayı hemen hemen tamamen dış etkilere açık kalan kutsal yazmalar yekûnu, anlam, anlatım ve üslup birliğinden yoksundurlar. İçlerinde pek çok maddi ve tarihi hata, çelişki ve hatta eski ibadet usullerinin muhafazası ya da kaldırılması, insanın hürriyeti, evlilik ya da bekârlık, aile hayatının muhafazası ya da kaldırılması gibi[430] birbirine tamamen zıt bilgiler mevcuttur. Pavlus, özellikle tebliğinin hedefi olarak seçtiği pagan halkların Hıristiyanlaştırılmasının ön şartı olarak bilinçli birtakım tavizler verilmesi gerektiğini savunmuş[431] ve beraberlerinde eski inançlarını da getirmelerine müsamaha ile yaklaşmıştır. Böylece onlar da Hıristyanlığa evvelki fikir ve kanaatlerini dâhil etmişlerdir.[432]

Prototip olarak aldıkları Yahudi kutsal kitaplarının bir bakıma devamı niteliğini gösteren İnciller, kendilerinden önceki bu geniş külliyata girmiş bulunan yoğun mitolojik malzemeyi aynen kullanarak geleneği devam ettirmişlerdir. Böylece yöresel mitolojik unsurlar, yeni Eflatunculuk ve Yunan felsefesinin tesirine açık bir şekilde, aralarında pek çok farklar bulunan bir 'İnciller yekûnu' ortaya çıkmıştır.[433] Şu halde gnostik, eskatolojik ve mitolojik bakımdan oldukça zengin bir külliyatla karşı karşıya bulunmaktayız. Mitolojik konu ve unsurlar ise en fazla Tanrı'nın krallığı, dünyanın sonu ile İsa'nın Mesihliği ve ilahi tabiatı etrafında yoğunlaşmaktadır. Bazı düşünürlere göre Yeni Ahit'in tamamı, antik hikmetin din adamları eliyle bir yeniden yazılması olarak kabul edilebilir.[434] Emekli bir papazın şu beyanlarında, karşımızda duran bu geniş külliyatın düşük bir güven derecesine sahip

[429] Ebu Zehre, 233; Dâvûd, **İncîl ve Salîb**, 33.
[430] Challaye, 262.
[431] Bayrakdar, 15.
[432] Atâurrahîm, 165; Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 330.
[433] Kılıç, 277–278.
[434] Graham, 281.

olduğu şöyle belirtilmektedir: *"Hatırlamalıyız ki Kitâb-ı Mukaddes bir tek kitap değildir, fakat binlerce yıldan fazla bir süreçte hataya düşebilecek yüzlerce insan tarafından yazılan bir kitaplar kütüphanesidir. ...Kitâb-ı Mukaddes, mitolojiden, şiirden, efsaneden, tarihten, kehanetten, biyografiden, mistik yazılardan, alegoriden, meselden, dramadan oluşmuştur. Kitâbı Mukaddes'in ilham edildiği gerçektir, fakat dünyanın büyük şairleri veya nesir yazarları için iddia ettiğimizden farklı bir çeşit ilham isnat etmemeliyiz."*[435]

6- İsa Mesih'in Şahsiyeti Hakkındaki Mitolojik Unsurlar

İnciller'de belirtildiğine göre İsa, Kutsal Ruh'tan hamile kalan Meryem adındaki iffetli bir kadının oğludur. Yusuf isimli bir dülgerle nişanlı bulunan Meryem'in hamile olduğu ortaya çıktığında, bir meleğin uyarması sonucu Yusuf, nişanlısının masum olduğunu anlamış ve ondan ayrılmaktan vazgeçmiştir. İsa'nın doğumuyla ilgili bilgilere kanonik İncillerden Matta ve Luka'da, apokrif metinlerden ise Çocukluk İncillerinde yer verilmektedir. İsa'nın soyu, Meryem'in kocası Yusuf aracılığıyla, 42. nesilden ceddi İbrahim'e kadar dayandırılır. Ne var ki İsa'nın doğumu ve ilk yılları ile ilgili tarihi hiçbir şey bilinmediğinden[436] hakkında tatmin edici bilgilere ulaşmak mümkün görünmemektedir. Resmi Roma kaynaklarında İsa ile ilgili bilgiye rastlanmamaktadır. Mesela yazar Flavius Josephus, "Yahudilerin Savaşı" ve "Yahudilerin Eski Tarihi" isimli eserlerinde, Tiberius'tan Neron'a kadarki Filistin tarihini anlatmasına rağmen İsa'dan bahsetmemiştir. Yalnız bir Hıristiyan inançlısı olduğu düşünülen bir kişi tarafından sonradan birbiri arkasına gelen iki fragman arasına İsa Mesih'ten bahseden bir kısım eklenmiştir. Flavius Josephus gibi Taberiyeli Justus'un da aynı çağda yazılmış eserlerinde İsa'dan bahis yoktur.[437] Bununla beraber Kilise ile ilişkileri bulunmayan Romalı yazarlar Tacitus (ö. 115), Suetonius (ö. tahmini 150) ve Küçük Pliny (ö. tahmini 113), İsa'dan kısa da olsa bahsetmişlerdir. Bunlardan Tacitus, onun Pilatus tarafından öldürüldüğünü ve Hıristiyan adının da İsa'dan geldiğini bildirmiştir.[438]

---

[435] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 76.
[436] Weigall, 25-26.
[437] Challaye, 253.
[438] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 12.

Hz. İsa'nın hayatı, kesif bir bilinmezlik bulutunun ardına gizlenmiş gibidir. Yaşadığı iddia edilen pek çok olay ve enstantane, hemen hemen bütün İncillerde farklı versiyonlarla ve birbiriyle çelişkili ayrıntılarla anlatılmaktadır. Mesela kendisi hakkında insanoğlu olduğuna mı yoksa Tanrı olduğuna mı hüküm verdiğine kesin olarak karar vermek imkânsızdır. Tamamen bir tanrı mıdır, tamamen bir insan mıdır ya da yarı tanrı yarı insan mıdır? Ya da Tanrı'nın görevlendirdiği sade bir peygamber midir? Uzun yıllar boyu yapılan tartışmaların ardından 451 Kadıköy Konsilin'de varılan sonuca bakılacak olursa tanrılık nokta-i nazarından Baba ile aynı öze, insanlık nokta-i nazarından ise biz insanlarla aynı öze sahip bir varlıktır.[439] O, bazen Tanrı'nın kuzusudur, bazen aslanıdır. Bazen bir çobandır, bazen yargı gününün sahibidir. Bazen bütün yaratılmışların ilki olarak vasfedilirken bazen Meryem'in kucağındaki bebek olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar arasında yaşamış bir insan olmaktan ziyade bir mitos kahramanı olarak bize sunulan Hz. İsa'nın etrafındaki sis perdesini aralayıp her türlü mitik unsurdan arındırılmış gerçek niteliğini ortaya koymak, bu bakımdan son derece mühimdir.

5.1. Teslis veya İsa'nın Tanrılığı Meselesi

Tarihi İsa, yaşadığı zaman süresince hiçbir vakit kendinin bir ilah ya da Tanrı olduğu iddiasında bulunmamıştır. Kendisinin yeryüzünden ayrılışından itibaren yolundan gidenlerce çeşitli sıfatlarla vasıflandırılmaya başlamış, en sonunda iş, onun ilah ilan edilmesine kadar vardırılmıştır. Dogmanın arkaplanına bakıldığında, teslisteki üç tanrı arasındaki ilişkinin, paganizmdeki tanrıların kendi aralarında yaptıkları görev taksimine *(ekonomia)* benzer bir ilişki biçimini andırdığı fark edilmektedir.[440] Ne var ki Hıristiyanlar, bütün bu üçlü birlik izahlarının ötesinde kendilerinin Yahudi gelenekten devraldıkları tektanrıcılığı korudukları iddiasını sürdürmektedirler.[441]

Hıristiyan bilginleri, teslisi bir ateş benzetmesiyle anlatmayı tercih ederler. Asıl ateş Tanrı'dır (Baba), bu ateşten çıkan ışık İsa'dır (Oğul) ve yine ateşten çıkan

[439] DRE, 210.
[440] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 156.
[441] Christian W. Troll, **Müslümanlar Soruyor Hristiyanlar Cevaplıyor**, çev. Robert Kaya, Ohan Matbaacılık, İstanbul tsz., 45.

sıcaklık da Ruhu'l-Kudüs'tür.[442] Sinoptik olanlarda belirtilmemesine rağmen, dördüncü İncil olan Yuhanna'da İsa'nın ulûhiyetine imada bulunulmaktadır. Buna göre Allah'ın kelamı olan İsa'nın gösterdiği mucizeler, Allah'ın ilahi eylemlerinin birer sembolü olarak görülmektedir. Zaten bu İncil'in, İsa'nın tanrılığını ispat amaçlı sipariş bir eser olduğu bilinmektedir.[443] Bu tür efsânevi olayların İncil'de yer almasının, Hıristiyan dininin, o çağda ilahi kökenli oluşunu vurgulamak, çağın insanlarını bu olağanüstü olayların tanrısallığına inandırmak ve insanüstü kaynaktan geldiğini göstermek amacını güttüğü belirtilmektedir.[444]

Hıristiyanlık tarihindeki genel konsillerin temel sebeplerinden birisini, İsa'nın ulûhiyeti etrafındaki tartışmalar teşkil etmiştir.[445] Bu konudaki dogmatik tartışmalarda en öne çıkan kişiliklerden birisi, Pavlusçu Hıristiyanlık anlayışına muhalefet ederek İskenderiye'de görüşlerini yayan Arius (256-336) olmuştur. İsa'nın Tanrı oğlu ve Tanrı ile aynı cevhere sahip bir Tanrı kabul edilmesine şiddetle karşı çıkan zamanın İskenderiye piskoposu Arius, İsa'nın, Tanrı'nın yarattığı ilk varlık olduğunu, Tanrı'dan tamamen farklı bir cevhere sahip olduğunu ve bu sebeple de tanrı olamayacağını savunmuştur.[446] Arius, İsa'nın sâdece tanrısal kuvvetlerle donatılmış olup Tanrı tarafından oğul olarak kabul edilmemiş bir yaratık olduğu fikrini ileri sürmüştür. Arius'a göre İsa, Tanrı'nın evlât edindiği bir kulu olabilirdi ama evlâdı olamazdı. İsa da diğer mahlûkat gibi sonradan yaratılmıştı. Varlık itibariyle Tanrı'dan ayrı ve cevher bakımından Tanrı'dan farklı idi.[447] Arius'un bu iddiasına göre eğer İsa Allah'ın oğlu olmuş olsaydı, oğuldan önce Baba'nın olması gerekecekti. Yani henüz oğulun mevcut olmadığı bir zaman dilimi olacaktı. Dolayısıyla ezelden beri var olan sadece Allah olduğuna göre İsa Allahla aynı özden gelmiş olamazdı.[448]

Arius'un tanrılık hakkındaki düşünceleri şu başlıklar altında toplanabilir: 1) Oğul İsa yaratılandır; Tanrı, onu kendi iradesiyle yoktan varetmiştir. O, mükemmel

[442] Rousseau, 160.
[443] Ebu Zehre, 89.
[444] DTA, II, 301.
[445] Christopher M. Bellitto, **The General Councils**, Paulist Press, New York, 2002, 15.
[446] Kelly, 228; DRE, 27; Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 335; İHKS, I, 312.
[447] İHKS, I, 70.
[448] Atâurrahîm, 101.

bir yaratılan olmakla birlikte diğer yaradılışla mukayese edilmesi de doğru değildir. 2) Bir yaratılan olarak oğlun da başlangıcı olması zorunludur.[449]

Tam bu fikirlerin tartışıldığı sıralarda Roma İmparatorluğunun doğu kısmını hâkimiyetine almış bulunan Konstantin, Arius'un sebep olduğu fikir ayrılıklarının büyüyerek imparatorluğun siyasi bütünlüğüne zarar vermesini engellemek istediğinden, imparatorluk içinde siyasi birliği sağlamak amacıyla 325 tarihinde İznik'te bir konsil tertip etmiştir.[450]

Ökümenik (genel) kabul edilen bu ilk konsilde[451] Ariusçular, İsa'da mevcut tanrılık vasfının, sonradan Tanrı tarafından İsa'ya verildiğini, yani Logos'un tanrı olmadığını iddia etmişlerse de bu düşünce Kilise tarafından kabul görmemiştir. Bu fikre karşı çıkan Athanasyus'a göre Tanrı kelamı (logos), İsa'da ezelden beri mevcut bulunmaktadır. Yani Tanrı kelamı, en başından beri İsa'da tenleşmiştir. Konsilde tartışılan konularda herhangi bir konsensüs gerçekleşmemiş, fakat Konstantin'in isteği üzerine 2048 kişiden sadece 318'inin ittifak ettikleri 6. madde konsil kararı olarak resmiyet kazanmış ve devlet görüşü olarak ilan edilmiştir.[452] Bu maddeye göre İsa, Allah'ın oğlu olarak yaratıcı ilah kabul edilmiş, bundan başka Baba ile Oğul, tabiat bakımından birbirine eşit (homousios) kılınmış ve görüşlerinden dolayı Arius aforoz edilmiştir. Böylece daha önce tanrı olarak algılanmayan İsa, 325 yıl sonra Hıristiyanlar tarafından gerçek bir tanrı olarak görülmeye başlamıştır.[453]

Devlet zoruyla yapılan bu ilan, halkta birlik oluşturmak yerine ayrılıkları daha da körüklemiş ve pek çok karışıklığa sebep olmuştur. Herkes, doktrini akılcı yoldan açıklayıp ispatlamak için kendine göre bir yorumda bulunmaya başlamış, fakat teslis hakkında tam bir birlik tesis edilememiştir. Halen bu üçlü birliğin gizemi, yani Tanrı'nın nasıl üç şahısta tezahür ettiği henüz açıklanmış değildir.[454]

Teslisin hakikatini açıklamak üzere Hıristiyanlık tarihinde üç temel ekol varlık göstermiştir. İlki, 4. yüzyılda yaşamış olan Aziz Augustin'in öncülük ettiği ekoldür ki buna göre teslisin özü ispatlanamaz, sadece tasvir edilebilirdi. 12.

---

[449] Kelly, 227–228.
[450] Mehmet Aydın, **Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1991, 13; Atasağun, 189–190; İHKS, I, 71.
[451] Mehmet Aydın **"Konsillerin Hıristiyanlıktaki Yeri ve Önemi"**, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002, 108.
[452] Kuzgun,158.
[453] Weigall, 95.
[454] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 342.

yüzyılda yaşamış Aziz Victor ekolüne göre teslis hem açıklanabilir hem de tasvir edilebilirdi. 14. yüzyılda gelişen diğer bir ekole göre ise teslis ne ispat edilebilir ne de tasvir edilebilirdi. Şu halde teslis, kör olarak kabul edilip inanılmalıydı.[455]

Gerçekte Hıristiyanlıkta ortaya çıktığına inanılan teslis akidesinin çok daha öncelerden beri mevcut olduğu bilinmektedir. Mısır'daki Thebes papazları, halkın evrensel bir tanrıya duyduğu yakınlık ve ilgiyi kendilerinde toplamak amacıyla, bu tanrıya kendi ilahlarını da eklemiş ve üç kişiliği olan tek bir tanrı ilkesini kabul etmiş bulunmaktaydılar.[456] Bu inanç, Osiris, İsis ve Horus teslisi; Amen, Mut ve Honsu teslisi ile Hnum, Satis ve Anukis teslisi gibi farklı versiyonlara sahipti.[457] Tibet ve Nepal dininde, teslis halinde tek bir tanrıya tapınılmaktaydı.[458] Hinduizm'de de külli ve mutlak tanrıyı ifade eden Brahma, bir teslisin kalıpları içinde mütalaa edilmekteydi. Ondaki yaratıcı unsur Brahma, koruyucu unsur Vişnu ve tahrip edip aynı zamanda yeni hayatı doğurucu unsur ise Şiva idi[459] ki bu üç büyük tanrı, bir anlamda Hinduizm teslisini oluşturuyordu.[460] Eski Mısır inanışındaki İsis-Osiris-Horus, Ön Asya dinlerindeki Sin-Şamaş-İştar, Sümerler'deki Anu-Enlil-Ea, Tibet dinlerindeki Om-Ha-Hum ve Eski Yunan'daki Zeus-Hera-Apollo teslisi, Hıristiyan teslisinin temelini oluşturmaktaydı.[461] Çok bilinen bu teslislerden başka Roma'da Jüpiter-Mars-Quirinus, Hindistan'da Agni-Soma-Ghandharva ve Anadolu'da baba-anne-oğul gibi üçlemeler de mevcuttu.[462] Bunlardan ayrı olarak Mısır, Babil, Yunan ve Roma medeniyetlerinin ve kültürlerinin birbiriyle kaynaştığı ve kendisinde eridiği bir pota mesabesindeki İskenderiye şehri, Hıristiyan teslis akidesinin kendisine dayandığı diğer bir kaynağı oluşturmaktaydı. Yeni Eflâtunculuk adıyla anılan önemli bir felsefi akımı geliştiren İskenderiye ekolü, Eflâtun'dan esinlenerek varlıkları kâmil cevher olan 'Bir', onu takip eden 'Akıl' ve daha sonra gelen 'Nefs' şeklinde üç dereceye ayırıyordu.[463] Yeni Eflâtunculuktaki ilk unsur yerine Baba, ikinci unsur yerine Oğul ve üçüncü unsur yerine Kutsal Ruh konulduğunda, tam da İznik Konsilinde taslağı çizilen teslis akidesi karşımıza çıkmaktadır. Bazılarının iddiasına

[455] Atâurrahîm, 14-15.
[456] Ribard, 45.
[457] Weigall, 107.
[458] Doane, 400.
[459] Rousseau, 167.
[460] Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, 75.
[461] Atasağun, 187.
[462] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 84.
[463] Atasağun, 187.

göre bunun sebebi, Hıristiyan üçlü tanrı inancının, Yeni Eflâtuncu felsefeden ilhamını almasındandır.[464]

Teslis akidesinin muhtemel bir başka kaynağı Aristo düşüncesidir. Aristo'ya göre herşey üçtür ve üç kere bütündür. Herşey üçler ile sınırlandırılır. Başta, ortada ve sonda her şey bu sayılara sahiptir. Dolayısıyla tanrılara ibadet ederken bu sayının kullanılması uygun olacaktır.[465]

Gnostik düşüncede de insanın yapısıyla ilgili bir triolojiye yer veriliyordu. Buna göre insan ruh, beden ve nefs olmak üzere üç unsurdan meydana geliyordu.[466] Zervanizm'de Mitra muamması, Mihr'in (Mitra) arabulucu ya da kurtarıcı rolünü üstlendiği ilâhî bir teslis oluşumunu öngörmekteydi.[467] Sabalılar'ın teslis inancında ise Venüs, Ay ve Güneş tanrıları olan Astar, Almakah ve Zat-Himyan merkezi konumda idi. Saba literatüründe Ay baba, Güneş anne ve Yıldız ise oğula karşılık gelmekteydi.[468] İskandinavlar da kendisinde teslisi barındıran bir tanrıya tapınmaktaydılar.[469] Bütün bu tarihi arkaplana bakıldığında, Hıristiyan teslisi, uknumlarındaki her ilahı bir aile ferdi gibi görmesi hasebiyle, pagan mitolojisini andırmaktadır.[470]

İlk konsilde bütün yönleriyle tam olarak netleşmeyen bu konu başka bir konsilde daha masaya yatırılmış ve meselenin başka yönleri de ele alınmıştır. Aslında Nestorius'a (ö.451) karşı düzenlenen bu konsilde, Nestorius'un görüşleri reddedilmiş, Hz. Meryem, İsa'daki tanrısal tabiat sebebiyle, tanrı doğuran/teotokos vasfıyla nitelendirilmiştir.[471] Bu şekilde, eski Yakın Doğuda mitolojik olarak binlerce yıldır bilinmekte olan ölüp dirilmiş tanrının annesi figürü, Hıristiyanlık döneminde de etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Ana Tanrıça kültü, Frigyalılar'da Cybele, Filistinliler'de Astarte, Mısırlılar'da İsis, Yunanlılar'da Demeter ve Efesliler'de Diana için yapılan son derece yaygın bir inanıştı. Nitekim Burdur Hacılar Nahiyesi

[464] Ebu Zehre, 63.
[465] Weigall, 107.
[466] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 137.
[467] Eshat Ayata, **Zerdüşt Avesta Bölümler**, Kora Yayın, birinci basım, İstanbul 1988, 33.
[468] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 74.
[469] Titcomb, 74.
[470] Dâvûd, **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, 16.
[471] Cohn-Sherbok, 217.

ile Konya Çatal Höyük kazılarında ortaya çıkarılan kadın figürleri, geç paleolitik ve neolitik devirlerde Büyük Ana'ya tapıldığının bariz örnekleridir.[472]

Pavlus, inancını yaymak üzere Efes'e geldiği zaman, Diana'ya tapınanlar ona şiddetle karşı çıkmışlardı.[473] Neden sonra, bu Ana Tanrıça, bir zamanlar en kutsandığı topraklardan biri olan Efes'te 431 yılında konsil tarafından Tanrı doğuran/theotokos olarak ilan edilmiştir.[474] Ana tanrıça Cybele'nin tam Vatikan eteklerindeki türbesinin bulunduğu yerde şu an Saint Petrus Kilisesi'nin yükseldiği[475] düşünüldüğünde ana tanrıça ve Meryem ilişkisi daha da belirgin hale gelmektedir.

Eski Yakın Doğuda mitolojik olarak binlerce yıldır bilinmekte olan ölüp dirilmiş tanrının annesi figürünün, Hıristiyanlık döneminde de bu şekilde etkisini sürdürmeye devam ettiği görülmektedir. Mesela bunlardan Mısır kökenli İsis kültü, Roma'da etkinliğini, yaklaşık M.S. 3. yüzyıla kadar sürdürmüştür.[476] Dördüncü yüzyıldan itibaren, Soissons'daki İsis mabedi ile yapılan bazı bazilikalarla birlikte Parthenon gibi paganist tapınaklarından bazıları da Hz. Meryem'e ithaf edilmiştir.[477] Mesela Roma'da "Bona Dea"ya (iyi tanrıça) adanmış eski bir pagan mabedi, Hıristiyanlaştırılıp Bakire Meryem'e adanmıştır.[478] Daha evvel Cybele'ye adanmış pagan bir festival de Roma Kilisesi tarafından 'Kutsal Bakire' gününe dönüştürülmüştür.[479] Eskiden pagan olan yeni inançlılar, İsis, Artemis ve Diana gibi büyük ana tanrıçaların reddedilmesi sonucu kalplerinde oluşan dişil ilahi öge boşluğunu, İsa'nın annesi Meryem ile doldurma yolunu tutmuşlardır.[480] Hıristiyanlık örneğinde Meryem, birçok kültürün ana tanrıçalarına verdiği görevi yüklenmiş ve tesliste herhangi müennes (dişil) bir eleman bulunmadığı halde, Tanrı'nın müennes boyutunu teşkil eden bir ana figürü olarak dînî bir ihtiyacı karşılamıştır.[481]

Cybele tapımının baş aktörü ile Hz. Meryem'in benzerliği de burada hemen tebarüz etmektedir. Kültü M.Ö. 7 ve 5. yüzyılda Yunanistan'a ve daha sonra

---

[472] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 17.
[473] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 34.
[474] Derman Bayladı, **Dinler Kavşağı Anadolu**, Say Yayınları, birinci basım, İst. 1998, 42; Campbell, **Batı Mitolojisi**, 42; Ali Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2003, 51; Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz.Meryem**, 52.
[475] Weigall, 60.
[476] Dürüşken, 144.
[477] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz.Meryem**, 56.
[478] Doane, 396.
[479] Titcomb, 73-74.
[480] Weigall, 61.
[481] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 3.

Roma'ya yayılan Cybele, Yunan edebi kaynaklarında tıpkı Hz. Meryem gibi büyük ana *(meter megale)*, insanların anası (meter antropon), tanrıların anası *(meter theon)* ya da tanrıların İda Dağlı büyük anası *(magna mater deum Idea)* şeklinde geçmektedir.[482] Cybele benzeri Doğu tanrılarına dair kültler, İsa'nın doğum yıllarında Roma'da mühim bir role sahipti.[483] Son tahlilde bakire ana miti, dünyanın eski ve pek yaygın bir miti idi.[484]

Hıristiyanlığı şekillendiren konsiller tarihine bakıldığında, bütün konsillerin monoteist ve politeist görüşler arasındaki kadim çekişme görüntüsü altında aslında politik birer güç mücadelesi olduğu fark edilmektedir. Şu anki Hıristiyanlığın ana bünyesini oluşturan *diyofizit kristoloji*nin tarihi evrim süreci bunun başat bir örneğini sunmaktadır. Konstantinopolis (İstanbul) patriği Nestorius, İsa'da birbiriyle birleşmez, ayrılmaz, karışmaz ve değişmez iki ayrı tabiatın, yani hem ilâhî hem de insânî tabiatın mevcut olduğunu savunmaktaydı. Meryem hakkında "theotokos" (tanrıdoğuran) tabirinin kullanılmasından hoşnut değildi zira bu tabir, İsa Mesih'in insani tabiatını tam olarak ifade etmiyordu.[485] Nestorius'a göre Meryem, insan olan İsa'nın annesiydi (Christotokos) fakat Tanrı'nın annesi değildi.[486] Nestorius'un muhalifi İskenderiyeli Cyrill (ö.444) onun bu görüşüne şiddetle karşı çıkarak İstanbul'un Antakya İlâhiyat Okulu'nun etkisine girdiği popagandasını yapmaya başladı. Bu propaganda başarıya ulaştı ve I. Efes Konsilin'de Nestorius Konstantinopolis patrikliği görevinden azledilip Antakya'ya sürülerek diyofizit temelli akidesi reddedildi.[487] 436'da Mısır'a sürgün edilen Nestorius, birkaç yıl sonra orada öldü.[488] Ancak onun ölümünün üzerinden çok geçmeden politik ibrenin yönü değişti ve bu defa monofizitlere karşı tertip edilen 451 Kadıköy Konsilin'de[489] Nestorius'un bedenleşen oğulda iki tabiatın yan yana mevcut olduğu fikrini ifade eden diyofizit akidesi kabul edilip İsa'daki insani tabiatın ilahi tabiat içinde eriyip yok olduğunu ve dolayısıyla İsa'da tek bir ilahi tabiatın mevcut bulunduğunu iddia eden monofizit akide reddedildi. Buna göre artık İsa, bir birlik içinde iki farklı tabiata

[482] Dürüşken, 72.
[483] Sarıkçoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 91.
[484] Rogers, 323.
[485] Cohn-Sherbok, 217.
[486] Doane, 398; Bellitto, 22; Bayrakdar, 75.
[487] Aydın, **Hristiyan Genel konsilleri ve II. Vatikan Konsili**, 17; Cohn-Sherbok, 65.
[488] Gündüz, **DİS**, 283.
[489] DTA, II, 312.

sahip tek kişilik idi.[1][490] Bu iki tabiat ayrı ve birbirine eşitti. İlahi tabiat insani tabiattan üstün değildi.[491] Görüşleri kabul görmeyen Monofizit Kilisesi ise, bu konsilde merkezden koparak[492] bugünkü Mısır-Kıpti, Süryani, Ermeni ve Habeşistan Kiliselerini teşkil etti. Büyük teolojik tartışmalara sebep olan monofizit ve diyofizit çalkantının, salt teolojik saiklerden tezahür etmediği, belki milli ve politik rekabetlerin de devreye girdiği söylenebilir. Zira İstanbul patrikliğini rakip gören Mısır Kıptileri, monofizitliği kendileri için milli bir din olarak telakki etmişlerdir.[493]

5.1.1. Teslisin Birinci Unsuru: Baba

Hıristiyan inancında teslisin ilk ve asıl unsurunu Baba oluşturmaktadır. Hıristiyanlığa göre Tanrı, baba olarak isimlendirilmektedir. Tanrı en mükemmeldir, her şeyin sahibi ve yaratıcısıdır. Ezeli ve ebedidir, her şeyi bilir, görür ve herşeye kâdirdir. Sonsuz, saf bir ruhtur.[494] Adil ve merhametlidir. O her yerdedir fakat O'nu hiç kimse göremez. Ne var ki varlığı görülmeyen Tanrı, İsa Mesih'in şahsiyetinde kendini görünür kılmıştır.[495] Tanrı zaman ve mekân ile mukayyet değildir. O, sonsuz, sınırsız bir güç kaynağıdır: Onun iradesi, gelmiş, geçmiş ve gelecek bütün zaman boyutlarına egemendir.[496] İnsan, Tanrı'ya, bütün bedeni ve bütün ruhuyla tapmak zorundadır zira bu tapınmayı isteyen Baba'nın kendisidir.[497] Tanrı'ya Baba ismini veren ise bizzat İsa'nın kendisidir.[498] İsa, havarilerine öğrettiği bir duada, Tanrı'dan göklerdeki Babamız şeklinde bahsetmiştir.[499]

Teslis inancındaki Baba unsurunun oluşumu, Hıristiyanlığın nasıl bir tarihi değişim ve gelişim gösterdiğinin en açık delillerinden birisidir. Eski Yahudilikte Yahve, daha ziyade Rab ve Kral sıfatlarıyla tanınmakla birlikte, ara-sıra İsrail milletinin şefkatli, koruyucu babası sıfatıyla da tasvir edilmiştir. Mesela Rab, İsrail

---

[490] Aydın, **Hristiyan Genel konsilleri ve II. Vatikan Konsili**, 17.
[491] Bellitto, 26.
[492] Richard E. Rubenstein, **İsa Nasıl Tanrı Oldu**, Çev. Cem Demirkan, Gelenek Yayınları, ikinci basım, İst. 2004, 204; Gündüz, **DİS**, 266.
[493] Aydın, **Hristiyan Genel konsilleri ve II. Vatikan Konsili**, 19.
[494] Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, 143.
[495] Atasağun, 191.
[496] DTA, II, 268.
[497] Yuhanna 4: 23-24.
[498] Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, 143.
[499] "İmdi siz şöyle dua edin: Ey göklerde olan Babamız, İsmin mukaddes olsun; Melekûtun gelsin; Gökte olduğu gibi yerde de senin iraden olsun." (Mat. 6: 9-10)

milletini oğlu olarak görmekte[500], Hz. Süleyman'la baba-oğulluk ilişkisinden bahsetmekte[501] ve Hz Davut'u da tevlit ettiği oğlu olarak ilan etmektedir.[502] Samice kökenli bir kelime olarak *abb* veya *abba*, aslında sebep olan, müsebbib anlamına gelmektedir. Nitekim Eyüp Kitabın'da Tanrı'dan *yağmurun babası* şeklinde bahsedilmesi de, bu anlamın mantıklı olduğunu göstermektedir.[503] Eski Ahit'te, yönetici anlamında kullanılan rab kelimesi, zamanla baba anlamında kullanılmaya ve bu sebeple İsa, Tanrı'nın oğlu olarak görülmeye başlamıştır.[504] Yani Eski Ahit'te Tanrı, müşfik bir yaratıcı ve hâmi oluşu sebebiyle baba olarak zikredilmiş, fakat bu isim, Hıristiyanlar tarafından suistimal edilmiştir.[505] Din adamlarının İsa'yı takdis etmede kullandıkları ifadelerin ifrata kaçıp makul noktayı aşması, onun tanrılaştırılmasına sebep olmuştur.[506] İşte Hıristiyanlıktaki Allah-Baba tasavvuru, köklerini, Yahudilikteki bu Rab-Baba inancından almış,[507] zamanla semantik değişime uğraması/uğratılması sonucu günümüzdeki durumunu kazanmıştır. Zira Hıristiyanlar, İsa'nın herhangi cinsel bir faaliyet yoluyla Tanrı tarafından tevlit edildiğine, Yunanlılar, Romalılar ve cahiliye Araplarının tanrılarına yakıştırdıkları şekilde bir oğlu olduğuna inanmazlar. Onlar, Tanrı'ya, Baba ya da İsa'nın babası adını vermenin, günlük hayatta kullanılan sözlerden alınan bir istiare/metafor olduğuna inanmaktadır. Dolayısıyla Hıristiyan inancında yakınlığı, içtenliği, birliği ve hayatiyeti hatırlatmayı amaçlayan bütün bu istiareler, hiçbir şekilde cinsel üreme anlamını kapsamamaktadır.[508]

İsa'dan önce 'Tanrı'nın oğlu' ifadesine aşina olan Yahudiler, hakkında bu ifadenin kullanıldığı kişiyi Tanrı'ya yakın olan, ona kulluk edip onun isteklerine uygun faaliyetlerde bulunan anlamında metaforik bir bağlamda değerlendiriyorlardı. Fakat ne zaman ki bu Tanrı'ya yakın İsa anlayışı Yahudi anlam kodlarından uzaklaşıp gentile dünyanın temsil ettiği Greko-Romen kültürünün anlam kodlarıyla değerlendirilmeye başlamıştır işte o vakit bu metaforik anlam gitgide unutulup literal olarak anlaşılmaya ve Hıristiyanlar'ın zihninde İsa, tedrici olarak ilâhlaştırılmaya

[500] Çıkış, 4: 22.
[501] I. Tarihler, 22: 10.
[502] Mezmurlar, 2: 7.
[503] Dâvud, **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, 274.
[504] DTA, II, 248.
[505] Dâvûd, **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, 20-21.
[506] Ebu Zehre, 262.
[507] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 338.
[508] Michel, 57.

başlamıştır.[509] Ünlü karşılaştırmalı filoloji uzmanı Max Müller'e göre Sami halklar, eşsiz bir ilahi niteliği, onu uygulayan özneyle karıştırdıklarında zaman zaman putperestliğe düşmüşlerdir. Yani tek bir varlığın çeşitli isimleri, adlandırmalarda kullanılırken çeşitli varlıklara dönüşebilmektedir.[510] Araplar ve eski İbranilerde de bir öznenin ilâhi bir varlıkla irtibatı genellikle başka kategoriden isimlerde ifâde ediliyordu.[511] Baba ve oğul terimlerinin Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki tarihi seyrine daha geniş bir surette ileride değinilecektir.

İsa'nın yeryüzünden ayrılmasını izleyen ilk üç asır boyunca onun tanrı olup olmadığı konusu çokça tartışılmasına rağmen, Tanrı'dan ayrı ama onunla irtibatlı İsa fikri gayet tabii olarak görülmekteydi. Roma piskoposlarına göre Baba ve oğlun sıfatları arasında eşitlik yoktu ve biri diğerinden üstündü. Doğu Kilisesinin en etkili piskoposlarından Origen (185-254) ve onun öğrencisi İskenderiyeli Dionisius (ö.264), İsa'nın kimi yönlerden Tanrı'dan daha zayıf olduğunu söylemekteydiler.[512] Hıristiyanlığın ilk iki yüzyılında İsa'nın mabud olan Baba ile bir olduğunu söylemek katıksız bir küfür olarak addedilmekteydi.[513] Zaten İsa da havarilerine "Ben kendiliğimden birşey yapmam; işittiğim gibi hükmederim, ve benim hükmüm doğrudur; zira ben kendi irademi değil, fakat beni gönderenin iradesini ararım."[514] sözleriyle kendi misyonunu açıkça belirtmekteydi. Bazı araştırmacılara göre 250'li yıllara kadar Hıristiyan inancının ilk şartı "*kâdir-i mutlak Allah'a* inanıyorum" demek iken, bundan en az bir asır sonra kredodaki *kâdir-i mutlak* sıfatından önce Baba kelimesi ilave edilmiştir.[515] Bundan ayrı olarak mezmurlardaki Allah, Yahve ve kâdir gibi sıfatlar da kaldırılıp yerine Meryem ismi monte edilmiştir.[516] Benzer bir biçimde, *'En Yücelerdeki Allah'adır izzet'* sözleriyle başlayan ilahideki Allah kelimesi, Ârâmice'de aynen '*Allaha'* yazılmışken, Grekçeye *Theos* olarak tercüme edilmiştir.[517]

[509] Mahmut Aydın, **İsa Tanrı mı? İnsan mı?**, 132.
[510] Olender, 107.
[511] Smith, 70.
[512] Rubenstein, 28.
[513] Weigall, 102.
[514] Yuhanna, 5: 30.
[515] Ünal, 20; Atâurrahîm, 12.
[516] Dâvûd, **İncîl ve Salîb**, 138.
[517] Dâvûd, **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, 176.

5.1.2. Teslisin İkinci Unsuru: Oğul

Teslisin ikinci unsuru olan Oğul, Rab İsa kabul edilmektedir. 325 İznik Konsilin'de Oğul'un da tıpkı Baba gibi aynı cevherden[518] ve onun gibi hak bir ilah olduğu, yerde ve gökte mevcut her şeyin Allah'ın oğlu Rab İsa vasıtasıyla yaratıldığı ve Tanrı'nın da insanların kurtuluşu için Tanrılıktan sıyrılıp gökyüzünden İsa suretinde indiği kabul ve ilan edilmiştir.[519] İsa'nın mucizevî doğumu, ölüleri diriltmesi, körleri gördürmesi, hastalara şifa vermesi, öldükten sonra dirilmesi gibi olağanüstü halleri, Hıristiyanlar tarafından O'nun tanrılığının işaretleri olarak kabul edilmiştir. Ne var ki İsa, Tanrı olduğunu söylememiştir.[520]

Pavlus marifetiyle Hıristiyanlık bünyesine dâhil olmuş kavram ve inançlar sadedinde '*Tanrı oğlu*' motifi özel bir yere sahiptir. Pavlusla beraber İsa'nın Yusuf'un oğlu olduğu fakat kutsallığın ruhu sayesinde Tanrı'nın oğlu olarak ilan edildiği görüşü kabul edilmiştir.[521] Bu unvanın Helenistik dönemde birçok kişi için kullanıldığı bilinmektedir. Kahraman kişilikler ve imparatorlar Tanrının oğlu olarak görülmüşler ve bu paradigma gayet tabii telakki edilmiştir. Bu bağlamda Helenist edebiyat ve kültür geleneğinde Tanrı oğlu nitelemesi, bir insanı yüceltmeye yönelik mecâzi bir iltifat anlamında kullanılmıştır.[522] Mâmafih Roma hâkimiyetindeki genç Hıristiyan cemaat de imparatorluk kültü ile ilgili tabir ve sıfatları benimsemiş[523], imparatorlara verilen Rab, Tanrı, Tanrının Oğlu, Kurtarıcı gibi unvanlar sonradan İsa'ya da verilmiştir.[524]

Pavlus'un misyon faaliyetlerinde bulunduğu Anadolu, Makedonya, Yunanistan ve civar bölgelerde kral kültünün son derece yaygın olduğu, imparatorların doğum günleri ve iktidara geliş yıldönümlerinin kurbanlar kesilerek karşılanıp Tanrı telakki edilen imparator ikonlarına tapınaklarda takdimeler sunulduğu, çeşitli festivaller düzenlendiği bilinmektedir.[525] Pavlus'un yaşadığı devirdeki Roma İmparatorluğun'da da imparatora tapınma kültü mevcut

[518] Aydın, **Hristiyan Genel konsilleri ve II. Vatikan Konsili**, 14.
[519] Atasağun, 192.
[520] Troll, 49.
[521] Weigall, 20.
[522] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 65.
[523] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 159.
[524] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 157.
[525] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 100–101.

bulunmaktaydı. Büyük İskender'den beri Doğu Akdeniz ülkelerinde kralların tanrılaştırılması âdeti yaygındı.[526] Bu kültür havzasında imparatorlar tanrı olarak kabul edilir, kendilerine kurbanlar sunulur, heykellerine tütsüler yakılır ve adlarına tapınaklar kurulurdu. Bir Roma imparatoru öldüğünde, onun artık bir tanrıya dönüştüğüne inanılırdı.[527] Antropomorfizmin bir çeşidi olan bu adet, birçok bakımdan Helenistik kültün bir devamı niteliğindeydi.[528]

Eski Mısır'da da kralların (firavunlar) ilahi ve kutsal varlıklar olarak görüldükleri malumdur. Bu inancın bir tezahürü olarak firavunlar kendilerini tanrı ya da tanrının oğlu olarak kabul etmişlerdir.[529] Firavunlar önceleri kendilerini Tanrı Ra ya da Amon'a nispet ederlerken, inanç sistemlerinin ilerleyen safhalarında artık kendilerini bizzat 'İyi Tanrı' olarak konumlandırdıkları görülmüştür. Bu düşünceden hareketle onlar, kendilerini, büyük tanrı tarafından yeryüzüne gönderilmiş yönetici tanrılar olarak görmüşler ve insanların kendilerine ibadet etmelerini istemişlerdir.[530]

Hititler, ölen krallarına "Tanrı oldu." diyerek kutsallık atfetmişlerdir.[531] İran hâkimiyeti sonrasındaki Yahudilik ve Helenistik Hıristiyanlık'ın arka plânını oluşturan ve zamanın yörede hâkim kültürü konumundaki Roma İmparatorluğun'da da M.Ö. 1. yüzyılda ülkenin yöneticisinin ululanarak tanrılaştırılması uygulamalarına rastlanmaktadır.[532] En bilinen örneklerden birisi, M.Ö. 44'te, Romalı senatörlerin Julius Sezar'a tanrı sıfatını vermeleri olayıdır. Senatörlerce alınan bu kararla Sezar, artık *Juppiter Julius* ilan edilmiş ve kendisine bir tapınak adanmıştı. Fakat ilk defa burada, Latinlerin devletin yöneticisine ancak ölümünden sonra bağışladıkları bir imtiyazın henüz yaşarken Sezar'a verildiği görülmektedir. Ancak bu *diuus Julius* kültünün, Sezar'ın hayatında iken pek yerleştiği söylenemez. Halkın Sezar'ın tanrısallığına olan inancı, bir rastlantı sayesinde gerçeğe dönüşüvermiştir. Ölümünden sonra Venus Generix onuruna yapılan kutlamalar sırasında bir kuyruklu yıldızın görülmesi, O'nun tanrılaşmasının mutlu bir habercisi olarak yorumlanmıştır.

[526] DRE, 146.
[527] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 158.
[528] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 18-19.
[529] Rousseau, 120.
[530] Batuk, **Tarihin Sonunu Beklemek**, 154.
[531] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 50.
[532] Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", **Yaşayan Dünya Dinleri**, 77; DTA, II, 242; Dürüşken, 38.

Bu unvan zamanla resmileşmiş, hatta Julius Sezar'ın evlatlığı Octavius, *Diui Filius* (tanrılaşmış olanın oğlu) adını almıştır.[533]

Firavun olarak meşhur II. Ramses'in de tanrılığını ilan ettiği, Kur'an'ın ifadesiyle "Ben sizin en yüce Tanrınızım."[534] iddiasıyla ortaya çıktığı tarihen malumdur. Mısır kralları, bilinmeyen tarihlerden beri ilahi vasfa sahip görülmüştür.[535] Bundan ayrı olarak Ur hanedanının (M.Ö. 2458-2341) çoğu kralı hayatları boyunca tanrılaştırılmıştır.[536] Tarihin karanlık koridorlarında geriye gidildiğinde, insanlığın 'modern' anlamda tekâmül etmemiş olduğu, bir zamanlar bütün dünyada kralların tanrılaştırıldığı veya tanrının yeryüzündeki gölgesi/halifesi görüldüğü devirler yaşanmıştır.

Kral kültünün başka bir versiyonu olarak önemli şahsiyetler ve kahramanların Tanrı Oğlu olarak görülmeleri zikredilebilir. Nitekim Pavlus, kendinden önceki Helenistik Hıristiyan cemaati tarafından İsa Mesih için kullanılan Tanrı Oğlu unvanını kullanma geleneğini sürdürmekte herhangi bir beis görmemiştir.[537] İsa'nın kristolojik anlamda Tanrı oğlu kavramını hiç kullanmamasına rağmen[538] Tanrıyı ifade etmek üzere 'baba' ve kendisiyle ilgili olarak da 'oğul' terimlerini kullandığı görülmektedir. Yeni Ahit'in bu konuda Eski Ahit geleneğini sürdürerek kelimelere bu bağlamda anlam yüklediği bilindiğinde tutarsızlık gibi görülen bu durum vüzûha kavuşmaktadır. Eski Ahit'te ontolojik mahiyetleri farklı olan Tanrı ve insan kavramlarının aynı ontolojik bağlamda kullanılmalarına çokça şahit olunmaktadır. 'Allah adamı Musa'[539], 'Bir Allah adamı'[540] gibi sözler buna örnek olarak verilebilir. Bu tabirlerin, Allah'ın nesebi olma anlamında kullanılmayıp Allah'ı sevme ve O'na yakın olmayı kastettiği açıktır. Keza İsrailoğullarının Allah'ın kavmi olarak nitelendirilmiş olması da[541] O'nunla ırkdaş olmalarını değil, Tanrı tarafından seçilmiş ve çeşitli lütuflara mazhar kılınmışlıklarını ifade etmektedir.

Eski Ahit'teki Tanrı ile alâkalı baba ve oğul terimlerinin üç farklı bağlamda kullanıldığı bilinmektedir. Bunlardan ilk olarak 'oğul' terimi, Tanrı'nın

[533] Robert Schilling, **"Roma. Din"**, MS, II, 962.
[534] 79. Nâziât, 24.
[535] Moore, 572.
[536] DTE, 32.
[537] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 100.
[538] Gündüz, **"Pavlus'un Hıristiyan Geleneğindeki Merkeziliği/Belirleyiciliği"**, 46.
[539] Yeşu, 14:6.
[540] Hâkimler, 13:6.
[541] Samuel, 14: 13.

yeryüzündeki gölgeleri olarak görülen çeşitli krallar ve bazı seçkin şahsiyetler için kullanılmıştır. Mesela Davud için Tanrı, "Ben ona baba olacağım, ve o bana oğul olacaktır."[542] demektedir. İkinci olarak oğul terimi, bütün fertlerini kapsayacak biçimde İsrail kavmi kastedilerek kullanılmıştır: "İsrail çocukken onu sevdim, ve oğlumu Mısırdan çağırdım."[543] Ve "Siz Allahınız Rabbin oğullarısınız."[544] gibi cümlelerle bütün İsrailoğulları, Tanrı'nın oğlu olarak ifade edilmiştir. Bu cümlelerle Davud örneğindeki seçkin krallar gibi İsrailin de Tanrı katında diğer kabile/milletlerden üstün konumu vurgulanmaktadır. Üçüncü olarak oğul teriminin Tevrat'ta melekler için bir unvan olarak kullanıldığı görülür. Tanrı dünyanın temellerini koyarken sevinçle çağrışanların,[545] insan kızlarının güzel olduklarını görüp kendilerine eş olarak alanların,[546] Rabbin önünde kendilerini takdim etmeğe gelenlerin[547] Allah oğulları yani melekler olduğu belirtilmektedir.

Görüldüğü üzere Eski Ahit'te oğul, Allah oğlu veya oğulları tabirleri genel anlamda Tanrı'nın yaratığı, kul ve özel anlamda da hususi bir misyon yüklediği seçkini anlamlarında kullanılmıştır.[548] Baba, babam veya babamız gibi ifadeler ise Tanrı'nın yaratıcılığı, babanın oğluna muamelesindeki gibi sıcak şefkatini ve Tanrı'ya yakınlığı belirtmektedir. Yahudilik'te doğru ve kâmil kişiler için *'Tanrı'nın oğlu', 'Rabbın oğlu'* deyimleri kullanılmıştır[549] ki bununla, Allah'ın sözünden çıkmayıp, onun sevgisine layık olan anlamında, tıpkı babasıyla onun sözünden çıkmayan sevgili oğlu arasındaki sevgi bağı kastedilmektedir.

Eski Ahit'in semantik dil yapısı incelendiğinde, oğul sıfatının diğer nebiler için de Tanrı ile kulu arasındaki ruhi yakınlığı ifade meyanında kullanıldığı görülmektedir.[550] Aramice'nin dil yapısına uygun olarak Eski Ahit geleneğinde oğul ya da kız terimleri, keyfiyet ya da cins tanımlamada kullanılagelmiştir. Mesela Eski Ahit'te buzağı için *'sığır oğlu'*, cesaretli kişi içinse '*cesaret çocuğu'* ifadeleri kullanılır. Günümüzde bile çok hızlı koşan bir atlet için '*rüzgârın oğlu*' ya da

[542] II. Samuel, 7: 14.
[543] Hoşea, 11: 1.
[544] Tesniye, 14: 1.
[545] Eyub, 38: 4–7.
[546] Tekvin, 6: 2.
[547] Eyub, 1: 6.
[548] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 186.
[549] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 14.
[550] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 65.

'*rüzgârın kızı*' deyimlerini kullanmak normal karşılanmaktadır ki burada kişi, sürati yönüyle rüzgâra benzetilmektedir.

İsa'nın Yeni Ahit'te *"Tanrı oğlu"* şeklinde nitelendirilişi, Eski Ahit'teki anlayışın bir devamı şeklinde aslında aynı manevi ve dini muhtevaya sahip bulunmakta idi. Yani Tanrı oğlu ifadesiyle, İsa'nın ilahi kökenine işaret ediliyordu, dolayısıyla bu ifade ile Tanrı'nın insanlardaki gibi biyolojik bir babalığı kastedilmemekteydi.[551] Apokrif eserlerde ve rabbilerin yazdıklarında bu deyim, İsrail'in sofularına ve Mesih'e kadar genişletilmiştir. Bousset'ye göre Helenistik kaynaklı bir deyim olan 'Tanrı'nın oğlu' terkibi, Bultmann'a göre de Filistin'de Mesih'e eş anlamlı olarak ortaya konulmuş ve giderek misyon alanında Helenistik bir önem kazanmıştır. Böylece İncil yazarları, babasız doğumu, mucizeleri, öldükten sonra dirilişi gibi olağanüstülükleri sebebiyle İsa'nın tanrılığını ifade için kullandıkları bu deyimi, mecâzi anlamının ötesinde dogmatik bir temaya dönüştürmüşlerdir.[552]

Hem Yahudi kültür geleneği ve hem de buradan intikalen aynı terimleri kullanan Helenistik Hıristiyan dünyada aynı anlam kategorilerine karşılık gelen bu kullanım zamanla mecra kaymasına uğramış ve ilk başlarda kullanıldığı anlamları yitirmiştir. Bir metnin verdiği mesajın kuvveti, kaynak kişinin niyeti ile okuyucunun anlamlandırması arasındaki isabet yüksekliği olarak değerlendirildiğinde, söz konusu olan etimolojik değil tamamen semantik bir karışıklıktır. Gerçi meseleyi böylesine karmaşık hale getirme noktasında bilinçli bazı tercihler de devreye girmektedir. John Hick'e göre ilk zamanların birbirine kenetlenmiş Hıristiyan toplumunda yaşayan sıradan insanlar İsa'yı sadece rab (üstad, öğretmen) olarak görüp adlandırmakla yetinirlerken, ilkin Yahudi toplumunda ve zamanla da Roma İmparatorluğu'nun Gentile dünyasında İsa'nın kurtarıcı gücünü daha kuvvetli vurgulayacak sıfat ve unvanların kullanılması yönünde bir takım sosyal baskılar ortaya çıkmış olmalıdır. Böylece eski kültürde İsa için kullanılan en ulvi sıfatlar, Gentile dünyasının sunduğu en ulvi terimlerle ifade edilmeye başlamıştır. İsa'nın tanrılaştırılmasına giden süreç Mesih terimiyle başlamış ve İznik Konsilin'de karara bağlanan *"homoousios"* (aynı cevhere sahip) sıfatı ile zirve noktasına ulaşmıştır. Şu halde beşeri bir varlık olan

[551] Troll, 22.
[552] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 15; Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", **Yaşayan Dünya Dinleri**, 96.

İsa'nın daha sonra ilâhlaştırılmasını netice veren süreç, Kilise'nin kendini Akdeniz bölgesindeki Yunan kültürüne açma ihtiyacının bir sonucudur. Zira Hıristiyanlar, tarihlerinin ilk yüz yılı içerisinde İsa'nın tanrılığına dair hiçbir metne sahip olmamışlardır.[553] İsa da hiçbir zaman kendisi hakkında Yüce Tanrı'ya eşit veya ondan bir parça olduğunu iddia etmemiştir.[554] Giderek gelişen ve büyüyen Kilise, kendisini Akdeniz bölgesinin Yunanca konuşan paganist kültürüne açarak inançlarını hem kendisince hem de bu kültür çevrelerince kabul edilebilir felsefi terimlerle izah etme ihtiyacı duymuştur. Çünkü pagan anlayışta ilahi olan, ne doğadan ne de insani olandan ayrışmazdı ve dünya, her an her köşede beklenmedik bir şekilde algılanan tanrılarla doluydu.[555] Bu şekilde Gentile Hıristiyan dostlarıyla beraber Yahudiler, bir beşer olan İsa'ya ibadet etme ve girift bir teslis metafiziği gerektirecek tarzda tek tanrıcı inançlarını bozma noktasına gelmişlerdir.[556]

Böylece Ortadoğu'nun her mânâya yorulabilecek esneklikteki ikircikli dil yapısı, alegorik tabirlerin bile gerçekmiş gibi anlaşılmasıyla sonuçlanmıştır. Yahudilerin dili İbranicenin de içinde bulunduğu semitik dil ailesinde başarılı bir soyut ifade becerisi gelişmediği için literal anlamın gerçek anlama dönüşme tehlikesi daima var olagelmiştir. Mesela Yahudilerin Tanrı'nın inayeti altında bulunarak korunduklarını ihsas etme anlamında kullanılan 'Tanrı Oğulları' kavramı, Yahudileri, Tanrı'nın sadece İsrail kavmini seçerek üstün kıldığı ve vaadde bulunduğu inancına götürmüştür. Allah hakikatinin daha iyi anlaşılabilmesi için Allah hakkında kullanılan çeşitli sıfatların da zamanla mecazi anlamlarından çıkarak gerçek anlam kazanması sonucu Ortadoğu dini geleneğinde putperestlik tehlikesi baş göstermiştir. Zaten genel olarak putperestliğin, Tanrı için kullanılan sıfatların ondan ayrıştırılıp müstakil birer tanrı görülmesi sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Meselenin tam burasında, Kilise tarihinde, sonradan bünyesine girerek Hıristiyanlığın temel dokusunu oluşturan putperest arkaplanın yarattığı gerilimin doğal bir sonucu ikonoklast çatışmalara değinmek faydalı olabilir.

Hıristiyanlıkta başlangıçta Yahudilikteki gibi put veya ikon geleneği bulunmamaktaydı. Ancak zamanla İsa, görünmeyen Baba'nın görünen sureti olarak algılanmaya başlandı. Gnostisizmin de etkisiyle sûret düşüncesi, Hıristiyanlığı etkisi

[553] Ebu Zehre, 91.
[554] Titcomb, 90.
[555] Armstrong, 31.
[556] Mahmut Aydın, **İsa Tanrı mı? İnsan mı?**, 121-122.

altına aldı.[557] Bilindiği gibi Bizans Kilisesi, kilise binalarını İsa, Meryem ve Kilise Babalarının resim ve freskleriyle süsleme itiyadında idi ve bu resimlere büyük saygı gösteriliyordu. İkonların konuştuğuna, hareket edip kuru kuyuların sularını çıkardığına, hastaları iyileştirdiğine inanıldığından, ikonlar öpülüp süslenmekte, buhurlanmakta idi.[558] İmparator 3. Leon (680-741) devrinde bazı Hıristiyanlar, bu resimlere (ikon) saygı göstermenin Hıristiyanlara yakışmadığını, bir tür putperestlik olduğunu iddia ederek yeni bir akım başlattılar. İmparator 3. Leon'un 725'te bu imaj tapınmasını yasaklaması üzerine ikonlar parçalanıp yakılmaya başlandı. 757 İstanbul Konsili de bu kararı teyit edip puta tapıcılığı şeytan işi görerek reddetti. Kiliselerde resimlere yer verilmesine karşı çıkanlara *"ikonoklast"* (putkıran) adı verildi. Bizans İmparatorluğun'da yaklaşık 150 yıl süren bu tartışma boyunca sayısız ikon yok edildi, ikonlara saygı taraftarı keşişler ölüm cezasına çarptırıldı. Bazı keşişler Göreme yöresi gibi ıssız yerlere kaçarak, günümüzde turistik veya dini bir hatıra mekanı olarak ziyaret edilebilen kayalara oyulu kiliselerinin duvarlarını bu tür resimlerle süslemeye devam ettiler. 787 yılında durumu netleştirmek üzere İznik'te toplanan ikinci bir konsil, dua ve ibadetin resme değil resmin sembolize ettiği kişiye yapıldığı[559], gerçek ibadetin Tanrı'ya yönelik olması gerektiği bilindikçe, resimlere gösterilen saygının yadırganmaması gerektiğini karara bağladı. Böylece 757 İstanbul Konsili'nin kararları sahtelikle itham edilip suret sempatizanlığı yeniden ihdas edilmiş oldu.[560]

Konsil kararına rağmen bir türlü nihayete ermeyen çekişme, 842 yılında İmparatoriçe Theodora'nın, Bizans İmparatorluğun'da ikonlara saygı gösterilmesi gerektiğini ilan etmesiyle son buldu.[561]

Büyük tartışmaların ardından gelen bu serbestîden anlaşılacağı üzere Hıristiyanlık, Gnostisizm'in gizemli etkisine artık daha fazla direnememiş, ikon ve sûret yapma geleneği yeniden yaygınlaşıp kutsallaşmıştır. En yaygın olarak İsa Mesih ve annesi Meryem'i tasvir eden bu resim ve heykellerin, zamanla temsil ettikleri kişilerin manevi gücüne sahip olduğu ve onların ruhlarını içlerinde taşıdıkları, mucizeler gösterdikleri şayiaları iyice yaygınlaşmıştır. Bu andan itibaren

[557] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**,, 59.
[558] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 56.
[559] Aydın, **Hristiyan Genel konsilleri ve II. Vatikan Konsili**, 23.
[560] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 60.
[561] Michel, 102–103.

bu sûretlere özel ibadetler, dualar yapılmaya ve kurbanlar sunulmaya başlanmıştır.[562] Günümüzde bu adet, Hıristiyan azizlerinin mezarları yanıbaşına kilise veya şapel inşa etmek, heykel ve resimlerini tören alaylarında teşhir edip taşımak şeklinde devam etmektedir.[563] Ortodokslar ikonaları, Katolikler de azizler ve Meryem heykellerini motorlu araçlar üzerinde şehir sokaklarında dolaştırmak suretiyle merasim düzenlerler. Bu durum, paganist adetlerini andırmaktadır. Pagan zamanlarda çeşitli tabiat nesnelerinde olduğu gibi içinde ulûhiyetin mevcut olduğuna inanıldığından, putlara secde ederek, diz çökerek, öperek veya el sürerek tazimde bulunulurdu. Mesela Adonis festivallerinde insan biçimindeki tanrıyı simgeleyen bir heykel, büyü sembolizminden faydalanarak verimlilik tanrısını tazelemek için suya atılırdı.[564] Çok sevilen tazim şekillerinden birisi de, putun merasimle şehirde dolaştırılmasıydı. Bu sayede tanrının rahmetinin şehir ve beldeye yayıldığına inanılırdı.[565]

Tarihçiler, ikonoklazm hareketinin sebeplerinden birisi olarak Maniheizm'e işaret etmektedirler. Bu düşünceye göre o zamanki Maniheizm tesirinde kalmış bir mezhep, maddenin bütünüyle kötü olduğu inancından hareketle, insan vücudunu tasvir eden resim ve heykellerin ibadete layık olmadığı fikrini savunmaktaydı. Sebep ister maniheist kaynaklı isterse eski putperestlerle bunların inancını hazmedemeyen gerçek Yahudi-Hıristiyan kalmış bir damar arasındaki çekişme olsun, sonuçta Hıristiyanlığın bu konuda dış tesirlerden hayli etkilendiği açıktır.

5.1.3. Teslisin Üçüncü Unsuru: Kutsal Ruh

Hıristiyan akidesine göre Tanrı'nın, İsa'nın anası Meryem'i hamile kalmaya vesile kıldığı unsur, Kutsal Ruh (Rûhu'l-Kudüs) adını taşımaktadır. Baba kutsal olduğundan, hem onun gönderdiği ruh hem de bu ruh sayesinde gebe kalan Meryem'in doğurduğu oğul İsa, tanrısal özden olduğu için tanrı kabul edilir. Bu şekilde Hıristiyanlıktaki Tanrı kavramı, Baba, Oğul ve Ruh'un bu üçlü birliğinden meydana gelmektedir.[566] İslam'a göre ise Kutsal Ruh, melek Cebrail'dir. Ne var ki

[562] Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, 105.
[563] İHKS, I, 63.
[564] Pfleiderer, 118.
[565] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 57-58.
[566] DTA, II, 272.

Cebrail, tanrı veya tanrısal bir varlık değil, diğer varlıklar gibi Allah'ın bir yaratığıdır.[567]

Teslisin üçüncü uknumunu oluşturan Kutsal Ruh ilkesi de, bazılarına göre sonradan Hıristiyanlığa dâhil edilmiş unsurlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yahudiler'e göre Ruh, Tanrı soluğu ve insan yüzlü bir dev olarak kabul edilmekteydi. En baştan beri suların üzerinde kımıldanan, tufandan sonra suların çekilip toprağın kurumasını sağlayan o idi. Sonradan Hıristiyanlaşmış paganist halklara göre ise Jupiter'in kuğu kılığına girmiş Leda'ya yaklaşması örneğindeki gibi bir güvercin kılığına girip Meryem'i hamile bırakan unsur bu Kutsal Ruh idi.[568] Kutsal Ruh, İsa vaftiz edilirken de güvercin kılığında onun üzerine inmişti.[569] Bir kısım görüşe göre ise Kutsal Ruh'a dönüşen, Venüs'ün güvercini idi.[570]

İncillerde Kutsal Ruh'tan bahsedilmekle beraber, onun da kutsal üçlemenin bir parçası olarak yaratıcı bir unsura karşılık geldiğine dair herhangi bir değinmede bulunulmamaktadır. Umumi olarak teslis akidesine olduğu gibi hususen Kutsal Ruh inancına da çeşitli itirazlar yönlendirilmiş ve mahiyeti hakkındaki tartışmalar yüzyıllar boyunca devam edip gelmiştir. Mesela 325 İznik Konsilin'de Kutsal Ruh teslis akidesine dâhil edildiği halde mahiyeti açıklanmamış, ancak 381'de tertip edilen I. İstanbul Konsilin'de Rûhü'l-Kudüs'ün Baba ve Oğulla aynı cevherden tam bir tanrı olduğu vurgulanmıştır.[571]

İlerleyen zamanlarda Kutsal Ruh'un kendisinden neş'et ettiği unsur hakkındaki tartışmalar, Katolik ve Ortodoks Kiliseleri'nin ayrışmalarının temel noktalarından birini oluşturmuştur. Teslisin mahiyeti tartışmalı durumdaki bu unsuru hakkında yorumlardan birisi Augustin'den gelmiştir. Bu görüşe göre Kutsal Ruh, Baba ile Oğul'u birleştiren sevgi bağıdır. Tanrısal bir nitelik olarak sevgi, hem Baba'nın hem Oğul'un özelliği olduğuna göre, Kutsal Ruh, Baba'dan Oğul'a, Oğul'dan da Baba'ya akan bir sevgiyi ifade etmektedir.[572] Yani ezeli ve ebedi bir kişilik olan Kutsal Ruh, pederle oğuldan türeyen bir sevgidir.[573]

---

[567] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 423.
[568] Challaye, 258–259.
[569] İHKS, II, 499.
[570] Doane, 413.
[571] Bellitto, 21; Weigall, 110.
[572] Şinasi Gündüz, **Hıristiyanlık**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul 2006, 78.
[573] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 343.

İncillerde Kutsal Ruh'un faaliyetlerinin tezahürü bazı olaylar zikredilmektedir. Buna göre Meryem'i herhangi bir cinsellik söz konusu olmadan hamile bırakan güç odur. Yahya'nın kendisini vaftizi esnasında bir güvercin şeklinde belirip İsa'nın üzerine konarak O'nun Tanrı'nın Oğlu olduğunu ilan eden de,[574] İsa Mesih'in ölümden dirilişinde rol alan da yine Kutsal Ruh'tur.[575]

Hıristiyan Kutsal Ruh'unun paraleli bir kavrama, eski Mısır'daki ölümden sonraki hayat tasavvurunda da rastlanmaktadır. "Ba" adı verilen ve çeşitli suretlere girebilen bu ruh, kuş şeklinde tasavvur edilmekteydi.[576] Bundan ayrı olarak, Kutsal Ruh'un Hıristiyan düşüncesinde bir güvercine benzetilmesi, ilginç bir biçimde Yunan mitolojisindeki tanrılarla insanlar arasında aracılık görevini yerine getiren Zeus oğlu Hermes'i akla getirmektedir. Hermes, seyahati temsil ettiğinden, paganların zihninde, ayağında ve kafasındaki miğferinde güvercin kanatları olduğu şekilde tasvir edilmiştir. Aynen bu örnekte olduğu gibi Hıristiyan ortak bilinçaltında eski tanrılar tamamen silinmemiş, fakat şekil değiştirerek yeni isimler altında hayatiyetlerini devam ettirmişlerdir.[577]

Hıristiyan inancına göre Ruh, kişiye iman, mucize gerçekleştirme gücü, ebedi hayat gibi nitelikler bahşeden bir cevher olarak değerlendirilir. Kişilerin kalbine imanın ve ilahi inayetin verilmesinde faaldir. Ruh vasıtasıyla insana bilgece söz söyleme yeteneği, hastaları iyileştirme gücü, peygamber görüşü, başka dilleri anlama ve konuşabilme yeteneği gibi lütuflar verilmektedir. Kutsal Ruh sürekli aktif olarak hâlâ etkisini sürdürmekte ve yaşayan bir vahiy olarak inananlar topluluğu ve Kilise'yi hatalardan korumaktadır.[578]

381 yılındaki I. İstanbul Konsili'nde Kutsal Ruh'un da Baba ve Oğulla eşit ve gerçek bir tanrı olduğu kabul edilerek[579] günümüze kadar gelen teslis inancı ortaya çıkmıştır.[580] Kutsal Ruh'a karşılık gelen terim, sadece Yuhanna İncilinde geçmekte olan *"paraklet"* kelimesidir. Ne var ki İsa, "Ben de Babaya yalvaracağım ve o size başka bir Tesellici, hakikat Ruhunu verecektir; ta ki, daima sizinle beraber olsun."[581]

---

[574] Luka, 3: 22.
[575] Rom. 1: 4.
[576] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 41.
[577] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 156-157.
[578] Gündüz, **Hıristiyanlık**, 78-79; Atasağun, 196.
[579] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 20.
[580] Tümer-Küçük, 281.
[581] Yuhanna, 14: 16.

sözleriyle Kutsal Ruh'u kastetmemektedir. Zira Yunancada *paraklet* kelimesi şefaatçi, müdafaa eden anlamlarına gelmektedir. Şu halde İsa, kendisinden sonra, Allah'ın yeryüzüne bir başka insan göndereceğini ve onun rolünün, Allah'ın kelamını işiten ve onun mesajını insanlara tebliğ eden bir peygamberin rolü olacağını haber vermektedir. Mevcut metinlerde bulunan "Kutsal Ruh" kelimeleri ise tamamen sonradan yapılmış ilavelerden ibaret görülmektedir.[582] İslam'ın bazı yorumları da, bu düşünceyi paylaşmaktadır. Buna göre Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa, "Ey İsrailoğulları! Doğrusu ben, benden önce gelmiş Tevrat'ı doğrulayan, benden sonra gelecek ve adı Ahmet olacak bir peygamberi müjdeleyen, Allah'ın size gönderilmiş bir peygamberiyim."[583] şeklinde kendinden sonra gelecek yeni peygamberi adıyla haber vermiştir. Bu yoruma göre İncil'de geçen bu ruh, Hıristiyanlığın teslis akidesinin unsurlarından birisi olan ilahlardan üçüncüsü değil, Barnaba İncilin'de de geçtiğine inanılan cennetteki diğer peygamberlerin ruhlarıyla birlikte var olan İslam peygamberi Ahmed'in ruhudur.[584]

Ruh kavramının açıklanan bütün anlamları toplandığında, Hıristiyanlık'ta üç ayrı bağlamda kullanıldığı müşahede edilmektedir. Birincisi: Tanrı'da da, peygamber olarak görevlendirilen oğul İsa'da da, insanda da mevcut bulunan tanrısal bir töz olarak ruh; İkincisi: İnsanda anlayış gücü, yapıcı güç, yetki, yetenek, irade ve düşünme yetisi gibi türlü biçimlere giren, bütün canlıları yöneten, denetleyen, sınırsız, yüce bir güç olan Tanrı anlamında Ruh; Üçüncüsü: Kötü insanları yoldan çıkaran, suça iten, yalana ve kötülüğe yönelten 'murdar' bir varlık olarak ruh. Hıristiyanlık'ta bu üçüncü anlamdaki ruh, insanın kendisinden uzaklaşıp korunması gereken, bütün kötülüklerin, suçların genel kaynağı şeytan olarak görülmüştür. Fakat ruhun bir kötülük kaynağı olarak telâkki edilme geleneğinin yukarıda değinildiği gibi hem İbrani dinine hem de Hıristiyan anlayışına paganist dinlerden, bilhassa İran inançlarından geçtiği düşünülmektedir. Zira ruhu kutsal bir güç, nur ve tanrı addeden bir dinde böyle bir anlayış bir çelişki meydana getirmektedir.[585] Bunun dışında başka bir çelişki ise, Hıristiyanların ruhu bazen tanrı bazen de tanrısal varlık olarak ifade etmeleridir.[586]

---

[582] Bucaille, 160–161.
[583] 61. Saff, 6.
[584] Dâvûd, **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, 190.
[585] DTA, II, 288.
[586] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 343.

5.2. Teslis İnancının Genel Bir Değerlendirmesi

Hz.İsa'nın, snoptik İncillerde oğul ifadesini, teslis inancının uknumlarını teşkil edecek şekilde ve ulûhiyeti çağrıştırır mânâda kullandığını gösteren herhangi bir kati delil bulunmamaktadır.[587] İsa'yı kurtuluş tarihinin ilahi nitelikli insanı olarak sunan Hıristiyan inancı, pagan mitleriyle yakından bağlantısı sayesinde yeni bir ifade biçimi kazanmıştır. Bu, bilinçli bir seçimdi zira Hıristiyanlığın ifade biçimi bakımından stratejik olarak pagan mitlerine yaklaşması, paganizmi fethetmeye daha uygundu.[588]

Matta İncilin'de vaftiz formülünü açıklayan "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz edin."[589] ifadeleri yer alsa da imanın özünü teşkil edecek sarahatte üçlü birlik terimi Kutsal Kitab'ın hiçbir yerinde geçmez.[590] Sinoptik İncillerde İsa, tanrıdan tamamen ayrı bir varlık olarak vasfedilmektedir. Hıristiyanlığın ilk yüzyılında o, Tanrı'nın kurtarıcı olarak gönderdiği oğlu ve Tanrı ile insanlar arasındaki aracı Mesih olarak görülmektedir. [591] Hatta en eski İncil kabul edilen Markos'un hiçbir eski Grekçe yazması, *'Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla'* şeklindeki teslis formülünü içermez.[592] Bu terim, Hıristiyanlık tarihinde ilk kez 180 yılında Antakyalı Theofilos tarafından kullanılmıştır.[593] Nitekim havari itikadı olarak bilinen inanç beyanında da İsa, tanrı olarak nitelendirilmemiştir.[594]

Günümüzdeki geleneksel İsa anlayışı, tamamen İsa'nın kendisi hakkındaki fikirlerinden bağımsız şekilde, İznik ve Kadıköy Konsilleri'nin İsa'nın tabiatı hakkındaki kararları doğrultusunda dördüncü yüzyıldan itibaren teşekkül etmiş bir sürecin mahsulüdür. Bu konsillerde İsa'nın öğretilerinden ziyade şahsı hakkında ontolojik bazı iddialar ileri sürülmüş ve onun beşeri olarak insanlarla aynı yapıda olmasına rağmen ilahi olarak Tanrı ile aynı cevhere sahip olduğunu ifade eden klasik kristoloji meydana getirilmiştir. Fakat bu klasik Tanrı anlayışındaki karmaşıklık ve mantıkî arızalar hiçbir zaman gözlerden kaçmamış ve meselenin kavramsal

[587] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 186.
[588] Pfleiderer, 161.
[589] Matta, 28: 19.
[590] Weigall, 107; Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 344; Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, 142.
[591] Weigall, 98.
[592] Dâvûd, **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, 243.
[593] Michel, 65.
[594] Weigall, 101.

tutarsızlıkları tarih boyu dile getirilmiştir. İsa Mesih'in nasıl hem beşeri hem ilahi tabiata aynı anda sahip olduğu ve bu iki tabiatın tek bir tabiatta birleşip nasıl onun Tanrı ile aynı cevhere sahip olabildiği gibi problemli konulara pek çok cevaplar verilmiş olmasına rağmen bunların insanların kafasındaki soruları giderebilecek mantıklı izahları yapılamamış, Hıristiyan teolog ve din adamları da işin içinden çıkabilmek için teslis anlayışının akılla kavranamayacak bir iman konusu ve sır olduğu ve öylece inanılması gerektiğini telkin etmişlerdir.[595] Dolayısıyla Hıristiyanlık'ta Baba, Oğul ve Kutsal Ruh şeklinde ifadesini bulan teslisin çok karmaşık olduğu ve açıklamasının içinden çıkamayan Kilise'nin bile bu sırrı anlatırken Tertullian'ın ifadesiyle '*Credo quia impossibile est' (İmkânsız olduğu için inanıyorum)*[596] formülüyle bir bakıma inkarnasyonun tutarsızlığını ikrar ve kabul ettiği sonucuyla karşılaşılmaktadır. Zira bu sır, '*İsa'nın gelini*' olan Kilise'ye vahyedilmiştir.[597] Bu konuda bir papazın itirafları düşündürücüdür: "Biz bunu aklımızın yettiği kadar anlayabiliyoruz. İlerde çok daha açık olarak anlamak isteriz. Göklerde ve yerdeki perdeler önümüzden kalktığı zaman bu gerçeği daha rahat anlayabileceğimizi söyleyebiliriz, günümüzde ancak anlatabildiğimiz kadarıyla anlamak mümkündür ve daha fazlasına gücümüz yetmez."[598]

İsa'nın kişiliğiyle ilgili problem, henüz bütün zihinleri tatmin edecek bir çözüme kavuşabilmiş değildir.[599] Nitekim günümüzde çoğulcu kristolojinin öncülerinden Paul F. Knitter ve takipçisi pek çok kişiye göre bu konsillerin ilan ettiği inanç esasları Yunan felsefesinin etkisiyle geliştirilmiş olup İsa'nın tabiatı hakkındaki ontolojik durumu ifade eder mahiyette değil tamamen "biz böyle inanıyoruz" anlamındaki ikrârî bir söylemden ibarettir.[600] Zaten Kitâb-ı Mukaddes'te teslisi çağrıştıran bütün formüllerin, İncil revizyon işlemleri esnasında meçhul yazarlarca eklendiği iddia edilmektedir. Tarihi araştırmalara göre ne İsa ne de onun yakın hâlesi, teslise dair bir dogmayı ilan etmiş değillerdi. Hıristiyanlığın aslında bulunmayan teslis inancı, Yunan felsefesinden alınmıştı [601] ve evrensel paganizmin

[595] Mahmut Aydın, **İsa Tanrı mı? İnsan mı?**, 47-48.
[596] Cohn-Sherbok, 288.
[597] Atâurrahîm, 15.
[598] Ebu Zehre, 199.
[599] Challaye, 257.
[600] Mahmut Aydın, **İsa Tanrı mı? İnsan mı?**, 49-50.
[601] Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, 142; Ebu Zehre, 65.

özel bir inanç biçimi idi.[602] Böylece teslis dogması, yaklaşık üç asır süren uzun bir mücadele döneminin ardından Helenist Kilise tarafından geliştirilip kabul edilmişti.[603] 381 yılındaki I. İstanbul Konsilin'de, teslisin üç uknumdan oluşan tek bir varlık şeklindeki ifadesi son şeklini almıştı.[604] Fakat teslis, bu kabuldeki biçimiyle kalmadı; formülasyonunun olgunlaşması için, 4. Lateran Konsili'ne (1215) kadar beklemek gerekecekti.[605]

5.3. Bakireden Doğumu Meselesi

Hıristiyan kaynaklarında Hz. İsa'nın Kutsal Ruh'tan hamile kalan bakire Meryem'den doğan oğlu olduğu kesin olarak belirtilirken Hıristiyanlık dışı Yahudi ve Roma kaynakları O'ndan sadece kısa değinmelerle bahsetmekte, hayatı hakkında genel bir fikir verebilecek malumatlar sunmamaktadırlar. Ayrıca bu kaynaklar güvenilir bulunmamakta ve bazı bilgilerin sonraki dönem Hıristiyan yazarlarca bu eserlere sokuşturulduğundan şüphelenilmektedir. Mesela onun memleketi ile ilgili olarak pek çok araştırmacı, Kutsal Kitap dışında Nasıra diye bir yer olmadığı, milattan sonraki 3. yüzyıla kadar böyle bir köy olduğuna dair hiçbir delilin bulunmadığı eleştirilerini getirmektedir.[606] İsa'dan bahseden yabancı kaynaklardaki pasajlar ya bariz bir şekilde tarafgir ifadelere yer vermekte ya da O'nu aşağılayıcı ve düşmanca bir tavır sergilemektedirler. Mesela 5. yüzyıla ait Talmud'da İsa, bazen Yeşu ha Nosrî (Nasıralı İsa) şeklinde gerçek adıyla, bazen de *Ben Stada* ve *Ben Pandera* (Pandera'nın oğlu) gibi başka adlarla anılmaktadır. Kendisi hakkındaki tüm pasajlarda aşağılanıp kötülenen, yalancılık, şeriata aykırı hareket eden bir sihirbaz olmak ve sahtekârlıkla suçlanan İsa, Talmud'dan önceki M.S. 2. yüzyılın ünlü Hıristiyanlık muhalifi Celsus tarafından da aynı iddialarla karşı karşıya bırakılır. Celsus'a göre İsa'nın annesi, Panthera adında Romalı bir askerle birlikteliğinden hamile kalmış, nişanlısı marangoz (Yusuf) tarafından zina ile suçlanıp terkedilmiş ve bu hamileliğin sonunda İsa'yı dünyaya getirmiştir.[607] İsa'dan bahseden en önemli

[602] Bayrakdar, 80.
[603] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 78.
[604] İHKS, II, 780.
[605] Troll, 50.
[606] Weigall, 22.
[607] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 142.

Yahudi kaynaklarından biri de, onun acayip şeyler yapan bir mürşid olduğunu, Yahudi ve yabancı birçok insanı etrafına topladığını ve nihayet Pilatus tarafından haça gerilerek cezalandırıldığını haber veren Josephus'tur.[608]

Yahudiler arasında sekizinci/dokuzuncu yüzyıllarda epey yaygın olan Toledoth Jeshua (İsa Tarihi) isimli eser de O'nun Meryem'in gayr-i meşru çocuğu olduğu ididialarını genişleterek devam ettirir. Buna göre İsa, koku satıcısı veya Roma askeri bir kişiden hamile kalan Meryem'in cahil oğludur. Doğumdan sonra üvey babası Josue ben Parahia tarafından Mısır'a götürülerek orada yetiştirilir. Orada İsa, sihir ve büyü konularında çok ileri bulunan Mısırlılardan bu sanatı öğrenir. Tekrar Kudüs'e döndüğünde, öğrendiği sihir ve büyü sanatıyla harikalar gösterip halkı ayartmaya ve aldatmaya kalkışır. Bu suçlamayla yakalanıp yargılanır ve çarmıha gerilerek cezalandırılır. Ölümü sonrası İsa, cehenneme gider ve orada kaynayan çamur cezasına çarptırılır.

Yukarıda zikredilen Panthera'nın oğlu tabiri, Hıristiyan yazarlarca, bakire kelimesinin Yunanca karşılığının *parthenos* olmasıyla tevil edilmeye çalışılmaktadır. Bu yoruma göre İsa, bir bakireden doğmuş olması sebebiyle *"huios parthenou"* (bakirenin oğlu) olarak adlandırılmıştır. Fakat Yunanca *parthenos* kelimesi ile askerin ismi olan *Panthera (Panter)* kelimesi arasında açık bir fark bulunmaktadır. Hıristiyan yazarlara göre muhtemelen İsa ile ilgili kullanılan *Ben Parthenos* (bakirenin oğlu) tabiri, İsa muhalifi kimselerce alay konusu edilerek bilerek *Ben Panthera (Panter'in oğlu)* şekline dönüştürülmüş ve Meryemle Romalı bir asker olan *Panthera*'nın ilişkisini anlatan böyle bir hikâye uydurulmuştur.

Mucizevî doğum ve sonrasında gelişen olaylar Matta'da şöyle geçmektedir: Yusuf'un nişanlısı Meryem'in hamile olduğu ortaya çıkar. Salih bir adam olan Yusuf, nişanlısını âleme rezil etmeden boşamak niyetindedir fakat Rabbin meleği rüyasında ona görünüp Meryem'i eş olarak almaktan korkmamasını, zira O'nun, Rûhu'l-Kudüs vasıtasıyla hamile kaldığını, kavmini günahlardan kurtaracak bir oğul doğuracağını ve adını İsa koyması gerektiğini kendisine bildirir. Nihayet çocuk doğar ve Yusuf, kendisine bildirildiği üzere çocuğa İsa ismini verir. Bu mucizevi doğumdan sonra pek çok anlatıda karşımıza çıkan krallığını tehlikede bulduğu için çocuğu öldürmeyi planlayan ve geleneksel kahramanın spesifik özelliği bebek

[608] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 12.

düşmanlığını ima eden muhteris kral ve gelecekte kral olacak çocuğun mucizevi kurtuluşu mitosu devreye girer: Kral Herod, müneccimleri vasıtasıyla Yahudiye Beytlehemin'de ileride Yahudilerin kralı olacak bir zatın doğduğunu haber alır. Müneccimlerini çağırarak onlara şarkta yıldızını gördükleri bu çocuğu bulmalarını emreder. Yola çıkan müneccimlere gördükleri bu yıldız önlerince gidip çocuğu buluncaya kadar rehberlik eder. Onlar da taşkın bir sevinçle sevinirler. Eve girip anası Meryemle çocuğu görürler ve yere kapanıp secde ederek çeşitli hediyeler, altın, günnük ve mür takdim ederler.[609]

Rüyada geleceği ifşa episodu bir kere daha tahakkuk eder ve müneccimler, kralın hain planından haberdar olarak memleketlerine başka bir yoldan geri dönerler. Bu arada Rabbin meleği rüyada Yusuf'a da görünecek ve ona anası ile çocuğu alarak Mısır'a kaçmasını, yeni bir haber alıncaya kadar da orada kalmasını söyleyecektir. Bundan sonra Yusuf ve ailesi, Herod'un ölümüne kadar orada kalırlar. Müneccimler tarafından kandırıldığını anlayan Herod ise önlenemez gazabından dolayı çok büyük bir günahın emrini verir: Müneccimlerin haber verdikleri zaman aralığında Beytlehem'in sınırları içinde doğan iki yaş ve altındaki bütün erkek çocuklar öldürülecektir. Nihayet yine rüyasında Herod'un öldüğünü öğrenen Yusuf ve ailesi Mısır'dan yurtları İsrail diyarına geri döner. Fakat Yahudiye'de Herod'un oğlu Arhelaos'un kral olduğunu öğrenip korkarak Galile taraflarına çekilirler.[610] İşte, ikibin yıldır tartışma konusu olan Nâsıralı İsa mitosu böylece başlamış olur. Ne var ki araştırmacılar, bu hikâyede, daha önce örnekleri görülen benzer Yahudi ve Mitraist efsanelerin bir yansımasını bulmaktadır.[611]

Kurtarıcıyı yıldızın haber vermesiyle ilgili başka bir anlatım, Yahudi dini ve gnostisizm vasıtasıyla Hıristiyanlığı etkilediği düşünülen Arî dini geleneklerinde de bulunmaktadır. Arî inanç sisteminde Mitra, insan kılığına bürünüp dünyaya gelecek ve Ehrimen'i yenecek eskatolojik bir kurtarıcı rolündedir. Zerdüştler, onun bir kral olarak gelip Roma egemenliğine son vermesini ummaktaydılar. İsa vak'asındaki müneccimler, çocuk Buda'nın hakikatini anlayıp ona tazimde bulunan kralları;

[609] Matta, 1: 18 - 2:11. Benzer bir epizota Buda'nın doğumunda da rastlamaktayız. Buna göre göklerin tanrıları ve ruhları, çocuk Buda ve annesine hürmetlerini gösterip muhtelif hediyeler, pahalı baharatlar, elbiseler ve süs eşyaları sunmuşlardır. (Pfleiderer, 40.)
[610] Matta, 2: 1–22.
[611] Weigall, 25 ve 133.

masumların katli ise Zerdüşt ve Krişna örneklerini akla getirmektedir.[612] Rivayete göre Maglar, her yıl bir dağın başında karanlık bir mağarada yıldızın gelip haber vermesiyle kurtarıcının doğuşunu bekliyorlardı.[613] Aslında yıldızla ifade edilmek istenen bütün olaylarda, sembolizm ve istiareli bir anlatım sözkonusudur. Kadim medeniyetlerde kurtarıcı, güneş ile sembolize edilmekteydi. Kurtarıcının doğuşu bir yıldızla müjdelenmekte idi ki bu yıldız, bakire (şafak veya gece) ve onun oğlundan (güneş) hemen evvel doğan sabahyıldızıydı. Güneş karanlık bir meskenden tulû ettiğinden, hoş bir istiareyle, onun bir mağara veya zindandan doğduğu söylenirdi. Sabah göğünün parlaklığı ise, kurtarıcının beşiğinin etrafındaki haleye benzetilirdi. Güneşin doğup karanlıkları dağıtması örneği de, karanlıklara egemen olan hükümdarı (geceyi) yok etmesi ve dolayısıyla insanlığı kurtarması istiaresiyle ifade ediliyordu.[614] Din tarihindeki büyük devrimcilerin zalim yöneticiler veya kralların elinden mucizevî kurtuluş hikâyeleri arasındaki bir takım ortak noktalar, pek çok Hıristiyan yazarı, önceki örneklerin İsa'ya adapte edildiği düşüncesine taşımıştır. Bu benzerlikler şu şekilde özetlenebilir:

1) Çok yakın bir tehlikeyi haber veren bir meleğin mevcudiyeti,
2) Her durumda genç kurtarıcının misyonuna hasım bir vali veya hükümdarın varlığı,
3) Her durumda bu bebek Mesihleri yok etmeyi hedef alan kanlı bir kararnamenin yayınlanmış olması,[615]
4) Yine her durumda ebeveynin acele olarak kaçışı.[616]

Anne-baba arasındaki cinselliği içermeksizin meydana gelen böylesi mucizevî doğum hikâyeleri, dünya mitolojilerinde sık rastlanılan olgulardandır. Ortadoğu'da Tanrı Attis'in, bir nar veya badem yiyerek hamile kalması sonucu Tanrıça İştar'dan, Yunan mitolojisinde de Perseus'un, kendisini bir altın sağanağı halinde ziyaret eden Zeus'tan hamile kalan bakire Diana'dan doğduğuna inanılır.

---

[612] Rogers, 249-250.
[613] Ayata, 33.
[614] Titcomb, 30.
[615] Yuhanna'nın vahyinde anlatılan bebek Mesih'in Şeytan tarafından zulme uğrayıp ardından başmelek Cebrail'in Şeytan'ı yenmesi epizotu da, Hıristiyanlığa Yahudilik vasıtasıyla girdiği düşünülen, ışık tanrılarıyla karanlık tanrılarının mücadelesini tasvir eden bir pagan mitosudur. (Pfleiderer, 56.)
[616] Kersey Graves, **The World's Sixteen Crucified Saviors Christianity Before Christ**, Forgotten Boks, 1875, Republished 2007 by Forgotten Books, 63. (http://books.google.com.tr/books/about/The_World_s_Sixteen_Crucified_Saviors_Ch.html)

Bütün bu mitolojik verilere binaen bazı Hıristiyan yazarlar, Luka İncilindeki bakire doğumla ilgili ifadelerin, çevredeki çeşitli mitosların etkisiyle bu İncile ve dolayısıyla Hıristiyanlığa sonradan dâhil edildiğini iddia etmişlerdir.[617] Öyle olsa da bütün bu inanışlar zenginliği, bizi, İsa'nın da bir bakireden doğmuş olduğu inancının, kesin olarak Yeni Ahit'in derlendiği zamanki ya da daha önceki toplumlarda görülen ilahi, yarı ilahi veya kutsal önder ve din kurucuları gibi mucizevî doğum hikâyelerinden adapte edildiği fikrine ulaştıramaz. Nitekim Meryem'in Allah'a inanan iffetli bir hanım olduğunu vurgulayan Kur'an-ı Kerim de, İsa'nın doğumunun insanlar için Allah'ın kudretinin bir göstergesi olduğunu belirterek olaya son noktayı koymaktadır.[618]

5.4. İsa'nın Ölüp Ölmediği Meselesi

Genel kabul görmüş Hıristiyan öğretisine göre İsa, insanların günahını temizlemek için bizzat tanrılığından soyunup Mesih şahsiyetinde bir bedende insanlığı tecrübe etmiş ve acılar içinde çarmıhta can vermiştir. Markos İnciline göre O'nu ölüme götüren olaylar dizisi şu şekilde cereyan etmiştir: Oniki havarisinden biri olan Yahuda İşkaryot'un gammazlaması sonucu Yahudi din adamları kurulunun üyeleri, yazıcılar ve ihtiyarlardan oluşan bir grup tarafından yakalanan İsa, halkı ayartmak ve fitne çıkarmak suçlamasıyla önce Sanhedrin'e sevkedilir. Başkahinin sorgulamasında Yüce Olanın oğlu iddiasını kabul ettiği gerekçesiyle küfürle itham edilir ve idamına hükmedilir. Hakaret edilip dövülerek zamanın yöredeki Romalı yöneticisi Pontius Pilatus'un huzuruna çıkarılır. Sorgusunda İsa, Yahudilerin kralı olduğu iddialarını kabul eder. Her ne kadar Pilatus O'nu kendine göre suçsuz bulup affetme taraftarı ise de bu kararın halkta karmaşa ve isyana sebebiyet vereceğinden korkarak genel istek üzerine haça gerilmesine hükmeder. Sarayın avlusunda askerlerce kralların giydiği gibi erguvânî bir kaftan giydirilen, başına dikenlerden bir taç geçirilen, kraliyet asâsına mukabil eline bir kamış verilen İsa, "Selam ey Yahudiler'in kralı!" denilerek alaya alınır ve hakarete uğrar. Kendisiyle aynı cezaya çarptırılan iki haydutla beraber idam edileceği Golgota Tepesi'ne doğru giderken,

[617] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 156.
[618] "Melek: Öyledir, (zira) Rabbin buyurdu ki: Bu bana kolaydır. Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız." dedi. Bu, hüküm ve karara bağlanmış bir iş idi." (19. Meryem, 21)

üzerinde gerileceği haçı kendisi taşımak zorunda bırakılır, takati kesilince haçı taşımak için Cyreneli Simon isimli biri yoldan çevrilir. Ardından üzerine suç olarak 'Yahudiler'in kralı' yaftası yazılan İsa, alay sözleri ve hakaretler arasında diğer iki mahkûmla birlikte elleri ve ayakları çivilenerek haça gerilir. Esrarengiz biçimde üç saat boyunca etrafa karanlık çöker. "Allahım, Allahım, niçin beni terk ettin?" diye yüksek sesle gökyüzüne doğru bağıran İsa, yapılan işkencelere daha fazla dayanamaz ve ruhunu teslim eder. Hemen ardından mabedin perdesi yukarıdan aşağıya kadar ikiye yarılır. Matta İncili, ölüm anındaki bu anekdota, yeryüzünün sarsılıp kayaların yarılması, kabirlerin açılıp kutsal şahsiyetlere ait cesetlerin kıyam ederek birçok kimselere görünmeleri gibi harika nevinden olayları da ilave eder. Akşam olduğunda Mesih inançlı olduğu belirtilen Arimatealı Yusuf isimli bir zat, Pilatus'tan teslim alarak keten bezine sardığı İsa'nın cesedini kayada oyulmuş bir mezara koyarak kapısını bir kayayla kapatır. Üç gün sonra annesi, Mecdelli Meryem ve Salome, cesedine güzel kokular sürmek üzere geldikleri İsa'nın mezarında, kapıdaki kayanın yuvarlanmış olduğunu ve beyaz kaftan giyinmiş bir genç kılığındaki Rabbin meleğini görürler. Melek, kendilerine, İsa'nın ölümden kıyam ettiğini (yeniden dirildiğini), havarilerinden önce Galile'ye gittiğini ve isterlerse kendilerinin de O'nu orada bulabileceklerini bildirir. İlkin Mecdelli Meryem'e ardından onbir havarisine görünen İsa, onlara İncil'i bütün dünyada vâzetmeleri emrini vererek gökyüzüne alınır ve ebediyyen kalacağı Tanrı'nın sağındaki yerine oturur.[619] Bazı araştırmacılara göre bulutların üzerindeki bir cennet düşüncesi, göklerde olduğuna inanılan bir Olimpus bağını ima eden eski bir pagan inancıdır.[620]

Genel Hıristiyanlık inancına göre İsa kesinlikle acı cekerek çarmıhta can vermiş, ölümünün üçüncü günü yeniden dirilmiş, talebelerinin arasında kırk gün kalmış[621] ve onlara yapacakları misyonu öğreterek ilahi âleme yükselmiştir.

İsa'nın sonu ile ilgili olarak bu görüşlerle bazı paralellikler göstermekle birlikte başka yaklaşım tarzlarını içeren farklı kaynakların mevcudiyeti de bilinmektedir. Mesela Maniheist kaynaklarda İsa, tıpkı Buddha ve Zerdüşt gibi Mani öncesi dünyaya gelen, burada maddenin esiri olan ruhları kurtarmakla görevli bir elçi (paraklit) olarak görülmektedir. Zaten Elkesai mezhebine bağlı Hıristiyan bir aile

[619] Markos, 14: 43-72; 15. 20.
[620] Weigall, 107.
[621] Res. İş. 1: 3.

kökenine sahip olan[622] Mani'ye göre İsa, bir ışık elçisidir. Mani'nin inancında İsa, Pilatus zamanında kötülük güçleriyle mücadele etmiş, Yahuda İşkaryot'un ihanetine uğrayıp Yahudilerce yargılanmıştır. Şu halde ışık ile karanlığın karşıtlığı fikrini öğretisinin temeline yerleştiren Mani'ye göre, ışık elçisi olan İsa'nın, kötülüğü ifade eden ve ruhu esareti altına alan maddi bir bedene sahip olması, ıstırap çekmesi ve kötü âleme has olan ölümü tatması mümkün değildir. Böylece Mani'nin, Markion ve benzeri ilk dönem Hıristiyanları arasında görülen doketizm inancını benimsediği söylenebilir.[623]

Gnostik düşüncelerle iç içe geçmiş doketik inancı paylaşan Saturninus, Basilides, Cerinthus, Heracleon ve Ptolemy gibi erken dönem şahsiyetler, İsa'nın evsafı, doğumu ve ölümü gibi konularda resmi Hıristiyan itikadından farklı bir düşünce yapısı geliştirmişlerdir. Bunlardan bir kısmı İsa'yı Meryem'den doğal yolla doğan normal bir insan olarak görürken, bir kısmı ise O'nun her ne kadar görünüşte insan olsa da aslında maddi bir bedeninin olmadığını,[624] dolayısıyla doğumu ve ölümü gibi hadiselerin de sadece birer göz yanılmacasından (illüzyon) ibaret olduğunu savunmuşlardır. Bazılarına göre ise İsa belki de bir tanrı idi ve ona inananların safdil dindarlığı onu gitgide insanlaştırmıştı.[625] Zaten başka bir şey gibi görünmek, benzemek demek olan[626] *"docetae"* kelimesinin anlam özelliğinden de anlaşılacağı üzere bu inancı paylaşanlar, İsa'nın aslında yeryüzünde hiç bulunmadığını ve çarmıhta acı çekmediğini, bütün bunların bir hayalden ibaret olduğunu kabul etmişlerdir.[627]

Doketizm'de İsa'nın, ilahi meziyet taşıyan semavi veya esir gibi bir maddeden müteşekkil bir vücuda sahip olduğuna, çarmıhta ölmediğine[628] ve sadece acı çekip ölmüş göründüğüne inanılmaktadır. Şu halde İsa'nın görünüşteki ölümüne sadece onun dünyadaki görevinin sona ermesi nazarıyla bakılmalı ve bu durum, muvakkat bir kesinti sayılmalıdır. Zira onun bu hayalî şehitliği ölüm değil, bir gözden kaybolmadır. Yarım kalan görevini tamamlayıp zafere ulaşmak onun rücûuna

---

[622] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 153.
[623] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 144.
[624] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 37.
[625] Challaye, 253.
[626] Michel, 99.
[627] Acharya S (D.M. Murdock), **The Origins of Christianity and the Quest for the Historical Jesus Christ**, 5. (www.stellarhousepublishing.com/originsofchristianity.pdf)
[628] Michel, 99.

yani dünyaya geri dönüşüne bağlıdır.[629] Haç olayı, sadece inanmayanları sınamak ve aldatmak için kurulan bir tuzaktan ibarettir. Doketizmde dile getirilen bu ve benzeri görüşler, tanrının ölümsüzlüğünü vurgularken onun hem kelâm olup aynı zamanda acı çeken bir insan olmasının imkânsızlığı problemini çözmeye matufturlar.[630]

İsa'nın sonu ile ilgili ilginç fikirleriyle tebarüz eden bir akımın üyesi olan Basilides'in doketik inancına göre ise İsa, çarmıha gerilme cezasından kurtulmuştur. Buna göre O, cezanın infazı için götürülürken, mucizevî biçimde üzerinde infaz edileceği haçı taşıyan Cyreneli Simon isimli bir adamın kılığına girmiştir. Askerlerse aslında kılık değiştirip İsa'nın yerine geçen bu Simon'u çarmıhta idam etmişlerdir. İsa da bu olayı uzaktan seyrederek olanlara gülmüştür.

Gnostik düşünceli Basilides'in görüşünde İsa, Yüce Tanrı'dan sudur eden ilk varlık *"Nous"* idi ve dolayısıyla *Nous*'un acı ve ıstırap çekmesi düşünülemezdi. Zira Tanrı'dan zuhur eden ilk varlık olan İsa, kendisini Simon ve Simon'u da kendisinin kılığına sokup idamın infazından kurtulabilmiştir. Bazı rivayetlere göre de İsa, haçta idam edilmemiş, ona çok benzeyen Yahuda İşkaryot veya başka birisi onun yerine haça gerilmiştir.[631] Korintliler, bazı Lidya'lılar, Korpokratyahlar ve daha birçok mezhep mensupları da bu görüşü paylaşmaktadır.[632] Birtakım apokrif metinlerde ise İsa'nın yerine çarmıha geçirilen şahıs, Matta'da, O'nun mahkûm olduğunu görüp pişman olarak kendini astığı söylenen Yahuda İşkaryot olarak gösterilmektedir. Diğer bazı apokrif metinler ise çarmıha gerilme cezası esnasında İsa'nın, havarilerden Yuhanna ile Zeytin Dağı'nda sohbet etmekte olduğunu bildirmektedir.[633]

Kur'an-ı Kerim'in konuya yaklaşımı da doketik görüşlerle paralellikler göstermektedir. Kur'an, Yahudiler'in İsa'yı öldürdükleri iddiasını kesin bir dille reddetmekte ve durumun onlara öyle gösterildiğini şu ifadelerle bildirmektedir: "Onlar (Yahudiler) O'nu ne öldürdüler ne de astılar; fakat onlara öyle gösterildi. O'nun hakkında çelişkiye düşenler bunun olduğundan tam bir şüphe duymaktadırlar. Zanna uymak dışında hiçbir bilgiye sahip değillerdir ve kesin olarak O'nu

[629] Ethem Ruhi Fığlalı, **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, Selçuk Yayınları, 8. baskı, İstanbul 1996, 269–270; Baybal 68.
[630] **Dictionary of the Theology**, Karl Rahner-Herbert Vorgrimler, The Crossroad Publishing Company, New York, 1985, 129.
[631] Ebu Zehre, 43.
[632] Dâvûd, **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, 296.
[633] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 167.

öldürmemişlerdir."[634] İslam inancına göre bu illüzyon/göz yanılması olayı, İsa'yı öldürmek üzere tuzak kuranlara Allah'ın karşı bir tuzağı ve cevabı niteliğini taşımaktadır. Buna göre İsa, Allah tarafından vefat ettirilmiş ve O'nun katına yükseltilmiştir.[635]

Kanonik İncil yazarlarınca temsil edilen resmi Hıristiyan itikadı, İsa'nın haça gerilerek ölmüş ve üç gün sonra tekrar dirilerek havarilerinin arasına dönmüş olduğu görüşünü savunmaktadır. Henüz genel kabul gören ortak bir itikadın oluşmamış olduğu erken dönemdeki bazı Hıristiyan çevrelerde ise İsa'nın ölmeyip çarmıhtan yaralı olarak kurtulduğu şeklinde bir kanaatin varlığı bilinmektedir. Buna göre İsa, olay akşamı Arimatealı Yusuf tarafından çarmıhtan alınıp yaraları temizlenerek kefenlenmiş ve Arimatealı Yusuf'un kendi mezarına yerleştirilmiştir. İsa, mezarda kendine gelmiş ve Yusuf tarafından iyileştirilmesini müteakip uzun bir yolculukla Keşmir'e, oradan da Himalayalar'ın Tibet bölgesine tekabül eden kısımlarına gitmiştir. Orada ilahi vazifesine devam ederek 85 yaşlarında Srinagar'da hayata gözlerini yummuştur. Kadıyânîliğe göre de benzer şekilde Hz. İsa, haç üzerindeki bir tür baygınlık halinden sonra dirilerek İncil'ini tebliğ ettiği, ölümüne kadar 120 yıl yaşadığı Keşmir'e gitmiştir. Bu inanca göre Hz. İsa'nın kabri, halen Srinagar kentindeki Hanyar mahallesinde bulunmaktadır.[636] Fakat Matta, Luka ve Yuhanna İncillerinde çarmıh olayı esnasında İsa'nın karşılaşacağı olaylar ve söyleyeceği bazı sözlerin, sanki Tevrat'ta daha önceden yazılan bazı sözlerin/kehanetlerin gerçekleşmesinin delili gibi sunulduğu görülmektedir. Mesela Luka'da anlatılan İsa'nın eziyetlerden dolayı susadığını belirtip kendisine öde batırılmış sirkeli bir süngerden su içirilmesi hadisesi,[637] Mezmurlar'da "Yiyecek yerine bana öd verdiler; Ve susuzluğumda bana sirke içirdiler."[638] diyen Davud'un sözünün gerçekleşmesi

---

[634] 4.Nisa, 157.

[635] "(Yahudiler gizlice) tuzak kurdular; Allah da onların hîlelerine karşılık verdi. Allah, hîlelere karşılık vermekte en güçlü olandır. Allah buyurmuştur ki: Ey İsâ, seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim." (3.Âl-i İmran, 54–55.)

[636] Qadian, 14. Bazı araştırmacılara göre ise bir İsrailoğlunun evlenme çağı olan onüç yaşına ulaştığında İsa, gizlice babasının evinden ayrılıp bir ticaret kervanıyla ilahi bilgi ve büyük Budalar'ın kanunlarını öğrenme hususlarında kendini tekâmül ettirmek amacıyla Sind'e gitmiştir. Yirmidokuz yaşında ise gerçek Tanrı'yı günaha batmış insanlara getirmek üzere İsrail ülkesine dönmüştür. Nicholas Notovitch, **The Unknown Life of Jesus Christ**, translated from French by Virchand R. Gandhi, Indo-Amerıcan Book Company, Chicago 1907, 64- 78.

[637] Luka, 20: 28.

[638] Mezmurlar, 69: 21.

olarak lanse edilmektedir. Aynı şekilde Matta'da İsa'nın sitem dolu son sözleri, Davud'un Mezmurlar'daki "Allahım, Allahım, beni niçin bıraktın? Kurtuluşumdan, iniltimin sözlerinden niçin uzaktasın?"[639] yakarışına telmihte bulunmakta, benzer şekilde Yuhanna'da İsa'yı haça geren askerlerin elbisesini alıp dört pay ettikten sonra gömleğini yırtmayıp kimin alacağına dair aralarında kur'a çekmeleri hadisesi[640] ise yine Davud'un Mezmurlar'da geçen "Esvabımı aralarında paylaşıyorlar, Libasıma da kura atıyorlar."[641] sözlerinin gerçek olduğu bir kehanet havası içinde sunulmaktadır. Hal böyle olunca, zihinlerde, İncillerdeki ölüm olayıyla ilgili bazı ifadelerin, Eski Ahit'teki bazı ifadelerle irtibatlandırılmak üzere kurgulandırıldığı intibâı oluşmakta ve gerçekler, alacakaranlık kuşağında dans eden gölgeler gibi belirsizleşmektedir.

Bazı araştırmacılara göre İsa'nın İncil'de geçen ölüm olayı, aslında mevsimsel döngünün rumuzlu bir anlatımından ibarettir. Buna göre ölümünü müteakip beliren karanlık, kendisine giydirilen mor elbise ve dikenli taç, güneşin batışı ve kışın sembolüdür. Buna dair halk gelenekleri, neşeli bir yeniden dirilme için gerekli bir aşama olan haçta ölüm olayının etrafına toplanarak, bir kış gündönümü miti haline getirilmesiyle sonuçlanmıştır.[642]

Gerçek her ne olursa olsun, İsa'nın yeryüzünden ayrılması ile ilgili anlatı, Pavlusçu İsa anlayışının temel kavramlarından olan ve ölüp yeniden dirilme (resurrection) şeklinde açıklamasını bulan haç teolojisine giden yolu açmıştır. Haç teolojisi Hıristiyanlığın dayanak noktasıdır. Zira çarmıh hadisesinin ortadan kaldırılması, Hıristiyanlığı ortadan kaldırmak demektir.[643] Görüldüğü gibi Pavlus ve onun yolundan giden Helenist Kilise, İsa Mesih'in tarihi şahsiyetini ortaya koyup tanıtmanın ötesinde karanlığa bürümüş ve mitoslara boğmuş durumdadır.[644]

[639] Mezmurlar 22: 1.
[640] Yuhanna, 19: 24.
[641] Mezmurlar, 22: 18.
[642] Rogers, 242-243.
[643] Baybal, 147.
[644] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 146.

5.5. Beklenen Mesih Oluşu

5.5.1. Eski Ahit'e Göre Beklenen Mesih

Hıristiyanlıktaki mesih inancının hususiyetini tam olarak kavrayabilmek için bahse konu olan terimin etimolojik ve tarih içinde kazandığı semantik anlamlar yekûnunun incelenmesi şarttır. Zira mesih kelimesi, kavram olarak ortaya çıktığı zamandan günümüze kadarki süreçte büyük değişimlere uğramıştır. Yahudi için ifade ettiği anlam ile bir Hıristiyan için ifade ettiği anlam tamamen başkadır. Aslı *"meşîah"* olan İbranice bir deyim olarak mesih, literal olarak *"yağlanmış kişi"* anlamına gelmektedir.[645]

Tevrat'taki kullanım özelliklerine göre kutsal yağla yağlanmış, kutsanmış[646], mübarek kılınmış ve Tanrı tarafından özel olarak seçilmiş kişiyi ifade etmektedir.[647] Kelimenin bu anlamda ilk kullanımı, Kral Saulle birlikte başlamaktadır. İsrailoğullarını yabancı ilahlar olan Baaller ve Astartilere tapınmaktan döndüren ve bu sayede Tanrı'nın desteğini kazanan Samuel peygamber zamanında büyük askeri başarılar elde edilir ve Filistîlerden daha önce kaybedilmiş bütün İsrail şehirleri geri alınır. Fakat Samuel'in yaşlılığında idareyi ele geçiren oğulları rüşvet ve yolsuzluklarla hükmetmeye başlayınca İsrail'in ihtiyarları Samuel'e gelerek ondan bir ricada bulunurlar ve kendilerine adaletle hükmedecek bir kral seçmesini isterler. Samuel ise kavmin başına bir kral seçilmesi halinde omuzlarına binecek görev ve sorumlulukları anlatmaya çalışsa da halk isteğinde ısrar eder. Tanrı, bu işe üzülerek artık kendisinin istenmediğini düşünen Samuel'i teselli ederek ertesi gün işaret edeceği Benyamin sıbtından bir adamı kral seçmesini söyler. Nitekim ertesi gün ilahi bir esinlemeyle Samuel, Saul'ü durdurur ve Tanrı'nın muradını kendisine bildirir. Samuel yağ şişesini alır, Saul'ün başı üzerine döker, onu öper ve şöyle der: "Kendi mirası üzerine reis olarak RAB seni meshetti, değil mi?"[648] Böylece Saul'ün İsrail'in ilk kralı olarak takdis edilmesi, hâkimler döneminin sonu ve monarşinin başlangıcı olur.[649]

---

[645] Weigall, 107; Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 14. (dipnot içinde); Michel, 27; Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, 15; Baybal, 25.
[646] Rogers, 166; DTA, II, 244; Baybal, 25.
[647] Batuk, **Tarihin Sonunu Beklemek**, 67.
[648] I. Samuel, 10: 1.
[649] Friedman, 51.

Görüldüğü gibi Eski Ahit'te mesih kelimesinin ilk kez Saul'den itibaren Davud, Süleyman ve devamla Yehoaz'a kadar eski İsrail krallarından bazısına atfen kullanılma geleneği ortaya çıkmıştır.[650]

Mesih-kral tipi dışında Tevrat'ta mesih kavramı çeşitli peygamberler ve kâhinler (başrahipler) için de kullanılmıştır.[651] Krallara tahta çıkarlarken yapıldığı gibi, başrahip ve rahipler de tayinlerinde kutsal yağ ile mesh edildiklerinden, kutsal yağ ile yağlanmış anlamında Mesih sıfatına sahip oluyorlardı. Bu törenlerle onlara manevi ve kutsi bir gücün geçtiğine inanılıyordu. Mesela İsrail krallarından sık sık, Yehova ile yakın ilişkilerini vurgulamak amacıyla "*Tanrı'nın yağlanmışı"* şeklinde bahsediliyordu.[652] Daha sonraki zamanlarda peygamberler de mesh edilmeye başladı. Yani mesh işlemi Tanrı ile yakından alâkalı ve kutsalla temastaki herkese yapılıyordu.[653]

İsrail krallarının dışında yabancı bir kralın Tevrat'ta mesih olarak adlandırıldığı tek istisna ise, İsrailoğulları'nı M.Ö. 538 yılında Babil esaretinden kurtararak topraklarına kavuşturan İran Kralı Koreş (Cyrus) olmuştur.[654] Çünkü Koreş, onların beklediği bir kurtarıcı rolünü oynamıştır. Tarihte kendi Mesihliğini ilan eden ilk kişi ise I. Sargon (M.Ö. y.2350) olarak bilinmektedir.[655]

Bütün bu farklı kategorizasyonları ifadede kullanılmakla birlikte en genel anlamıyla Mesih kavramı, Yahudi kavminin beklediği kurtarıcıyı ifade etmektedir.[656] Yani Yahudi tasavvurunda Mesih, Yahudi halkına politik ve maddi zaferler kazandıracak büyük bir kral veya güçlü bir önder olarak düşünülmüştür. [657]

Yahudilikteki kurtarıcıyı ifade eden Mesih kavramının Şîa kültüründeki karşılığı, "yeryüzünü, cevr ve zulümle nasıl doldurulmuşsa, öylece adâletle

---

[650] Bkz. I. Krallar, 19: 16; I. Samuel, 24: 6.
[651] I. Tarihler, 16: 22; Levililer, 4: 3; Sayılar, 3: 3.
[652] Rogers, 166; Weigall, 107.
[653] Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, 15.
[654] "Önümde milletlere baş iğdirmek, ve kıralların belini gevşetmek, ve kapılar kapanmasın diye önünde kapı kanatlarını açmak için elini tuttuğu Koreşe, mesihine, RAB şöyle diyor: Ben senin önünde yürüyeceğim, ve çıkıntılı yerleri düz edeceğim; tunç kapıların kanatlarını kıracağım, ve demir sürgülerini parçalıyacağım; seni adınla çağıran RAB, İsrailin Allahı ben idiğimi bilesin diye karanlığın hazinelerini, ve gizli yerlerin saklı zenginliğini sana vereceğim." (İşaya, 45: 1–3)
[655] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 172.
[656] Michel, 167; Baybal, 25; Abdurrahman Küçük, **Dönmeler Tarihi**, Rehber Yayıncılık, 1. basım, Ankara 1990, 138.
[657] Baybal, 43.

dolduracak" bir Mehdi'dir. [658] Kur'an-ı Kerim'de ve ondan sonra en güvenilir kaynak nazarıyla bakılan iki hadis kitabı Buhari ve Müslim'de eskatolojik bağlamda bir kurtarıcı anlamındaki Mehdi tabirine rastlanmasa da diğer hadis literatüründe mevcut bu konudaki rivayetler, Mehdi inancının İslâm halk kültüründe de canlı ve renkli bir şekilde belirmesine sebep olmuştur.[659] Fakat Yahudilik'teki ve Hıristiyanlık'taki inanıştan farklı olarak İslâm'daki beklenen kurtarıcı, Mesih ve Mehdi'nin şahsında ayrı ayrı roller yüklenmiş[660] ve biraz daha karmaşık bir hâl almıştır. Ne var ki İslam literatüründeki kıyamet öncesi yaşanacak kısa süreli bir Mehdi saltanatı inancı, Kur'an dışı ve isrâilî haberler kaynaklı görülmelidir.[661] Yunanca Mesih'e bağlı, ona inananlar anlamındaki Christos karşılığında olan[662] ve kutsanıp yağlanmış (müdehhen) anlamına gelen İbranîce *Maşiah* ve Arâmîce *Meşiha* kelimesi[663], Mesih şeklinde Arapça'ya ve oradan da Türkçe'ye geçmiştir. Türkçe'de Mesih, sıfat olarak üzerine yağ sürülmüş anlamında, özel isim ve lâkap olarak ise Hz. İsa karşılığında kullanılmaktadır.[664]

Yahudi geleneğinde bir gün tarih sahnesine çıkarak İsrail'in başına geçecek, elinde asâsı veya kılıcı ile düşmanları yenmeyi başaracak, siyaseten kudretli bir kral-mesih beklentisi daima varolmuştur.[665] Böyle bir Mesih beklentisi dışında ileride büyük yargı gününden önce gelmesi umulan bir peygamber beklentisi de mevcuttur. Nitekim Tesniye'de ileride Musa gibi bir peygamberin geleceği haber verilmekte ve O'na itaat emredilmektedir.[666]

1947 yılında bulunan Ölü Deniz Yazmaları isimli eskatolojik içerikli külliyatta da peygamber beklentisi dile getirilmektedir. Eski Ahit'in Malaki

---

[658] Gerlof Van Vloten, **Emevi Devrinde Arab Hâkimiyeti, Şîâ ve Mesîh Akîdeleri Üzerine Araştırmalar**, çev. Mehmed S. Hatiboğlu, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, 73.
[659] Fığlalı, 273.
[660] Fığlalı, 266.
[661] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 432.
[662] Challaye, 237.
[663] Sarıkçı, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 277.
[664] Baybal, 26; Küçük, **Dönmeler Tarihi**, 138.
[665] Atâurrahîm, 26; Dâvûd, **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, 66; Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 34.
[666] "Onlar için kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım, ve sözlerimi onun ağzına koyacağım, ve ona emredeceğim her şeyi onlara söyliyecek." (Tesniye, 18: 18)

kitabında, insanları uyarmak üzere İlyas peygamberin (Elijah veya İlya) gönderileceği yazılıdır.[667]

Uzun yıllar boyunca tarih, Yahudi halkına pek parlak bir hayat bahşetmemiştir. Kavimler karşısında sürekli yenilgi ve esaret yaşamış bulunan Yahudi halkı, makûs talihlerini tersine çevirecek kudretli bir kralın daima beklentisinde olmuştur. İşte Samuel'in Saul'ü yağlayıp/meshedip kral ilan etmesi ile başlayan askeri başarılar ve İsrail'i yağmalayan Amalekîler'den kurtuluş, bu beklentinin gerçekleştiği inancını ortaya çıkarmıştır. Saul'den sonra Davud'un Golyat'ı (Câlût) öldürerek kral olması, büyük kahramanlıklar göstermesi ve Kudüs'ü alarak büyük bir mabed yapımına başlaması, Yahudiler'in en parlak devrinin başlangıcına işaret etmektedir.[668]

Davud'un oğlu Süleyman zamanında da mabedin tamamlanarak ülkenin her bakımdan feraha ulaşması, daha sonraki nesillerce tarihi inkisarların yaşandığı dönemlerde özlenen ideallerden olmuştur. Süleyman'dan sonra ihtişamlı günler geride kalmaya başlamış, krallık kuzeyde İsrail ve güneyde Yahuda olmak üzere ikiye bölünmüştür. M.Ö. 722'de İsrail krallığı Asurlularca, M.Ö. 586'da da Yahuda krallığı Babillilerce işgal edilmiş ve mabed tahrip edilmiştir. Yahudiler Babil'e sürgüne gönderilerek bağımsızlıklarını tamamen yitirmişlerdir. Özellikle bu Babil sürgünü esnasında düşmanlarına galip gelecek bir kurtarıcı beklentisi çok alevlenmiştir. M.Ö. 538'deki İran hâkimiyetiyle esaret hayatı bitip tekrar anavatana geri dönülmüşse de bu pek uzun sürmemiş ve bu defa da Yahudiler, M.Ö. 332 yılında Büyük İskender'in hâkimiyeti altına girmişlerdir. Kısmen toleranslı geçen İran hâkimiyeti altında mabed yeniden inşa edilmişse de Büyük İskender'in helenizasyon idealinin bir sonucu olarak mabed, Yunan tanrılarının heykel ve ikonlarıyla doldurulmuştur. Yahudiler M.Ö. 163'te bu esaretten kurtulup M.Ö. 157'de siyasi ve dini bağımsızlığa sahip yeni bir Yahudi devleti kurmuşlar fakat bu devlet ancak M.Ö. 63'teki Roma hâkimiyetine kadar ayakta kalabilmiştir. M.S. 70 yılında mabed tamamen yıkılmış ve Yahudiler için 1948'de günümüz İsrail devletinin kuruluşuna kadar sürecek zorunlu diaspora hayatı başlamıştır.[669]

---

[667] "İşte, RABBİN büyük ve korkunç günü gelmeden önce, ben size peygamber İlya'yı göndereceğim." (Malaki, 4: 5)
[668] Küçük-Tümer, 211.
[669] Batuk, **Tarihin Sonunu Beklemek**, 70–71.

Görüldüğü gibi Eski Ahit'te yer alan mesih kelimesi, ya Yehova'nın yeryüzündeki vekili sayılan ve halkını şeriate uygun biçimde yönetmesi için seçilip görevlendirilen kralı ifade etmek için ya da dini hizmetleri yürütecek peygamberler ve din adamlarının göreve getirilmesini ifade etmek üzere kullanılmıştır. İsrail tarihinin ilk dönemlerinde Mesih adında münferit bir kurtarıcı beklentisi yoktur; daha sonraki peygamberler zamanında bu beklenti daha bariz hale gelmiştir.[670] Fakat bu anlayış zamanla, dini bir lider yerine, İsrail halkının yaşadığı devamlı bozgun ve esaretlere bir son vererek Davut zamanındaki muhteşem krallığı yeniden kuracak[671], Kudüs'ü yeniden ele geçirecek, vaad edilmiş toprakları Yahudiler'in emrine verecek, İsrail'i zaferden zafere taşıyacak ve onu Davud ve Süleyman zamanındaki eski ihtişamına kavuşturacak bir eskatolojik kral beklentisine dönüşmüştür. Bu köklü dönüşümün İşaya'ya (M.Ö. 740 – 700) kadar geri gittiği düşünülmektedir. Bu beklenti, İşaya'dan itibaren apokaliptik bir mesih-kral inancını netice vermiştir. Hz. Süleyman zamanında ilk mabedin yapıldığı tarih olan M.Ö.960'tan Babilliler'in bu mabedi tahrip ettikleri M.Ö.586 tarihine kadar Yahudilik, çok bariz anlamda mesîhî bir din hüviyetinde değildir. Yahudilerin dimağında çok derin tesirler maydana getiren Babil sürgünü sonrası dönemde, Mesih kelimesi, daha kuvvetli biçimde ahir zamanda ortaya çıkacak eskatolojik kişilik anlamını almaya başlamış ve ikinci mabed döneminden itibaren ise (M.Ö.516 – M.S.70) bu fikir canlanmıştır.[672] Yahudiler'in ikiyüz yıl kadar İran kontrolünde kaldıktan sonra, İran'ın dini inançlarından etkilenerek bu inancı geliştirdikleri düşünülmektedir.[673] Yaklaşık olarak M.Ö. birinci ve ikinci yüzyıldan itibaren milli bir umut olarak gelişerek Yahudi inançlar manzumesi arasında net olarak görülmeye başlayan bu anlamdaki mesih kavramı,[674] Yahudi bilgini Musa b. Meymun tarafından Yahudi iman esasları (Emunot) arasına dâhil edilmiştir. Şu halde kelimenin ilk kullanımları eskatolojik bir kurtarıcı değil, yağlanmış ve kutsanarak özel seçilmiş kişiyi ifade etmektedir. Yağlanmış ve kutsanmış olma payesinin istisnaî olarak İran kralı Koreş'e verilmesi

[670] DRE, 278.
[671] Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", **Yaşayan Dünya Dinleri**, 78.
[672] Baybal, 40.
[673] James Edwin Thorold Rogers, **Bible Folk-Lore**, Kegan Paul, Trench & Co., London 1884, 158; Küçük, **Dönmeler Tarihi**, 144.
[674] Weigall, 45.

ise ancak bu zata duyulan tarihi minnet ve şükran duygularının bir yansıması olarak görülebilir.

Eski Ahit'te işlenen mesih motifi, tarih içinde sürekli yenilenerek değişim göstermiştir. Hoşea kitabındaki ifadelere göre kendi elleriyle yaptıkları putları tanrı edinmeleri, zinâkârlıkları, tartıda hile yapmaları, Baallere kurban kesmeleri ve peygamberlerinin öğütlerinden uzaklaşma günahları sebebiyle İsrailoğulları kralsız, mabedsiz ve kurbansız kalmışlardır. Fakat son günlerde artık rableri Yahve'ye dönecekler ve kralları Davud'u arayacaklar,[675] ayrılmış iki İsrail boyu olan Yahudaoğullarıyla İsrailoğulları birleşecek, Yahve'nin yeni bir ahdiyle kır hayvanları, gökteki kuşlarla sürüngenlerin huzur ve barış içinde yaşayacakları, yay ve kılıcın, savaşın olmadığı yeni bir ülke meydana gelecektir.[676] Fakat tasvir edilen bu zaman dilimi de umumi bir mesih zamanını değil sadece İsrail'i kapsayan lokal bir zamana karşılık gelmektedir. İlk defa İşaya kitabında net ifadelerle Mesih'ten bahsedilmesine şahit olunmaktadır. İşaya, daha doğumundan itibaren ileride gelecek Mesih'in özelliklerini İmmanuel'in çocukluğu ile karakterize etmektedir: "Bunun için Rab kendisi size bir alâmet verecek; işte, kız gebe kalacak, ve bir oğul doğuracak, ve onun adını İmmanuel koyacak."[677] Bu ifadelerden sonra işin ayrıntısına giren İşaya, İsrailoğullarının artık karanlıklardan aydınlığa çıkacağını, bir anlamda üzerinde ölü toprağı bulunan kavmin ayağa kalkacağını, Rabbin inayeti ile İmmanuel'in İsrailoğullarının reisliğine geçeceğini, Davud'un tahtı üzerindeki krallığının ebediyete kadar pekiştirilip sonsuz kılınacağını vurgulamaktadır.[678]

Eski Ahit'teki bu ifadelerden itibaren, İsrailoğullarını diğer milletlerin yıkımları ve esaretinden koruyacak siyasi bir lider fikrinin artık Davud'un soyundan gelmesi beklenen bir kozmik Mesih inancına doğru evrilmeye başladığı görülmektedir. Bu Mesih, Tanrı'nın desteği ve siyanetiyle Sion'da adaletli bir yönetim kuracak, artık sadece İsrailoğulları değil, bütün milletler de onların tanrısına ibadet edeceklerdir. Fakat Tanrı'nın yeryüzünde gerçekleştireceği bütün bu hükümranlık eylemleri daima iki farklı şekilde yorumlanmıştır. Bazılarına göre dünyevi ve siyasi bir anlam içerdiğinden, gelecek olan kurtarıcı bir nevi dünyevi bir kral olacak ve bütün işgalcileri Filistin ülkesinden kovacak, dini kanun ve kuralları

[675] Hoşea, 3: 5.
[676] Hoşea, 2: 18.
[677] İşaya, 7: 14.
[678] İşaya, 9: 2–7.

harfiyen uygulatacak ve hatta Yahudiler'i diğer milletler üzerinde de egemen kılacaktı. Daha dindar olup deruni konulara önem veren diğer yoruma göre ise gelecek olan kurtarıcı ancak dini bir önder veya son bir peygamber olacak, Yahudiliği en derin, doğru ve parlak bir şekilde yorumlayıp ona ilk saffetini geri kazandıracak, siyasi ve dünyevi meselelerle ilgilenmeyecek bir kişilik olacaktı.[679] Daha önce ifade edildiği gibi bu beklenen kişi düşüncesinin geliştirilmesinde Yahudiler'in yaşadığı Babil sürgününün etkili olduğu[680] ve bu itikadın İran mitolojisinden Yahudiliğe geçtiği düşünülmektedir.[681] Zira Yahudilik'te, bu esaretten önce net bir Mesih doktrinine rastlanmamaktadır.[682] Yahudilik'teki mesihî gelecek hakkındaki özel inançta, Pers kültürünün yanı sıra kendilerinden önceki Kenanîler'in etkisi de gözden uzak tutulmamalıdır.[683] Zaten hemen hemen bütün dinler ve insanlığın ortak malzemesi olan bir kurtarıcı fikrinin, karşılaşılan zulümler, adaletsizlikler, siyasi ve sosyal karışıklıklar neticesinde bunalan halk kitlelerinin kurtarıcıya dair bekledikleri ümitten kaynaklandığı söylenebilir.[684]

Son tahlilde Mesih, Yahudi inancında, Tanrı'nın yeryüzündeki galebesini temsil etmektedir.[685] Eski Ahit'in İşâyâ kitabında her ne kadar yeni gökler ve yeni bir yeryüzü yaratılmasından bahsedilse de[686] Hıristiyan inancındaki gibi bir Mesihî krallık söz konusu değildir zira hâlâ merkezde İsrailoğulları konumlanmaktadır.

5.5.2. Yeni Ahit'e Göre Beklenen Mesih

İsa'nın mesajını tebliğ etmeye başladığı zamanlar, Yahudiler'in eskatolojik beklentilerinin en yoğun olduğu bir döneme rastlamaktadır. Geleneksel anlamda Yahudi öğretisine bağlı inançlı bir Yahudi ve peygamber olan İsa'nın snoptik İncillerde yer alan mesajlarında da Yahudilikteki beklenti ya da inançların etkili olduğu görülmektedir. Fakat kendisi hakkında kullanılan Mesih sıfatını kabul edip etmediği veya bu sıfatı hangi bağlamda kullandığı konusu belirsizdir. Mesih sıfatı,

[679] Jacob, 178.
[680] Gündüz, **DİS**, 56.
[681] Rousseau, 79.
[682] Rogers, 177.
[683] Baybal, 48.
[684] Fığlalı, 275.
[685] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 14.
[686] İşaya, 65: 17.

aynı zamanda İsa'nın özel adı olarak da kullanılır.[687] Bazı araştırmacılara göre İsa, Mesih sıfatını, eskatolojik özellikli Mesih-Kral anlamında değil, *"Rabbin hizmetçisi"* anlamında kullanmakta ve kabul etmektedir. Hatta kendisini İsrailoğullarının beklediği anlamda bir Mesih-Kral olarak değerlendiren Petrus'un bu düşüncesini uygun görmemiş ve Mesihliği hakkındaki düşünceleri kimseye söylememelerini havarilerine tenbihlemiştir. Matta 16: 13-20'deki Mesihliği onaylar tarzdaki ifadeleri hariç Markos ve Luka İncillerinde İsa'nın, kendisini bir Mesih-Kral olarak addettiği yolunda herhangi bir delil yoktur. Matta 8: 29 ve Luka 9: 18-21'deki ifadeler son derece yoruma açıktır. Kendisi hakkında kimseye bir şey söylenmemesi tenbihi, burada, İsa'nın Mesihliğinin onaylanmasından ziyade onaylamama ve böylesine yanlış bir düşüncenin de kimselere anlatılmaması emrini ifade etmektedir. Zira mesajının özünü Tanrısal krallık teşkil eden bir kimsenin bu düşüncesini insanlardan saklaması son derece saçmadır. Matta'ya göre İsa'nın, Mesih sırrının sadece Petrus'a malum olduğunu söyleyerek onu övmesi[688] değil, aksine bu sırrı herkese ifşa etmesi beklenirdi.

Eski Ahit'te anlatılan beklenen Mesih'in özellikleri, dağılmış olan İsrailoğullarının koyunlarını toparlayıp onlara çobanlık etmesi, düşmanlarıyla mücadele edip krallığı kurma faaliyetine girişmek iken İsa'nın böyle bir girişimde bulunduğuna dair kanıt yoktur. Onun liderliği çok kısa sürmüş, yaşadığı dönemde yakın çevresinde bulunup takip edenleri ise ancak havarileriyle sınırlı kalmıştır. Yani snoptik gelenekteki gibi İsa kendine *kristosantrik* bir paye vermemekte, tam tersine selefi Yahya gibi yaklaşan sondan, Tanrı'nın krallığından ve iyi ahlakla tövbenin gerekliliğinden bahsetmektedir.[689] Kaldı ki insanların, İsa'nın Allah'ın oğlu Mesih olduğuna iman etmeleri için yazılmış bulunan[690] Yuhanna İncilinde bile onun kendisini kral olarak görmelerinden kaçındığına dair delillere rastlanmaktadır. Böyle bir sonuca ulaşmamızı sağlayan olay şöyle geçmektedir: İsa'nın hastaları iyileştirme mucizesine şahit olan insanlar, bir Yahudi fısıh bayramı öncesi Taberiye Denizi'nin karşı yakasına geçen İsa'nın peşinden giderler. İsa'nın emriyle kalabalığı doyurmak isteyen havariler sadece beş arpa ekmeğiyle iki tane balık bulabilirler. İsa, ekmek ve balıkları alıp şükrettikten sonra insanlara istedikleri kadar dağıtır. Mucize olarak beş

[687] İHKS, II, 540.
[688] Matta, 16: 17–20.
[689] Batuk, **Tarihin Sonunu Beklemek**, 116.
[690] Yuhanna, 20: 31.

ekmekle yaklaşık beşbin kişi karnını doyurur. Bu alameti gören halk, dünyaya gelmesi beklenen peygamberin gerçekten İsa olduğunu düşünürler. Fakat İsa, onların kendisini zorla kral yapmak üzere yakalayacaklarını anlar ve yalnız başına dağa çekilir."[691] Buradaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, İsa'nın zamanındaki Yahudiler, kendilerine yeni bir peygamber geleceğini beklemekteydiler. Öyle ki Mesih'in Yahudileri çok yakın bir zamanda Roma esaretinden kurtaracağını umudunun vaaz edilmediği hiçbir sinagog yoktu.[692]

*Kristosantrizm*in merkezi unsurunu teşkil ettiği ve teolojik olarak Yahudilikle bağlarını koparan yeni dini gelenek, büyük oranda Pavlus tarafından şekillendirilmiş ve doktrinleştirilmiştir. Gerçi bu konuda Yahudi kökenli halk için pek bir şey değişmemiş, mesihi umutlar sadece bağlam değiştirerek yaşamaya ve varolmaya devam etmiştir. Böylece Hz.İsa'nın uhrevi öğretisi, ilk Hıristiyan toplum tarafından mitolojik formunda olduğu gibi korunup devam ettirilmiştir.[693] Yahudi köklerini koparan bu yeni itikada göre çarmıhta ölen İsa, ölümünün ardından üçüncü gün dirilmiş, havarilerinin arasında bir müddet kaldıktan sonra göklerdeki yerine yükselmiştir. Fakat tekrar geri gelecek ve yaşadığı devirde tohumlarını attığı semavi krallığını bu defa kuracaktır. Böylece onun hayatı birinci geliş ve ikinci geliş ya da çarmıh öncesi ve çarmıh sonrası olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aslında bu kurgu da ilahi bir planın çerçevesinde belirlenmiştir. İlkinde Mesih, insanın elinde olmadan kucağında bulduğu ve bir türlü temizlemeyi başaramadığı ilk günahın kirini temizleyip onun tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan ölümü ortadan kaldırmak üzere yeryüzüne inmiştir. Onun çarmıhta ölümü, bütün insanlığı kurtarmış ve günah kirinden arındırmıştır. Şu halde çarmıhta ölen İsa değil, bir anlamda günahkâr insanlıktır. Bütün ulviyetine rağmen sırf insanlığın kurtuluşu için ilahiliğinden sıyrılıp insanlığı tecrübe eden Mesih, bu davranışıyla Âdem'den beri Tanrı ile insan arasında varolan husumeti sona erdirmiştir.[694] Yani Âdem'in günahı yüzünden günaha mahkûm edilen insanlık, ikinci Âdem olan İsa Mesih vasıtasıyla bu günaha mahkûmiyetinden âzâd edilmiştir. Fakat asıl kurtuluş için Mesih'e iman etmek, ona

[691] Yuhanna, 6: 1–15.
[692] Weigall, 46.
[693] Rudolf Bultmann, **Jésus Mythologie et Démythologisation**, Traduit par Florence Freyss, Samuel Durand-Gasselin et Christian Payot, Éditions du Seuil, Paris 1968, 202.
[694] Batuk, **Tarihin Sonunu Beklemek**, 120.

bağlanmak ve onda dirilmek gerekmektedir. Böylece insan, ölümü ona benzerse, tekrar dirilişi bakımından da ona benzeyebilecektir.[695]

Pavlus'un gözünde İsa, bedenen Davud'un soyundan gelmekle beraber bu bedeninin içinde ulûhiyetin bütün doluluğunu barındırmaktadır.[696] O'nun Tanrı oğlu olduğunun ispatı, ölümünden sonra yeniden dirilişidir.[697] Bu düşünceleriyle Pavlus, geleneksel Mesih inancını reddetmemekte fakat kendi geliştirdiği düşünceleri istikametinde yeniden kurgulamaktadır. O'na göre de Eski Ahit'te yazıldığı gibi kurtarıcı Sion'dan gelecek ve bütün İsrail kurtulacaktır.[698]

İsa'nın mesihliği başlığı altında incelenmesi gereken bir konu da O'nun Tanrı'nın krallığı/egemenliğinden ne anladığı veya neyi kastettiğidir. Geleneksel Hıristiyan düşüncesine göre Tanrı'nın krallığı, Eski Ahit geleneğinden beri kuvvetle vurgulanan ve peygamberlerce müjdelenen beklenen Mesih döneminin İsa'nın şahsında gerçekleşmesidir. Buna göre İsa, Tanrı halkının Mesih-Kralı olduğundan, aynı zamanda Tanrı'nın krallığı Mesih'in krallığı anlamına gelmektedir.

Bazı Hristiyan ilahiyatçılar Tanrı'nın krallığının ne zaman gerçekleşeceğini tartışma konusu yapmışlardır. Bultmann'a göre İsa, krallığının pek yakında kurulacağını ummaktaydı. Öncelikle insanoğlu bulutlar içinde gelecek, ölüler dirilecek ve hesap günü başlayacaktı. İsa'nın kötü ruhlar ve cinleri kovması, yakında kurulacak Tanrı'nın krallığının işaretleri olarak görülmeliydi. Bazı araştırmacıların düşüncesinde Tanrı'nın krallığı, İsa'yı dinleyip O'nun yolundan gidenlerin tecrübe edebileceği şekilde hâl-i hâzırda mevcut olan bir şeydir. İsa'nın krallığı dokunulup hissedilebilir bir güç olduğundan, insanlar onu o anda hissedebilirlerdi. Zaten bunu göstermek amacıyla O, şeytanları kovmuş, hastaları iyileştirmiş ve birçok mucize göstermiştir. Kendi devrini Tanrı'nın krallığının aktif olduğu bir devir olarak değerlendirip insanları bu krallığa girmeye davet etmiştir.[699] Burada Tanrı'nın egemenliği altındaki krallığa girmeye en büyük engel, şeytanın egemenliği olarak karşımıza çıkmaktadır. İncillerdeki bu düalistik düşünceye göre dünya, iyiliği temsil eden Tanrı ile kötülüğü ve fesadı temsil eden şeytanın egemenlik mücadelesinin verildiği bir alandır: "Ve İsa cevap verip dedi: İyi tohumu eken İnsanoğludur; tarla

[695] Romalılara, 6: 5.
[696] Koloselilere, 1: 19; 2: 9.
[697] Romalılara, 1: 4.
[698] Romalılara, 11: 26.
[699] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 189.

ise, dünyadır; ve iyi tohum melekûtun oğullarıdır; ve deliceler şeririn oğullarıdır; onları ekmiş olan düşman İblistir; hasat dahi dünyanın sonudur; ve orakçılar meleklerdir. İmdi, delicelerin toplanıp ateşle yakıldığı gibi, dünyanın sonunda da böyle olacaktır. İnsanoğlu meleklerini gönderecektir, ve onlar sürçmeğe sebep olan bütün şeyleri, ve fesat işliyenleri onun melekûtundan toplıyacaklar; ve onları fırın ateşine atacaklar; orada ağlayış ve diş gıcırtısı olacaktır. O zaman salihler Babalarının melekûtunda güneş gibi parlıyacaklardır."[700] Bu krallığa girmek ise, Tanrı'ya, Tanrı'nın güç ve kudretine iman etmek ve emir ve yasaklarına uymak suretiyle gerçekleşecektir. Nitekim Ferisilerden bir grup gelip İsa'ya Tanrı'nın egemenliğinin ne zaman geleceğini sorduklarında O, şöyle cevap vermiştir: "Allahın melekûtu gözle görülerek gelmez, ne de: İşte burada! yahut: Orada! diyeceklerdir; çünkü işte, Allahın melekûtu içinizdedir."[701] O halde Tanrı'nın egemenliğine girmek, O'nun iradesine boyun eğmek,[702] en küçük emrine kadar uyarak doğru olmak,[703] Tanrı'yı bütün yürekle, bütün kuvvetle ve komşuyu kendi gibi sevmekten[704] geçmektedir. İsa'nın bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere kastettiği krallık dünyevi ve siyasi değil, tamamen dini ve manevi kuralların hâkim olduğu bir hayat tarzıdır.

Yahudiler'in Tanrı'nın sembolizasyonunda kullandıkları Rab, Gök veya Gökler gibi terimleri aynen kabul eden İsa, Göklerin ülkesi ya da Allah'ın ülkesi gibi deyimleri Yahudilerdekiyle eşanlamlı olarak kullanmıştır. On emirde belirtilen "Tanrı'nın ismini boş yere ağzına almayacaksın." kesin hükmüne uymak amacıyla Yahudiler tanrılarının yüce adı Yehova yerine Adonai, Elohim, El veya Şeddai kelimelerini kullanmayı tercih etmiş, bazen de sembolik olarak Gök ya da Gökler şeklinde nitelendirmelerde bulunmuşlardır. İşte İsa'nın kullandığı göklerin ülkesi/krallığı gibi deyimler tamamen Yahudilik'teki bağlamıyla eşanlamlı kullanımlardır.[705] Bu bakımdan İsa'nın bahsettiği krallık, Yahudi milletine mahsus geçici bir krallık değil, mistik ve evrensel bir krallıktır.[706]

Buraya kadar olan ifadelerden anlaşılacağı üzere İsa, Tanrı'nın krallığının, O'nun emir ve iradesine uymak, doğru bir inanç ve doğru davranışlar göstermek

[700] Matta, 13: 37–43.
[701] Luka, 17: 20–21.
[702] Mat. 7: 21.
[703] Mat. 5: 18–20.
[704] Markos, 12: 33–34.
[705] Jacob, 164.
[706] Rousseau, 107.

suretiyle şimdiki zamanda elde edilebilecek bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. Klausner gibi bazı araştırmacılar da O'nun bir tanrı olmadığını, tanrılık, tanrı oğulluğu gibi iddialarda bulunmayıp tamamen Tanrı merkezli ve monoteist bir anlayışa sahip olduğunu savunmaktadır.[707] Bu düşünceye göre İsa, sadece Yahudiler'e peygamberlik etmekle görevli bir kişilik idi. Zaten onun İsrail'in 12 kabilesini temsilen 12 havari seçip görevlendirmiş bulunması[708], misyonunun sadece İsrailoğullarıyla sınırlı olduğunu düşündüğüne delâlet etmektedir.[709]

Yukarıda belirtilen ifadeleriyle paradoks teşkil edecek biçimde İsa'ya atfedilen başka sözlerinde ise O'nun, ikinci bir husus olarak göklerin krallığı ile eskatolojik anlamda önceden beri peygamberler ve apokaliptik metinlerde bahsedilen hesap günü yani dünya tarihinin sonunu kastettiği görülmektedir. Bu anlamda İsa, Tanrı'nın krallığının an meselesi olduğunu düşünmekte, hatta içlerinden bazılarının bu günü görmeden ölmeyeceklerini bildirmektedir.[710] Bununla birlikte O, bu zamanın tam olarak ne vakit geleceğini bilmemekte fakat insanları tetikte olmaları hususunda uyarmaktadır: "Fakat o gün yahut o saat hakkında ne gökteki melekler, ne de Oğul, Babadan başka kimse bir şey bilmez. Sakının, uyanık durun, dua edin; zira o vakit ne zamandır bilmezsiniz."[711] İsa'nın, saatini tam olarak bilmemekle beraber çok yakın olduğunu düşündüğü kıyametten sonra ebedi hayatı kazanmanın yollarını soran adama öğüdü; katletmemek, zina etmemek, çalmamak, yalancı şahitlikte bulunmamak, anne-babaya hürmet edip komşuyu kendi gibi sevmek gibi temel ahlaki kaideler olmuştur. Bütün bunları yaptıktan sonra başka ne eksiği kaldığını soran bu varlıklı gence verilen cevap ise kıyametin çok yakın olduğunu ihsas ettirir niteliktedir: "Eğer kâmil olmak istersen, git, nen varsa sat, ve fakirlere ver, göklerde hazinen olacaktır; ve gel, benim ardımca yürü. Fakat genç adam bu sözü işitince kederli gitti; çünkü çok malı vardı."[712] Devam eden sözlerinde İsa, devenin iğne deliğine girmesinin, zenginlerin Tanrı'nın egemenliğine girmesinden daha kolay olduğunu belirtip kendi yolundan giden yoksul ve ezilmişlere bir umut olmaktadır.

---

[707] Batuk, **Tarihin Sonunu Beklemek**, 199.
[708] "İsa da onlara dedi: Doğrusu size derim: İnsanoğlu her şeyin yenilenmesinde, izzetinin tahtına oturacağı zaman, siz ki benim ardımca gelenlersiniz, siz de İsrailin on iki sıptına hükmederek on iki taht üzerinde oturacaksınız." (Matta, 19: 28)
[709] Sakioğlu, **İsa Haçta Öldü mü?**, 26.
[710] Luka, 9: 27.
[711] Markos, 13: 32–33.
[712] Matta, 19: 18–22.

Eski dünyanın mahvolup herşeyin yenileneceği o günde uğruna evler, kardeşler, analar, babalar, çocuklar yahut tarlalar feda edenler yüz kat fazlasını ve ebedi hayatı miras alacaklar fakat O'nun yolundan gelmeyenlerin varlıkları ellerinden gidecektir.[713] Bu anlamdaki krallık ise tanrısal ülkenin, ötedünyanın gerektirdiği şekilde sonsuzdur, sınırsızdır ve maddi dünya ile alâkası yoktur, tamamen mânevîdir. Bu krallığın halkı soy-sop ayrımı olmaksızın Tanrı'ya inananlardır. Kutsal kitabın emirlerini uygulayıp yerine getiren bütün inananlar, bu saadet diyarında özgürce, kardeşlik, eşitlik ve fazilet içinde yaşayacaklardır. İnsanların atası (babası) durumundaki Yüce Tanrı, sadece bir kavmin değil, bütün insanların Tanrısıdır. Bu krallıktaki tek ayrım, inananlarla inanmayanlar arasındadır.[714]

Farklı yönlerdeki anlatıları içeren bütün bu materyallerden çıkarılabilecek nihai sonuç, İsa'nın daima çok yakın bir gelecekte olacağını belirttiği krallıktan kastının, ortaya koyduğu yeni yasası kapsamındaki kardeşlik, inanç ve sevgi ilkelerinin mutlak zaferi olmasıdır. Bununla beraber Tanrı'nın krallığıyla alakalı ifadeler yer yer çelişkiler ve muğlâklıklar göstermektedir. Yahudi geleneği ve apokaliptik literatürde değinilen askeri başarılar sonucu elde edilecek siyasi bir yönetim anlayışının aksine *kristosantrik teoloji*de siyasi bir yönetim ve devlet beklentisi mevcut değildir. Bunun dışında Yahudi Mesih'i ile Hıristiyan Mesih'i arasında önemli bir fark daha bulunmaktadır ki bu, Yahudiler'in Mesih olarak tamamen yeni bir şahsiyeti beklemesi ve Hıristiyanlarınsa Meryem oğlu İsa'nın yeniden döneceğine dair inançlarıdır. Hıristiyan inancına göre gerçekte ölmeyip öyle görünmüş olan İsa, kesintiye uğrayıp nihayete erdiremediği yarım kalan vazifesini tamamlamak ve zafere ulaşmak üzere yeniden dünyaya dönecektir.[715] Her şeye rağmen İsa'nın bir zaman sonra geri geleceği ümidini kaybetmeyen azınlık bir Hıristiyan grubu ise Vahiy Kitabın'da sözü geçen iyilik ve kötülük arasındaki mücadeleyi literal olarak yorumlayarak İsa'nın dönüşünü beklemeye devam etmişlerdir. Bunlar, İsa'nın ikinci gelişi sonunda 1000 yıllık bir hükümranlık kuracağı, bunun sonrasında ise kıyametin geleceğini iddia etmekteydiler. Hıristiyanlık tarihinde, kendilerini İsa'nın dönüşüne hazırlayan, *apokaliptik* veya

[713] Matta, 19: 29–30.
[714] DTA, II, 247.
[715] Fığlalı, 250; Baybal, 68.

millenialist/millenarist (1000 yılcı) tabir olunan bu tür küçük mezhepler her zaman var olagelmişlerdir.[716]

Amerika Birleşik Devletlerin'de 1831 yılında William Miller tarafından başlatılan Adventist hareket bunlar arasında sayılabilir. Adventist kiliseler İsa'nın ikinci gelişinin çok yakın olduğunu savunup buna ortam hazırlamaya çalışmışlardır. İlk kurulmuş bulunan Evanjelik Adventistler'in yok olması üzerine ortaya çıkan Yedinci Gün Adventistleriyle İkinci Advent Hıristiyanları ekolleri günümüzde halen mevcuttur.[717] Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki binyıl inanışı, Müslümanlar'da, "Nebi kabrinde bin yıl kalmayacaktır." sözünü öne çıkaran bir anlayış şekinde karşılık bulmuştur.[718] Ancak bu anlayış, Hıristiyan kökenli yeni Müslümanlardan gelen rivayetler ve yorumlardan kaynaklanmaktadır. İsa'nın öldürülmeyip Allah katına yükseltildiğine dair Kur'an ifadesi, Hıristiyanlık paralelinde yorumlanarak Mehdi inancıyla harmanlanmış ve Hıristiyan tasavvuruna yaklaştırılmıştır.[719]

1000 yılcılık ve benzeri Mesih düşüncelerinin, dünya tarihini çeşitli periyotlara bölen Hint inancı ve Pehlevice apokaliptik edebiyatının Yahudi ve Hıristiyan apokalipsi üzerindeki etkisi olarak görülmektedir. Bhagavat Gita'da tanrı Krişna'nın, din veya ahlâk demek olan dharmayı korumak, onun bekâsını temin etmek, iyiliği ve iyileri kurtarıp kötülük ve kötüleri yok etmek amacıyla çeşitli biçimlerde yeryüzünde tezahür edeceği bildirilmektedir. Fakat tanrının son avatarası Kalkin, henüz yeryüzüne inmemiştir. Onun nihai gelişinin zamanı bilinmese de Kali Yuga denen çağda (ahir zaman) yaşıyor olmamız sebebiyle gelişi çok yakın görülmektedir.[720] Zerdüşt'ün ölümünden sonra, bir gölde kalan spermaları vasıtasıyla evrendeki varlığını koruduğuna inanılmaktadır. Bu inanca göre Zerdüşt, üçüncü karısı Hvôvi'ye üç defa yaklaşmış fakat her defasında spermleri yere düşmüştür. Bu spermlerin yaratıcı gücü Fravaşiler tarafından hemen alınarak Vourukaşa veya Kansava gölüne götürülüp orada muhafaza edilmiştir. Zerdüşt'ten sonra her bin senede bu spermalardan bir kurtarıcı doğacak, bin yıl sonra bir kurtarıcı daha doğacak ve nihayet üçüncü bin yılın sonuna 30 yıl kala Gôvakpit adında 15 yaşındaki bakire bir kız bu gölde banyo yaparken Zerdüşt'ün son tohumu kendisine nüfuz

[716] Michel, 99.
[717] Gündüz, **DİS**, 204.
[718] Avni İlhan, **Mehdilik**, Beyan Yayınları, İstanbul 1993, 81.
[719] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 307-308.
[720] Yitik, 89-90.

ederek midyenin inciye hamile kaldığı gibi onu hamile bırakacaktır. İşte gerçek kurtarıcı Saoşyant bu kızdan dünyaya gelecektir.[721] Saoşyantla birlikte tüm ölüler tekrar dirilecek ve kötülerin egemenliğine karşı son bir savaş yapılacaktır. Nitekim 'kurtarıcı ve ölümden dirilen' sıfatlarıyla nitelendirilen[722] sonuncu kurtarıcı Saoşyant, Hürmüz'ün ilk yaptığı yaratıcı kurban hareketine karşılık olacak biçimde yenilenmeyi kat'î bir kurban etme ile tamamlayacaktır.[723] Böylelikle dünyayı yaşlılıktan, çürümeden, ölümden ve kötülüklerden kurtaracak[724], Saoşyant da kurtarıcılık gücüyle dolup sonsuza dek yaşayacaktır.[725]

Aşağıda verilecek örnekler, Yahudilikle halefi Hıristiyanlık'ta en canlı biçimde müşahede edilen 'birgün gelecek bir kurtarıcı' beklentisinin sadece bu iki gelenekle sınırlı olmadığının göstergesi niteliğindedir. Zira beklenen bir kurtarıcı fikri, hemen hemen bütün kültürlerde karşımıza çıkan bir ümit ve kurtuluş idealidir. Tarih boyunca müstebid idarecilerin yönetimleri altında ezilen kitleler, daima bu zulmü ortadan kaldıracak, kendilerini karanlıklardan aydınlığa çıkaracak bir kurtarıcıyı beklemişlerdir. Böyle bir beklenti, insanın psikolojik yapısının tabiî bir sonucudur. Mesela tarihi boyunca hep Budizm ile çekişme ve rekabet yaşayan Hinduizm'de, Brahma'nın tenasühünde koruyucu Tanrı Vişnu'nun vücûda gelişi ve Hindûluğun Budizm'e hâkim olarak insanların ruhlarının kurtuluşa erecekleri bir dönem beklenmektedir. Moğollar, mezarına kurbanlar adadıkları Cengiz Han'ın, ölmeden evvel, Moğollar'ı Çin'in esaretinden kurtarmak üzere dünyaya sekiz veya dokuz yüzyıl sonra yeniden geleceğini söylediğine inanmaktadırlar. Mecûsîlik'te, Bihafrid'in intikam için tekrar döneceği inancı mevcuttur. İlerleyen zamanlarda daha da yaygınlaşıp kökleşen bu kurtarıcı fikri, zaman zaman ric'at (geri dönüş) fikriyle de karışmıştır. Yani kurtarıcı olarak yeni bir şahıs beklemek yerine, daha önce ölmüş fakat ölmediğine inanılan bir kimsenin yeniden gelişi beklenmeye başlamıştır.[726]

Her ne kadar Sünni İslam ekolünün temel inanç esaslarında böyle bir hüküm mevcut değilse de Şîa'nın İsnâaşeriyye (Onikicilik) mezhebi, geçmişte yaşamış fakat yüzyıllardır gizliliği tercih ederek ortadan kaybolmuş 12. İmam Muhammed el-

[721] Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, 60.
[722] John M. Robertson, **Pagan Christs**, Watts&Co., London 1911, 323.(http://www.sacred-texts.com/bib/cv/pch/pch71.htm)
[723] Rousseau, 107.
[724] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 132.
[725] Ayata, 39-40.
[726] Fığlalı, 267-268.

Mehdî b. Hasan el-Askerî'nin birgün ortaya çıkarak zulümle dolmuş dünyayı adaletle dolduracağına inanmayı imanın rüknü olarak kabul etmektedir.[727] Şiî İmâmiyye mezhebinin Şeyhîlik tarikatının onikinci imam anlayışına dayalı olarak Mirza Ali Muhammed tarafından kurulan Bâbîlik-Bahâîlik mezhebi de, Yahudilik ve Hıristayanlık'taki 'Bin Yıl' inancının Müslümanlık'taki canlı bir tezahürü olarak görülmektedir.[728]

Selefinde *millenialist* özellikli kıyamet öncesi kurulup uzun süre payidar olacak bir siyasi egemenlik düşüncesi bulunurken Hıristiyan itikadında Tanrı'nın tarihe doğrudan ve radikal bir müdahalesi sonucu dünya hayatının son bularak Tanrı'nın egemenliğini netice veren ahiret hayatının başlangıcı söz konusudur. Hıristiyanlıktaki Mesih düşüncesinin gelişimi, eski inanç ve öğretinin Yahudilerden yeni bir imanı temsil eden Gentilelere geçişi sırasındaki bir mecra kaymasından kaynaklanmaktadır. Tarihçi Josephus'a göre Yahya'nın reformatif hareketi, giderek siyasi bir mesihi isyanı ortaya çıkarmıştır.[729] Bu aşamadan sonra İsa'ya yüklenen eskatolojik kurtarıcı misyonu, Hıristiyanlığın temel inanç konusu olmuştur.[730] Artık Tanrı'nın krallığı düşüncesi bir tür evrim geçirmiş ve öğretinin merkezi konusu, Mesih'in etrafında şekillenen yeni umutlara, yeni isteklere adapte edilmiştir.

6- Mitolojik Güneş Tanrıları, Zodyak Simgeleri ve Hz. İsa İlişkisi

İsa'nın yaşadığı zamanlarla birkaç asır öncesinde, Akdeniz ve komşu bölgeler, çok sayıda canlı pagan inanç ve ritüellerine sahne olmuştur. Bu devirlerde, Yunanlılar'da Apollo veya Dionysos'a, Romalılar'da Herkül'e, İranlılar'da Mitra'ya, Suriye ve Firigyalılar'da Adonis ve Attis'e, Mısırlılar'da Osiris, İsis ve Horus'a, Babil ve Kartacalılar'da Baal ve Astarte gibi ilahlara adanmış sayısız tapınaklar mevcuttu. Büyük coğrafi uzaklıklar ve etnik farklılıklara rağmen, bu muhtelif kültlerin bağlıları arasında ibadetlerinin ayrıntıları gibi bazı küçük noktalarda farklılıklar bulunmakla beraber, inanç ve ayinlerin genel hatları itibariyle çok belirgin benzerlikler bulunmaktaydı. Özellikle Zodyak (burçlar kuşağı) işaretlerine

[727] Fığlalı, 144.
[728] Fığlalı, 283.
[729] G.R.S. Mead, **Gnostic John the Baptizer, Selections from the Mandaean John-Book**, First Published 1924, 13. (http://www.sacred-texts.com/chr/gno/gjb/gjb-1.htm)
[730] Baybal, 71.

karşılık gelen 12 sayısı, çokça karşılaşılan gizemlerden sayılabilir. Mesela Hz. Musa, Kenan diyarıyla ilgili bilgi toplamak üzere buraya 12 kişiyi göndermiştir.[731] Buradan hareketle, Herkül'ün yerine getirmek zorunda kaldığı 12 görevi, Horus'un 12 yardımcısı ve İsa'nın 12 havarisi, aylar ve astrolojik işaretlerin sembolü olarak düşünülmüştür.[732] Hıristiyanlığı da yakından ilgilendiren yukarıda adı geçen bu mitoloji ilahlarının ortak özellikleri olarak şunlar söylenebilir:

1- Bu ilahlar, Hıristiyan Noeli veya buna çok yakın bir zaman diliminde doğmuşlardır.
2- Bir bakire anneden dünyaya gelmişlerdir.
3- Mağara veya yeraltı odasında doğmuşlardır.
4- İnsanlar için bir çile hayatına öncülük etmişlerdir.
5- Işık getiren, sağaltıcı (iyileştirici), arabulucu ve kurtarıcı olarak isimlendirilmişlerdir.
6- Bununla birlikte karanlığın güçleri tarafından mağlup edilmişlerdir.
7- Cehennem ya da yeraltı dünyasına indirilmişlerdir.
8- Ölümlerinden sonra yeniden dirilmişler ve semâvî âlemde insanlığın öncüleri olmuşlardır.
9- Müritlerin vaftiz edilerek kabul edildikleri, azizlere matuf cemaatler ve kiliseler tesis etmişlerdir.
10- Ökaristik yemekler vasıtasıyla ihya edilmişlerdir.[733]

Bu bilgiler ışığında, İsevî özellikler gösteren mitoloji ilahlarından bazılarına şu örneklerle işaret edilebilir: Aynen İsa'da olduğuna inanıldığı gibi, Mitra da bir mağarada, 25 Aralık'ta bakire bir anneden dünyaya gelir. İnsanları aydınlatan bir muallim olarak uzaklara yolculuk yapar. Mitra efsanesinin temel öğretisi, dünyanın yaratılışı üzerine kurulmuştur. Buna göre güneş tanrı, Mitra'ya, ulak olarak kuzgunu yollar ve bir boğayı kurban etmesini emreder. Mitra, buyruğu yerine getirir. Beyaz boğa, tam öleceği esnada aya dönüşür. Mitra'nın pelerini ise, yıldızlar ve gezegenlerle dolu bir gökyüzü biçimine dönüşür. Boğanın yumurtalığından akan kutsal dölden ise yeryüzünün bütün canlıları meydana gelir. Gün ve gece farklılaşıp birbirini takip etmeye; ay ve mevsimler bir yıl boyunca sürecek olan döngülerine

[731] Gündüz, **DİS**, 204.
[732] Titcomb, 31; Murdock, 23.
[733] Carpenter, 21.

başlar. Zaman yaratılır ve ansızın beliriveren yaratıklar yeryüzüne dağılır. İyi ile kötü arasındaki sonsuz savaş ve insanın kaderi de böylece biçimlenmiş olur.[734] Bu mitosta, belirgin bir biçimde astronomik hadiselerin müşahhaslaştırılmasına şahit olunmaktadır. Zira yaklaşık dörtbin yıl önce boğa burcu, tam ekvatorun üzerinde bulunmaktaydı ve Güneş bu burca geldiğinde yeni yıl başlamaktaydı. Bu durum, Mısırlılar'daki boğa tapımı ve Hindular'daki ineğe tazim olgusunun kökenine dair fikirler vermektedir. Mevsimsel döngünün parçaları olarak arkaik insanlarca tapınma ögesi yapılan astronomik olaylar, evvela Yahudiliğe ve daha sonra da Hıristiyanlığa geçmiştir. Bununla bağlantılı olarak mevsimleri temsil eden boğa, aslan, akrep gibi burçlar, teslis kilisesinde mevsimlerin birer sembolü olarak Matta, Markos, Luka ve Yuhanna ile özdeşleştirilmişlerdir.[735]

Mitra'nın, bu kurbanın kanı ve tohumlarıyla (dölleriyle) yeryüzünü bereketlendirdiğine inanılırdı. Tanrılaştırılmış bir figür olarak Mitra, güneşin özellikleri olan güç, bilgi ve hakikate sahip bir tanrı olarak tazim görür ve güneşle birlikte arkadaş iki genç tanrı şeklinde tasvir edilirdi. Hindular'a ve İranlılar'a mahsus bir güneş tanrısı olan Mitra[736], Eski Roma'da da, yeniden hayat verme, bitki ve güneş tanrısı olarak görülmekteydi.[737] M.Ö. 330 ila M.S. 100 yılları arasında Pers dünyasında ve Yunan edebiyatında popülerliğini kaybetmesine rağmen, M.S. 2. yüzyıl Roma'sında büyük bir üne kavuşmuş ve yaygınlığının doruk noktasına ulaşmıştır. Taraftarları büyük ölçüde tüccarlar ve askerler olduğundan kuzeyde ve batıda İngiltere, doğuda ve güneyde Filistin'e kadar dünyanın her yerinde taraftar bularak genişlemiştir.[738] Ona adanmış büyük festivaller kış gündönümüyle yaz gündönümü idi. Bunların Hıristiyanlıktaki karşılıkları Noel ve Paskalyadır. 12 aya karşılık gelecek biçimde, 12 arkadaş veya havarisi mevcuttu. Öldürüldükten sonra yer altı dünyasına (cehenneme) indi. Mitra'nın yer altı dünyasına indiği bu vakit, güneşin terazi burcuna girdiği güz gündönümü idi ki günümüzde İran aylarından Mihr, adını bu Mitra'dan almaktadır.[739] Üç gün sonra da gömüldüğü mezardan yeniden dirildi.[740] İsa'nın üç gün sonra yeniden dirilerek mezarından çıkışı epizodu,

[734] Dürüşken, 149.
[735] Robert Taylor, **The Devil's Pulpit**, Published by Calvin Blanchard, New York 1857, VII.
[736] Challaye, 141; Dürüşken, 146.
[737] Gündüz, **DİS**, 265.
[738] Dürüşken, 148.
[739] Robertson, 324.
[740] Titcomb, 60.

iyilere vaad edilen ödülden bahseden Avesta'nın Vendidad bölümünde, Tanrı'nın Zerdüşt'e verdiği şu cevaptaki enstantaneye uymaktadır: "Bir insanın zamanı bitip öldüğünde, ne zaman yalancı kötü niyetli şeytanlar o insanın yaşam ipini çekince, üçüncü gecenin sabahında tan yerinde ışınlar alevlenir; iyi silahlanmış olan Mitra iyi silâhıyla, kutsal saadet dağına çıkar ve Güneş de o zaman doğar. İnsanları bizden koparan şeytan Vizaresya, ….. ruhu bağlanmış insanları bırakır."[741]

Mitra'nın dirilişi her yıl büyük eğlencelerle kutlanmıştır. Kurtarıcı ve arabulucu olarak isimlendirilmiş ve bazen kendisine müstear olarak 'kuzu' adı verilmiştir. Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'da Mitra, en yüce güç olan iyilik tanrısı Ahuramazda'nın yeryüzündeki temsilcisi ve kötülük tanrısı Ehrimen'in düşmanı olarak görülür. Bu metinde o, ışığın efendisi, gerçekliğin tanrısı, ölümden kurtarıcı, yabani hayvanların efendisi, galip gelen ve savaşçı şeklinde vasfedilir.[742] O, kendisini yâdetmek için takipçileri tarafından kutlanan sakramental bayramlarda yaşatılmıştır.

Tanrı'nın dirilişiyle ilgili başka bir enstantane de Adonis inancında karşımıza çıkmaktadır. Sicilya ve Yunanistan'ın bir bölümünde Tanrı'yı ifade eden Mesih heykeli cumartesi gece yarısına kadar feryatlar arasında gömülmek üzere hazırlanır, din adamının "Rab dirildi." ilanıyla beraber kalabalığın vahşi çığlıklarıyla tören bitirilirdi.[743]

Ayinlerinde öldürülen boğa, aslında Mitra ikonografisinde yer alan karmaşık sembollerin astronomik olaylara karşılık geldiği hatırlanırsa, kolaylıkla çözümlenebilecek bir sırdır. Zira boğa, Greko-Romen kültür çağından evvel bahar gündönümünü ifade etmekteydi. Onun öldürülmesi halinde ise, Greko-Romen kültüründe gündönümünü ifade eden koç burcuna girileceğine inanılmaktaydı. Yani inanışa göre takımyıldızına da adını veren Tanrı Perseus, boğayı öldürdüğünde (boğa takımyıldızı battığında), bahar ekinoksunu boğa burcundan çıkarıp koç burcuna sokmaktaydı.[744] Bu inançtan hareketle Mitracılar, dünyanın eski konumunu değiştirip yeni konumuna geçişini boğa öldürme sahnesiyle temsil etmiş oluyorlardı. Zaten bu yüzden Mitra, Taurus (boğa) takımyıldızını öldürüp yeryüzünü bahar

[741] Ayata, 103.
[742] Dürüşken, 147.
[743] Weigall, 51.
[744] Ulansey, 99.

gündönümündeki Aries (koç) takımyıldızına geçiren Perseus takımyıldızıyla betimlenmiştir.[745]

Görüleceği üzere bu efsane kısmen astronomik ve kısmen bitkiseldir ve aynısı aşağıda örneği verileceği gibi Osiris hakkında da söylenebilir. Osiris'in, bakire annesi Ceres'ten, bütün tanrıların babası tarafından hamile bırakılması sonucu dünyaya geldiği iddia edilmiştir.[746] Anlatılanlara göre kendisi de bir güneş tanrısı olan Osiris, 25 Aralık'ta dünyaya gelmiştir. O da Mitra ve Dionysos gibi büyük bir seyyahtır. Mısır kralı olarak insanlara medeniyet sanatlarını öğretmiş, onları orduların gücüyle değil, müzik ve nezaket kuralları vasıtasıyla medenileştirmiş ve terbiye etmiştir. Mısır ve şarabın mucidi olarak bilinir. Karanlığın gücü Typhon tarafından ihanete uğramış ve öldürülmüştür. Bu olay, Athyr ayının 17'sinde Güneş, kışın gelişini işaret eden akrep burcuna girerken meydana gelmiştir. Öldüğü gün olan 17 Aralık'ta ağıtlar yakılmış, ölümünün üçüncü günü ise aynı zamanda karısı olan kız kardeşi İsis tarafından kurtarılmıştır.[747] Onun ıstırapları ve trajik ölümü her sene bahar başlarındaki yıllık törenlerde bir çeşit temsil biçiminde katılımcılar tarafından anılmıştır. Siyah örtülerle örtülmüş resmi, hüzünlü yas şarkıları söyleyen bir alay tarafından taşınmıştır.[748] Bundan başka Mitra, Dionysos, Adonis ve diğer kültlerde olduğu gibi, mezara yerleştirilmiş bir heykeli tapınanların önüne çıkarılmış, sevinçli bağırışlarla *"Osiris kıyam etti!"* denerek selamlanmıştır. Böylece Dünya'nın yeniden düzene kavuştuğuna inanılmıştır. Abydos'ta düzenlenen bu dramalarla kiliselerde İsa'nın doğumu ve ölümü ile ilgili sahnelenen temsiller arasındaki paralellikler, kimilerinde, eski sahnelerin isim değiştirerek Hıristiyanlaştırıldığı kanaati uyandırmaktadır.[749]

Kurbanın feyzinin bütün insanlığı yenilemek suretiyle kurtarması mitoslarına başka bir örnek de günah keçisi kavramında mevcuttur. Yahudiler'de çile yortusunda bir teke bulunur, halkın bütün günahları bu tekenin sırtına yüklenir, sonra hayvan çöle doğru kovalanırdı. Aslında bu inanç, kadim bir Kalde[750] uygulamasından başka bir şey değildi. Kaldeliler'de bütün kurtuluş umudunun tanrısal kuzunun kurban

[745] Dürüşken, 153.
[746] Graves, 37.
[747] Pfleiderer, 94.
[748] Titcomb, 62-63.
[749] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 124.
[750] Kalde, Asurlular'ın güçsüzlüğünden yararlanarak M. Ö. 612'de Babil'i ele geçiren, M. Ö. 538 tarihindeki Pers istilasına kadar hükümranlık süren Arami bir devlettir.

edilmesine bağlı olduğuna inanılmaktaydı. Bu amaca yönelik olarak Babil yeni yıl festivalinde de eski ve ölmekte olan yılı simgeleyen bir günah keçisi kurban edilirdi.[751] Yahudiler'deki bu âdetin, eski Mısırlılar'ın uygulamalarının bir ikamesi olması muhtemel görülmektedir.[752] Sonradan bu kurban usulü Batı'ya da yayılmıştır.[753] Buna göre İnciller'de İsa'nın, bütün insanlığın günahlarına kefaret olarak kendini feda ettiği düşüncesi ve 'kuzu' olarak nitelendirilmesi de Hıristiyanlığa Yahudilik vasıtasıyla nüfuz etmiş eski bir Kalde inancı görünümündedir. Zira gayr-i mümkün olarak bütün insanlığın günahlarını tek bir insanın telafi etmesi düşüncesi mitik bir doktrindir.[754] Pers inancında da Mitra'ya tapanlar, ona şu sözlerle dua etmekteydiler: "Ey dünyanın günahını üstlenen Tanrı'nın kuzusu! Bize merhamet et. Bize huzur bahşet."[755] Burada, İsa'nın kuzu olarak vasfedilmesinin astronomik bir bağlantısı da ortaya çıkmaktadır. Başlarda kendini kurban eden bir boğa olarak görülen Mitra, sonraki zamanlarda bir koç ile yer değiştirmiştir. Bundan sonra ise Mitra ile birleşen Zodyak koçu (Aries), Pers astrolojisinde kuzuyla yer değiştirmiştir.[756] Kadim zamanlarda koç burcunun işareti, kuzu olarak bilinirdi. Güneş, gündönümünde bu burçtan geçtiği vakit, *'Tanrı'nın kuzusu'* olarak adlandırılırdı.[757] Şu halde 21 Mart'taki gündönümünde yani artık kışın bitip yazın başladığı tarihte Tanrı'nın kuzusu, insanlığı bir zamandır kuşatıp hükümranlığı altında tutan karanlık güçlerin (kışın) egemenliğinden kurtarmaktadır. Görüldüğü gibi Yahudilikteki günah keçisi kavramı, aslında insanların hayrı için gerçekleştirilen ilkel insan kurbanının şekil değiştirmiş bir formuydu. Keffaret günü festivali ise Kudüs'te olduğu gibi Babil'de de uygulanmaktaydı.[758]

Aşağıda aktarılacak iki mitosta ise bitki mitoslarının karakteri daha net görülmektedir:

Suriye bitki tanrısı olan Adonis (Tammuz), bir bakire olarak addedilen tabiattan doğmuş güzel bir gençti. O kadar güzeldi ki yerüstü ve yeraltı tanrıçaları Venüs ile Proserpine kendisine âşık olmuşlardı. İkisinin de kendisiyle beraber

[751] Armstrong, 20.
[752] W.E. Manley, **Biblical Review: Commentary on the Bible**, published by the author, New York 1867, 318.
[753] Challaye, 156.
[754] Atâurrahîm, 40.
[755] Titcomb, 60.
[756] Weigall, 67.
[757] Titcomb, 30.
[758] Robertson, 160.

yaşamak taleplerini uzlaştırmak amacıyla yılın yarısını (yazı) yukarı dünyada Venüsle ve diğer yarısını (kışı) ise aşağı dünyada Proserpine ile geçirmeyi kabul etmişti. Fakat sonbaharda bir yaban domuzu (Typhon) tarafından öldürülmüştü. Mite göre İştar, oğlu (ve daha sonra kocası olacak) Tammuz'un ölmesine çok üzülüp onu hayata geri getirmek amacıyla peşinden aşağı dünyaya inmişti. İşte bitki tanrısı Tammuz'un yer altı dünyasında kaldığı bu zaman dilimi, yeryüzünün bütün üretme eylemini terk ettiği kış mevsimine karşılık gelmekteydi.[759] Buradaki Adonis'in Hıristiyan tefekküründeki karşılığı, çeşitli yaralar alarak ölen İsa Mesih'tir. Bu sebeple Hıristiyan alegorisinde domuza karşı özel bir kin husûle gelmiştir. Zira Adonis'in yaralanıp beş kış ayı Ekim, Kasım, Aralık, Ocak ve Şubat boyunca yeraltına inmesi olayıyla analoji kurularak İsa'nın da beş yara aldığı tasvir edilir.[760] Güneşin yörüngesindeki değişiklikler sonucu mevsimsel döngünün yeryüzündeki bitkilerde meydana getirmiş olduğu kuruma ve yeniden yeşermenin tipik bir dramatizasyonu niteliğindeki bu olgular, Hıristiyan inancı tarafından da tanrının önce öldürülüp sonra tıpkı Attis, Adonis ve sair bitki tanrılarında olduğu gibi bahar gündönümünde yeniden diriltilmesi şeklinde benimsenmiştir.[761] Buna paralel olarak İskandinav mitolojisinde tanrı Frey'in kış gündönümünde bir domuz (kış) tarafından öldürüldüğü, bu sebeple her sene bir domuzun büyük Yule festivalinde kurban olarak sunulduğu bildirilmektedir ki bu adet günümüzde noel adıyla yaşamaktadır.[762]

Adonis'e Yahudiler tarafından üstelik mabette tapıldığı Hezekiel kitabında da bildirilmektedir: "Ve RAB evinin şimale doğru olan kapısının girilecek yerine beni getirdi; ve işte, Tammuz için ağlıyan kadınlar orada oturmakta idiler."[763] Eskiden mabedlerde Tammuz'un ölü bulunduğu zaman diliminde özellikle kadınların kederli ağıtlar yaktıkları bilinmektedir.[764]

Onun yeniden doğuşu hatırasına baharda yapılan bir festivalde kadınlar, Adonis'i aramak için yola koyulurlar, onun sözde cesedini simgeleyen bir ahşap tasviri bulup bir mezara ya da ağaç kovuğuna yerleştirirlerdi. Daha sonra inlemeler eşliğinde vahşi ayinler icra edilir, akabinde, onun sözde yeniden dirilişi onuruna çok

[759] DRE, 33; WR, I, 48.
[760] Taylor, 140.
[761] Robertson, 323.
[762] Titcomb, 74.
[763] Hezekiel, 8: 14.
[764] DRE, 33.

daha vahşi eğlenceler düzenlenirdi. Suriye'nin kuzeyindeki Aphaca'da ve Byblus ile Baalbek arasında meşhur bir koru ve Astarte mabedi bulunmaktaydı. Buranın yakınlarında derin uçurumların altındaki bir mağaradan suların fışkırdığı Adonis isimli belirli bir nehrin doğduğu ağaçlarla dolu bir vadi mevcuttu. Anlatılanlara göre her yıl yeniden genç Adonis burada ölümcül yarasını alır, kızıl anemonlar, sedir ve ceviz ağaçları arasından geçen nehir, ağaçlar çiçek açtıkları vakit, onun kanıyla kıpkırmızı akardı.[765]

Attis'in hikâyesi de bununla benzerlik göstermektedir. O, Kibele veya Demeter'in âşık olduğu, genç ve dürüst bir Frigyalı çobandı. Bağrına koyduğu olgun bir badem ya da nardan hamile kalan bir bakire olan Nana'dan doğmuştu. O da Adonis gibi kışın sembolü bir yaban domuzu tarafından öldürülmüştür. Bir çam ağacının dibinde ölene kadar kan kaybetmiştir ki, buradaki çam ve çam kozalağı verimlilik, bereket ve doğurganlığın sembolleridir. Attis ölünce, ana tanrıça Kibele ağlaya ağlaya onu aramaya çıkar; nihayet genç tanrı dirilir. Onun ölümü ile dirilişi, 15-20 Mart arasında icra edilen[766] ve bitkilerin kaybolup sonra yeniden ortaya çıkışlarını sembolize eden bir çeşit kutsal hafta ile anılmaktaydı.[767] Onun kanını kurban etmesi ise yeryüzünün verimliliğini yenilemiş ve ölüp yeniden dirilişinin ritüel kutlamalarında da sureti bir çam ağacının gövdesine bağlanmıştır. Bu olayın önemi, akla hemen çarmıh hadisesini getirmesinde yatmaktadır.

Herkül ve Krişna örnekleri ise bitki mitoslarından ziyade güneş mitosları özelliği taşımaktadır. Her iki kahraman da insanlık için büyük iyilikleri dokunan kişilikler olarak görülmekle beraber Herkül maddi, Krişna ise manevi düzlemde insanlığa hayır getiren kahramanlar olarak addedilmişlerdir. Herkül, diğer güneş tanrıları gibi büyük bir seyyahtır. Antik çağlarda pek çok ülkede tanınmakta ve kurtarıcı olarak kendisine yakarışta bulunulmaktaydı. Annesi Alcmene bakire idi. Mucizevî olarak ilahi bir Baba'dan (Zeus) hamile kalmıştı. Herkül de Tanrı'nın biricik oğlu ve kurtarıcı, iyi çoban gibi İsa ile özdeş sıfatlarla vasıflandırılmıştı.[768] Yunan tanrısı Apolla da sık sık 'iyi çoban' olarak çağrılmıştı.[769] Tam burada Krişna'nın da kurtarıcı, koruyucu, rahatlatıcı, yeniden dirilen, yaşam, mukaddes olan,

[765] Carpenter, 23.
[766] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 80.
[767] Challaye, 158.
[768] Graham, 287.
[769] Weigall, 71.

büyük tanrı, efendiler efendisi ve iyi çoban gibi paralel sıfatlarla vasfedildiği hatırdan çıkarılmamalıdır.[770] Herkül, daha beşikte iken kendisini yok etmek için gönderilen iki yılanı elleriyle boğmuştu. Bu olayı yorumlayan kâhinler de, Herkül'ün, bu dünyada yaşayan varlıkların en güçlüsü olacağını bildirmişlerdi.[771] Onun, dünyanın iyiliği adına yaptığı çoğu faaliyet, esas olarak 12 başlık altında özetlenebilir ki, bunlar, Zodyak işaretleriyle sembolize edilmektedir. Herkül, Nemea Aslanını öldürmüş, Lerna Ejderinin ölümlü başlarını kesip vücudunu parçalara ayırmış, av tanrıçası Artemis için kutsal olan altın boynuzlu hızlı geyiği yakalamış, Erymanthoslu yaban domuzunu sağ olarak yakalayıp Tiryns'e getirmiş, Kral Augias'ın ahırlarını bir günde temizlemiş, Stymphalos kuş sürüsünü Arkadia Gölünden kovalayıp kaçırmış, Girit'e gidip Poseidon'un Kral Minos'a özel bir kurban olarak gönderdiği boğayı yakalamış, Kral Diomedes'in insan eti yiyen kısraklarını yakalayıp emri altına almış, bu görevi esnasında ölümle güreşip kazanınca arkadaşı Kral Admetos'un henüz yeni ölmüş karısı Alketis'i kocasına geri getirmiş, Amazon kraliçesi Hippolyte'nin kemerini Tiryns'e götürmüş, belden birbirine yapışık üç adam şeklindeki canavar dev Geryoneus'u öldürmüş, gökkubbeyi omuzlarında taşıyan titan (dev) Atlas'ın kızları Hesperidlerin altın elmalarını toplamış, bu arada Gaia'nın (toprak) oğlu olan Antheus isimli devi ortadan kaldırmış, ölüler diyarı Hades'e inmiş, buranın girişini koruyan üç başlı canavar köpek Kerberos'u Tiryns'e götürmeyi başarmıştır.[772]

Herkül'ün hayatının dramatik sonu, ilginç biçimde İsa'nın sonuyla benzerlikler göstermektedir. Sonu hazırlayan olay şöyle gerçekleşir: Herkül'ü başka bir kadını sevebilir düşüncesiyle kıskanan karısı, kocasına, ejderha kanına batırılmış bir entari hediye eder. Herkül'ün bir düşmanının telkinine göre bu giysiyi giyen kahramanın gözü, artık karısından başkasını görmeyecektir. Herkül entariyi giydiğinde, vücut ısısıyla zehir harekete geçer ve giysisi derisine yapışıp yakmaya başlar. Herkül, ancak derisini de soyarak giydiği entariden kurtulabilir fakat çektiği muazzam acıyı sadece ölüm dindirebilecektir. Kendi hayatına son vermek için dağlardan kökleriyle söküp getirdiği devasa çamları meydana yığar ve üzerine uzanır. Ne var ki hiç kimse kendisini yakmaya yanaşmaz. Sonunda, oradan geçen

[770] Titcomb, 43.
[771] Cömert, 66.
[772] Rosenberg, 62–68; Cömert, 67–69.

Philoktetes isimli biri Herkül'ü dayanılmaz acılar içinde görünce ateşe vermeyi kabul eder. Meşale odunlara değer değmez güpe gündüz bir yıldırım gökyüzünde parlayarak odunlara çarpar. Aniden gelen bir bulut, gürüldeyen alev yığınının içine girerek Herkül'ü sarar ve Olimpos Dağı'na taşır. Ateş bütün odunları yakıp tüketiğinde küller arasında Herkül'ün kemikleri bile kalmamıştır. Zira Herkül, en yüce tanrı Zeus'un söz verdiği gibi artık ölümsüz olmuştur.[773]

Cermenlerdeki Balder efsanesi de hemen akla İsa'nın ölüp yeniden dirilişini akla getirmektedir. Efsaneye göre Odin'in en güzel oğlu olan Balder, hain Loki'nin kurbanı olarak ölür ve cehenneme iner. Bunun üzerine devler Tanrılara hücum ederek onları öldürürler. Fakat bu "*Tanrıların akşamı*"ndan sonra gizemli bir kudret tekrar düzeni kurar ve Balderle birlikte tanrılar dirilirler. Böylece evrensel bir mutluluk çağı başlar.[774]

Buda'nın ölümü ve sonrasında gelişen olaylarda da İsa'nın durumuyla pek çok paralellikler mevcuttur. İsa'nın vücudunu ve kanını dünyanın yaşaması için feda etmesi örneğindeki gibi Buda da insanlara hayat vermek ve hayat yolunu onlara göstermek amacıyla reenkarnasyona uğramıştır.[775] İsa gibi Buda da öldüğünde yer titremiş, kayalar parçalanmış, hayaletler ve ruhlar ortaya çıkmıştır. Cehenneme inerek lanetlenmişlerin ruhlarına vaazda bulunmuştur. Buda gömülünce vücudunun sargıları kendi kendine çıkmış, tabutunun kapağı doğaüstü güçler tarafından açılmış ve bedeni semaya yükselmiştir.[776]

Havariler toplantısında belirlenen itikada göre İsa'nın Cuma gecesinden Pazar sabahına kadar cehenneme indiği inancı, Adonis (Tammuz) gibi diğer yabancı putperest dinlerden ödünç alınmış görülmektedir.[777] Nitekim pek benzer bir şekilde Adonis de çarmıha gerilmiş, cehenneme inmiş, üçüncü gün ölümden dirilmiş ve göklere yükselmiştir.[778]

Hint tanrısı Krişna'nın yukarıda işaret edilen ilahi kahraman özellikleriyle benzeşen noktaları gözden kaçmayacak kadar belirgindir. O da aynı şekilde bir bakire (Devaki) den bir mağara içerisinde dünyaya gelmiş ve doğumu bir yıldız

[773] Rosenberg, 68; Cömert, 69–70.
[774] Challaye, 202–203.
[775] Rogers, 294.
[776] Titcomb, 56.
[777] Weigall, 118.
[778] Titcomb, 84.

vasıtasıyla ilan edilmiştir. Krişna doğduktan sonra şöhretini duyan Hint peygamberi Nared, onun anne-babasını ziyaret etmiş, yıldızları gözlemleyip göklerden geldiğini belirtmiştir.[779] Öldürülmek amacıyla aranmış, bu amaçla bir çocuk katliamı bile emredilmiştir. Ölüleri diriltmek, cüzzamlılar, sağırlar ve körleri iyileştirmek, yoksulları ve mazlumları savunmak suretiyle her yerde mucizeler göstermiştir. Onun, havari Yuhanna ile mukayese edilebilecek Arjuna isimli bir müridi mevcuttu. Krişna da cehenneme/yeraltı dünyasına inmiş, ölümünden üç gün sonra yeniden dirilmiş ve cennete yükselmişti.[780] İnanışa göre son gün tekrar geri dönecek ve ölüleri yargılayacaktır.

Şimdiye kadar özetle örneklerini verdiğimiz mitoslar temel iki noktada önem arzetmektedir:

1- Pagan ve Hıristiyanlık öncesi tanrılarla ilgili efsanelerle İsa Mesih hakkında anlatılan hikâyeler arasında büyük benzerlikler olduğu hemen göze çarpmaktadır.

2- Güneş kursunun (rota/izlediği güzergâh) tesiriyle meydana gelen yıllık tabiat hadiseleri ile dünyanın her tarafındaki mitos kahramanlarının eylemleri arasında kurulan analoji dikkat çekmektedir.

Görüleceği üzere tarih, evlatlarına Tanrı'dan hamile kaldıkları iddia edilen pek çok genç bakirenin varlığını kaydetmektedir. Tanrı'nın sulbünden bir oğul doğuran bu tür bakire annelere yapılan ibadet çok eski zamanlara dayanmakta ve doğu ülkelerinde genel bir geçerliliğe sahip bulunmaktadır. Bu kültle bağlantılı olarak Tanrı'nın oğlunun bir yemlikte yatar vaziyette heykelini yapma geleneği, aynı şekilde sonradan Beytlehem'deki mağarada yatan çocuk İsa figürüne de uygulanmıştır.[781]

Erken dönem Hıristiyan heykellerinde aynen Mitra anıtlarında olduğu gibi yenidoğan bebeği gölgeleyen ağaç figürüne rastlanmaktadır.[782] Mağarada Tanrı'ya tapım olayı da, mağarada kendilerine tapınılan Apollo, Cybele, Demeter, Herkül, Hermes, Mitra ve Poseidon örneklerindeki gibi paganist dünyada sıradan bir hadise idi.[783] M.Ö. yaklaşık 200'lerde, Mısır'ın ölüp yeniden dirilen tanrısı Osiris,

[779] Doane, 151.
[780] Titcomb, 40.
[781] Graves, 37.
[782] Robertson, 322.
[783] Doane, 156; Weigall, 51.

Yunanistan'ın Dionysos (Bakhus), Mezopotamya'nın Temmuz ve Marduk, Suriye'nin Adonis, Frigya'nın Attis ve İran'ın Mitra tapımı, Roma İmparatorluğunda da yayılmaya başlamıştı.[784]

İsa Mesih hakkında kanonik olsun apokrif olsun kutsal kitap külliyatında ve Hıristiyan itikadında yeralan hikâye ve anlatımlar, mitoloji ilahları hakındaki anlatılanlardan kopye edilmiş hissi vermektedir. Annenin baba olmaksızın hamileliği, bir mağara içerisinde bakireden doğum, bu doğumun gökteki bir yıldızla haber verilmesi, bebeğe büyücüler ve çobanlar tarafından tapılma, şeytan tarafından sınanma, mucizeler gösterme, kötülük güçlerince yakalanarak yok edilme (çarmıha gerilme), öldükten sonra yeniden dirilme, kurtarıcı olarak vasfedilme, günün birinde yeniden döneceği ve insanları yargılayacağına dair inanç gibi mevzular, İsa'dan yüzyıllar önceki pagan inançları arasında yer almaktadır.[785] Bu eski pagan mitoloji ve inançlarıyla Hıristiyan gelenekleri arasındaki benzerlikler gerçekten o kadar fazladır ki, hem dikkatleri hem de erken dönem Hıristiyan babalarının açık nefretini üzerlerine celbetmiştir. Şüphesiz bu dini önderler, benzerliği görüp hissediyorlar fakat bunu nasıl izah edeceklerini bilemiyorlardı. Onların, diğer bütün teorileri başarısız olduğu için ileri sürdükleri masum teori şöyleydi: Şeytan, Hıristiyanları utandırıp kahretmek amacıyla, yüzyıllar önce, paganların bazı inançlar ve uygulamaları benimsemelerine sebep olmuştur. Mesela buna benzer görüşleri serdeden Justin Martyr (100-165), şunları söylemektedir: "Peygamberlerin verdiği Mesih'in geleceği haberini aldığı zaman Şeytan, putperest şairleri ayartıp daha önce sanki Jove'nin (Tanrı'nın) oğulları diye adlandırılan pek çokları yaşamış gibi lanse ettirdi. Şeytan'ın bu planı kurmasındaki amacı, insanların, Mesih'in gerçek yaşamının kadim masallar ve şiirsel öykülerle aynı karakterde olduğunu düşünmelerini sağlamaktı."[786]

Tertullian'a göre de (160-225) Şeytan, putlarının gizemi vasıtasıyla, ilahi gizemlerin başlıca kısımlarını bile taklit etmektedir….O, abidlerini suyla vaftiz etmekte ve bunun, onları suçlardan arındırdığına inandırmaktadır. Sonuç itibariyle Mitra inancıyla Hıristiyan inancı arasındaki tüm bu çarpıcı benzerlikler, şeytanın bir

[784] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 159.
[785] Doane, 384.
[786] Titcomb, 102-103.

intihali (hırsızlık) olarak görülmüştür.[787] Hıristiyanlıkla pagan inancının benzerliklerinin gerekçelendirildiği bu izah tarzına göre şeytan, Hıristiyanların gelecekteki sırlarına sahip olmak isteyip tapınanlarına bu ritüelleri taklit ettirmiştir.[788]

Konunun tam burasında, İsa'nın sıfatlarından birinin balık olduğu ve balığın da güneş sembollerinden birisi olduğu hatırlanmalıdır. Balık astronomik bir işarettir zira İsa'nın gelişinin alameti, Satürn ve Jüpiter'in balık burcunda birleşmesinde görülmüştür. Yani balık burcunun burada, İsa'ya uygulandığı görülmektedir.[789] Nitekim İsa'ya verilen çeşitli lâkapların, dikkatle incelendiğinde burçların isimleri olduğu fark edilecektir. Onun ahlâki karakterini ifade eden bu kelimeler, burçlar kuşağının kendisine karşılık gelen fiziki benzerliklerinden ödünç alınmıştır. Mesela o, Mart ayında Tanrı'nın kuzusu, Haziran ayında Yahuda kabilesinin aslanı olarak isimlendirilmiştir.[790]

Bu şekilde ilk dönem kilise babaları bu benzerlikleri hep şeytana atfetmişler ve bunların, onun işi olduğunu iddia etmişlerdir. Bütün bu örnekleri değerlendirerek pek çok araştırmacı, Hıristiyanlık-mitos ilişkisinin var olup olmadığını tartışmanın ötesinde, önceden mevcut pagan kültleriyle kaynaşmış olan Hıristiyanlığın, bu işbirliği sayesinde dünya üzerinde bu derece yayılmış olduğunun katiyetini savunmaktadırlar.

Hıristiyanlık'taki kutsal günlerin mütebâkisinin kaynağının da çok eski dinlere, pagan dönemlere dayandığı belirtilebilir. Bilhassa tabiat olaylarıyla ilgili görülen ve bir adı da Gül Bayramı olan Pentakost ile Üzüm (Bağbozumu) Bayramı gibi festivallerin kökeni paganist dönemlere kadar uzanmaktadır.[791] Üzüm bayramının, eski pagan inançlarının ve özellikle de Dionysos'un bir şarap tanrısı olarak kutsandığı devirlerin bir kalıntısı olduğu düşünülmektedir, zira belli mevsimlerde kutlanan bu litürjik olayların Hıristiyanlıkla ve İsa ile bir bağlantısı yoktur.[792]

---

[787] Renan, **Marc-Aurèle et la Fin du Monde Antique**, 576-577.
[788] Leatherbee, 84.
[789] Doane, 504.
[790] Taylor, 8.
[791] DTA, II, 328.
[792] DTA, II, 331.

İsa-Mesih'in mitoslarla iç içe geçmiş ve çetrefilleşmiş tam doğum tarihinin tespiti, tarihte büyük çekişmelere sahne olmuş, hâlâ da belirsizliğini koruyan bir konu durumundadır. M.S. 530 yılında Mesih'in tam doğum günü ve yılını tespit etmek üzere Romalı bir manastır başrahibi ve astronom olan *Dionysius Exiguus* görevlendirilmiştir. Kendisi, yıl olarak şu an kabul edilmiş tarihi, gün ve ay olarak ise İsa'dan yaklaşık 350 yıl önce çok yaygın kullanımı olan 25 Aralık'ı benimsemiştir. Kesin olarak görülen bu tarih, evvelki güneş tanrılarının tahmini doğumlarının bir ya da iki gün civarına tekabül etmekteydi, yani güneş kültünden adapte edilmişti.[793]

Hıristiyanlıktaki güneş kültünün izleri, ibadette doğu yönüne dönme geleneğinde görülebilir. Kiliselerin içindeki kutsal eşyaların ve papazların bulunduğu yer, doğu tarafındadır. Bundan başka önceleri vaftiz olan kimse cin ve şeytanların hâkimiyetini red işareti olarak batı tarafına doğru tükürmekte ve doğuya dönüp, doğan güneş olarak İsa'yı selamlamakta idi.[794] Bu gerçekten hareketle şu sonucu çıkarabiliriz: 530 yılı veya daha öncesine kadarki doğa tapımları, büyük oranda Hıristiyanlıkta eriyip gitmişti. Aslında temel pagan dini festivallerinin tarihleri bu tarihe kadar o derece yaygındı ki, Hıristiyanlık, kendini bunlara intibak ettirmek mecburiyetinde kalmıştı.[795] Mesela 25 Aralık tarihi, İsa Mesih'in doğum günü olarak belirlenmesinden uzun zaman önce *fethedilmez güneş*[796] veya *"Sol Invictus"* (Yenilmez Güneş) diye nitelenen Mitra'nın doğum günü olarak kutlanmaktaydı.[797] İsa'nın doğumu hakkında ne yıl ne de gün olarak kat'i bir kanaate varmanın imkânsızlığı görülerek, Batı Kilisesi, antik Roma'daki pagan kutlamalarını esas alarak 25 Aralık tarihini; Doğu Kilisesi ise açık bir şekilde Hıristiyanlık öncesi Grekler arasında zamanın doğumu anlamına gelen Aion'un kutlandığı 6 Ocak tarihini esas almıştır.[798] Bu tarih, aynı zamanda Osiris ve Dionysos'a tapınanların inancında suların kutsandığı güne tekabül etmekteydi.[799]

---

[793] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 239.
[794] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 32.
[795] Carpenter, 27; Clement A. Miles, **Christmas in Ritual and Tradition**, 1912, 4. (www.sacred-texts.com/time/crt/crt10.htm)
[796] Rogers,326.
[797] Pfleiderer, 144; Titcomb, 60; Rogers, 330; DRE, 96.
[798] Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, 31.
[799] Weigall, 128.

Romalılarda, kışın ortasına denk gelen yılın son ayı Aralıkta, ayın 17'sinden 24'üne kadar süren 'Libertus Descebris' isimli bir bayram kutlandığı bilinmektedir. Eski çağ karnavallarından izler taşıyan bu bayramda yemek şölenleri, içki âlemleri ve her türlü çılgınlık özgürce icra edilebilmekteydi. Romalılardaki bu bayramlarda geçici bir süre de olsa efendilerle köleler arasındaki statü farkı ortadan kalkıyordu. Köleler efendileriyle alay edebiliyor, onlarla aynı masaya oturup sarhoş olabiliyor, dahası efendiler, masalarda kölelerine hizmette bulunuyordu. Romalılarda bundan başka İran kökenli Mitra tapımı da Hıristiyan çağı öncesinde özellikle askeri ve aristokratik çevrelerde son derece yaygındı. Zaten o zamanlar bütün dünyada en önemli bayramlar, tabiatın değişken fenomenlerinden olan mevsimler etrafında toplanmaktaydı. Dünyanın, Güneş etrafındaki dönüşünün değişimine işaret eden bu bayramlar, yaşamın devamlılığında birer dönüm noktası kabul edilmişlerdir. İlk Hıristiyanlar da bu kültten çok etkilenmişler ve pratik hayatlarında uygulama yoluna gitmişlerdir.[800] Aslında Hıristiyanlık, başlangıçta putperest kökenli tabiat bayramlarıyla mücadeleye girişmiştir. Fakat halk tarafından derinden sahiplenilen bu inançlara galebe çalamayacağını anladıktan sonra, *sol invictus* terimiyle ifade edilen güneş tapımı festival tarihini, bilinçli bir şekilde İsa'nın doğum gününe, 6 Ocaktaki Dionysos bayramı ve Aion'un doğum gününü de Epiphanie'ye (İsa'nın yeniden ortaya çıkışı) dönüştürmüştür.[801] Festivaldeki Hıristiyanlık öncesi unsurların Hıristiyanlaştırılması ise bu bilinçli seçimin gayriihtiyarî bir sonucu olarak gelişmiştir.[802] Görüldüğü üzere pek çok millette, göklerin bakire kraliçesi, Güneş-Tanrı veya ilahi bir varlığın doğumu hatırasına kış gündönümünde festivaller düzenlenmekteydi. Kilise babaları, bütün bu manzarayı gördükten sonra, Mitra, Osiris, Bacchus (Yunan mitolojisindeki karşılığı şarap tanrısı Dionysos), Horus, Adonis ve Buda'nın doğum günü olan 25 Aralık tarihini kendi Mesihlerinin doğum günü olarak benimsemeye karar verdiler.[803]

Kadim zamanlardan beri bakire kadın ile Tanrı'dan olma çocuğu, göklerde tahayyül edilerek resmedilmiştir. En az 3000 yıllık Hindu zodyakı (burçlar kuşağı) ve eski Mısır düzlemyuvarlarında bile bu şekilde tasvir edilmişlerdir. Burritt'in *'Göklerin Coğrafyası'* isimli eserinde de bebek Tanrıoğlunun, Mesih'e atfedilen

[800] Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, 33.
[801] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 80.
[802] Sharpe, 76-77.
[803] Leatherbee, 82.

doğum günüyle aynı gün olan 25 Aralıktaki yeni yılda doğduğu belirtilmektedir. Tanrıoğlunun Meryem'den bu doğumu, doğu ufkunda güneşin denizden doğumuna benzetilmiştir. Bebek Tanrı'yı haber verip müjdeleyen parlak yıldız tasavvuru, hemen Matta, 2: 8'de geçen şu sözleri akla getirmektedir: 'Ona tapınmak için gelen yıldızını doğuda gördük.' İşte bu gibi büyük benzerlikler, bazılarını, İsa Mesih'in maceralarının hepsinin yıldızlar arasında geçtiğini iddia etmeye yöneltmiştir.[804]

Güneşin yeniden kuvvetlenerek ölü tabiata can vermesinin kahramanın yeniden dirilişi mitoslarına yansımasına bir misal de İsa'nın çarmıha gerilmesi, can vermesi ve üç gün sonra dirilmesi anısına kutlanan paskalya *(easter)* törenleridir. Paskalya anlamında kullanılan easter ismi, Töton bahar ve şafak tanrıçası Eoster'den gelmektedir.[805] Eoster, eskiden, günümüzde de paskalya geleneğinin bir parçası olarak icra edilen şafak ayinlerinde tazim edilmiştir.[806] Paskalya kutlamaları çerçevesinde ortaya çıkan çeşitli halk görenekleri de, aynı şekilde Avrupa ve Ortadoğu'da yaygın pagan şenliklerinin Hıristiyanlık'taki bir tezahürü mahiyetindedir. Mesela bahar ekinoksunda günün dengesi karanlıktan aydınlığa doğru kaydığından, tavuklar ve vahşi kuşlar bu denge değişimini hissederek renkli yumurtalar yumurtlamaktadırlar. Kadim insanlar, verimliliğin sağlayıcısı olarak inandıkları ve tabiatın yeniden canlandırılmasını hatırlatan bu renkli yumurtaları çiğ olarak muhafaza ederler ve Eoster gününün sabahı kaynatıp yerlerdi.[807] Periyodik yaratılış mitolojisinin bir tezahürü olarak Ortodoks paskalyasında da yemekten önce kırmızı yumurtalar *"Hıristos anesti!"* (Mesih dirildi.) denilerek tokuşturulmakta ve soyularak yenilmektedir.[808] Hıristiyanlığın ilk zamanlarında büyük perhiz döneminde yenilmesi yasak olan yumurta, daha sonraları diriliş ve yeni hayatın sembolü olarak önem kazanmış ve pişirilip boyanmak suretiyle Paskalya Bayramı'nın sembolü haline gelmiştir.[809] Burada bahsi geçen perhiz döneminin eski pagan adetleriyle ilişkisi de gayet şaşırtıcıdır. Eski Cermenler, bir hafta süren bir spor şenliğinin ardından 'carne-vale' yani hayvani gıdaya veda anlamına gelen bir festival düzenlemekteydiler. Bunu ise kırk günlük bir perhiz dönemi izlerdi.[810] Almanya'da

[804] Graves, 39–40.
[805] DRE, 140.
[806] http://web.eecs.utk.edu/~mclennan/BA/JO-Eo.html#etymology (09/01/2014)
[807] http://web.eecs.utk.edu/~mclennan/BA/JO-Eo.html#egg (09/01/2014)
[808] Necmettin Ersoy, **Semboller ve Yorumları**, birinci basım, İstanbul 2000, 370.
[809] Atasağun, 276.
[810] Titcomb, 75.

bu festival Hertha veya Ostara veya Eostre denen Sakson tanrıçası adına düzenlenirdi ki Hıristiyanlar, lent döneminin sonuna bu ismi vermişlerdir.[811]

Mitolojideki olayların tarihen yaşanmış olaylara nispet edilerek açıklanması, yaşandığı tarihin tam olarak tespiti, salnâme veya takvimin bulunmadığı düşünüldüğünde imkânsız bir olaydır. Fakat gökyüzü cisimlerinin hareketleri incelendiğinde, bütün bu imkânsızlıkların açıklanması imkân dairesine girmektedir. Mesela herhangi bir Noel arifesinde, geceyarısı dışarı çıkıp açık gökyüzüne bakıldığında, gökyüzünün güney tarafında ve meridyen çizgisinin batısında ışıldamakta olan sabit yıldızların en parlağı Sirius görülecektir. Fakat bundan yaklaşık üçbin yıl önce, bu yıldız, şu andaki yerinde görülemezdi. Çünkü dünyanın kutuplardaki basıklığı ve ekvatordaki şişkinliği, ekseni etrafındaki dönüşünde titremeye ve yalpaya sebep olmaktadır. Bu yörüngesel devinim hareketi ise dolayısıyla yıldızların nisbî konumlarını yavaş yavaş değiştirmektedir.[812] Artık Sirius yıldızı geçmişe göre daha geç doğmakta ve şafak vakti yükselişi, eskiden olduğu gibi yaz mevsiminin en sıcak günlerine denk gelmemektedir.[813] Bu anlamda Romalılar Sirius'un helyak doğuşunu[814] 25 Nisan civarındaki bir günde kutlarlardı. Kutlamalarda bir köpek kurban edilir, tütsü ve şarap kullanılır ve o yılki buğday ürününün, yıldızdan yayılan etkiler sonucu buğdaypası hastalığına yakalanmadan hasat edilebilmesi için bir de Robigo ilâhesine koyun kurban edilirdi. Robigo, Roma mitolojisinde, ürünleri hastalıktan koruyan tanrı Robigus'un dişi versiyonuna verilen addı. Robigo, Romalı çiftçilerin yıkım tanrıçası dedikleri baş tanrıçalarıydı. Küf ve pas anlamına gelen Robigo'ya tapınan çiftçiler, eğer yatıştırılmazsa, kendilerine ürün illeti yollayacağına inanırlardı.[815]

Sirius'un geceyarısı meridyen çizgisinin üzerine gelmesi esnasında Güneşin nerede olduğu ise mitos ufkunun insanları tarafından açıklamasını bulmuştur. Buna göre Güneş bu esnada ayaklarımızın altındaki yeraltı dünyasında bulunmaktadır. Eskilerin dünyanın şekli hakkındaki fikirleri her ne olursa olsun, çoğunun inancına göre açıkça güneş tanrısı, gün boyunca dünyayı aydınlattıktan sonra, batıdan batmış

[811] Leatherbee, 83; Weigall, 143.
[812] Taylor, IIV; Ulansey, 93.
[813] hthttp://tr.wikipedia.org/wiki/Sirius#Sirius-A. (09/01/2014)
[814] Sirius'un, Güneş'in onun ışığını 70 gün boyunca kapattıktan sonra tekrar ortaya çıkıp görünüşüne verilen isim.
[815] http://en.wikipedia.org/wiki/Robigo#cite_note-Robigo_O.

ve yeryüzünün altındaki belli bir mağarada gece saatleri boyunca kalmıştır. Buradaki kalışı esnasında da ertesi gün doğuda yeniden görünmeden evvel büyük okyanusta banyo yaparak elbiselerini yenilemiştir. Fakat onun en zayıf halde bulunduğu bu uzun kış gecesinde, bütün dünya onun kuvvetini yenilemesi için dua etmektedir. Böylece, geceyarısı da olsa yeni doğum gerçekleşecektir. Güneş tanrısının yeraltında (ahırda veya mağarada) bulunduğu süre, mitosların dünyasında kutsal bir zaman dilimini ifade etmektedir. Zira bu bekleyişin sonunda, insanların mukadder kurtarıcısı dünyaya gelecektir. İşte bu anda Sirius, güney meridyeninin üzerinde bulunmaktadır ve bu yıldız, bazı araştırmacıların kanaatine göre kesinlikle İncillerde İsa'yı işaret ettiği söylenen yıldızdır. Doğudan gelen yıldız olan Sirius'un, geceyarısı, güneşin yeni doğumunu belirten meridyeninin üzerine bu gelişi anında, astronomik bir tesadüf meydana gelmektedir: Ufuk çizgisi tarafından ortadan ikiye bölünen doğuda, Virgin (veya Virgo=Başak) takımyıldızı belirmektedir.[816] Daha açık ifade edilecek olursa çeşitli burçlardan geçen Güneş, Virgo'ya girdiğinde parlak ışınları sebebiyle bu burcu gizler ve Virgo ortadan kaybolur. Bu durum, Hıristiyan mitolojisinde, Meryem'in oğluyla 15 Ağustos'taki buluşması olarak düşünülmektedir. Yaklaşık üç hafta sonra ise 8 Eylül tarihinde Güneş yoluna devam eder ve Virgo, yeniden ortaya çıkar ki bu tarih, Meryem'in doğum günü olarak kabul edilmektedir.[817] Dünya din ve tefekkür tarihinde çok büyük tesire sahip Ari düşüncesinde Güneş, gökyüzünün oğlu veya gök-baba, yeryüzü ise lekesiz bakire ya da güneşin annesi olarak nitelendirilmektedir. Bu sebeple Virgin veya Virgo, Zodyak burçlarından birisi haline gelmiştir.[818] Çoğu kimseler de bu astronomik vakıanın, çok yaygın olan bakire doğum efsanesinin açıklaması olduğunu düşünmektedir.[819]

Bu olayın başka bir açıklamasına Mısır mitolojisinde rastlamaktayız. Mısır'daki Denderah tapınağının kubbesinde, gökyüzü ve zodyakın kuzey yarımküredeki ayrıntılı bir dairevî temsili bulunmaktaydı. Burada Virgo (Başak) takımyıldızı, elinde mısır başağı tutan bir kadın olarak sembolize edilmiştir. Fakat daha derin düşünüldüğünde, durumu açıklığa kavuşturan bir figürle karşı karşıya kalınmaktadır: Kollarında çocuk Horus'u tutan İsis figürü. Tarz olarak Hıristiyanlığın Meryem Anası ve çocuk İsa tasvirine benzemektedir. Burada Mısır'ın

[816] Buradaki Virgin bakire, Virgo ise başak anlamına gelmektedir.
[817] Graham, 360.
[818] Titcomb, 29.
[819] Carpenter, 31.

şefkatli anası İsis tapımının, Hıristiyanlığın Meryem Ana kültü ile yakın ilişkisi hemen göze çarpmaktadır.[820] Bir farkla ki, Hıristiyan versiyonda kadın oturmakta ve çocuk ise onun dizindedir. Her ne kadar diğer milletler Virgo'yu Demeter, Ceres, Diana vb. ile ilişkilendirmişlerse de Mısırlılar bu takımyıldızını İsis ve Horusla bağlantılı görmüşlerdir. İsis ve Horus tapımının, Bakire Meryem ve çocuk kurtarıcı tapımının teşekkül ettiği İskenderiye'ye ulaştığı ve buradan da Avrupa dini ayinlerine geçtiği tarihen çok iyi bilinmektedir. Uzun zamanlar Ortadoğu'nun başat inançları olarak yaşayıp nihayet Avrupa kıtasının dini geleneklerini de etkisi altına almayı başaran bu nevi inançlar bütünü, kurumsallaşması sürecinde Hıristiyanlığa da taşınmıştır. Böylece kollarında çocuk Horus'u tutan tanrıça tasviri, günümüzde sanatsal Madonna (Meryem Ana) ve çocuk İsa tasvirlerine dönüşmüştür.[821] Zira Hıristiyanlığın gelişmesinde Yunan ve Roma inançları çok önemli bir role sahip bulunmaktaydı. İşte bu süreçte Mısır tanrıçası İsis'in oğlu Horus'u emzirmesini tasvir eden harfler, Bakire Meryem'in oğlu bebek İsa'yı emzirişini tasvir eden resimlere; Mitra, Osiris, Adonis ve Dionysos gibi yarı tanrı ve kahramanların doğum günü kabul edilen 25 Aralık tarihi, İsa'nın doğum gününe ve pagan inancında güneşin övüldüğü gün olan Pazar da Kilise'de İsa'nın anıldığı kutsal güne bu şekilde dönüşmüştür.[822] Kadim inançlarda Güneş'in kuzeye doğru evrilmeye başladığı 25 Aralık tarihi, onun doğum günü olarak isimlendirilmekte ve büyük şenlikler düzenlenmekteydi. Bu günün astronomik önemi ise Güneş'in doğu ufkundan yükselmeye başlayıp sonunda kış gündönümüne ulaşmasında yatmaktadır.[823] İlk Hıristiyan Roma imparatoru Konstantin, kendisi de güneşe tapan bir putperest olduğundan, Yahudi şabatının yerine geçmek üzere Pazar gününü (Sun-day) kutsal sayıp, bütün Roma İmparatorluğunda geçerli olmak üzere, eyalet valilerine bu yönde bir kararname göndermiştir. Bu kararnamede Pazar gününden 'Güneşin kutsal günü' olarak bahsetmesi, onun geleneksel güneş festivaline hâlâ bağlı olduğunun delili kabul edilebilir.[824] Böylece pagan kökenli yıldızlar içindeki Güneş Tanrısı'na atfedilmiş bir gün olan Pazar, Hıristiyanlık'ta, adaletin güneşi olarak betimlenen

[820] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 38.
[821] Doane, 398; Weigall, 60-61.
[822] Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", **Yaşayan Dünya Dinleri**, 90.
[823] Titcomb, 29-30.
[824] Weigall, 124.

İsa'ya uyacak şekilde yorumlanmıştur.[825] Bu örnekte, "Yenilmez Güneş" adına düzenlenen büyük bir pagan festivalinin, nasıl bir Hıristiyan kutsal gününe dönüştüğü görülmektedir.[826]

Frazer'ın bildirdiğine göre Roma'daki Mitra tapımında Yunanlılar, ışığın doğumunu, geceyarısı ayinlerinde, mabedlerden dışarı çıkıp "Bakire doğurdu! Işık yayılıyor!" diye bağırarak kutlamaktaydılar. Eskimolarda da yılın en uzun gecesinde iki rahipten birinin bir kadın kılığına girip kulübeden kulübeye koşup önce bütün ışıkları kapattığı, sonra da meşaleleri bekâret ışığından tutuşturup "Yeni güneşten yeni ışık gelir." diye bağırarak bakire doğumun kutlandığı bilinmektedir.[827]

Hıristiyanlıkta, Noel ile paskalya arasında pek çok festival ve kutsal gün kutlanmaktadır. Mesela bunlardan 28 Aralık'taki *"The Massacre of the Innocents"* (Masumların katli), 6 Ocak'taki Epifani (Zuhur) bayramı, 2 Şubat'taki "Candlemas Day" ve Lent dönemi gibi ibadet ve festivaller, Hıristiyanlıktan önce pagan kültlerinde yaygın olarak kutlanmaktaydı. Mesela Hindularda tanrıça Lakşmi ve Bhavanti onuruna tertip edilen "lambalar bayramı" (The feast of lamps) kutlanırdı. Hindistan'ın en büyük dini festivallerinden biri olan bu tarihte insanlar evlerini çelenklerle süsleyip eşe-dosta hediyeler verirlerdi. Mısır'da da buna benzer bir festival düzenlenmekteydi. Bu zamanda herkes, ölü tanrı Osiris için yas tutar,[828] bütün gece boyunca yağ ve tuzla dolu lambaları yakıp evlerin önüne bırakırdı. Bütün bu adetler, günümüzde "Candlemas Day" (Kandiller Bayramı) veya "Purification of the Virgin Mary" (Bakire Meryem'in arınması) isimleri altındaki festivallerde devam ettirilmektedir.[829] Bu festivallerde, yıldız ve tabiat tapımı unsurlarının varlığı müşahede edilebilir. Bütün bu bilgiler ışığında, tarihi İsa hakkında anlatılan olay örgüleri ile eski güneş tanrıları arasında görülen büyük miktardaki benzeşmeler hemen fark edilmektedir. Bu benzeşmeler o kadar çoktur ki basit tesadüflerle veya "*şeytanın kâfirce ayartmalarıyla"* izah edilemez. Bu benzerlikler şu maddeler halinde sıralanabilir:

1- Bakire bir anneden doğum,

2- Bir ahır, mağara veya yeraltı odasında doğum,

[825] İHKS, I, 89.
[826] Doane, 396.
[827] Carpenter, 33.
[828] Weigall, 58.
[829] Leatherbee, 82-83; Doane, 392.

3- Bu doğumun 25 Aralık'ta yani tam kış gündönümünden sonra gerçekleşmesi,
4- Doğudaki bir yıldızın mevcudiyeti (Sirius),
5- Üç Kral'ın (üç kâhinin) gelmesi,
6- Masumların katledilme tehdidi karşısında uzak bir ülkeye kaçış (Krişna ve diğer güneş tanrıları hakkında da söylenmiştir),
7- Işığın artmasını sembolize etmek amacıyla fener alaylarıyla 2 Şubat'ta kutlanan Kilise'nin Candlemas festivalleri,
8- Büyük oruç dönemini ifade eden Lent veya baharın gelişi,
9- Normalde 25 Mart'a denk gelen ve Ekvator'un Güneş tarafından geçilmesini/haç işaretini teşkil edecek şekilde kesişmesini kutlamak amacıyla tesis edilen Paskalya günü,
10- Aynı anda Kudüs'teki kutsal kabirden ışıkların fışkırması,
11- Paskalya'dan üç gün evvel, hayırlı cuma denen günde, kuzu-tanrının çarmıha gerilerek ölümü,
12- Bir ağaca çivilenme,
13- Boş mezar,
14- Osiris, Attis ve diğerlerinin durumlarındaki gibi sevinçli diriliş,
15- Zodyak işaretlerinin sembolü 12 mürit,
16- Onikiden birinin ihaneti,
17- Vaftizci Yahya'nın doğumuna adanan ve Noel'e karşılık gelen 24 Haziran'daki yaz ortası günü,
18- 15 Ağustos Bakirenin Zuhuru festivali,
19- Tanrının Başak takımyıldızı içindeki hareketine karşılık gelen 8 Eylül Bakirenin Doğumu festivali,
20- Mesih'in havarileriyle sonbaharı imgeleyen yıldız grubu hakkındaki tartışmasına karşılık gelen Yılan ve Akrep sembolizmi,
21- Kilise'nin tam da aynı günü St. Thomas'a ithaf ettiği kış gündönümü.

Görüldüğü üzere Hıristiyanlığın merkezindeki Mesih inancı, karşımıza, geçmiş medeniyetlerden iktibas edilmiş pek çok Mesih manzarası sunmaktadır.[830] Krişna ve Buda için kullanılan *dünyanın ışığı, iyi çoban* gibi terimlerin eski güneş

[830] Şarkâvî, 66.

mitlerinden türediği düşünülmektedir.[831] Zira güneşin gökyüzünün çobanı olarak görülmesi, bütün mitolojilerde müşterek bir konudur.[832] Farklı çağlardaki Budalar veya aydınlanmış üstadlarla Yahudi-Hıristiyan Mesihi'nin tarihi olarak birbiriyle bağlantılı olup olmadığı net olarak ortaya konulamasa da aralarında doğrudan bir ilişkinin varolduğunda şüphe yoktur.[833] Çoğunlukla ölüp yeniden dirilen kahramanlar şeklinde tezahür eden bu tanrılara dair kültlerden bazılarının güneş ve güneş takvimiyle ilgili, bazılarının tarım ve mevsimsel döngüyle ilgili ve diğer bazılarının ise Ay ve sâir konularla ilgili olduğu belirtilebilir.[834] Fakat genel olarak bu tanrıların insanlığın iyiliği için ölüp tekrar dirilmeleri düşüncesi, her kış tabiatın zahiren ölmesi ve baharda yeniden canlanması fenomenine dayanmaktadır.[835] Şu halde İsa'ya benzer pekçok örnekteki gibi ölüp yeniden dirilen tanrı motifi, aslında ölen güneşi sembolize eden bir güneş mitidir.[836] Yani İsa'nın bedenleşme gizemi, anne karnına düşmesi ve göklere yükselmesi gibi harikulâde vakaların izleri, aslında yıldızlar ve takımyıldızların astronomik seyirlerinde sürülebilir.[837] Fakat bu izleri takip etmek her zaman kolay değildir. Mesela bir zamanlar güneşi sembolize eden Tanrı Zeus'un, sonradan kendisinden neşet ettiği bu tabiat fenomeniyle özdeşliği unutulmuş, tarihi bir şahsiyet olarak görülmeye başlamıştır. Zeus gibi Athena da evvelden şafağın sembolü iken, gitgide ışık ve bilgelik tanrıçası haline gelmiş ve artık kendisindeki bir tabiat fenomeni olan şafağın bütün izleri yok olmuştur.[838] Buna koşut olarak bazı araştırmacılar, bahar gündönümünü müteakip ilk dolunaydan sonraki ilk Pazar gününde kutlanan paskalyanın da özünde güneş-tanrı onuruna kutlanan bir astronomik festival olduğunu dile getirilmektedir.[839] Kahramanın yeraltına girip tekrar kurtuluşuyla ilgili gizemlerin, kökeninde, tabii yaşamı koruyup geliştirmek amaçlı yapılan sembolik büyüler olduğu belirtilmelidir.[840]

---

[831] Rogers, 294.
[832] Rogers, 265.
[833] Pfleiderer, 38.
[834] Şarkâvî, 70.
[835] Weigall, 85.
[836] Graham, 361.
[837] Taylor, 6.
[838] Friedrich Max Müller, **Contributions to the Science of Mythology**, vol. I, Longmans, Green and Co., London, New York and Bombay 1897, XIV.
[839] Leatherbee, 84.
[840] Pfleiderer, 96.

Pagan milletlerin taptıkları çarmıha gerilmiş adam motifi, ilk Kilise babaları tarafından da benimsenen bir unsur olmuştur.[841] Justin Martyr'e göre çarmıha gerilmiş bir kurtarıcının adıyla her şeyin babası ve yaratıcısına tapınmayan medeni ya da yarı medeni hiçbir toplum yoktur.[842] İsa'nın ölü bulunduğu Cuma gecesinden Pazar sabahına kadar cehenneme iniş epizodu da Adonis tapımı veya diğer pagan dinlerden ödünç alınmış bir unsur olarak görülmelidir.[843] Konu hakkındaki bütün sözleri, Dünya'nın Çarmıha Gerilmiş Onaltı Kurtarıcısı isimli kitabında Mesih öncesi Hıristiyanlık'tan bahseden Kersey Graves'in şu ifadeleriyle özetlemek mümkündür: "Bütün bu gerçekler, -İsa-Mesih'in hikâyesi de dâhil olmak üzere- bakirelerle beraber olup diğer tanrıların babası olan tanrı hikâyelerinin astrolojik kökenli olduğuna dair zihnimizdeki kanaatleri kuvvetlendirmektedir. Eleştirel bir araştırma gösterecektir ki astronomi ve din, ayrılmaz biçimde birbirinin içine girmiş ve harmanlanmıştır. Şu halde onları birbirinden ayırmak mümkün değildir."[844]

Bütün dünyada yaygın olan çarmıha gerilen onaltı şahsiyetin lokasyonları ve adları ise şöyledir: Nasıra'da İsa, Hindistan'da Krişna ve Sakia, Nepal'de İva, Tibet'te İndra, İran'da Mitra, Babil'de Tammuz, Kalde'de Criti, Frigya'da Attis, Orissa'da Baili, Mısır'da Thules ve Orontes, Telingoneseliler'de Witoba, İskandinavya'da Odin, Druidler'de (Kelt rahipleri) Hesus ve Meksika'da Quetzalcoatl.[845]

Son tahlilde, dinin erken evrelerinde inanılan kutsal zaman kavramının yüksek dinlerde değişime uğradığı görülmektedir. Dini hayatın bu evresinde artık eski tabiat şenliklerinin tanınması güçleşmiştir. Şu halde Ay, yıldızlar, gezegenler ve Güneş'in meydana getirdiği astronomik olaylarla kusursuz biçimde işleyen mevsimsel döngü düzeninde ifadesini bulan tabiat yasalarının, şekil değiştirerek din kurucularının doğumu ve hayatındaki önemli hadiselere dönüşmesinden bahsedilebilir.[846]

---

[841] Titcomb, 5.
[842] Titcomb, 100.
[843] Weigall, 52.
[844] Graves, 40.
[845] Graham, 352.
[846] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 80.

7- İnkarne Tanrılar ve Hz. İsa İlişkisi

Dünya dînî tarihinde hemen her kültürde karşılaşılan inanç unsurlarının başında, inkarnasyon meselesi gelmektedir. Kelime olarak inkarnasyon, tenleşme, ten alma, vücut bulma yani insan haline dönüşme gibi anlamlara gelmektedir.[847] Bu kavramda Tanrı veya kudretli varlıkların insanlara yardım etmek, onları doğruluk ve erdeme yöneltmek amacıyla tarihe müdahalesi anlamına gelen bu olayda ilâhî tabiatın, bir insan veya hayvan suretinde şahsiyet kazanması söz konusu olmaktadır.

Din fenomenolojisi, iki çeşit inkarnasyonu zikretmektedir: Maddi varlığın (bedenin) bir Tanrı'yı üzerine alması şeklinde olan inkarnasyon hulûl, bir ruhu üzerine alması şeklinde olan inkarnasyon ise tenâsüh varyasyonunu oluşturmaktadır. Tanrı'nın bir bedene girmesinin pek çok farklı kültürde örneğine şahit olunmaktadır. Mesela Eski Mısır dininde Güneş Tanrısı Amon Ra'nın, vârislerini doğurması için kraliçe ile birlikte olduğuna, bu şekilde firavunların tanrısal bir kökten geldiğine inanılırdı. Yunan mitolojisinde Zeus, Apollon, Poseidon gibi pek çok tanrının günahkârları cezalandırmak, intikam almak, kahramanlara ilâhî bir nesep kazandırmak üzere inkarnasyona uğradıklarına inanılırdı. Özellikle Zeus'un bereket tanrıçaları ve Yer-Ana ile birleşmesi inkarnasyon yoluyla olurdu. Bütün bu eylemlerle aslında dünya kurulalıdan beri devam edegelen bir olgu sembolize edilmekteydi: Tabiattaki erkek unsura karşılık gelen gökyüzü, tıpkı bir erkeğin tohumları gibi yağmurlar vasıtasıyla dişi unsura karşılık gelen ve doğurganlığın sembolü olan yeryüzünü döllemektedir.

Hinduizm'de inkarnasyon hikâyelerinin başkahramanı olarak karşımıza Vişnu çıkmaktadır. O, insanlar kendisine ihtiyaç duyduklarında, günahlar ve kötülükler artıp dini duygular zayıfladığında, öğretisini yenilemek ve insanları kurtarmak üzere gelir. Dokuz büyük avatarası olan Vişnu'nun balık, kaplumbağa, aslan gibi varlıklara inkarnasyon yoluyla girdiğine inanılır. Ramayana'da geçen şu epizot, tanrıların insanlara yardım için nasıl davrandıklarının insan tahayyülündeki evrensel bir imajını vermektedir. Yukarıda adı geçen tanrısal varlıklar, Rakşasa kralı Ravana'yı, kendilerine zulmettiği gerekçesiyle Brahma'ya şikâyet ederler. Bu hain deve karşı hiçbir şey ellerinden gelmemektedir zira o, tanrıların ve kendi halkının saldırılarına

[847] Michel, 56–57.

karşı Brahma'dan koruma almıştır. Eğer bu gidişe bir son verilmezse, kötülük iyiliğe galebe çalacaktır. Neyse ki zalim Ravana, kendilerinden kötülük gelmeyeceğini düşündüğü için gayet aptal bir biçimde ne hayvanlara ne de insanlara karşı bir koruma istemiştir ve ancak hayvanlar ve insanlarca öldürülebilecektir. Bunun üzerine tanrılar, Vişnu'dan yardım isterler. Vişnu, Kosala krallığına inip Kral Dasa-Ratha'nın dört çocuğu olarak dünyaya gelmeyi ve böylece kötü kalpli Ravana'yı yok etmeyi kabul eder.[848]

Zerdüştlük'te de Ahuramazda'nın haşmetinin Zerdüşt'ün annesinin doğumunda onunla birleşerek onu peygamber doğurmaya lâyık bir konuma getirdiğine inanılmaktadır. Eski Amerika yerlileri Aztekler'e göre Quetzalcoatl, bâkire bir kız olan Chimalmo'nun yeşil bir mücevher taşını yutarak hamile kalması sonucu babasız olarak dünyaya gelmiştir. Böylece nesebi müstakbel kurtarıcı baba tarafından tanrılara dayandırılmaktadır.[849]

Yunan mitolojisinde Apollon'un oğlu kabul edilen sağaltıcı/iyileştirici kahraman Asklepios, dindarâne bir biçimde kendisine inananların çokluğundan ötürü uzun bir süre Hıristiyanlığa rakip olmuştur. Asklepios, Apollon'un, Koronis isimli bir kızdan doğma oğludur. Sadakatsiz sevgili Koronis, Asklepios'a hamile iken bir başkasıyla ilişkiye girdiği için Apollon tarafından cezalandırılır ve bir odun yığını üzerinde Hephaistos'un yaktığı coşkun alevlerin içinde diri diri yakılır. Fakat kadın yanmakta iken Apollon, kendi oğlunu ateşten çıkarır ve büyütmesi için Kheiron'a teslim eder.[850]

Babilliler'de, Akitu bayramı dışında nisan ayında kozmik buhranı önlemek amacıyla 12 gün süren bir merasim düzenlenmekteydi. Bu ayinlere kralla oğulları, din adamları katılır, böylece zamanı gençleştirdiklerine inanılırdı. Merasimin dördüncü gününde en eski çağların mitolojisine ait olan dünyanın yaratılışına dair dualar okunurdu (Enuma Eliş). Beşinci günde genel bir temizlenme (purification) ve tevbe istiğfardan sonra mizansen gereği kral soyulup aşağılanırdı. Bu davranışın mânâsı kaosa dönüş yani kozmik düzen ve ahengin yıkılmasıydı. Altıncı günde ilâh Marduk'un cehenneme atılması yani ölümü hakkındaki mitos tekrarlanır, sekizden onikinci güne kadar da iki grup figüran arasında Marduk'un kötülük güçlerine karşı

[848] Rosenberg, 525-526.
[849] Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, 59.
[850] Cömert, 58.

olan savaşı, zaferi ve tekrar dirilişi çeşitli kutsal hareketlerle canlandırılırdı.[851] Bu dramlarda önce Tanrı, muhteşem bir alayla şehre girmektedir. Sonra bir felaket neticesi hapse atılır. Bir dağın eteğinde yargılanır. Taraftarları şehirde ayaklanma çıkarır, Tanrı ortadan kaybolmuştur. Tanrıça, askerler tarafından muhafaza edilen mezara girer. Tanrı mezarın içindedir, mezarın üstü ise yeni yeni büyümeye başlamış yeşil buğdaylarla kaplıdır. Tanrıdan önce iki hırsız da yargılanmış bulunmaktadır. Bunlardan birisi ölünce Babil'in kapısına asılıp Tanrı ile birlikte öbür dünyaya gider. Diğer hırsız ise suçsuz bulunup serbest bırakılır. İyilik tanrılarıyla şeytani kuvvetler arasında bir savaş başlar; şeytani kuvvetler mağlup edilirler. Dirilen Tanrı da muzafferane bir biçimde dağın içinden çıkar.[852] Tarihçilere göre kendini feda eden saf aşk olan Tanrı vizyonu, köklerini, önceki mitik inançlarda insana hayat vermek için ölen bitkisel tanrı kültlerinden almaktadır. Zira nebati dinde Tanrı, insanın maddi hayatının devamı için ihtiyaç duyduğu ekmeği temin edebilmesi amacıyla ölmektedir.[853] Böylece bu Babil dramında İsa'nın yargılanması, öldürülmesi, kendisiyle birlikte haça gerilen iki hırsız düşüncesi, Meryemler'in mezara girmesi, İsa'nın yeniden dirilişi ve kötülere karşı kazandığı zaferi gibi bütün temel Hıristiyan doktrinlerinin köklerini bulmaktayız.

Antik dünyadaki ölüp yeniden dirilen tanrılar inancının temelinde, aslında dünyadaki mevsimsel döngü yatmakta idi. Çiftçilikle meşgul olan kabileler, ekin ve hasat zamanlarında ekinin emniyetini sağlamak amacıyla bayram yaparlardı. Bunlardan birisi de Romalılarca kutlanan Ambarvalia Bayramı idi ki Katolikler'de İsa'nın Tanrı'ya yükselmesinden üç gün önce 25 Nisan'da kutlanan Markus Bayramında hatırası yaşamaktadır.[854]

İsa Mesih ile kökeninin Mısır olduğu iddia edilen fakat hikâyesi Kafkasya Dağları'nda geçen inkarne Yunan tanrısı Prometeus arasında da pek çok çarpıcı benzerlikler keşfedilmiş durumdadır. Bunlar şöylece sıralanabilir:

1) Prometheus, ilk erkek ve kadını kilden yaratmış,

2) İnsanlığı kurtarmak için insanda tecessüm etmiş bir tanrı olarak gökten aşağı inmiş,

[851] Rousseau, 88.
[852] Challaye, 153.
[853] Toynbee, 18-19.
[854] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 77.

3) Çarmıha gerilmiş, acı çekmiş ve sonunda serbest kalmış yani bir bakıma yeniden dirilmiş,

4) Kelam veya kelime olarak isimlendirilmiştir.[855]

Tibet Budizm'indeki Buda inancıyla İsa Mesih'in lakapları ve birtakım maceraları da şaşırtıcı bir benzerlik arzetmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1) Hıristiyan öğretide İsa'nın lakabı ışıktır. Budist literatüründe Buda da aydınlanmış yani ışık anlamına gelmektedir.

2) İncil'de Hz. İsa'ya üstad denmektedir. Buda'nın çağrıldığı isimlerden biri de yine '*Saasta'* yani üstaddır.

3) Hz. İsa'nın lakabı 'kutlu'dur. Buda'nın bir diğer ismi '*Sugt'* da kutlu demektir.

4) Hz. İsa İnciller'de yorgunlar ve bitkinlerin melcei olarak adlandırılmıştır. Buda'nın isimlerinden *'Asarn Sarn'* da aynı şekilde melcei olmayanların sığınağı anlamına gelmektedir.

5) Hz. İsa da Buda da kral olarak nitelendirilmiştir.

6) Hz. İsa da Buda da şeytan tarafından sınanmış fakat her ikisi de ona itaat etmemişlerdir.[856]

Bacchus (Dionysos) ile İsa benzerliği de son derece dikkate şâyândır. Bacchus da İsa gibi öldürülmüş olan, günah taşıyan, biricik oğul, kurtarıcı ve mesih olarak isimlendirilmiştir. O da İsa gibi zorunlu bir ölümle acı çekip cehenneme inmiş, yeniden dirilmiş ve göklere yükselmiştir.[857] Onun da ölümü, yeniden dirilişi ve göklere yükselişi Persler'in, Mısırlılar'ın, Kaldeliler'in ve diğer milletlerin düzenledikleriyle aynı karakterdeki bahar başı festivallerinde yâdedilmiştir.[858]

Hıristiyanlık, zamanın başı ve sonunun aynı olacağı düşüncesinden hareketle, zamanın başındaki kahraman ile sonundaki kahramanlar arasında bir illiyet ilişkisi olduğunu tasavvur etmiştir. Tıpkı Haggada'ya göre Âdem'in altıncı günün dokuzuncu saatinde cennete yerleşip onikinci saatte de günah işleyerek cennetten kovulduğu gibi, İsa da dokuzuncu saatte cennete girmiştir. Tanrı'nın inkarnasyonu olan İsa, altıncı saatte çarmıha gerilmiş, çarmıhta acı çektiği üç saat boyunca cehennemde kalmış ve sonunda cennete girmiştir. Başlangıçlar zamanıyla zamanın

[855] Murdock, 19.
[856] Qadian, 83-84.
[857] Weigall, 128.
[858] Titcomb, 72.

sonunu birleştiren gün, Cuma olarak karşımıza çıkmaktadır. Âdem'in Havva ile birlikte Cuma günü cennetten kovulduğu gibi İsa da Cuma günü mezara konmuş, Âdem'in işlediği günahtan insanlığı arındırmak için cehenneme inmiştir. Tıpkı Âdem'in aynı günde yaratılıp öldüğü gibi o da Cuma günü ölmüştür. Zamanın başlangıcındaki huzur ve sükun devrinin, zamanın sonunda da tekrar edeceğine dair inancın bir tezahürü olarak, dünya, yaşam ve ölüm döngüsünde devam ederken, kaos içine düşen eski âlem Mesih ile yenilenerek yeniden canlılık bulacaktır. İşte bu döngüsel zaman tasavvurunun, Hinduizm'deki avatara öğretisinin İran yoluyla Hıristiyanlığa geçtiği düşünülmektedir.[859] Buna göre Vişnu, dünyanın karışık devirlerinde, hayvan suretinde (avatara) yeryüzüne inmiştir. Budist öğretiye göre de Buda, önceki inkarnasyonlarında çok çeşitli hayvan suretlerine girmiş ve onlar vasıtasıyla sonsuz merhametini göstererek kendini kurban etmiştir.[860]

Mazdeizm'de kozmosun yenilenmesi amaçlı yapılan ayinde, Hürmüz'ün ilk kurban edilişi tekrar edilirdi ki, bu, aynı zamanda zamanın son bulduğunu gösteren Saoşyant'ın son defa kurban edilmesini tasvir ederdi. Burada İsa'nın kendisini feda ederek kurban oluşunu ima ettiren benzerlik, Hürmüz'ün de hem rahip hem kurban olması gerçeğidir.[861]

8- İnkarnasyon Düşüncesinin Analizi

Pavlus'un getirdiği ilkelere göre Tanrı gibi ezeli olan İsa'nın, tarihin bir devrinde Meryem'den biyolojik bir doğumla dünyaya gelmesi, Tanrı'nın babalık vasfının tesliste açıkça vurgulanmasından yola çıkılınca, ister istemez Meryem'in Tanrı ile biyolojik bir birliktelik içinde bulunduğu şüphesini zihinlere düşürmektedir. Öte yandan Hıristiyan inancına göre Tanrı'nın inkarnasyonu soyut bir gerçeklik olarak vurgulanırken, bedenleşmiş İsa ile beraber Tanrı'nın da yok olması gerektiği sonucu somut bir çelişki olarak önümüze çıkmaktadır. Dinler tarihinde pek çok kültürde örneğine rastlanılan inkarnasyon inancı, mitolojik kökenli olduğundan,[862] Hıristiyanlar'ın bu sırrı diğer kültlerden ayrı ve orijinal gösterme yolundaki tüm çabaları boşa çıkmaktadır. Mesela Yeni Budizm'de, ideal insan tipi, artık zor ve

[859] Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, 21-22.
[860] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 50.
[861] Rousseau, 91.
[862] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 29.

meşakkatli manevi çilelerle kendisini bizzat varlıktan kurtarıp nirvanaya erişen bilge Buda değil, aşk ve merhametinden dolayı, kurtuluş yolunu diğer insanlara göstererek onlara yardımcı olmak için kendi kurtuluşunu asırlarca erteleme fedâkârlığını gösteren mânevî varlık Bodhisattva olarak görülmeye başlamıştır.[863] Bu inanç, Hıristiyanlık'taki iradeli olarak haçta ıstırap çekmek için mutluluğunu feda eden tanrı tipine uymaktadır. 1970'li yıllardan itibaren Batı'da gelişen yeni inkarnasyon anlayışları ve kristolojiler, işte bu konunun, yani İsa'nın statüsünün yeniden değerlendirilip yorumlanmasını hedeflemektedir. Sayıları her geçen gün artmakta olan pek çok Hıristiyan teolog da, İsa'yı Tanrı'nın tek, mutlak ve bütün insanları bağlayıcı yegâne vahyi olarak gören klasik kristolojik anlayışın içinde bulunduğu yetersizlik çukurundan çıkmada başarısız olduğunu ifade etmeye başlamışlardır. Mesela bunlardan fonksiyonel kristolojiyi geliştiren John Hick, Hıristiyanlarca Tanrı'nın inkarnasyonu olduğunu ifade eden İsa'nın biricikliğine ve eşsizliğine dair imanın yeniden gözden geçirilmesi taraftarıdır. Zira İsa'nın aynı zamanda nasıl ilâhî olarak her şeye gücü yeten kâdir-i mutlak ve fakat beşeri olarak zavallı ve zayıf; ilâhî olarak her şeyi bilen ve fakat beşeri olarak cahil; ilâhî olarak ebedi, evrenin kimseye muhtaç olmayan yaratıcısı iken beşeri olarak ölümlü ve başkasına muhtaç olabildiği gibi sorular Hıristiyan yetkililerden hâlâ cevap beklemektedir. Hick'e göre Tanrı'nın İsa'da bedenleşmesi demek olan inkarnasyon sırrının lafzî/literal mi yoksa mecâzî/metaforik bir söylem mi olduğu ve eğer mecâzî/metaforik bir söylem ise bu inkarnasyon fikrinin diğer dini mitolojilerle ne tür bir ilişkisi olduğunun gündeme getirilip sorgulanması gerektiğini vurgulamaktadır.[864]

Hick, Tanrı'nın kendini doğrudan İsa Mesih'e açınlamasına dair anlayışın kurtuluş tarihinde tekel oluşturacak nasıl bir tehlike olabileceğini şu sözlerle belirtmektedir: "Şayet tanrı kendini sadece İsa-Mesih'te vahyettiyse, o zaman diğer tüm vahiyler otomatik olarak daha düşük ve ikinci derece vahiyler olarak marjinalleştirilmektedir. Bu durumda onların etkisi Tanrı'nın kendini doğrudan İsa-Mesih'te açmasından, insanları uzaklaştırarak farklı bir yöne çekmek olmaktadır. Zira şayet Yaratıcı kişisel olarak gökten yeryüzüne geldiyse ve Hıristiyan kilisesinde vücut bulan kendi dinini kurduysa, o zaman O, elbette tüm insanların bu kilisenin parçası [üyesi] olmaları gerektiğini istemektedir. Dolayısıyla, Hıristiyan olmayan

[863] Toynbee, 99.
[864] Mahmut Aydın, **İsa Tanrı mı? İnsan mı?**, 107.

kişiler şayet kurtarılmış ebedi hayata iştirak etmek istiyorlarsa er veya geç kilisenin üyesi [yani Hıristiyan] olmaları gerekir. Böylece, İsa'nın Tanrı'dan başka bir şey olmadığı veya onun ilâhî teslisin beşer hayatı yaşayan ikinci unsuru olduğu doktrini kaçınılmaz bir mantıkla tarihsel olarak 'Kilise dışında kurtuluş yoktur' (extra ecclesiam nulla salus) dogmasının gelişmesinde olduğu gibi Hıristiyan mutlakiyetçiliğine yol açmaktadır."[865] Aslında Tanrı'nın kendini insani seviyeye indirgeyerek insanlığı içinde bulunduğu günah ve kaos çukurundan kurtarma lütfu, Tanrı'nın yeryüzünde tecessüm etmiş gölgesi olarak görülen kralları kutsama inancının, Hıristiyanlık'taki değişik tezahüründen başka bir şey değildir. Bazı araştırmacılara göre eğer İsa'nın ölümü o dönemde kabul görmüş inkarne bir tanrının ölümüne yabancı bir tarzda gerçekleşmiş olsaydı, belki de O'nun ilahi olduğu inancı bu derece hızlı ve yaygın bir kabule mazhar olmayacaktı.[866]

9- Hz. İsa ve Mitik Kahramanlar Benzerliği

Farklı geleneklerin kozmogonik, antropogonik veya eskatolojik inançları incelendiğinde, pek çok benzerliklerle karşılaşılmaktadır. Öyle ki birbirinden binlerce kilometre uzaklıktaki iki farklı geleneğin büyük çoğunlukta mitos figürleri, şaşırtacak seviyede benzerlikler gösterebilmektedir. Bütün bu benzerlikleri insan zihninin ortak kalıtımının tabii bir neticesi olarak gören izah tarzları yanında mitik temalardaki bu benzerliklerin, medeniyetler arası etkileşimin doğal bir sonucu olduğu iddiaları da kuvvetli bir taraftara sahiptir. İkinci görüşe göre aynı veya benzer temaların görülmesinin sebebi, ülkelerarası göçler, sınır yakınlıklarının sağladığı uzun süreli komşuluk ilişkileri, alışverişle oluşan yakınlaşma ve ilişkiler, evlilikler, gezginler ve misyonerlerin etkileri, savaşlar sonucu meydan gelen tutsaklıkların etkisi gibi sebeplerle izah edilmeye çalışılmaktadır.[867] Eskiden kara ve deniz üzerindeki ticari yollar, aynı zamanda kültürel etkilerin de yayıldığı yollardı. İlk insanlar, birer tüccar ve kâşif olarak, bilinenden çok daha aktif ve girişimciydiler. İşte bu kültürler arası etkileşime inananların iddialarına göre eldeki deliller, dünyanın hemen hiçbir yerinin, eski çağların büyük medeniyetlerinin etkilerinden bağımsız

[865] Mahmut Aydın, **İsa Tanrı mı? İnsan mı?**, 103-104.
[866] Weigall, 51-52.
[867] Titcomb, 14; Eyüboğlu, 51.

kalmadığını ve bu medeniyetlerin, tarihlerinin hiçbir periyodunda *mükemmel bir izolasyon* durumunda bulunmadıklarını ortaya koymaktadır. Geri kalmış toplulukların kolonilerinin gelişmiş topluluklar arasına yerleşmeleri ve kültürel temaslarda bulunmalarının etkisiyle ortaya çıktığı düşünülen benzerlikler, işte bu kültürel karışım sürecinin doğal bir sonucuydu. Ömrünü tamamlamış ritüellere ilişkin mitoslar bu ritüel bağlamlarından kurtulmuşlar ve diğer halkların geleneklerine geçerek edebi formlar haline gelmişlerdir. Buna en güzel örnek, çağdaş (yaşanılan) tarihi tamamen mitik terimler içinde algılayan Yahudi apokaliptik yazarların geleneğini sürdüren Hıristiyanî süreçten verilebilir. Hıristiyan apokaliptik edebiyatı, içinde ritüel kavga, ejderhanın öldürülmesi, kutsal evlilik vb. pek çok kadim mitos imgelerini barındıran St. John konusunda zirveye ulaşmıştır. Böylece Babil yaratılış mitosunun temel unsurlarından biri olan ejderha epizodu, bugün bile Hıristiyan kültür belleğinde hatırası yaşayan ejderha ve Saint George gibi efsanelerin nüvesini teşkil etmiştir. Saint George, bazılarının iddiasına göre, canavar Set'i mızraklayıp öldüren Mısır tanrısı Horus'tan başkası değildir.[868] Zaten Batı edebiyatında ejderha hikâyeleri, masalları ve çizgi filmlerinin kemiyeti düşünüldüğünde, zihinlerde genel bir kanaat hâsıl olmaktadır. Buradaki durum, anlatının, tamamen eskiden insanların kendisine atfettikleri belli bir anlam ve değer bağlamından kopup artık masal veya edebi forma dönüşmesidir. Zamanın ilerlemesiyle algıların ve anlayışların değişmesi sebebiyle fragmanlar arasındaki fragmanlar olan mitoslar da sahih dini karakterlerinden sıyrılmaktadırlar. Bu şekilde yeni ideoloji ve paradigmaya yabancılaşan mitoslar, kendi matrikslerinden koparılıp onları bir arada tutan bağlar bütünüyle zayıflayıncaya kadar yeni hayatın kıyısına itilmekte, sırf oyun ve eğlence unsuruna indirgenmiş biçimde ağızdan ağıza aktarılıp bu dünyadaki yollarına devam etmektedirler.[869]

Geçmişte ticari ilişkiler ve halkların birbirlerinden sosyo-kültürel etkileşimi gibi sebeplerle adetler, gelenek-görenekler ve yerel düşünce biçimleri bir ülkeden diğerine geçerek, bu bölgelerin gelenek ve düşünce biçimleriyle harmanlanıyordu.[870] Antik çağlarda inanç sistemlerindeki benzerlikler sadece kısıtlı bir coğrafyada,

[868] Weigall, 143-144.
[869] Pettazzoni, 83.
[870] Donald A. Mackenzie, **Çin ve Japon Mitolojisi**, çev. Koray Akten, İmge Yayınevi, Ankara 1996, 13–14.

Avrupa, Asya ve Afrika'ya değil, Eski ve Yeni Dünya'ya bile şamil olmuştur.[871] Bu bağlamda Robert Geldern, Doğu ve Batının mitos ve ritüellerindeki çok sayıda görülen benzerliklerden dolayı şaşırıp metafizik kurgulara kapılmamamız gerektiğini, ne kadar özgün ve tek görünürlerse görünsünler eski medeniyetlerin bir tanesinin bile bağımsız olarak gelişmediğini, hepsinin aynı kökenden yayılmış olduğunu söylemektedir.[872]

Kültürel etkileşim teorisine ciddi itirazlar gecikmemiştir. Peki, dünyanın farklı coğrafyalarında görülen benzer mitik temalar daha başka nasıl izah edilebilir? Bu görüşün hareket noktasını, benzer olayların, bir standart ilişkiler sistemini işleten her farklı zihinde aynı makesi bulacağı inancı oluşturmaktadır. Söz gelişi su kaynakları civarında veya deniz kenarındaki medeniyetlerde su imgesine daha çok yer veren, su konulu kültür ve mitoslar oluşurken, çöl veya kıraç bölgelerde yaşayan toplumlarınsa doğal ortamın şartlarına uyan mitoslar üretmeleri daha akla yatkındır. Mesela ağırlıklı geçim kaynağını hayvancılığın teşkil ettiği bir toplumda kahramanlar, hayata en çok etki eden, kendilerine bağımlı bulunulan koyun, inek gibi hayvanlardan seçilecek, çölde yaşayan bir kabilenin mitoslarında develer başrolü oynayacak ve bir Eskimo toplumunda ise bu rol foklara düşecek fakat bu roller arasındaki ilişkilerin mahiyeti hep benzer kalacaktır. Nitekim insanın binlerce yıldır her zaman aynı mitik yapılara başvurduğu bilinmektedir.[873] Bu izah tarzına göre insan ruhu (psykhe), dünyanın her yerinde özünde aynıdır yani her insan, aynı güdülere, aynı dürtülere, aynı çelişkilere ve aynı korkulara sahiptir.[874] Şu halde insan ruhunun aynı mekanik ilişkiler ağına sahip olması, birçok toplumun özgün ve birbirini tutmayan ritüel ve mitos temaları yanında bu benzer temaların da kabul görmesine sebep olmuştur. Bu iddiaya karşı gelenler ise, böyle bir durumun kabulü halinde tüm insanlığın tamamen aynı veya çok yakın konularda mitoslara sahip olması sonucunu doğuracağını, oysaki birbirine uymaz pekçok farklı mitik konunun mevcudiyetinin bu iddiayı geçersiz kıldığını savunmaktadırlar.

Mitosların insanlardaki ortaklaşa bilinçaltı istek, korku ve içgüdülerin bir ifadesi olduğunu düşünen Freud ve onun ekolüne göre doğuştan gelen psikolojik özellikler, tüm dünyada ve tarih boyunca, insanların hayatın akışına nasıl cevap

[871] Titcomb, 14.
[872] Campbell, **Doğu Mitolojisi**, 181.
[873] Campbell, **İlkel Mitoloji**, 12; Schwarz, 32.
[874] Campbell-Moyers, 77.

verdiklerini, ne gibi tecrübeler yaşadıklarını belirleyici özelliğe sahiptir. Mesela Firavun'un bebek katliamından kurtarılmak üzere Musa'nın annesi tarafından bir sepete konularak Nil nehrine bırakılması olayının Asur'da da kral I. Sargon'a uyarlanmış bir yansımasına rastlanmaktadır. Buna göre kralın babası meçhuldür, bir sepete konup Fırat nehrine salıverilir. Bir köylü onu bulup kurtarır. İştar da onu görüp âşık olur, krallığa yükseltir. Samuel Reinach'a göre bu mitosun konusu, Musa ve Romulusla ilgili efsanelerin bir eşidir.[875]

Ayrıntıları nazar-ı itibara almamak kaydıyla Krişna, Alcides, Zerdüşt, Salvahana, Yu, Bacchus, Romulus, Koreş ve Musa'nın bilinen yaşam hikâyelerinin ortak yönü, hepsinin de ölüm ve yok edilişle tehdit edilmiş olmaları ve bir inayet ve mucize eseri olarak kurtulmalarıdır.[876] Genellikle ortak ögeler taşıyan bütün bu örnekler "*Tehlikeli çocuk miti*" diye adlandırılmaktadır. Hepsinin ortak taslağı şu şekildedir: Gelecekte büyük bir insan olacağına dair kehanet bulunan çocuğun yaşamı, genellikle hükümdar kişiliğinde somutlaşan güçlü bir zata tehdit oluşturmaktadır. Kaderinden endişe içindeki bu kişilik, çocuğu yok etmek için girişimde bulunur fakat çocuk, ilahi bir inayet sayesinde öldürülmekten kurtulur.[877] Bazı araştırmacılar, bu konulu mit ve efsanelerde, güneş sisteminin alegorik bir anlatımını muhtemel görmektedir. Buna göre Güneş-çocuğun doğumundan sonra katledilen masumlar, Hint mitolojisinde kozmik düzeni yaratan tanrı Varuna'nın gökyüzü tarafından yutulan sayısız yıldızlara karşılık gelmektedir.[878]

Antropolojik verilere göre sanatın, tarımın ve medeniyetin doğum yeri kabul edilen Mezopotamya'da tarih sahnesine çıkan Hıristiyanlık, üzerinde neşet ettiği mitolojik hâsıla ve yerleşik kültürlerden derinden etkilenmiş, ister istemez bu mitosların çekim kuvvetine teslim olmuş durumdadır. Bu ise, günümüzde bile karşı konulamaz popüler kültürün o zamanlarda da insanlık tarihinde çok müessir olduğunu ve bir kültür merkezinde doğup gelişen fikir ve akımların düşünüldüğünden daha fazla süratle diğer merkezlere ulaştığını göstermektedir.

[875] Challaye, 154.
[876] Graves, 70.
[877] Doane, 165.
[878] Rogers, 250.

10- Bazı Hıristiyan Bayramları ve Sakramentlerindeki Yabancı Unsurlar

Bir dini başkalarıyla kıyas edebilmemizi sağlayan temel kriterler, o dinin ibadet usulleri, bayramları ve halk âdetleri gibi görünen yönleridir. Zaten fenomenolojik yöntemin beslendiği ve geliştiği büyük kaynak da buradan çıkmaktadır. Bu bakımdan Hıristiyanlığın bize sunabileceği epeyce fenomene sahip bulunmaktayız. Gerçi Hz. İsa'nın zamanında ortaya çıktığı görülen veya onun bizzat yapılmasını salık verdiği hemen hemen hiçbir ritüeli bilmiyoruz. Onun dini yaşantısı, kötülüklerden sakınmak, kalbi, ruhu ve dili temiz tutmak ve her zaman iyi davranışlar içinde bulunmaktan müteşekkil bir zahidane tavırdan ibaretti. Zira kısa peygamberlik hayatı boyunca mabeddeki satıcıların tezgahlarını yıkıp onları ciddi bir şekilde eleştirmesi dışında aksiyona müteallik bir hareketi bilinmemektedir. Kendisinden sonra Pavlus ve Kilise babaları gibi şahsiyetlerin elinde şekillenen Hıristiyan ritüelleri, uzun yüzyıllar süren bir gelişim aşamasından sonra bugünkü hallerini almış durumdadır. Hıristiyan sakramentlerinin menşei meselesi, hâlâ tartışılan ve başka inançlardan geçtiklerine dair ciddi iddiaların serdedildiği bir alandır. Aşağıda bu konulardan bazıları mercek altına alınacaktır.

10.1. Noel/Noel Baba İnancı

Hıristiyan litürjisinde yıllık bir ibadete karşılık gelen ve paskalya ile birlikte en büyük iki bayramdan biri olan[879] Noel, kelime kökü itibariyle Keltçe yeni anlamına gelen *noio* ile güneş anlamına gelen *hel* kelimelerinden oluşan bileşik bir isimdir ve 'yeni güneş' anlamına gelmektedir. Aslında Hıristiyanlığın ilk üç asrında yılbaşı kutlaması mevcut değildir.[880] İnciller ve ilk kaynaklarda Kilise ile Noel ilişkisine dair net bir bilgiye rastlanmamaktadır. İlk dönem Hıristiyanlık'ta Noel değil, sadece kutsal cuma ve paskalya bir bayram olarak kutlanmıştır. Paganizmden gelme bir adet olduğu sanılan *Tripettes Bayramında* her dört yılda bir 16 Ocak Saint-Marcel günü insanların bir araya gelip yağlı bir öküz kurban ettikten sonra kilisede ateşli bir dansa başlama töreni, Noel'in menşei olarak görülmektedir. Başka bir yoruma göre Kilise'nin, Roma İmparatorluğu zamanında Hıristiyanlığın ilk

[879] DTA, II, 330.
[880] Atasağun, 267.

zamanlarında 25 Aralık günü Genç Güneş Tanrısı adına kutladıkları şenliklerden etkilenip bu bayramların yerini dolduracak biçimde alternatif 25 Aralık tarihini İsa'nın doğum günü olarak tespit etmiş olabileceği de belirtilmektedir.[881] Buna göre Roma güneş tanrısı tapımı imparatorluğun tamamında yaygın olduğundan ve imparator da dünyada güneş tanrısının tecellisi olarak görüldüğünden, Roma güneş günü, "Hıristiyan şabatı" olarak ilan edilmiştir.[882] Nitekim günümüzde İngilizcede kullanılan güneş günü '*sun-day*', Hıristiyan kutsal günü pazarın adı olmuştur. Günümüzde modern Hıristiyanlarca kutsal görülen bu gün, eskiden *güneşin günü* veya *Rabbin günü* olarak bilinen en ünlü pagan festivaliydi [883] ve Hıristiyanlardan uzun zaman önce de *Rabbin günü* olarak anılmaktaydı.[884]

Romalılar mitraizm gibi, doğunun başka paganist dinlerinden aldıkları ve atalarından kalan paganist ögeleri yeni dinleri içinde mezcetmişler, böylece Asur ve Babil gibi çeşitli milletlerin inançlarındaki ölüp göğe çıktıktan sonra yeniden dirilen tanrı figürü, İsa şahsiyetinde Hıristiyanlığa da geçmiştir. Zira Hırisyanlığın neşet ettiği asırlarda kendini feda ederek ölüp yeniden dirilen fedâkâr tanrılara dair pek çok hurafe ve masalın yaygın olduğu bilinmektedir.[885]

Gündönümü ve ekinoksta yapılan kutlamalar, ziraatçi toplumların ayırt edici bir vasfıydı. Sümerliler, kış gündönümünde yeni yılı kutlarlardı. Kış ekinoksu eski Cermenler ve Mitra kültlerinde de kutlanırdı. İranlılar'ın *Mihragaan* dedikleri bu bayram Yahudiler'de *Hanuka*, Hıristiyanlar'da ise *Noel*'de muhafaza edilmiştir. Yaz gündönümü bayramı ise bugünkü kilisede *Vaftizci Yahya* bayramına dönüştürülmüştür.[886] Böylece Romalıların İran'dan etkilenip kutlamaya başladıkları ölümsüz güneş tanrısının doğum günü bayramı, Hz. İsa'ya monte edilmiştir. Bu paganist bayram, Romalılarca 21–31 Aralık tarihleri arasında kutlanmaktaydı.[887] 25 Aralıkta Güneş Tanrısı adına icra edilen bu pagan törenlerinde yeni güneş, bir çocuk biçiminde tasvir edilir, bir mağaranın etrafında kutlamalarda bulunulurdu.

Pagan inançlı Romalılar, 21 Eylül tarihinden itibaren güneş ışınlarının gitgide zayıflayıp azalmasını görüp güneşin kendilerini terk etmesinden korkarak 25 Aralık

[881] Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, 33.
[882] Atâurrahîm, 107-108.
[883] Doane, 392.
[884] Weigall, 72 ve 124.
[885] DRE, 301; Şarkâvî, 70.
[886] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 77-78.
[887] Tümer -Küçük, 294 -295.

tarihinde güneş için kurbanlar kesip kendilerini terk etmemesi için yalvarmaya başlamışlardı. Nitekim antik zamanlarda çok yaygın olan insan kurbanındaki gaye de güneşe ve bitkilere kuvvet kazandırmak idi.[888] Zira kurbanlar sayesinde, güneş ve ayın hareketlerine devam ettiklerine inanılırdı. Bu tarihten itibaren artık güneş ışınlarının yavaş yavaş artması ve kuvvetlenmeye başlamasıyla da 25 Aralık'taki kurbanlarının ve ritüellerinin bunu sağladığını düşünerek her 25 Aralık'ta bu ayinlerini devam ettirme geleneğini sürdürmüşlerdir. 25 Aralık tarihi, en eski pagan devirlerden beri bir kutlama zamanı olarak kullanılıyordu. Zira bu tarih, yılın en kısa günü olan kış gündönümüne yakın düşmekte idi. Eski insanlara göre bu gün, günlerin uzamasına ve güneşin geri dönüşüne işaret eden yılın önemli bir dönüm noktasıydı.[889] Putperestlerin bazıları Hıristiyan olduktan sonra da bu geleneği devam ettirince paganist etkiyi yok etmek isteyen Kilise, bu âdeti tamamen ortadan kaldırmak yerine 25 Aralık tarihini İsa'nın doğum günü olarak kabul etmiştir.[890] Böylece dünyayı aydınlatan güneş ışınlarının yerini, doğumuyla karanlığın içinde olan dünyayı ve insanları sözde bu tarihteki doğumu sayesinde ışığıyla aydınlatan İsa figürü almıştır.

Kilise, halkın pagan geçmişindeki hatıra ve kültleri yok etmek amacıyla, Tanrı'nın Oğlu'nun bu dünyaya gelişini bayram olarak kutlamak ve Tanrı'nın, dünyevi bir bedene hulûlü (Tanrı'nın İsa biçiminde bedenleşmesi/enkarnasyon) sırrını kutsamak için bir litürji oluşturma gereği hissetmiştir. Hıristiyan litürjistler bu amaçla erkarnasyona kozmik bir boyut kazandırmaya çalışarak ışık sembolizmini çok geniş olarak kullanmışlar ve Noel'i, en uygun tarih olarak kış gündönümü zamanına yerleştirmişlerdir.[891]

Hıristiyanlık tarihinde 4. yüzyıla kadar herhangi bir şekilde noel kutlaması gözlenmez.[892] Bugünün kutlanma mantığında İsa'nın 'evrenin nuru' olarak gelip dünyayı ve insanların gönlünü aydınlatmış olma[893] gerekçesi mündemiçtir. 354 tarihinde Papa Liberius, 24 Aralık'ı 25 Aralık'a bağlayan geceyi İsa'nın doğum günü yıldönümü olarak ilan etmiştir.[894] Doğu Hıristiyanları ve Ermeni kiliseleri de üçüncü

[888] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 118.
[889] WR, I, 15.
[890] Atasağun, 268.
[891] Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, 37.
[892] DRE, 96; İHKS, I, 92.
[893] DTA, II, 330.
[894] DRE, 96.

yüzyıldan itibaren 6 Ocak tarihini İsa'nın doğum günü olarak kutlamaya başlamışlardır.[895] Bu günde böylece hem İsa'nın doğumu hem de vaftizi ve Kana'da suyu şaraba dönüştürme mucizesi kutlanmıştır. Dolayısıyla antik Kilise'nin ilk üç yüzyılı boyunca bu tarihten evvel İsa'nın doğum gününe adanmış her hangi bir bayramın kutlandığına dair kanıtlara sahip bulunmamaktayız. İncillere bakıldığında, İsa'nın ne zaman doğduğu ile ilgili tam bir malûmat bulmak mümkün olmamaktadır. Luka'nın söylediğine itimat edilecek olursa,[896] henüz hamile bulunan Meryemle nişanlısı Yusuf, Suriye valisi Quirinius'un genel nüfus sayımı sebebiyle herkesin kendi şehrine gitmesi buyruğuna uyarak, Galile'deki Nasıra kasabasından Yahudiye'nin Beytlehem şehrine geçmişlerdir. Quirinius zamanında yapılan bu nüfus sayımının M.S. 6 yılında gerçekleştirildiği bilinmektedir. Fakat Matta İncilin'de bildirildiğine göre İsa, henüz Kral Herod işbaşında iken dünyaya gelmiştir.[897] Kral Herod ise Quirinius'tan yaklaşık 10 yıl önce yani M.Ö. 4 yılları civarında ölmüştür. Ayrıca Luka'nın, İsa'nın doğumunu Herodla ilişkilendirdiği de hatırlanınca, ortada büyük bir çelişki olduğu meydana çıkmaktadır. Zaten bu çelişkili bilgilerden yola çıkan çağdaş Yeni Ahit uzmanları, Luka'nın gerçekte İsa'nın doğum tarihini bilmediğini, bu sebeple Luka İncilin'deki bilgilerin ihtiyatla karşılanması gerektiği kanaatine varmışlardır.[898]

Noel inancıyla ilgili tespit edilmesi gerekli konulardan birisi de İsa'nın doğum mekânıdır. İncillerde İsa'nın bir han ahırında dünyaya geldiği belirtilirken erken devir Hıristiyan yazarlar Justin Martyr (100-165) ve Origen (185-254) açıkça onun bir mağarada doğduğundan bahsetmektedirler. Aziz Jerome (342-420) ise, İsa'nın Betlehem'de doğduğu yer olarak gösterilen mağaranın Temmuz veya Adonis'e tapınılan bir kaya türbe olduğundan[899] ve zamanının putperestlerinin, aynı mağarada, güneşin doğuşu festivalini kutladıklarından şikâyet etmektedir.[900]

Daha evvellerden beri kutlanan yeni yıl törenleri ile ölüler kültü arasında sıkı bir ilişki bulunduğu, ilk Hıristiyanlıktaki Paskalya ve yeni yıl günlerinin, vaftizin alışıldık tarihleri olduğu belirtilmektedir. Hıristiyanlardaki çok yoğun bir ölüler kültü

[895] Atasağun, 269.
[896] Luka 2: 1-5.
[897] Matta 2: 1.
[898] Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", **Yaşayan Dünya Dinleri**, 83.
[899] Weigall, 23
[900] Robertson, 321.

kalıntısı izlenimi veren Kasım ayı yortusu zamanında Romalıların da dua ettikleri, yakınlarının mezarlarını çiçeklerle donattıkları ve yemeleri için yiyecekler bıraktıkları bilinmektedir.[901] Eski Yunan'da da *Anthesteria* denen ölüler bayramı kutlanmakta idi. Buna koşut biçimde Katolik Kilisesi, 2 Ekim'i ruhlar günü olarak kutlamaktaydı. Reformasyondan sonra ruhlar günü kaldırılıp yerine Kilise yılının son Pazar günü kutlanan *Ölüler Pazarı* geçmiştir.[902]

Konunun tam burasında Eski Cermenler'in ruhlarla ilgili bir inancının tarihi evrimini incelemek de ilginç olacaktır. Cermenler'e göre ölülerin ruhları, uzak bir bölgede ya da havalarda bulunan ölüler ülkesi Hel'de yaşamaya devam etmekteydi. Ruhlar, özellikle güz sonunda, fırtınaların rüzgârları tarafından sürüklenerek dünyanın üzerinden geçmekteydiler. Bu vakitlerde bir takım ayinler yapmak suretiyle ruhları yatıştırmak gerekiyordu ki tam burada Kilise, Ölüler Günü'nü bu tarihe denk getirerek Hıristiyanlaştırma yolunu seçmiştir.[903]

Ruhlarla ilgili antik inancın sonucu olarak icra edilen bir uygulama da 21 Aralık'taki kış gündönümünde Roma mezarlıklarında cinleri dağıttığına inanılan mumların yakılmasıydı. Modern çağda Katolik çevrelerde hala mezarlara mum yakılmaktadır. Buna paralel olarak eskiden Yunan ve Roma putları önünde mum yakılmakta iken aynı adet bugün İsa, Meryem ve azizlerin heykel ve resimleri önünde yakılmak suretiyle Hıristiyanlık'ta yaşatılmaya devam etmiştir. Tertulian, Lactant gibi Hıristiyan din büyükleri putlar önünde mum yakmaya karşı mücadele etmişlerse de yaygınlaşmasına engel olamamışlar ve bu adet, Hıristiyan kültüne hâkim olmuştur.[904]

Bazılarına göre Hıristiyanlığın da kabul ettiği yeni yıl kutlamaları, aslında, Babil mitolojik dünyasında deniz canavarı Tiamat'a karşı gerçekleştirilip Tanrı'nın zaferiyle sonuçlanan geleneksel savaşın sembolik bir devamı niteliğindedir. Ölülerin, Noeli epifaniden ayıran 12 günlük yeni yıl zamanında ailelerinin yanına döndükleri şeklindeki yaygın inanç da, dünyanın yok edilip yeniden yaratıldığı bu mitik zaman diliminde, profan (dindışı) zamanın ortadan kalkıp başlangıçlar zamanının kutsal atmosferine ulaşma umudunun günümüzdeki bir bakiyesi durumundadır.[905]

---

[901] Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, 36.
[902] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 79.
[903] Challaye, 200.
[904] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 27.
[905] Schwarz, 328.

Esasında hayali bir şahıs olan Noel Baba, İskandinav mitolojisinde geyikleriyle insanlara gökten hediyeler dağıtan bir halk kahramanıdır. Noel'in çoğu unsurundaki gibi çocuklara hediyeler getiren kahraman figürü etrafındaki kişileştirmelerin de Hıristiyani değil paganist kaynaklı olduğu belirtilmektedir. Adına Noel kutlamaları yapılan en tanınmış dini karakter, M.S. 3. yüzyılda eski adı Myre olan Antalya'nın Demre ilçesinde doğduğuna ve doğduğu gün aralıksız üç saat ayakta durabildiğine inanılan Aziz Nikola'dır. Myre metropoliti olan Aziz Nikola'nın adına düzenlenen bayram, öldüğü kabul edilen 6 Aralık tarihinde kutlanmaktadır. Halkın gözünde ölümünden sonra kabrinden hoş kokular yayılmış olan bu zatın, can çekişen kişilere hayatlarını geri vermeye, vücuttaki kırıkları tedavi etmeye ve göz hastalıklarını iyileştirmeye muktedir olduğuna inanılmaktadır. Kendisine mahpusların bekçisi, genç kızların gerçek koruyucusu, buğdayın toprağa yerleştiricisi, ekinlerin muhafızı, fırtınalardan koruyan aziz gibi mitolojik sıfatlar da atfedilmiştir.[906]

Günümüzde Noel yerine Doğu Hıristiyanlığında kullanılan Epifani (Zuhur) teriminin, İsa'nın doğumundan yaklaşık 239 sene önce ışık bayramı olarak kutlanan kış gündönümü bayramının adı olduğu belirtilmektedir. Anlatılanlara göre İskenderiyeliler, her sene 6 Ocak tarihinde, ilâh Aion'un bir bakireden doğduğu günü kutluyor ve bunu takip eden gece, Nil Nehrinden büyülü bir tedavi gücüne sahip olduğu düşünülen şifa verici bir su alıyorlardı. Halkın inanışına göre bu suyun şaraba dönüşmesi gerekiyordu.[907] Kutlamalarda söylenen şarkılarda "Bakire doğurdu, ışık çoğalıyor, bakire Aion'u doğurdu." sözleri yer almaktaydı. O zamanki Greklerin, böyle yaparak, aslında Osiris'e adanmış eski bir ritüeli Helenleştirmek suretiyle kendilerine adapte ettikleri belirtilmektedir.

Modern çağdaki çamlı, süslemeli uygulamalar dini olmayıp folklorik özellik arz etmektedir. Ağacı kutsallaştırma inancı, en eski zamanlardan beri dinlerin hemen tamamında rastlanılan bir fenomendir.[908] Eski dinlerde ağacın baharla birlikte yeniden yeşillenip canlanması, onun, ölüme karşı koyan bir güce sahip olduğu inancını geliştirmiş ve ağaç kültü ortaya çıkmıştı. Bu inancın bir tezahürü olarak Eski Yunan'da ağaçlarla birlikte doğup ölen ağaç perilerinin bulunduğuna inanılmakta,

[906] Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet,** 42.
[907] Bihlmeyer-Tuchle, 94; Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, 24-25.
[908] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 35.

Eski Mısır'da sikomor (firavun inciri), tanrıları barındıran ağaç olarak görülmekteydi. Budizm'de Buddha'nın altında Nirvana'ya eriştiği incir ağacı kutsaldı. Bu şekilde ağaca bir kutsallık atfedilmesi, zamanla, bazı ağaçlara özel bir takım nitelikler yüklenmesine sebep olmuş ve mesela servi hayat ağacının, nar, ebediyet ve cennetin, çam ise kutsal gece ve yeni yılı ifade eden Noel'in sembolü görülmüştür. Çam ağacı, yapraklarını dökmediği ve reçinesi bozulmadığı için ölümsüzlüğün sembolü olarak da değerlendirilmiştir. Günümüzde yılbaşı gecelerinde çiçeklerle, mumlarla, rengârenk süsler ve ışıklarla süslenen çam ağacının, Kelt rahiplerinin tanrılarına takdimelerini astıkları meşe ağacının yerini aldığı düşünülmektedir. Çam ağacına asılan at veya domuzun ise, eski bir Cermen pasta kurbanı olması muhtemeldir. Eskiden değerli hayvanlar yerine, yedek kurban olarak hayvan şeklinde yapılan pastalar sunulurdu. Hatta Astarte ve Artemis kültünde de geyik biçiminde yapılmış hayvan kurbanı mevcuttu.[909] Keza Hıristiyanlık'tan çok daha önceleri, Kibele tapınağına sunulan çam kütükleri, kendilerini Kibele uğruna hadım eden rahiplerin süslenmiş ve boyanmış tenasul organlarıyla donatılırdı.[910]

Çam ağacı kesme âdetinin de Töton dininden bir kalıntı olduğuna dair işaretler bulunmaktadır.[911] Rivayete göre Noel ağacı, Tötonlar'ın orman ilâhı idi. Baltık kıyılarında yaşamış bu halk, her sene ormandan getirilen bir ağacın etrafında toplanıp, ormanın ilâhına taparlar ve gelecek senenin av ve ürününün bol olması için dua ederlerdi. Daha sonraları Hristiyanlığın Tötonlar arasında yayılmaya başlaması sonucu, ya Tötonlar'ı Hıristiyanlığa çekebilme ya da yeni dini kabul eden Tötonlar'ın eski inançlarını devam ettirme isteklerinin, eski ağaç kültünün, İsa'nın doğumunu kutlama merasimlerine Noel ağacı şeklinde yansıtıldığı düşünülmektedir.[912] Tötonik Yule festivalinin kış gündönümü zamanında kutlandığı bilinmektedir. Buradan iktibasla noel çamını ifade eden Yule-log terimi hâlâ günümüzde kullanılmaktadır. Nitekim noel ağacı ve pastaları, gelecek yılın ürününün bereketli olması adına verilen bir kurban geleneğinin kalıntısı olarak

[909] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 121.
[910] Ersoy, 380.
[911] Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, 45.
[912] Atasağun, 271-272.

görülmektedir.[913] Bazılarına göre de Noel ağacı, eski Cermen ağaç kültünün şekil değiştirmiş olarak Hıristiyanlıktaki devamıdır.[914]

Şu halde aslında İsa'nın doğum yılı ve günü kesin olarak bilinmemekle beraber, bunu ifade eden Noel, insanları ışığıyla aydınlatan Tanrı'nın oğlunun, yeryüzünde Tanrı'nın tecessüm etmiş bir şekli olarak görülmesidir. Eski güneş tanrısının doğum günü olan noel,[915] ilk Hıristiyanlarca bayram olarak kutlanmamış, bayram olarak, sadece kutsal Cuma ve paskalya bilinmiştir. Günümüzdeki Noel, ancak 4. yüzyıldan itibaren kutlanmaya başlanmış[916] ve Mitra kültünden de motifler ve derin izler taşıyan ilkel bir inanç görünümündedir. Eskiden kutlanan pek çok tören gibi noel de Hıristiyanlık boyasıyla boyanmış olmasına rağmen Mesih'in doğumuyla hiçbir alâkası yoktur. Bu ve benzeri gelenekler, Hıristiyanlığın söndüremediği eski paganizmi ifade etmektedir. Putperest adetleri konusunda Kilise, ikircikli bir tavır sergilemiştir. Bir yandan putperest adetlerini tam bir düşmanlıkla karanlığa gömüp yok etmeye meylederken, diğer yandan onları uyumlulaştırarak yeni Hıristiyan isimleri ve yorumlarıyla değişikliğe uğratmış ve bünyesine almıştır.[917] Şu halde noel, pagan güneş tanrısı bayramına verilen Hıristiyanca bir cevap ve yeni bir anlam yüklemesidir.[918]

10.2. Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya)

Grekçe teşekkür etmek veya şükran anlamına gelen *evharistiya* (eucharistia),[919] İsa'nın çarmıha gerilmeden önce havarileriyle yediği son akşam yemeğinin hatırasına tesis edilmiş bir ayindir. Katolik öğretide sakramentler içerisinde en önemli görülen bu ayin vasıtasıyla, İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişi kutlanmaktadır.[920] Komünyon (kutsal sofra), rabbin yemeği, İsa'nın son akşam yemeği, aşâ-i rabbâni gibi farklı isimlerle de anılmaktadır. Bu ayin, inananı, inayetin kaynağına, yani kurtuluşun bütün etkisinin kendisinden kaynaklandığı haçtaki

[913] DRE, 96
[914] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 39.
[915] Atâurrahîm, 7-8; İHKS, I, 92.
[916] İHKS, I, 92.
[917] Miles, 71.
[918] İHKS, I, 92.
[919] **ER**, ed. Lindsay Jones, V, 2877.
[920] İHKS, I, 235.

kurbana götürmektedir. Böylece tamamen kutsal bir hayata sahip olan İsa Mesih ile birleşilmekte ve onun inayetinden pay alınmaktadır. Mesih'in çarmıha gerilmesi de, evharistik bir kurban olarak değerlendirilmiştir. Evharistiyada Hıristiyanlar, İsa'nın kendini insanları kurtarmak için verdiği kurbanın anısını kutlamaktadırlar.[921] II. Vatikan Konsili'nde bu sakramentle ilgili şu yorum getirilmiştir: "Evharistiya tüm Hıristiyan hayatının zirvesini oluşturmaktadır, zira müminler tüm dualarını, tüm salih amellerini, sevinçlerini ve acılarını Evharistiya ayinine taşımaktadırlar. Bu mütevazi takdimler Mesih'in kurbanıyla birleşmektedir. İsa'nın sözlerinden anlaşıldığına göre Evharistiya gelecek dirilişin teminatıdır, fakat zaman içinde o, ebedi hayatın kaynağıdır. Evharistik yemekle Mesih'in ebedi hayatı insani hayata nüfuz eder. Evharistiya Kilise'nin üyelerinin iştirakını ister. O, Mesih'in Paskalyası'nın hatırasıdır. Yani Mesih'in hayatı, ölümü ve dirilişi için gerçekleştirilmiş olan ve litürjik aksiyon vasıtasıyla takdim edilen bir kurtuluş işidir."[922]

İsa'nın geri dönerek bir nevi ahiret hayatını başlatması, Pazar gününe bekleniyordu. O, ölümden dirildiği gibi yine bir Pazar günü geri dönerek olağanüstü devri başlatacaktı. İsa'nın geri dönüşü çok yakın görüldüğünden, Hıristiyanlığın ilk zamanlarında rabbin ziyafetinin hatırasına normal bir yemek havasında belli bir evde icra edilen[923] komünyon ayini, sonraları *"Rab günü"* olarak belirlenen Pazar gününe alındı.[924] Başlangıçta basit bir hatıra niyetiyle yapılan merasim, sonradan kurban töreni olarak görülme gibi batıl bir inanca dönüştü ve başlangıçtaki anlamını tamamen kaybetti.[925]

İncillere göre İsa, son akşam yemeğinde ekmeği bölüp "Bu benim bedenimdir." diyerek havarilerine pay etmiş, yemekten sonra da kâsedeki şarabı alıp "Bu benim kanımla olan yeni ahittir." deyip havarilerine de içirmiştir.[926] Böylece kendini bir bakıma Tanrı'ya adayan ve insanlığın günahlarını bağışlatmak için kanını ve etini feda eden bir kurban olarak ilan etmiştir. Böylece evharistiya, giderek sunakta ifa edilen gerçek bir kurban ayini olarak kabul edilmiştir.[927] Günümüzde

[921] Troll, 63.
[922] Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, 161.
[923] **ER**, ed. Lindsay Jones, V, 2877.
[924] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 308.
[925] İHKS, I, 236.
[926] Luka, 22: 17-20; Yuhanna, 6: 47-57.
[927] DRE, 93.

Ortodoks ve Katolik Hıristiyanlar, evharistiyanın kurban terimiyle ifade edilmesi kabulünü paylaşmaktadırlar.[928]

Evharistiya ayini sayesinde Hıristiyanlar, yeyip içtikleri kutsal ekmek ve şarapta Tanrı'nın hazır bulunduğunu ve bunu yapmak suretiyle Tanrı ile birleştiklerini düşünmektedirler.[929] Evharistiyada "Bu, kurtarıcının vücudu ve kanıdır." diye sunulan ekmek ve şarap, alındığında bünyeye katılır ve artık kişinin içinde işler.[930] Bu sebeple komünyon ayininde Mesih'in etini ve kanını sembolize eden ekmek ve şaraba büyük hürmet gösterilmekte, ulûhiyetin, o ekmek ve şarap içine hulûl ettiğine inanılmaktadır.[931] İnançlarına göre ayinde kullanılan ekmek ve şarap, İsa'nın gerçek eti ve kanına *dönüşmekte*[932] ve fiilî biçimde İsa'nın ruhunu vücutlarına almaktadırlar.[933] Zaten bir Hıristiyan, din dilinde 'gizemli bir faaliyet' anlamına gelen herhangi bir sakramente katıldığında, kendisine Tanrı'nın kurtarıcı lütfunu bağışlayan "Dirilmiş İsa" ile karşılaştığına inanmaktadır.[934] Böylece evharistiya ayininde ekmeği yeyip şarabı içen bir mümin, bir yandan ebedi hayata kavuşmuş ve bir yandan da İsa'nın şahsiyetinde bütün günahlardan arınmış olur.[935]

Bu inanç, eski zamanlardan beri paganistlerin tanrılardan medet ummak veya bereket ve inayet elde etmek amacıyla yere yağ ve şarap döktükleri libasyon ayinleriyle benzerlik göstermektedir. Nitekim tarihin bize bildirdiğine göre Eski Mısır'da, Yunan'da ve Mitraizmde de yenip içilen ekmek ve şarap sayesinde Tanrı ile bütünleşme inancı mevcuttur.[936] Sakramental ziyafet, bütün sır dinlerinde görülen bir ögedir. Serapis-İsis sırrını paylaşan çevre, Serapis sofrasında ziyafete çağrılır. Attis sırrında da aynı şekilde kutsal bir ziyafet söz konusudur. Mitra sırrında, ekmek ve şarap ziyafetinde, Tanrı Mitra'nın yeryüzündeki en son yemeğinin hatırası yadedilmektedir. Evharistik kurban uygulaması, İsis'e tapanlar ve bütün gnostik mezheplerde görülen bir gelenektir.[937] Tüm bu antik ayinlerdeki sakramental kurban düşüncesinin temelinde, takdis edilen elementlerin içindeki cevher vasıtasıyla

[928] **ER**, ed. Lindsay Jones, V, 2877.
[929] DTA, II, 296.
[930] Campbell-Moyers, 143.
[931] Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, 105.
[932] DRE, 93; Dâvûd, **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, 251.
[933] Leatherbee, 92.
[934] Michel, 88.
[935] DTA, II, 296.
[936] Bucaille, 108 (dipnot içinde).
[937] Rogers, 294.

ulûhiyete bağlanıp mistik bir birliğe kavuşma mantığı yatmaktadır. [938] Komünyon veya ulûhiyetle birleşme, uygulama metodları farklılık arzetse de antik zamanlardaki bütün dinlerde ortak bir fikir idi. En umumi takbik, kutsanmış yiyecek ve içeceğin tüketilmesi şeklinde olandı. Bu sayede kutsal yiyecekleri yiyenlerin yüce varlığın vücuduna iştirak edip ilahi karaktere sahip olduğuna inanılırdı. Yani Hıristiyanlık gelmeden yüzyıllar önce evharistiya düşüncesi mevcuttu.[939]

Ekmek-şarap ayininin daha eskilerdeki kanlı kurban âdetinin ılımlılaştırılmış ve kansız hale getirilmiş şekli olması ihtimal dâhilindedir. Zerdüşt öncesi Ârî inançta Ahura Mazda'dan sonra hükmetme gücüne sahip ikinci tanrı olan Mitra kültünde boğa kurbanı ve sarhoş edici haoma içkisi önemli bir role sahiptir.[940] Buna göre Mitra, boğayı kurban ettikten sonra güneş tanrıyla birlikte et ile ekmek yemiş ve şarap içmiştir.[941] Fakat kanlı kurban ritüelleri Zerdüşt tarafından yasaklandığı için[942] sonradan süt ve ekmek sunmakla yetinilmiştir.[943] Eski İran'daki geleneksel ayin, bir boğanın kurban edilmesinden ibaretti. Bu törenlerde kurban edilen boğanın kanı bir çukurda bekleyen erginlenme adayının üzerine akıtılırdı. Hatta bütün vücudu kanla sırılsıklam olan aday, ağzını açarak akan kandan içerdi. Çukurdan çıktıktan sonra törene katılanların hayranlık dolu bakışları arasında '*yeniden doğmuş kişi'* olarak karşılanırdı.[944] Okunmuş ekmek, su ve şarapla birlikte kurban eti yemenin yanında ayinde rahipler aynı zamanda yere içki dökme (libasyon) uygulamasını da icra ederlerdi.[945] Sarhoş edici haoma (Hindistan'daki versiyonu soma) bitkisinden özsuyu sıkıp içerler, bazen de ibadete katılanlarla paylaşırlardı.[946]

Bundan başka Azteklerde kurban edilen savaş tutsağı, tanrı Tezcatlipoca ile, kurbanın kanıyla yoğrulan hamur suretler ise güneş tanrısı Huitzilopotchli ile özdeşleştirilir,[947] un, bal ve kurbanın kanından büyük bir put yapılır, kurban olarak görülen bu putun ortası oyularak hazır bulunanlar tarafından yenilirdi.[948] Rahip tarafından kutsanan bu mısır unundan yapılan karışım, halka, kurtarıcılarının bedeni

[938] Pfleiderer, 124; Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 113.
[939] Leatherbee, 90.
[940] Ayata, 23.
[941] Dürüşken, 149.
[942] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 45; Güç, **Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban**, 76.
[943] Ayata, 37.
[944] Moore, 583.
[945] Oymak, 4.
[946] Güç, **Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban**, 75.
[947] Güç, **Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban**, 56.
[948] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 104.

olarak sunulurdu.[949] Hatta İspanyol fatihler bu ayinlerin evharistiya ayinleriyle aynı tabiata sahip olduğunu görüp şaşırmışlar[950] ve bu benzerlikleri ekmek-şarap ayiniyle alay etmek isteyen şeytana atfetmişlerdi.[951]

Kadimde bol miktarda görülen müşterek festivallerde, hem kabilenin birlik ve beraberliği garanti altına alınmakta hem de kabile, ilahi kurbanın kanının akıtılması vesilesiyle kurbanın hayatının gerçek kaynağıyla yakın bir bağ tesis etmekte idi. Robertson-Smith'e göre, bu tür kutsallık kesbetmek amaçlı ritler, aynı şekilde kefaret ritleridir ve toplumun, kendisine yabancılaşmış olduğu tanrısıyla yeniden uyum içine girmesini sağlamaktadır. Buradaki kefaret oluş, aynı zamanda, bütün eski yabancılaşma hatırasını silmek üzere dizayn edilmiş bir inisiyasyon (iştirak) eylemidir. Eskiden kutlanan evharistik ritlerde, eğer kanı bizzat yaşamın kendisi olarak değerlendirirsek, içilmesi, paylaşılması veya yere dökülmesi bakımından kan, müşterek hayatın onayıdır; üzüm suyunu da şarabın kanı olarak değerlendirirsek, şarap da daha geç dönemlerdeki törenlerde doğal olarak eski kurbanlardaki kanın yerini alacaktır. Buradan hareketle Nepal ve Tibet'e ilk giden Hıristiyanlardan olan Fransız bir misyoner La Crozius, 'Hindistan Tarihi' eserinde, Tibetli Budist rahiplerinin, ekmekli ve şaraplı kurban türlerini kutladıklarını bildirmektedir. La Crozius'un aktardığına göre Budist rahibi, kendisi için küçük bir parça ekmek aldıktan sonra, kalanı bu törende hazır bulunan diğer ruhbanlar arasında paylaştırmaktadır.[952]

İsa'nın kendi etini ve kanını insanların günahkârlığına kefaret olarak sunduğu evharistiya geleneğinin arkaplanına bakıldığında, kendi kendini kurban eden ilâhlara dair geniş bir mitik literatürle karşılaşılmaktadır. Hint mitolojisinde ilk devlerden Purusha, ilâhlar tarafından kurban edildiğinde onun kalbinden ve bakışından ay, ağzından güneş, İndra ve Agni, nefesinden de rüzgâr çıkmıştır. Başka bir Hint geleneğine göre evrensel yaratıcı ve düzenin efendisi Vishvakarman, ilk kurbandır. O, bazen kendini kurban olarak ortaya koyarken bazen de kurban törenlerine başkanlık eder. Evharistiya ayinini, İsa'nın haç üzerindeki ölümünün bir temsili

[949] Leatherbee, 90-91; Titcomb, 79.
[950] Jevons, 25.
[951] Leatherbee, 91.
[952] Carpenter, 66.

gören Hıristiyanlığa göre İsa hem kurbanı sunan hem de kurban olarak sunulan hediye olarak kabul edilmektedir.[953]

Eleusis gizemleri veya *'Rabb'ın akşam yemeği'* ayini, kadim Yunan'ın dini merasimlerinin en saygıdeğerlerinden sayılır ve mısır tanrıçası Ceres şerefine her beş yılda bir kutlanırdı.[954] Atina'da Bacchus (Dionysos) adına düzenlenen bayramdaki kutlamalar da, bu ölen tanrının yaşadıklarının yeniden sahnelenmesiydi. Bayramın ana görüntüsü, canlı bir hayvanın parçalanarak etinin yenmesi ve kanının içilmesi idi. Ona çılgınca tapınanlar, tanrılarının etini yeyip kanını içmek için bir boğa veya keçiyi kesip hırsla çiğ olarak yemeyi adet haline getirmişlerdi.[955] Bu yapılanla Dionysos tapınıcıları, gerçekten tanrının etini yeyip kanını içtiklerini hissetmekteydiler.[956] Dionysos kültünde olduğu gibi Hıristiyan komünyonunda da kurban hayvanını yemek suretiyle Tanrı'nın kendisini vücuda alma fikri mevcuttur.[957]

Mısır dininde Hıristiyanlık'taki evharistik ayine benzer bir adet göze çarpmaktadır. Burada tören icra edicileri, ihtişamlı elbiseler, papalık taçlarına benzer taçlar, mumluklar kullanırlardı. Tıraş olmuş ve sakalsız vaziyetteki rahipler beyaz cüppeler giyinirler, kutsandıktan sonra da kutsal çörek yenirdi.[958]

Afrikalı Yorubalar'da tanrıya özel yemekler sunma âdeti mevcuttu. Eğer tanrı takdimeyi kabul ederse yiyeceğin bir kısmı onun kutsal mekânının önüne bırakılır, bir kısmı ise ayine katılanlar tarafından kutsal bir yemek olarak neşeyle yenilirdi.[959]

Cermen-İskandinav kavimlerinde ilk devlerin (Ymir) kurban edilişinden bahsedilmektedir. Bu mitosa göre başlangıçta büyük bir uçurum (ginnun-gagap) vardı. Bu uçurumun kuzeyi buzlarla, güneyi ise ateşle çevriliydi. Sıcak ve soğuğun karışımından olan ilk canlı varlık Ymir'in oğlu Augelmir meydana geldi. Daha sonra Audumla isimli bir inek buzları yalayarak yaratıcı bir ilâh olan Bur'u meydana getirdi. Bur'dan ilk yaratık Bor meydana geldi. Bor'un üç oğlu Odhin, Vili ve Vê Ymir'i öldürünce Ymir'in kanından denizler ve ırmaklar, etinden toprak ve kemiklerinden dağlar oldu. İşte ilâhların ölüp uzuvlarının dünyanın farklı unsurlarını

[953] Güç, **Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban**, 56.
[954] Titcomb, 72.
[955] Weigall, 129.
[956] Leatherbee, 90; Dürüşken, 93.
[957] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 45.
[958] Titcomb, 64.
[959] Güç, **Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban**, 46.

meydana getirdiğine dair evrensel inanç buna benzer örnekler üzerinde işlemektedir. İsa-Mesih de kendini kurban etmek suretiyle aslında aynı fonksiyonu icra etmiştir. Eti dünyanın karalarını, kanı da akarsular ve denizlerini meydana getirmiştir ki insanın temel geçim kaynağı bitkilerle karadaki ve denizlerdeki hayvanlara karşılık gelmektedir. İlkel zamanlarda etini yeyip kanını içmek vasıtasıyla ölen kişinin güç ve kuvvetinin, üstün özelliklerinin kazanıldığına inanılırdı. Bunu göz önüne alan bazı Hıristiyanlık araştırmacıları, ekmek ve şarabın, açıkca bir yamyam özelliği alarak İsa'nın gerçek eti ve kanı olarak görülmeye başladığını vurgulamaktadır.[960]

Pavlus'a göre evharistiyada yenilen ekmekle içilen şarap, çarmıhta acı çekip can verdikten sonra yeniden dirilen İsa Mesih'in eti ve kanına dönüşmekte, dolayısıyla İsa'nın bedeniyle mistik bir birleşme sağlanmaktadır.[961] Bu ayinin, Pavlus öncesi dönemlerden itibaren Anadolu'da yayılmakta olan Mitraizm ve Attis kültlerinde ilginç benzerlerine rastlanmaktadır. Haklarında ancak 1947'de Ölü Deniz Yazmaları'nın bulunmasından sonra bir nebze bilgi sahibi olabildiğimiz gnostik bir Yahudi mezhebi olan Esseniler'de de ekmek-şarap ayininin varlığı bilinmektedir.[962] Zaten Pavlus kristolojisinin, gnostik inancın bütün temel unsurlarını bünyesinde tohum olarak barındırdığı bilinmektedir.[963] Bu inançlarda tabiatüstü bir güç kazanmak, ilahi varlıkla bütünleşmek ve tanrı cemaatine katılmak (inisiyasyon) gibi sebeplerle ulûhiyeti temsil eden bir hayvanın ritüel olarak kurban edilip yenilmesi törenleri yapılırdı. Rivayete göre Mitra, bir boğayı kurban etmiş, bütün canlılar da bu boğanın kanından doğmuştu. Yaratıcı olan Mitra ise, yüce Tanrı ile insanlar arasında bir aracı, ruhların kurtarıcısı olarak kalmıştı.[964] Kurtarıcı Tanrı Mitra'nın, yüce varlık Ahura Mazda'nın (Hürmüz) ilk yaratığını sembolize eden boğayı kurban etmesine telmihen Mitra tapınaklarında boğa kurbanı gerçekleştirilirdi. Dine giriş için icra edilen inisiyasyon (erginleme) töreninin âdâbı arasında vaftiz, balla arınma, okunmuş ekmek ve şarapla birlikte kurban eti yemek mevcuttu.[965] Mitra bağlıları, kurtarıcı tanrı Mitra'nın, Helios ve diğer ilahi varlıklarla birlikte katıldığı son yemeği yâd eden bir ekmek-şarap ayini düzenlerlerdi. Ayinde içilen şarap, kurban edilen

[960] Weigall, 78-79.
[961] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 329-330.
[962] Atâurrahîm, 28.
[963] Wernle, 89.
[964] Challaye, 141.
[965] Challaye, 142; Oymak, 4.

ilâhi boğanın kanını temsil etmekteydi. Böylece ayine katılanlar, ölümsüzlüğü kazandıracak ilâhi cevhere katılarak kötü ruhlara karşı güç ve kuvvet elde ettiklerini düşünürlerdi. Benzer şekilde havariler zamanındaki paganistler de inançlarının aksiyon yönüne önem vermekte, merasimsiz bir ibadet düşünememekteydiler. Onların duygularını en çok harekete geçiren ayin ise arınma ve bir çeşit kurban olan komünyondu. Pagan inançlılar tarafından ya günahlara kefaret ve ilahi gazabı teskin için ya da Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanma ve inananlar cemaatiyle tanrıları birleştirmek amacıyla kurban törenleri düzenlenirdi.[966] Hâlbuki havariler, mabeddeki ibadet dışında merasimle uygulanan herhangi bir ibadet bilmiyorlardı. Kendi aralarında bir araya geldiklerinde İsa'nın da yapmış olduğu gibi ekmeği cemaatle yiyorlardı. Bu gelenek, onlara göre, hem cemaatin kendi arasındaki hem de cemaatle Mesih arasındaki birliğin sembolü olarak görülmekteydi. Fakat onların, ekmek kırma ile Mesih'in ölümü arasında bir bağ kurduklarına dair herhangi bir inanca sahip bulundukları bilinmemekteydi. Ne var ki Pavlus, ilk Hıristiyanların İsa'yı anmak amaçlı gerçekleştirdikleri bu işleme derin anlamlar ve sırlar atfetmiş ve bu geleneği, günahlardan kefaret, Tanrı'ya yaklaşma, ilahi varlığa katılmak için kendini feda etme gibi sırlı kavramlarla birleştirmiştir.[967] Bundan itibaren İsa, Pavlus'un ilan ettiği bir kurban olmuştur.[968] Böylece havarilerin sadece hatıraları yâd etme amaçlı toplantıları ve ekmek paylaşmaları, paganist felsefedeki kurbanın eti ve kanının ruhaniyeti inancının içinde eriyip gitmiştir. Antakyalı İgnatius'a göre de komünyon ayini esnasında kurban edilen, elementlerin içinde var olduğuna inanılan Tanrı idi. Çünkü rahibin yaptığı da, tanrıyla barışmak amacını güden bir tür kurban merasimi idi.[969] Bu şekilde Pavlus, Yahudiler'in tamamen sembolik anlam içeren ve Mısır'dan çıkışı yâd eden fısıh yemeğine, gizem ayinleri paralelinde majikal unsurlar eklemiş ve onu putperestlerin gizem ayinlerine benzetmiştir.[970] İşte böyle bir mantıkla adapte edilip İsa Mesih'in et ve kanının yenilip içildiği bir kurban töreni olarak görülen evharistiya sakramenti, Pavlus'a göre ölümsüzlüğe kavuşup kurtuluşa ermenin vasıtası olarak kabul edilmekteydi.[971]

---

[966] DRE, 34-35.
[967] Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, 167.
[968] "…onun kanında, iman vasıtası ile, kefaret olarak Allah onu arzetti."(Romalılara, 3:26)
[969] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 330.
[970] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 151.
[971] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 103.

Görüldüğü gibi Hıristiyanlığın bu sakramentiyle sır dinlerindeki paralellik son derece dikkat çekicidir. Zaten avcılık ve toplayıcılığın var olduğu eski çağlardan beri insanın başta gelen gıdasını oluşturan ve bereketin timsali olan boğaya karşı çoğu gelenekte ortak bir yüceltme tevehhümü mevcuttur. Kanın akıtılması anındaki büyülü güce ve bu libasyonun sağlayacağı inayete iştirak hayaliyle boğa kurban geleneği neredeyse bütün dünyada ortak bir fenomen olarak göze çarpmaktadır. Günümüzde bile ülkemizde zaman zaman karşılaşılan kesilen kurbanın kanının alna sürülmesi âdeti, ilkel çağların bu inayete ortak olma çabasının yaşayan bir hatırası olarak görülebilir.

Tanrılara kurbanı ifade eden libasyonun unsurlarından biri olarak ölümsüzlüğe iştirak sembolü şaraba Hıristiyanlık yüksek bir değer katmıştı. Öyle ki, İsa'nın alâmetlerini izhar etmeye başladığı ilk iş, Kana'da katıldığı bir düğünde suyu şaraba dönüştürme vakası olarak görülmüştür. Sinoptik İncillerde geçmeyen bu mucizeye sadece Yuhanna İncilin'de değinilmektedir.[972] Ancak bazı araştırmacılar, bu kurgunun, Yunanistan'ın bazı yerlerindeki Dionysos festivallerinde suyun şaraba dönüşmesi efsanesini bilen Yuhanna'nın eseri olduğunu ileri sürmektedir.[973] Efsaneye göre Dionysos da İsa gibi fani bir anne ile Tanrı'nın oğlu idi.[974] İsa gibi acılar içinde ölmüş, cehenneme inmiş fakat sonradan dirilip göklere yükselmişti. Başka bir efsaneye göreyse kendini bir boğaya veya koça dönüştürmüş ve düşmanları tarafından parçalara ayrılarak yenilmişti.[975] Her hâlükârda evharistiya yemeği sırasında cismânî olarak Tanrı yenildiği için doğrudan doğruya Tanrı ile birleşildiği inancı Hıristiyanlığa mahsus olmayıp ilkel kabilelerde bile mevcuttu.[976]

Objektif Hıristiyanlık araştırmacılarının çoğuna göre, temel Hıristiyanlık inanç esasları ve festivalleri, büyük oranda başka inanç ve geleneklerden kabul edilen efsane ve dini törenlerin yanı sıra, tamamen daha önceleri insanlığın inanç tarihinde yer bulmuş olan tabiat tapımından türemiş bulunmaktadır. Tabiat tapımıyla ilişkili Hıristiyan inanç ve ayinleri, iddialara göre, sadece kasıtlı bir karıştırma ve

[972] Yuhanna 2: 1-11.
[973] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem**, 112
[974] Dürüşken, 90.
[975] Weigall, 128.
[976] Atasağun, 297.

tahrif anlaşmasının eseridir ve bütün bu karışık geçmiş, gözlerden uzak tutulmuştur.[977]

İsa'nın İnciller'de nakledilen ölüm sahnesi, bazılarınca açıkça kurbanla ilgili görülmüştür.[978] Fakat günümüzde, bu ayinin antik kökenlerini ortaya çıkarmış olan pek çok Hıristiyanlık araştırmacısı mevcuttur. Bunlardan biri olan Weatherhead'in şu sözleri bunu ortaya koymaktadır: "Açıkça ben, Kutsal komünyondaki mütevaziliğe geçiş duasında 'Lütufkar Tanrı bizlere sevgili oğlun İsa Mesîh'in etini yemeyi ve kanını içmeyi bahşeyle ki bizim günahkar bedenlerimiz ve ruhlarımız onun en kıymetli olan kanıyla temizlenmiş olsun' …duasıyla tiksinti duymaktayım. Açıkça insanların çevik olmak için tavşan eti yedikleri gizem dinlerinden ve daha eski putperest ayinlerinden alıntıların (İsa'nın) son akşam yemeğinde olanlarla, ya da yirminci yüzyıldaki modern insanın ihtiyaç duyduğu ruhi tasavvurlarıyla hiçbir alakası yoktur."[979]

Kanaatimizce İsa'nın kendisini gönüllü olarak bir kurban gibi takdim etmesi, pagan inançtaki insan kurbanını andırmaktadır. Nitekim daha önceleri Kartaca'da, incitilmiş Tanrı'yı teskin etmek üzere ikiyüz çocuğun kurban edildiği, hatta üçyüzden ziyade vatandaşın gönüllü olarak kendilerini kurban ettikleri rapor edilmiş vakalardandır.[980] İsa zamanında bile genel olarak insan kurban etmenin cari bir adet olduğu bilinmektedir.[981] Ulûhiyete insan kurban etme uygulaması, kanibalizmin menşelerinden birisi olarak kabul edilmektedir.[982] Evharistiya ayininin temelenin de, ölünü etini yeme suretiyle onun niteliklerini kazanma düşüncesine sahip olan kanibalizme dayanması muhtemeldir. Buna binaen bazı Afrikalılar cesur olmak için kaplan eti, üstün özelliklerini elde edebilmek için de düşmanlarını yemişlerdir.[983] Bundan başka orfik ayinlerin, Eleusis usûlü ekmek-komünyon ile Dionysos usûlü şarap-komünyonu birleştirip Hıristiyan komünyonunu hazırlamış olması da muhtemeldir.[984] Yani putperestlerin kurbanının yerini komünyon ve içki kurbanının yerini de şarap takdisi almıştır. Kilise, bu adetlerin yalnızca putperest mânâlarıyla

[977] Carpenter, 19.
[978] Güç, **Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban**, 271.
[979] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 163.
[980] Manley, 244.
[981] Weigall, 87.
[982] DRE, 66.
[983] Leatherbee, 91.
[984] Challaye, 224.

mücadele etmiş, onları Hıristiyan kültüyle tevil ederek Hıristiyanlaştırmaya çalışmıştır.[985] Yine de evharistiya geleneğinin tarihteki hangi somut ayinden adapte edildiği kesin olarak söylenemez.

10.3. Vaftiz

Bir kimsenin Hıristiyanlaştırılıp Hıristiyan olarak topluma katılması amacıyla yapılan dinî seremoniye vaftiz adı verilir.[986] Evharistiya sakramentiyle beraber bütün Hıristiyanlarca kabul edilen iki sakramentten biri olan vaftiz,[987] Hıristiyanlığın olmazsa olmazlarından, hatta ilk şartı[988] kabul edilmektedir. Hıristiyan olmak da, bir kiliseden diğerine geçmek suretiyle mezhep değiştirmek de ancak vaftizle mümkündür. Vaftiz, bazı Hıristiyan teologlar tarafından, Eski Ahit geleneğindeki sünnetin yerine geçen bir uygulama olarak addedilmiş,[989] Tanrı ile yapılan yeni ahitleşmede artık sünnet yerine vaftizin geçtiği ileri sürülmüştür. Bir bakıma bu adet, adayın kabulü ve topluma katılışı/inisiyasyon töreni olarak da görülebilir.[990] Vaftiz sayesinde Hıristiyanlar, Mesih'in vücudunun organları haline geldiklerine inanmaktadırlar.[991]

Kök itibariyle Grekçe 'suya daldırmak' anlamındaki 'bapto'dan türetilen vaftiz,[992] asli günah kiriyle doğan insanın, bu kirden arınmasının yegâne bir vasıtası olarak İsa'nın manevi varlığına iştirakini ve Kutsal Ruhla yeniden doğuşunu ifade etmektedir. Vaftizin gayesi, iman ve kurtuluşu gerçekleştirmek, asli günahı silmek, tevbe ve ihtidayı sağlamak, insanı kutsal soy ağacının bir üyesi yaparak Tanrı'nın çocukları arasına sokmak, insanı aydınlatmak, Kutsal Ruhla bütünleşmeyi sağlamak, Mesih'in acılar içinde ölümünü bir daha hatırlatmak, Hıristiyan toplumu ve Kilise'ye üye olmayı sağlamak, insanı korumak, günahlarda ölüp yeniden doğuşu gerçekleştirmek temel başlıkları altında toplanabilir. İsa'nın insanları yargılamak üzere ikinci gelişini (parousia) bekleyen ilk Hıristiyanlar, ilerleyen zamanlarda

[985] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 362.
[986] DTA, II, 324.
[987] Michel, .88.
[988] Tümer-Küçük, 297.
[989] Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, 137; Atasağun, 283.
[990] Albert M. Besnard, Olivier Clément, Roger Mehl, **Hıristiyan İlâhiyatı**, çev. Mehmet Aydın, Arı Basımevi, Konya 1983, 23; Gündüz, **Hıristiyanlık**, 140.
[991] Troll, 49.
[992] Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, 86.

topluluklarına yeni üyeler de kabul etmeye başlamışlardır. Yeni üyeler, bir bakıma deneme ve adaylık durumuna karşılık gelen eğitim ve öğretim süreci sonundaki vaftiz ayini ile topluluğa katılabiliyorlardı. Adaylık eğitimini başarıyla tamamlayıp tekrar sudan çıkarılması şeklinde cereyan eden vaftiz seremonisi vasıtasıyla Hıristiyanlar, İsa'nın bu kişiye kendi ölümü ve kendi dirilişinin deneyimini yaşattığına inanıyorlardı. Vaftizden sonra Hıristiyan olan kişi, artık İsa'ya inananların topluluğunda yepyeni bir hayata başlayabiliyordu.[993]

Tekvin'deki ifadelere göre ilk yaratıldığında Tanrı'nın suretinde, onun hiçbir varlığa bahşetmediği nimetlerle donanmış mükemmel bir halde bulunan ilk insan prototipi Âdem, kendi kaburga kemiğinden yaratılan eşi ile beraber sonsuz mutluluk içinde yaşayacağı Aden bahçesine konulur. Fakat buradayken, kır hayvanlarının en hilekârı olarak nitelendirilen yılan, Âdem'in karısını ayartır ve Tanrı'nın yemelerini yasakladığı bahçenin ortasındaki ağacın meyvesinden yemelerini sağlar. Günün serinliğinde bahçede gezmekte olan Tanrı ise onların bu günahını görerek önce yılanı lanetler ve sonra da Âdemle karısı Havva'yı, ceza olarak Aden'den kovarak yeryüzüne gönderir.[994] Tamamen mitosların anlatım tarzında Tanrı'nın dünyevi varlığa sahip bir yeryüzü kralı gibi dünyada dolaştığı, yılanın da insanla konuşabildiği bir fabl havasındaki bu anlatımlardan yola çıkarak Pavlus, Eski Ahit kaynaklı bu düşüş mitosunu, etkisi ve sonuçları itibariyle bütün insanlığı kapsayacak bir şekilde yorumlar. Ona göre, artık hiçbir Âdemoğlu, Âdem'in yaratıldığı saflıkta olmayacak ve ilk atasının işlediği günahın lekesini sonsuza kadar alnında taşıyacaktır. Fakat bu günah esaretinden kurtuluşun yolunu bizzat Mesih bize göstermiştir. İsa Mesih'in yeryüzüne gelmesinin ve acılar çekerek çarmıhta ölmesinin tek sebebi, insanı bu lekeden kurtaracak bir kefaret olmak üzere kendisini feda etmesidir. Böylece bütün bir Hıristiyan teolojisi, Pavlus'un icadı olan[995] ilk atanın işlemiş olduğu asli günah anlayışının üzerine bina edilmiş olur.[996] İşte Pavlus'a göre düşmüş insanın kurtuluşunun tek yolu, İsa'da vaftiz olarak onunla birleşmekten geçmektedir. İsa Mesih, insanların kurtulması için kendisini feda etmiş, çarmıhta ölmüş ve sonra da yeniden dirilmiştir. Bütün bu kutsal geçmişi bizlere hatırlatan vaftiz, bir bakıma maziyi yâd etmek ve İsa Mesih'in bu eylemlerine

[993] Michel, 54.
[994] Tekvin, 2–3.
[995] Sakioğlu, **İncil'i Kim Yazdı?**, 135.
[996] Cengiz Batuk, **Mitoloji ve Tarihsellik**, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, 12.

sembolik katılımın ifadesidir. Vaftiz sayesinde inanır, ölümü ve dirilişi olaylarında Mesih ile birleşip bütünleşmektedir.[997] Bunun tabii bir neticesi olarak vaftiz, kişinin günahta ölmesi ve Mesih'te dirilişini sembolize etmektedir. Yani bir anlamda vaftiz için suya girmek ölümü, sudan çıkmak ise günahlardan kurtularak günahsız bir hayata dirilmeyi ifade etmektedir. Başlarda Yahudi ritüelleri ve Yahya'nın uygulamalarına uygun olarak bir arınma sembolü görülen vaftiz, Pavlus ve diğerleri tarafından ibadete ve mistik bir karaktere bürünmüştür. Mesela Tertullian'a göre vaftiz suyu, Kutsal Ruh'un mevcudiyetinden kaynaklı büyülü bir değere sahiptir.[998] Bu esnada yapılan dualar da Kutsal Ruh'un oradaki mevcudiyetinin bir işareti sayılmaktadır.[999]

Vaftizi asli günahtan arınma ve yeniden diriliş sakramenti olarak gören Karl Barth, vaftizle kurtuluşun imkânını ilginç bir öğretmen-öğrenci örneğiyle açıklama yoluna gitmektedir. Buna göre ödev olarak bir nesneyi resmetmeye çalışan bir öğrenci bunda başarılı olamaz. Sonra öğretmen gelir, çocuğun yerine oturur ve onun için bu nesneyi resmeder. Nasıl ki bu öğretmen çocuğun yerine geçip onun ödevini yerine getirdiyse İsa Mesih de başlangıçtan beri ödevlerini yerine getirip asli günahından bir türlü sıyrılmayı başaramayan insanın bu görevini kendisi üstlenerek yerine getirir. Bu anlayışa göre vaftiz, bir bakıma Mesih'e iman ve Tanrı'nın insanı aklamasıdır. İnsanın yapması gereken tek şey ise İsa Mesih'in yerine oturarak ödevini yapmasına müsaade etmektir. Fakat Tanrı, bu ödevin karşılığında bir nevi bedel ister ki bu bedel, bedenlerin sadece ona tabi olması, yani bedenlerin Tanrı'ya kurban olarak sunulmasıdır.[1000]

Bazı araştırmacılara göre vaftiz, aslında çoğu medeniyette müşahede edilen farklı su mitoslarının bir tezahürüdür ve Yahudilerdeki tanrının düşmanı olan başlangıçtaki kaos okyanusu mitosunun Hıristiyani bir versiyonundan ibarettir.[1001] Hıristiyanlığın vaftiz uygulamasında, Yahudi yaratılış mitosunun bir yeniden sunumu olayıyla karşılaşmaktayız. Hıristiyanlığa göre vaftiz olan kişi, bu eylem vasıtasıyla, ulvî bir müdahaleyle deniz ejderhasıyla karşılaşıp ona galip gelmek üzere kaos

[997] DTE, 41; İHKS, II, 808.
[998] DTE, 41.
[999] Gündüz, **Hıristiyanlık**, 141.
[1000] Batuk, **Mitoloji ve Tarihsellik**, 276–277.
[1001] Jean Pepin, **"Eski Hıristiyanlığın İlk Dönemlerinde Süregiden Mitik Ögeler"**, MS, I, 238.

okyanusuna karşılık gelen vaftiz havuzuna iniyormuş gibi telakki edilir.[1002] Zaten vaftizin Hıristiyanlığa mahsus orijinal bir icad olmayıp Eski Doğu dinlerinde bilhassa sır dinlerinde insanı günahlardan arındırıp temizleyen bir vaftiz uygulamasının mevcut bulunduğu bilinmektedir. Mesela Tibet'teki dini liderler, bu anlamda kutsal bir su kullanmaktadırlar.[1003] Buradaki suyu tutan kaos ejderi mitosunun bir benzerine Zerdüştlük inancında rastlanmaktadır. Kendilerine koruyucu melekler rolü biçilen ölülerin ruhları Fravaşiler'e dair kült, yılsonu ve yılbaşında icra edilmekteydi. Bu bayamlardaki en büyük motivasyon, geleneksel ejderha öldürme seremonisinden oluşmaktaydı. İnanca göre ejderha yağmuru tutuyor, yağmasını engelleyerek bütün ülkeyi etkisi altına alan bir kuraklığa sebebiyet veriyordu. Nihayet halk arasından kutsal bir kahraman belirip ejderhayı öldürüyor ve yağmur sularının akmasını sağlayarak toprağa yeniden bereket ve canlılık kazandırıyordu. Bundan sonra da kutsal kahraman, ejderhanın mağaraya kapattığı genç kızlarla kutsal bir düğünle evleniyordu.[1004]

Kaos okyanusu inancının bir versiyonuna Hint mitolojisinde de rastlanmaktadır. Burada İlâh İndra'nın, suları inhisarında tutan ve bu sebeple yeryüzündeki hayatı durduran canavar Urtra'ya karşı savaşıp uzun bir hareketsizlik çağının ardından zamanı esaretten kurtardığı anlatılmaktadır.[1005] Görüldüğü üzere bu mitoslar, batılı eski ve yeni 'modern' birçok masalın temel konusunu teşkil eden ejderhayı öldürüp şatosundaki prensesi kurtaran kahraman motifinin, niçin en çok karşılaşılan konulardan birisi olduğuna dair kuvvetli ipuçlarını bize sunmaya devam etmektedir. Su hayatın kaynağı ve bereket olduğu için, yoksunluğu, ilkel ya da modern hiç fark etmez bütün insanlar için kuraklık, yıkım ve ölüme eşdeğerdir. Tarihin bir kesitinde suyun bitkileri çıkarma özelliği keşfedildiği andan itibaren doğurganlık ve bereket kaynağı kadınla arasında bağıntı kurma fikri gecikmemiştir. Zerdüştlük'te bereket tanrıçası Anahita, su ve suyu bol bir nehir şeklinde tasvir edilmiştir. Onun suyu, insanlara soylarını devam ettirme gücü ile sürü sürü hayvan ve bereketli topraklar demekti. Zerdüştlerce Anahita, nemli, güçlü ve lekesiz bakire olarak tavsif edilmektiydi.[1006] Konunun tam burasında bazı zamanlar aynen bir

[1002] Atasağun, 284.
[1003] Doane, 400.
[1004] Ayata, 25.
[1005] Rousseau, 72.
[1006] Ayata, 24.

bereket tanrıçası gibi görülen Meryem'in de en bariz özelliği olarak bekâret kavramının karşımıza çıktığı vurgulanmadan geçilmemelidir.

Mantığı itibariyle bir su mitosu çeşidi olan vaftiz, Yeni Ahit'te uygulandığı biçimiyle suya girmeyi ve çıkmayı gerektirmektedir.[1007] Vaftiz adayı hem mitik suya yani ölümün denizine dalmakta hem de ölümden kurtulmak yoluyla ondan kaçmaktadır. Hristiyanlığın ilk devirlerinde İsa'nın öldükten hemen sonra cehenneme inmesiyle vaftiz olgusu arasında bir bağlantı görülmekteydi. O dönemde hala güçlü olan Yahudi kozmolojisine göre yeraltındaki ölüler diyarına gitmek, başlangıçtaki kaos okyanusuna geri dönmeyi ifade etmekteydi. Aynı şekilde İsrailoğullarının Mısır'dan kaçış esnasında Kızıl Deniz'in yarılması imgesi de, bu primal okyanusla Yehova'nın mücadelesini ve Yehova'nın, bu mücadeleden zaferle çıkışını simgelemekteydi. [1008] Burada, İsa gibi geçmişteki pek çok mitik kahramanın da cehenneme indiği belirtilmelidir. Mesela İranlı Zerdüşt, Mısırlı Osiris ve Horus, Yunanlı Adonis, Bacchus, Herkül ve Merküry, İskandinav Baldur, Meksikalı Quetzalcoatl ve daha birçok tanrılar, cehenneme inmişler ve üç gün üç gece orada kalmışlardır.[1009]

Yeni Ahit'teki şu ifadeler, bu kozmolojik tasavvurun devamiyetine delil olarak görülebilir: " …bütün atalarımız bulut altında idiler, ve hepsi denizden geçtiler; ve hepsi bulutta ve denizde Musaya vaftiz oldular."[1010] Cehenneme inme ve kaos okyanusunun başka bir versiyonuna karşılık gelen tufan ile vaftiz arasındaki ilişki de Kutsal Kitap'ta şu sözlerde ifadesini bulmaktadır: "(İsa) gidip zindanda olan ruhlara vâzetti; bunlar bir vakitler Nuhun günlerinde gemi hazırlanırken, Allahın sabrı beklediği zaman, itaatsiz olmuşlardı; o gemide birkaç, yani, vaftiz (bedenin kirinin atılması değil, fakat Allaha doğru iyi vicdanın dileğidir), hakikî benzeyişe göre İsa Mesihin kıyamı ile şimdi sizi kurtarıyor."[1011]

Tarihin panoramasında yeni olanı ve tarihi gerçekliği imanın tam merkezine yerleştiren Hıristiyanlık, ekmek-şarap ayinindeki gibi vaftiz konusunda da tarihi

[1007] Mesela İsa'nın Vaftizci Yahya'ya gelerek Erden Nehrinde vaftiz olması: "Ve İsa vaftiz olunup hemen sudan çıktı." (Matta, 3: 16); Etiyopyalı hadımın vaftizi: "Ve yolda giderlerken bir suya geldiler; ve hadım dedi: İşte su; vaftiz olunmama ne engel var? Ve arabanın durmasını emretti; Filipus ve hadım, ikisi de suya indiler; ve Filipus onu vaftiz etti. Ve sudan çıktıkları zaman, Rabbin Ruhu Filipusu alıp götürdü." (Res. İş., 8: 36-39);
[1008] Jean Pepin, **"Eski Hıristiyanlığın İlk Dönemlerinde Süregiden Mitik Ögeler"**, MS, I, 239.
[1009] Doane, 213-214.
[1010] I.Kor., 10: 1–2.
[1011] I.Pet. , 3: 19–21.

gerçeklikle tarihin yeniden tekrarının imkânsızlığı arasında kalarak mitosa kucak açmış görünmektedir. Zira mitos, içeriği bakımından, dünyevi her türlü kayıttan bağımsız olmak hasebiyle kendini sınırsızca yinelenebilir bir model olarak sunmaktayken, Hıristiyanlıkta kurtarıcının kendini insan bedeninde gösterip çarmıhta çektiği acı tek ve yinelenemez bir olgudur. Yani Mesih, aslında, her inananın vaftiz olmasıyla kendini sürekli kurban olarak sunmak yerine tarihte bir kerede ve sonsuza kadar Tanrı'ya kurban olarak sunmuştur ve çarmıhtaki ıstırabın nihai tekrarına imkân yoktur. Şu halde Hıristiyanlık, daha önceki olayların aynen mitosların dünyasındaki gibi daimi tekrarına imkân sağlayan bir sahne sunmaktadır. Mesela her yıl yapılan toplu dua çevrimi, İsa'nın hayatındaki ana rahmine düşmesi, doğumu, gösterdiği çeşitli mucizeleri, çarmıha gerilmesi ve ölümü, yeniden dirilmesi ve göğe çıkışı gibi belli başlı olayların bir temsili ve yeniden tekrarını ifade etmektedir. Burada, Helenistik doğu gizemlerindeki gibi, başlangıçtaki mitik olayın ayinlerde canlandırılması suretiyle bu kutsal zamana iştirak etmek ve tanrının başlangıçta belirlediği yazgının yeniden hayat bulmasını sağlamak amaçlanmaktadır.[1012] Hıristiyanlığın temel ibadet ve ayinlerinin mitik tabiatı, kadim mitolojik inançların az çok değiştirilip kabul edilmesinde aranmalıdır. Mesela sıradan Hıristiyanların dinlerinin özünden nebean ettiğini düşündükleri vaftiz, evharistiya, kefaret, son yağlama gibi usul ve uygulamalar, Mitra inancında da mevcuttu.[1013] Suyla günahlardan arınmaya yönelik bütün diğer inançlar arasında vaftiz, en eski olanıydı.[1014] Mitra benzeri Elevsis, Orfik ve Büyük Ana inançlarında yapılan vaftizin amacı, manevi kötülükten kurtarıp adaya yeni bir yaşam sağlama ve kurtarıcı tanrıyla birlik sağlayıp ölümsüz bir yaşamın garantisini sunmaktı. Avustralya, Meksika, Hint ve İran inançlarındaki gibi dünya çapında uygulanan vaftiz uygulaması ise ergenliğe geçişi ifade ediyordu. Mitra ve İsis inancında aday, yenilenip günahları hafiflemesi için, inisiye edilmeden önce vaftiz ediliyordu.[1015] Su ile vaftiz olan Mitra inançlıları, bu şekilde günahlarından kurtulduklarını düşünüyorlardı.[1016] Tibet'te adayı üç defa suya daldırma, Tötonlarda baba veya bir aile yakını tarafından ve Hindistan, İran, Amerika, Çin, Japonya ile Keltlerde ise bir din adamı tarafından gerçekleştirilen

[1012] Jean Pepin, MS, **"Eski Hıristiyanlığın İlk Dönemlerinde Süregiden Mitik Ögeler"**, I, 236–237.
[1013] Renan, **Marc-Aurèle et la Fin du Monde Antique**, 577.
[1014] Leatherbee, 85.
[1015] Leatherbee, 86.
[1016] Weigall, 69.

vaftiz uygulamaları görülmekteydi.[1017] Moğolistan ve Tibet'te çocuklar, belirli dualar eşliğinde kutsal suya daldırılıp din adamları tarafından isimlendiriliyordu.[1018]

Aslında ayinlerle hedeflenen amacın mantığı, mitosun aktüel bir değere sahip olmasında yatmaktadır. Çok hassas dengeler üzerinde yürüyen kozmos, daima kaosa düşme tehdidi altındadır. Kozmik düzen kararsız haldedir ve zaman zaman onun sağlamlığını garanti altına almak gerekmektedir. Bu sebeple Tanrı'nın zaferi her yıl yapılan ayinlerle tazelenmeli ve her yeni yıl yeni bayram ayinleriyle devam ettirilmelidir.[1019] Bu mantığın temelinde, insanın selametini, özünde kötü olan zamandan kurtuluş addeden Hıristiyan gnostikliğinin payının bulunduğu da söylenebilir. Dolayısıyla denebilir ki Hıristiyanlar, mitoslardan farklı olarak, mitosun tarihten ötelediği bir takım olayları ve temsilleri tarihin ufkunda kabul ederek bunları tarihi olaylar biçiminde görmüşlerdir.

Sonuç olarak Vaftizci Yahya'nın uyguladığı ve manevi bir arınma, bir ön hazırlık, bir tür abdest uygulaması olan vaftizi, Pavlus'un, his dünyasında bambaşka bir kontekstte alıp Hıristiyanlığın olmazsa olmaz şartlarından biri haline getirdiği gerçeği izahtan varestedir.

B- KUTSAL KİTABIN BAŞKA BİR AÇIDAN TEFSİRİ VEYA DEMİTOLOJİZASYON ÇALIŞMALARI

İnsan aklının elde ettiği en büyük birikim olarak görülen bilim çağının Batı medeniyet ve dünya görüşüne kesin ve geri dönülemez bir hâkimiyet sağladığı 19. yüzyılla beraber akıl dışı kabul edilen her şey kritiğe tabi tutulmaya başlamıştı. Eski dünya görüşünün bilimsel gelişmelere ket vurucu özelliğinin vurgulandığı bu dönemde şiddetli eleştirilere maruz kalan kurumların başında Kilise ve onun hayatı şekillendirmede temel referans aldığı kutsal kitap gelmekteydi. Modern dünya görüşüne göre kutsal metinlerde geçen dini öğreti ve ifadeler tamamen asılsız, akla ve bilime aykırı bir sürü hurafelerle dolu idi. Tanrı kelamındaki bu hurafelerin onun kitabından temizlenmesi, dinin gerçek mesajının anlaşılması açısından zaruri

[1017] DTE, 41-42.
[1018] Leatherbee, 85-86.
[1019] Rousseau, 72.

bulunmaktaydı. Bu düşünceyle yola çıkan kutsal metin tenkidi bilimi, Eski Ahit'i de içerecek biçimde genel olarak Yeni Ahit'in tahlil ve kritiğine başlıyordu.

Kitab-ı Mukaddes'in özellikle Yeni Ahit kitabında mitos bulunup bulunmadığı meselesi batılı ilahiyat çevrelerinde çok büyük bir alakayla karşılanmış ve keskin tartışma ve çekişmelere sahne olmuştur. 1800'lü yılların son çeğreğinden itibaren başlayan Kitab-ı Mukaddes'in mitolojik bakımdan incelenme ve tenkid süreci 1900'lü yılların ilk yarısının hemen hemen tamamını meşgul etmiş ve konu üzerindeki tartışmalar tazeliğini devam ettirerek günümüze kadar gelmiştir. Süreci etkileyen belli başlı kilometre taşlarını incelemeden önce Yeni Ahit'in mitoloji konusundaki görüş ve bakış açısını öğrenmenin bir zaruriyet teşkil ettiğini düşünmekteyiz. Ancak bundan sonra Hristiyanlığın mitolojiyle ilişkisi çeşitli ve birbiriyle karşıt görüşler ışığında değerlendirildiğinde sağlıklı bir sonuca ulaşılabilecektir.

Hıristiyan literatürü incelendiğinde bizzat Yeni Ahit'in "mit" terimini tamamen yermeli ve olumsuz bir anlamda kullandığı görülmektedir. Pavlus'un doktrinini öğretme ve yayma amaçlı yazdığı pastoral mektuplarda dört vesileyle mitos kavramı, Tanrı tarafından vahyedilmiş gerçekler ve temel öğretinin tam aksini ifade eden yalanlar ve uydurma masallar anlamında nazara verilmektedir.[1020] Pavlusla beraber Petrus da, Hıristiyan inancının kesinlikle görgü tanıklarının gözleri önünde yaşanmışlığın kefaleti altında, sağlam gerçekler üzerine bina edildiğini ve bu yüzden kurnazca kurgulanmış mitlerden tamamen uzak olduğunu bildirmektedir.[1021] Bütün bu tanıklıklar ve 'sağlam kefaletlere' rağmen asıl gerçek, büyük bir sorun olarak karşıda durmakta idi. Zira birinci asrın sonlarına doğru Yeni Ahit yazarları, inanırları ısrarla bünyenin içine giren mitoslara karşı uyarmak ve İncilin mitos olmadığını hatırlatmak zorunda kalmışlardı. Ne var ki İncil ile mitoslar arasında çok büyük benzerlikler mevcuttu. İsa'nın sözleri, efsane ve menkıbelerle karıştırılıp

[1020] "…Mubahaselere sebep olan masallara ve nihayetsiz nesepnamelere kulak asmamağı bazılarına tenbih edesin diye…" (I. Timoteosa, 1: 4); "Bu şeyleri kardeşlere hatırlatmakla imanın, ve ardınca gittiğin iyi talimatın sözlerile beslenmiş olarak Mesih İsanın iyi bir hizmetçisi olursun; fakat murdar ve kocakarı masallarını reddet…" (I. Timoteosa, 4: 6–7); "Çünkü zaman gelecektir ki, sağlam öğretişe tahammül etmiyecekler; fakat kulakları gidişip kendi arzularına göre kendilerine muallimler toplıyacaklar; ve hakikatten kulaklarını döndürecekler, ve masallara sapacaklardır." (II. Timoteosa, 4: 3–4); "Yahudi masallarına ve hakikatten sapan adamların emirlerine kulak vermiyerek, imanda sağlam olmaları için onları şiddetle ilzam et." (Titusa, 1: 13–14).

[1021] "Çünkü düzme masallara uymamış, fakat onun haşmetini gözlerimizle görmüş olarak size Rabbimiz İsa Mesihin kudretini ve zuhurunu bildirdik." (I. Petrus, 1: 16)

bozulmuştu.[1022] Madem İncil mitoslarla bu derece yakın ilişkiliydi o halde mitos, Yeni Ahit içerisinde epeyce sağlam mevki kazanmış demekti.[1023]

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Yahudi okuma ve tefsir biçimi, açık bir şekilde Hıristiyanları da etkisine almış bulunmaktaydı. Kutsal Kitab'ın tefsiri hususunda ilk dönem Kilise babaları, Hıristiyan çağından hemen önce yaşamış olan Helenleşmiş Yahudilerin sistemini devam ettirmekteydiler. Bunlar arasında en önde gelen sima olan Philo, kendisinin bizzat karşı olduğu bir temayülden bahsetmektedir: Kutsal Kitab'ın belli bölümlerini, aralarında benzerlikler bulunduğu varsayılan Yunan mitosları seviyesine indirmek. Philo'ya göre bu düşüncedeki insanlar, dindar Yahudilerin aklını şu sözlerle çelmeye çalışmaktadır: "Kutsal olduğunu iddia ettiğiniz Kitaplar'da, başkalarının ağzından duyduğunuzda gülmeye alıştığınız mitler de vardır." Kanıt olarak, Musa'nın anlattığı Babil Kulesi'nin inşası epizoduna karşılık olarak Homeros'ta geçen göğe ulaşmak için dağları üst üste koyan Aloeusoğulları mitosunu sunmaktadırlar. Yine Tanrı'nın isteği üzerine İshak'ın kurban olmak üzere dağa çıkılması ve İbrahim'in de buna rıza göstermesi olayı ile (Tekvin, 22: 1–19) İphigeneia'nın Agamemnon tarafından kurban edilmesinde olduğu gibi Yunanlılar arasında geçerli olan ve askeri bir başarı elde etme umuduyla halkın ve hatta kralların bile oğullarını kurban etmeleri âdetiyle paralellik kurulmaktaydı.[1024]

Kilise babalarından Origen ise Eski Ahit'in, okurun niteliğine bağlı olarak farklı anlamlara sahip olabileceğinden bahsetmektedir. Yani o hem bir mitostur (mythos) hem de bir hakikattir (logos). Her ne kadar Yahudilerin gözünde bir mitos olsa da, onun istiareli derin anlamlarına vakıf olan Hristiyanlar için bir hakikati ifade etmektedir. Origen, Hıristiyanlığın, Musa'nın yasalarına Yahudilerden daha derin anlamlar yüklemesi yönünden eski anlayıştan farklılaştığı inancını paylaşmaktadır. Hıristiyanlar, bu metinlere iliştirilmiş bilgelik ve sır öğretilerini kavrayıp görebilirken Yahudiler, bu yasalarla çok sathi ve mitik bir temasa sahip olduklarından, onları anlamaktan uzaktırlar. Anlama seviyeleri çocuklarınki kadar olan Yahudiler için hakikat, hala mitos biçiminde bildirilmekteyken, eğitim ve ilerleme peşinde koşan Hıristiyanlar için ise eskiden mitos olarak görülen şeyler

[1022] Dâvûd, **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, 264.
[1023] Avery Dulles, **"Symbol, Myth, and the Biblical Revelation"**, New Theology, No: 4, The Macmillan Company, New York 1967, 58.
[1024] Jean Pepin, **"Eski Hıristiyanlığın İlk Dönemlerinde Süregiden Mitik Ögeler"**, MS, I, 234.

başkalaşarak, artık yeni bir okumayla, mitoslarda gizlenmiş hakikatler olarak görülmeye başlanmıştır.[1025]

Ondokuzuncu yüzyılın başlarından beri çeşitli araştırmacılar Yeni Ahit'e ciddi bir biçimde mitosların bulaşmış olduğunu tartışmaya başlamışlardır. Yeni Ahit özelinde Kitab-ı Mukaddes'teki mitosları araştırma konusunda modern teoloji tarihinde dönüm noktaları teşkil eden bazı teologlar ve görüşler özet bir taslak halinde şu başlıklar altında sunulabilir:

1) Bu yöndeki ilk büyük hareket, bir yandan Bauer ve diğerlerinin başını çektiği akılcı Eski Ahit kritikçileri ve diğer yandan da özellikle Hegel'in idealistik felsefesinden etkilenmiştir. Bu hareketin en başta gelen temsilcisi ise David Friedrich Strauss'tur. Strauss'a göre Hıristiyanlığın merkezi gerçeği, evvela mitik formda ortaya çıkan Tanrı-insanlık fikridir. Çünkü o zamanki insanların böylesine yüce bir fikri kabul edebilmelerinin tek yolu, bu idi. Strauss'un mitos anlayışı, genel olarak, tarihi anlatıma her tür dini düşüncenin müdahalesi bulunduğuna inanan mitos okulundan devralınmıştı. Strauss, Hıristiyanlığı modern çağın anlayışına uyarlayarak, sistemli biçimde mucizeleri ve doğaüstü esinlemeyi reddetmiştir. Hegel ekolündeki bazı halefleri mitoslara bu derece düşkünlükte Strauss'u bile geçerek işi İsa'nın tarihi varlığını dahi inkâr etmeye kadar vardırmışlardır.

2) Yirminci yüzyılın başlarında ve özellikle 1920'lerde, dinler tarihi ekolü, Yeni Ahit'teki mitik unsurlara yeni bir nitelik ve değer atfetmiştir. Bu ekolün iddiasına göre erken dönem Hıristiyanlarının büyük çoğunluğu Helenistik gizem dinlerinden ihtida etmişlerdi ve dolayısıyla bu durum, onların yeni inançlarını anlamalarında kesinlikle etkili olmuştu. Bu eski putperestlerin çoğu için gizem tanrısı sadece eski ismini bırakarak yeni bir kimliğe bürünmüş ve Nasıralı İsa oluvermişti. Mesela Serapis tapımı önce Hıristiyanlıkla birleşmiş, gitgide onun içinde erimişti. Eski isimler değişmiş, özündeki nosyonlar ve ayinlerin çoğu ise aynen Hıristiyanlığa taşınmıştı.[1026] Bu sebeple Hıristiyanlıktaki İsa'nın yeniden dirilişi doktrini, paganlardaki ölüp yeniden dirilen tanrılar mitlerine çok şey borçlu idi. Hakeza vaftiz ve evharistiya sakramenleri de daha önceleri uygulanmakta olan Attis, Serapis ve

[1025] Jean Pepin, **"Eski Hıristiyanlığın İlk Dönemlerinde Süregiden Mitik Ögeler"**, MS, I, 235.
[1026] Titcomb, 107.

diğer mabudlara yönelik tapımın ancak Hıristiyan versiyonuna karşılık gelmekteydi.[1027]

Bu noktada, modern teolojinin kutsal kitap tefsiri anlayışına yeni bir soluk getiren ve onu mitolojiden arındırma iddiasıyla yeni bir çığır açmış bulunan, Yeni Ahit'i mitolojik addedip Hıristiyanlığın içine nüfuz eden derin mitolojik birikimin tespit edilerek kutsal metinlerden ayıklanma çabalarının en önde gelen temsilcilerinden Alman ilahiyatçı Rudolf Bultmann'a (1884-1976) burada özel bir paragraf ayırmak gerekmektedir. Almanya'da 1884'te dünyaya gelen Bultmann, Marburg, Tübingen ve Berlin Üniversilerin'de eğitim görmüştür. Metinleri şekil bakımından kritiğe tabi tutma konusunda öncülerden sayılmıştır. Çalışmalarında Martin Heidegger felsefesinden etkilenmiş ve aşırı şüpheci bir tavrı benimsemiştir.[1028] Bu noktada demitolojizasyon kavramının mûcidi olarak karşımıza çıkan Bultmann, Tanrı'nın fizik âlemde faal olduğuna dair her iddiayı hatta fiziğe, tıbba veya astronomiye bilimöncesi bir yaklaşımı işaret eden herşeyi mitik oldukları gerekçesiyle reddetmiş fakat demitolojizasyon kavramının içeriğini tamamen Kilise öğretisinin yanında yer alarak belirleme taraftarı olmuştur.[1029]

Hıristiyanlıkta geçmişin karanlık çağlarından kalma hurafeler ve mitolojik unsurların varlığını iddia eden demitolojizasyon hareketi, Tanrının gözetimi ve kelâmıyla oluşan Hıristiyan öğretisinin, akılla kabul edilebilecek bir doktrin sunmadığı düşüncesinden yola çıkmaktadır. Böylece demitolojizasyon, modern insanın anlayıp aklen tasdik edebileceği, mitolojik unsurlardan, gayr-i makul bütün içerikten arındırılmış bir anlama ve yorumlama biçimini, mantığı uygun bir kutsal metne ulaşma çabasını ifade etmektedir. Bu sebeple demitolojizasyon çabaları, Tanrı kelamını açık ve anlaşılır hale getirerek üzerindeki örtüyü kaldırmak hedefini gütmektedir. Bu haliyle demitolojizasyon, mitolojik kavramların derinlerde yatan anlamlarına ulaşmak amacıyla Kitab-ı Mukaddes'i yorumlayarak, Tanrı kelamını eskimiş dünya görüşünden kurtarmaya çalışan bir metodolojik çabayı ifade etmektedir. Demitolojizasyon çabasında Kitab-ı Mukaddes, tamamen modernitenin bakış açısından değerlendirilmekte, modern dünya görüşüyle çatışmayıp ona uyum sağlamış bir kutsal metin yorumu hedeflenmektedir.

[1027] Dulles, 59.
[1028] Cohn-Sherbok, 44.
[1029] Öztürk, 78.

1920'lere kadar geri giden bir dizi yazıları ve özellikle 1941'de yayınladığı "Kerygma and Myth" kitabının içindeki tartışma yaratan "Yeni Ahit ve Mitoloji" isimli makalesinde Bultmann, Yeni Ahit'in özellikle kozmoloji, eskatoloji ve kristoloji gibi üç can alıcı sahada adamakıllı mitoslarla dolu olduğunu ileri sürmüştür. Onun iddiasında Yeni Ahit'in kozmoloji görüşü mitiktir. Çünkü Yeni Ahit yazarları, dünyevi krallığın yukarıdaki göklerde ve aşağıdaki yeraltında yerleşmiş gizemli kuvvetlerin daimi kavgalarına bağlı olduğu üç katlı bir evren görüşünü kabul etmişlerdir. Hâl böyle olunca tarihin seyri, genel olarak, onu kendi lehlerine çevirmeye çalışan ışık ve karanlık ruhlarının arasında cereyan eden kesintisiz çatışmanın sonucunda şekillenmektedir. Bu doğaüstü düalizmde Bultmann, İran mitolojisinin izlerini bulmaktadır. İşte bu sebeple Yeni Ahit, ona dışarıdan gelen bütün hurafe ve mitolojik unsurlardan arındırılmaya muhtaçtır.[1030]

Yeni Ahit'teki eskatoloji konusunda Bultmann, ilk Hıristiyanların, yaklaşan zamanın sonu oyununa dair o devirdeki Yahudi düşüncelerini devraldıkları ve aynen benimsediklerine kânîdir. Bu son, Antikrist'in gelişi ve bir dizi felaketler süreciyle başlayacak, ardından Mesih, şan ve şeref içinde ortaya çıkıp, ölüleri bedeni hayata kavuşturarak ulusları yargılayacak, nihayet seçilmiş olanları semavi ziyafete kabul edecektir.[1031]

Mesihi krallığı ima eden kristoloji konusuna gelince Bultmann, İsa şahsiyetinin, insanoğlu ve acı çeken hizmetçi olarak da adlandırılan Mesihle ilgili Yahudi mitik beklentilerle ciddi biçimde yüklendiğini söylemektedir. Daha da önemlisi, O, Pavlus ve Yuhanna kristolojisinin kökende İranlı görünen fakat o zamanlar Yakın Doğu'da çok yaygın olan gnostik ilk insan mitosu (Urmensch)'ten etkilendiğinde ısrar etmektedir. Tezini daha da ileri götüren Bultmann, Yeni Ahit'in inkarnasyon, bakire gebelik, İsa'nın mucizeleri, bedeni olarak dirilip göklere yükselişi gibi fikirlerinin tamamının mitik olduğunu ileri sürmektedir. Mitolojik kategorideki bütün bu fenomenler, modern insan onları anlayıp kabul edemeyeceği için, İncil'in öğretisi önünde en büyük engeli oluşturmaktadır. Tam burada Bultmann, Hıristiyanlığın cazip bir surette varoluşsal yeniden tefsiri çalışmalarının yapılmasını teklif etmektedir. Ona göre Kilise, insanı karar vermeye ve hakiki varlığa çağırmalıdır. Fakat Kilise'nin bu iki konuya dair daveti, Yeni Ahit'teki bu mitik

[1030] Cohn-Sherbok, 44.
[1031] Dulles, 60.

unsurlara istinat etmeden de gerçekleştirilebilir. Çünkü Bultmann, varoluşsal yeniden tefsirinde bunları mitik oldukları için reddetmektedir. Mitolojiden uzaklaşma şeklinde de ifade edilebilecek bu Kitab-ı Mukaddes'in mitolojik unsurlardan arındırılması çabaları, aslında uzun zamandır devam edegelen metin kritiği çalışmalarının bir devamı ve yeni bir boyutunu teşkil etmektedir. Aslında demitolojizasyon, sanıldığından da erken bir dönemde başlayan bir sürecin son halkasını oluşturmaktadır. O, kısmen Pavlusla ve temel olarak ise Yuhanna ile başlamış kabul edilmektedir.[1032]

İncil özelinde Kitab-ı Mukaddes'in metin kritiğine tabi tutulması isteğinin, uzun yıllar boyunca dile getirilen bir umudu ifade ettiği bilinmektedir. Bu umut, özellikle aydınlanmayla beraber modern dönemde daha da sesli hale getirilmiş ve genel itibariyle bütün boyutlarıyla kabul edilir hale gelmiştir. Böylece Batı'da tartışılarak kıvamını bulan bu umutlar kuvveden fiile geçirilme imkânı bulmuş ve dogmatik önyargılardan uzak, hermenötik biliminin ışığında ve bilimsel metotlar çerçevesinde özgür kutsal metin tefsiri çalışmalarının yolu açılmıştır. Fakat bu çalışmalarda yaşanan en büyük problem, ilahi kelam olarak ele alınabilecek tek ve güvenilir bir metnin mevcut olmaması şeklinde karşımıza çıkmıştır. Bu şekilde, orijinal dilde olmayan, birbiriyle çelişkiler arzeden pek çok farklı metin, lâfzen bir kenara bırakılsa bile modern bilim ve değerlerle çatışmayan bir metne ulaşmak asıl amaç olmuştur. Ne var ki bu durum, bir paradoksu beraberinde getirmiştir. Dinin temel kaynağı metin hem dışlanmış hem de bütün inanç esaslarının kabulü ve teşekkülü aşamasında bu metinler temel referanslar olarak ele alınmak zorunda kalınmıştır. İnancın muhafazası konusunda referans alınmak zorunda kalınan tek kaynağın da bu şekilde ortaya konulan dogmalarla bağını koparması, mesnetsizlik problemini yaratmıştır. Yani dogmanın kaynağı olarak görülen bir kutsal metin anlayışı ile bu kaynak metnin referans kabul edilmemesi anlayışı mücadeleye başlamıştır. Bu aşamada devreye giren Bultmann, probleme kendi açısından bir çözüm teklif etmiştir. Kutsal metin, olduğu gibi yerinde bırakılmakla beraber, yeni bir anlayışın ışığında yeniden yorumlanmalıdır. Böylece metnin kutsallığına dokunulmadan, onun içine nüfuz eden mitolojik ifade normları tespit edilecek ve metin, artık modern insanın anlayışına zıt gelmeyecek biçimde yorumlanabilecektir.

[1032] Bultmann, 202.

Bultmann, Hristiyan mesajının modern dünya görüşüne aykırılık teşkil etmeyecek şekilde te'vil edilme projesini şu sözleriyle ifade etmiştir: "Şu bir gerçektir ki demitolojizasyon, modern dünya görüşünü temel kıstas kabul etmektedir. Bununla beraber mitolojiden arındırma, Kutsal Kitab'ı ve Hıristiyan mesajını tamamen reddetmek değil, Hıristiyan teolojisinde ve Kilise'nin öğretilerinde kalan, artık miadı dolmuş bir görüş olan Kutsal Kitab'ın dünya görüşünü reddetmektedir. Yani demitolojizasyon, artık eski ve demode bir dünya görüşüyle bağlantılı olan kutsal mesaj fikrini reddetmek demektir.[1033] Tanrı'nın kelamı, insanı gerçek bir hürriyete ve özgür bir itaate çağırmaktadır ve demitolojizasyonun, Tanrı'nın kelamının bu çağrısını açıklamaktan başka bir amacı yoktur. Yani demitolojizasyon, mitolojik anlayışların çok derin anlamlarını sorgulayarak ve Tanrı'nın kelamının, artık demode olmuş dünya görüşüne aidiyetini teslim ederek Kitab-ı Mukaddes'i yorumlamayı amaçlamaktadır.[1034]

Bultmann, gerçek niyetinin, kutsal kitaptan mitolojik formdaki pasajları arındırmanın ötesinde olduğunu şu sözleriyle açıklamaktadır: "İsa'nın ahlâki öğretilerini muhafaza edip uhrevî öğretilerinden feragat mi etmeliyiz? Yoksa Tanrı'nın krallığı öğretisini sosyal İncil (muştu, müjde anlamında) olarak adlandırılabilecek bir şeye mi indirgememiz gerekir? Yahut üçüncü bir ihtimal daha mı var? Kendimize, uhrevi öğretilerle mitolojik ifadelerin genel olarak mitoloji örtüsü altında gizli kalan çok daha derin bir anlamı içerip içermediğini sormamız gerekmektedir. Eğer böyle ise, mitolojik temsilleri tamamen terk etmeliyiz zira biz, onların çok daha derin anlamlarını muhafaza etmek istiyoruz Yeni Ahit'in bu şekildeki bir yorumu, mitolojik tasarımların arkasında gizlenmiş çok daha derin anlamları ortaya çıkarmayı hedeflemektedir ki ben buna demitolojizasyon adını veriyorum. Bu metot genel olarak mitolojinin anlamı aydınlatılıncaya kadar önemi gerçekten anlaşılamayacak bir yorumlama metodudur."[1035]

Bultmann, demitolojizasyonun Hıristiyan mesajını aklileştirip rasyonel insan düşüncesi içinde erittiği ve Tanrı'nın gizemini yok ettiği itirazlarına da karşı çıkar.

[1033] Bultmann, 205.
[1034] Bultmann, 210.
[1035] Bultmann, 192.

Ona göre, aksine bu çaba, Tanrı'nın gizeminin gerçek anlamını ortaya çıkarmaya matuftur.[1036]

Peki, hangi olaylar ve anlatımlar mitik kategoriler arasında sayılmaktadır? Tanrının krallığı temsili, dünyanın sonu sahnesi, aynı şekilde Tanrının krallığı beklentisinin temelini oluşturan şartlar, Tanrı tarafından yaratılmış olmasına rağmen kötülük, Şeytan, Şeytan'ın ordusu ve iblisler tarafından yönetilip bütün kötülüklerin, günahın ve hastalığın kaynağı olan dünya düşüncesi hep mitolojiktir. Zira yaşanılan tarihin seyri, mitolojiyle çelişmektedir. Bundan başka genel olarak Yeni Ahit'teki gibi İsa'nın öğretilerinde de öngörülen bütün dünya görüşü mitolojiktir: Gök, yer ve cehennem şeklinde üç katmana ayrılmış bir dünya düşüncesi, tarihin seyrinde tabiatüstü güçlerin müdahalesi fikri, aynı şekilde özellikle tabiatüstü güçlerin ruhun deruni hayatına müdahalesiyle ilgili hususlar, mucizeler, insanın kötü ruhlar tarafından ele geçirilip Şeytan tarafından sınanması ve yoldan çıkarılması gibi düşüncelerin hepsi mitolojik kategoride değerlendirilmektedir. Bultmann'a göre, modern insanın, köklerinin antik Yunan'da bulunduğuna inandığı bu dünya görüşü, bilim tarafından inşa edilip geliştirilen dünya görüşünden ayrılması hasebiyle mitolojik olarak nitelendirilmektedir zira modern dünya algısında, sebep sonuç ilişkisi esastır.[1037] Nitekim her ne kadar modern fizik teorileri, atom altı (infra-atomik) olaylardaki sebep-sonuç zincirinde tesadüfleri hesaba katsalar bile günlük hayatımız, projelerimiz ve eylemlerimizde tesadüflere yer yoktur. Modern bilim, hiçbir şekilde tarihin seyrinin, tabiri caizse tabiatüstü güçlerce delinip sekteye uğratılabileceğine inanmamaktadır. Bununla birlikte modern tarihi araştırmalar, tarihin bize öğrettiği gibi, Tanrı'nın, Şeytan'ın ve iblislerin nihai müdahalesini hiçbir şekilde hesaba katmamaktadır. Aksine tarih, kusursuz bir bütün olarak görülmektedir. Bununla birlikte her ne kadar eşyanın tabii seyrinden ayrılsalar da ruhi güçler, insanların iradelerini etkileme gücüne sahiptir. Sadece sınırlı sayıda tarihi olayın fiziki zorunluluklarca belirlendiği ve insanların, eylemlerinden sorumlu oldukları nazar-ı itibara alındığında, bilinmelidir ki hiçbir şey, mantıken, kendisine tesir eden bir hareket olmaksızın ortaya çıkmayacaktır. Eğer aksi olsaydı insanın sorumluluğu ortadan kalkardı. Nitekim modern insanda hala birçok batıl inancın mevcut olduğu görülmektedir. Fakat bunlar sadece istisna yahut normal dışı olaylara

[1036] Bultmann, 210.
[1037] Bultmann, 190.

karşılık gelmektedir. Modern insan, tabiat ve tarihin seyrinin, kendi iç dünyası ve pratik hayatında tecrübe ettiği gibi, tabiatüstü güçlerin müdahalesiyle inkıtaya uğramadığına kanidir.[1038]

Kitab-ı Mukaddes'in dünya görüşü mitolojik olduğundan günümüz insanı için kabul edilemez durumdadır. Modern insanın düşüncesi ise bilim tarafından şekillendiği için artık mitolojik kategoriden çıkmıştır. Modern insan, daima, bilimin ürünü olan modern teknikleri kullanır. Mesela hasta olduğunda bir hekime veya tıp bilimine müracaat eder. Ekonomik veya politik işleri olduğunda psikolojik, sosyal, ekonomik ve politik bilimlerin sonuçlarını kullanır. Bu tür bir kimse aşkın güçlerin doğrudan müdahalesinin olabileceğini asla hesaba katmaz.[1039]

Kitab-ı Mukaddes'in hâl-i hazırdaki geçerliliği konusunda Bultmann, can alıcı bir soru sorar: İsa'nın ve Yeni Ahit'in öğretisi modern insan için ne anlama gelmektedir? Modern insan için mitolojik evren algısı, eskatolojik temsiller, kurtarıcı ve kurtarılma gibi hususlar artık modası geçmiş ve miadı dolmuş şeylerdir.[1040]

Mitolojinin temsilleri için geçerli olan hususlar, Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan mitolojik temsiller için de geçerlidir. Mesela mitolojik düşünceye göre Tanrı, göklerde ikamet etmektedir. Peki, bu ifade ne anlama gelmektedir? Bultmann'a göre bu ifade gayet açıktır: Tanrı, dünyanın üzerindedir, yani aşkın bir mevkidedir. Bütün dinlerin yaşadığı ortak bir kader olarak belirtilebilir ki dinler, ilahi olanı dile getirmeye çalışırken başvurdukları dil ve kategoriler, bu aşkınlığı ifade etmekten aciz kalmaktadır. Henüz aşkınlığı soyut olarak ifade edebilme yeteneğine sahip bulunmayan düşünce, burada niyetini, uzamsal bir kategoride açıklamıştır. Böylece aşkın Tanrı, çok uzak uzayda, dünyanın çok üzerinde, insanın hayatını aydınlık ve mutlu kılan yıldızların ve ışığın dünyasında mukim olarak tasvir edilir. Fakat modern insan, artık gök ve cehennemle ilgili bu mitolojik temsilleri kabul edecek değildir. Zira evrenin yukarısı ve aşağısı ile ilgili temsiller bütün anlamını yitirmiştir. Ne var ki aksine, tanrının ve kötülüğün aşkınlığı fikri daima anlamını korumaktadır.[1041]

Modern çağda, insanın hâlâ canlandırmaya çalıştığı ilkel düşünüş ve boş inançların mirasının yaşadığını söyleyen Bultmann, bu durumun asıl olmadığını,

[1038] Bultmann, 190.
[1039] Bultmann, 206.
[1040] Bultmann, 191.
[1041] Bultmann, 194.

insan tabiatını tanımak için modern edebiyata müracaatın bile yeterli olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Thomas Mann, Ernst Junger, Thornton Wilder, Ernest Hemingway, William Faulkner, Graham Grene ve Albert Camus, Jean-Paul Sartre, Jean Anouilh ve Jean Giraudoux gibi yazarların roman ve tiyatro eserleri ile günlük gazeteleri okumak, insanın nasıl düşünmesi gerektiğini bizlere öğretecek örneklerdir. Zira bu çağdaş literatürde politik, sosyal veya ekonomik olayların Tanrı, melekler veya iblisler gibi tabiatüstü güçlerden kaynaklandığına dair hurafelere rastlayamayız. Bu tür olaylar, kâh tabii güçlere, kâh insanın iyi ve kötü iradesine yansıyan bilgelik veya aptallığına atfedilir.[1042]

Şeytanın yılan kılığına girerek insanı aldatması, Âdem'in günah işlemesinin hikâyesi, büyük tufan, Mısır'dan çıkış, bakireden doğum, Mesih'in çarmıha gerilmesi ve sonrasında göğe yükselmesi, yeniden dirilişi, ekmeğin ete ve şarabın kana dönüşmesi hikâyeleri, ölüleri dirilmesi gibi genel itibariyle mucizeler, bu yaklaşımın tabii bir sonucu olarak demitolojizasyonun konusu olmaktadır. Bütün bu olayların mitik kategoride tasnif edilmelerinin sebebi, yaşadığımız dünyada reel karşılıklarının bulunmamasındandır. İstiareli ve mecazi ifadelerin ardındaki gerçek anlamın ortaya çıkarılması gerekmektedir ki bunun yolu, tarihi ve filolojik analizlerden geçmektedir. Böylece Tanrı'nın kurtuluş için insandan ne istediği anlaşılabilecektir.[1043]

Son söz olarak bu ve benzeri konulardaki demitolojizasyon çabalarının asıl sebebi şöyle ortaya konulabilir: Kutsal kitapta geçen bazı konu ve anlatımlar tamamen mitolojik dünya görüşünü yansıtmakta ve bilimin şekillendirdiği modern paradigmayla çelişik bir durum arzetmektedir. Zira artık modern dünya görüşünde belirsizlikler ve mucizeler değil, her olgunun sebep-sonuç ilişkisi içerisinde açıklandığı deterministik bakış açısı geçerli kabul edilmektedir.

C- HIRİSTİYANLIKTAKİ DİĞER BAZI DIŞ ETKİ VE MİTOLOJİK UNSURLAR

İncillerde İsa'nın söylediği iddia edilen sözleri, ortaya koyduğu doktrinleri ve kişiliği kadar tartışılan diğer bir yönü de onun tarihi varlığı etrafında gerçekleşmiştir. Çok yaygın mitoloji araştırmalarıyla beraber kutsal kitaplarda bahsedilen olayların

[1042] Bultmann, 206.
[1043] Demir, 62.

tarihen gerçekleşip gerçekleşmediğinin incelenmesi çalışmaları da başlamıştır. İncillerde çeşitli masal ve mitolojik unsurların mevcudiyeti ispatlanınca olay Hıristiyanlığın vâzıı İsa Mesih'in gerçekten yaşayıp yaşamadığının araştırılmasına kadar vardırılmıştır. Daha önce zikredildiği gibi bazı araştırmacılar, İsa'nın yaşamış olduğuna dair şüphe ve tereddütleri, onun tarihi varlığını sorgulamaya kadar götürmüşlerdir.[1044] Bu düşüncedekilere göre İsa, ontolojik olarak var olmamış, hayali bir şahsiyettir[1045] ve İsa Mesih'ten, zamanındaki hiçbir kaynakta bahsedilmemiş olması, onun tarihte hiç yaşamadığı ve klasik Yunan, Mısır, Fenike, Sümer ve Hint yarı tanrılarına benzer bir mitolojik karakter olduğunun delilidir.[1046] Buna ilaveten Pavlus'a atfedilen en eski Hıristiyan belgeleri olan mektuplarda bile, İsa'nın tarihi arkaplanı hakkında hiçbir görüşe yer verilmemiş, sadece, gnostik mezheplerin uzun yıllardır yabancısı olmadıkları manevi bir varlıktan bahsedilmiştir.[1047] İnciller'de, Yahudi peygamberliği, rabbinik öğreti, doğunun gizli bilgi geleneği (gnosis) ve Yunan felsefesinin renklerinin karıştığı bir İsa portresi çizilmiştir.[1048] Buna binaen pek çok Hıristiyan Batılı'nın kitabında İsa, eski zaman efsanelerinden bir efsane olarak gösterilmiştir.[1049]

Bu noktada mitosların, Hıristiyanlıkta yeni bir fonksiyon kazanma sürecine girdiği görülmektedir. Bu sayede mitos, ilâhi aktiviteyi insan zihnine kavratabilme fonksiyonunu, analoji ve sembol terimlerini kullanmak suretiyle görmüştür. Yani İncil yazarları, kendilerinden önce gerçekleşmiş olayları anlatmak için mitos dili ve formlarını kullanmak suretiyle, aslında bu olayların gerçekliklerini inkâr değil, insanın ifade modlarını aşan bir gerçeklik seviyesine aidiyetlerini vurgulamak istemişlerdir. Ne var ki Berdiaev'in tarih ötesi (metahistory) diye tanımladığı bir alana ait olan bu olaylar, sadece, Tanrının kendisini İsa hüviyetinde insanî düzleme indirgemesi demek olan inkarnasyon ve onun sonuçlarının gerçekliğini kabul eden Hıristiyanî bakış açısından kabul edilebilir görülmektedir.[1050]

Heinrich Schlier, Hıristiyanlığın muhtemel mitos kaynaklarını üç başlık altında sıralamaktadır:

[1044] Atâurrahîm, 8.
[1045] Ebu Zehre, 64; Has, **"Tarihsel İsa Araştırmaları"**, 97.
[1046] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 126.
[1047] Murdock, 5.
[1048] Pfleiderer, 9.
[1049] Şarkâvî, 9.
[1050] Hooke, 179.

a) Semavi olayların gelişimini tasvir etmek üzere bazen sembolik bir plan kullanan zamanın Yahudi apokaliptik geleneği;

b) O zamanlarda Akdeniz dünyasında yaygın olan gnostik ilk insan (kurtarılmış kurtarıcı) mitosu;

c) O zamanlara ait doğrudan hiçbir delile sahip olmadığımız ve Hıristiyanlık dışı kaynaklar hariç çok az bir bilgiye sahip bulunduğumuz ölüp yeniden dirilen tanrı figürü içerikli Helenistik ve Doğu gizem dinleri.

Geçmişinde cadı avları, delirmiş insanları içlerinde saklanan cinlerden kurtarmak için diri diri yakma gibi mitolojik uygulamalarla pek fazla hemhal olmuş Hıristiyanlık, iki bin yıllık tarihi boyunca kendisini mitolojik düşünceden tamamıyla bağımsız kılmayı başaramamıştır.[1051] Renan'ın düşüncesine göre teslis inancı, İsa'nın ilk tilmizlerinin ortaya koyduğu teolojiye Yunan zihniyetinin sokmuş olduğu mitolojik unsurlardandır.[1052] Hıristiyanlıktaki mitolojik unsurların tespit edilip ayıklanması anlamına gelen 'demitolojizasyon' prensibini geliştiren Rudolf Bultmann'a göre, geniş bir biçimde Yahudi ve putperest mitolojilerinde bulunan bazı tasvirler İsa'nın şahsiyetine mal edilmişlerdir. Özellikle daha önceleri bilinmekte olan ve insanları kurtarmak için yeryüzüne insan kılığında inen Tanrı'nın oğlu figürü, mitolojik/gnostik fida doktrininin bir unsuru görünümündedir.[1053] Nitekim Eliade'nin çalışmalarında, bunun ilkellerdeki pek çok örneği sunulmaktadır. Buna göre bir Yüce Varlık tanımış ama onu az çok unutmuş olan bütün ilkel kültürler için ortak noktalar şunlardır: 1) Yüce Tanrı dünyayı ve insanı yaratmış ve gökyüzüne çekilmiştir. 2) Az çok unutulmuş olan bu tanrının/deus otiosusun yeri, değişik tanrısal varlıklarca doldurulmuştur ki, bunların ortak noktası, insana Yüce Tanrı'dan daha yakın olmaları ve ona daha dolaysız ve daha düzenli biçimde yardım etmeleridir.[1054]

Tanrısal varlıkları konu alan mitlerle ilgili olarak, Eliade'den aynen aktaracağımız aşağıdaki satırlar, şaşırtıcı biçimde İsa'nın Hıristiyanlar indindeki durumunu çağrıştırmaktadır: "...İnsanlar tarafından öldürülen bu tanrısal varlıklar öç almamışlar ve hatta katillere karşı bir hınç da beslememişlerdir; tersine onlara kendi ölümlerinden nasıl yararlanacaklarını göstermişlerdir. Bu tanrısal varlıkların var

[1051] Kılıç, 192.
[1052] Kılıç, 117.
[1053] Kılıç, 114–115.
[1054] Eliade**, Mitlerin Özellikleri**, 95–96.

oluşları hem esrarlı hem de dramatiktir. Çoğu zaman, kökenleri bilinmez: Yalnızca, yeryüzüne, insanlara yararlı olmak için geldikleri ve yaptıkları en önemli şeyin de doğrudan doğruya kendi ani ölümlerinden türediği bilinir. Bir de tanrısal varlıkların, tarihi insanlık tarihinden önce gelen ilk tanrısal varlıklar olduğu söylenebilir: Bir yandan yaşamları zaman içinde sınırlıdır; öte yandan, acıklı ölümleri insanlık durumu için oluşturucu, yapıcı bir nitelik taşır."[1055]

İyi bilinen pek çok kavram ve karakter, önce Sümer'den Yunan'a ve oradan da Hıristiyanlığın bünyesine dâhil olmuştur. Yaşanan ciddi mukavemet ve mücadelelere rağmen kökü kurutulamayan pagan ögelerle dini figürler, Hıristiyanlaştırılma yoluna gidilmiştir. Mesela Aziz Gregory Thaumaturgus, basit ve vasıfsız pagan yığınlarının, pagan festivallerinden aldıkları duygusal zevkler sebebiyle putlara tapmakta berdevam olduklarını fark ettiğinde, onlara, Hıristiyanlık azizleri ve şehitlerini anmadakine bedel bu tapınışlardan alacakları manevi zevklerle kendilerini şımartmalarına izin vermiştir. Onun bu tavizi verme sebebi, sözkonusu putperestlerin zaman içinde kendi kendilerine daha erdemli ve düzenli bir yaşam seyrine kavuşmaları beklentisiydi.[1056] Böylece paganist kültürdeki çok sayıda ilah ya da canavarlarla savaşan kahramanlar Aziz George'a; fırtına tanrıları Aziz Eli'ye; sayısız bereket tanrıçaları da Meryem veya azizeler kültüne;[1057] kardeş tanrılar Castor ve Pollux Aziz Cosmo ve Aziz Damien'e,[1058] İrlanda Keltlerinin verimlilik, bilim ve tıp tanrıçası Brigit, Hıristiyanlık altında Saint Brigit'e dönüşmüştür.[1059] Pagan kahramanlarının efsaneleriyle Hıristiyan azizleri arasında bu kabil daha pek çok paralellik bulmak mümkündür.[1060] Bu babdan olmak üzere eskiden Apollon'un takdis edildiği yerde şu an, Aziz Apollinaris Kilisesi yükselmektedir. Eskiden Mars mabedinin bulunduğu yerde de Aziz Martin (Saint Martine) Kilisesi mevcuttur.[1061] Buna musavi olarak pek çok aziz sureti, Kilise'de, eski çağ putlarının yerini almıştır.[1062] Bunun en bariz örneklerinden birisi de, pagan Roma'da başkâhinlerin tapındığı dökme bronzdan yapılan Jüpiter heykelinin, Aziz Petrus tasviri halinde

[1055] Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, 97.
[1056] Titcomb, 103.
[1057] Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, 159; Kılıç, 71; Kramer, 143–144.
[1058] Weigall, 117.
[1059] DRE, 59.
[1060] Pfleiderer, 65.
[1061] Doane, 396.
[1062] Doane, 396; Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 182.

yeniden düzenlenmesidir.[1063] Bundan ayrı olarak belirtilmesi gerekir ki St. Peter Kilisesi, bir zamanlar Mitraist *taurobolium* (boğa kurbanı) ayinlerinin yapıldığı dördüncü yüzyıldan kalma sunak kalıntılarının üzerine,[1064] Bethlehem'deki meşhur Doğuş Kilisesi eski bir Mitra mağarası üzerine ve Roma'daki en eski kilise olan St. Clemens Kilisesi de kadim bir Mitra tapınağının üzerine inşa edilmiştir.[1065] Yani görünüşte ölüp gömüldüğü zannedilen paganizm, aldatıcı bir kılık içinde Hıristiyanlığa geçmiştir.[1066]

Burada önemine binaen haç konusuna kısa bir değinmede bulunmak faydalı olabilir. Günümüzde Hıristiyanlığın en bilinen sembolü durumundaki haç, kökeninde Hıristiyan değil, bütün antik dünyadaki tabletlerde, mabetlerde görülen evrensel bir semboldür.[1067] İsa'nın kendini insanlık için kurban etmesini sembolize eden[1068] ve Konstantin'den itibaren Hıristiyanlığın sembolü olarak kullanılmaya başlamasına rağmen haç[1069], belki de en eski ve kutsal bir dini semboldü[1070] ve Hıristiyanlık çağından çok daha önceleri tapınma nesnesi olarak kullanılmaktaydı.[1071] Mesela Mısır'da yaşamın sembolü idi. Mesih'ten dokuz asır evvel Asur'da Assur-Nizir-pal'in boynunda sallanmaktaydı. M.Ö. 1500'lerde Babil mühürlerine işlenmekteydi. Tibet'te kızlar tarafından muska olarak takılmaktaydı. Hatta İspanyol misyonerler, gittikleri yerlerde onu yaşam ağacını sembolize eder vaziyette bulduklarında büyük şaşkınlık geçirmişlerdi.[1072] En eski kalıntılardan ortaya çıktığına göre antik Babil'de haç, mukaddes görülmekteydi. Hindistan'da haça, bilinmeyen zamanlardan beri hürmet gösterilmişti. Haç, Brahman ikonografisinde, sırlı bir mânâ sembolü idi.[1073] Yunanlılar, mezarlarını eşit kollu haçlarla süslemekteydiler. Haç, Meksika'da çok yaygındı; kâşifler, Saint Ulloa adasında beyaz mermerden haçlar bulmuşlardı. Peru ve Paraguay'da da haça saygı duyuluyordu.[1074] Hatta günümüzde Hinduizm'in en

[1063] Weigall, 118; Dâvûd, **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, 51.
[1064] Moore, 583.
[1065] Rogers, 249.
[1066] Thomas Inman, **Ancient Pagan and Modern Christian Symbolism**, second edition, London: Trübner 1874, XV.
[1067] Graham, 353.
[1068] WR, II, 287.
[1069] DRE, 118.
[1070] Leatherbee, 22.
[1071] Weigall, 38.
[1072] Rogers, 243.
[1073] Titcomb, 85 ve 126.
[1074] Leatherbee, 22.

önemli kutsal sembollerinden birisi gamalı haç olarak adlandırılan swastika haçıdır.[1075]

İlk çağlardaki baskı ve zulmün etkisiyle, Hıristiyanlığı kabul edenler, eski pagan inançlarını istemeden de olsa beraberlerinde getirmişlerdir. Sıkı kontrol sebebiyle ya kendilerini gizlemek zorunda kaldıklarından veya kimse bu inançların Hıristiyan inançlarına uymadığını anlatacak durumda bulunmadığından dolayı putperest düşünce ve değer ölçüleri Hıristiyanlığa dâhil olmuştur.[1076] Hıristiyanlar, haç işaretinin kadim evrensel bir sembol olduğu gerçeğini görerek, inançlarını yaymada yardımcı olması için onu kendilerine maletmişlerdir. Zaten Hıristiyanlık, en başından beri, din propagandasında faydalanmak üzere pagan dinlerden gelen inançlar, uygulamalar ve sembolleri benimsemeye meyilli olmuştur.[1077] 6. yüzyılda 'Büyük' lâkabıyla meşhur Papa Greguar, misyonerlere, pagan olmayan eski ayinleri teslim alıp Hıristiyan festivallerinde kullanılmak üzere 'dönüştürmelerini' tavsiye etmiştir.[1078] Bu işlem Hıristiyanlık açısından önemliydi zira pagan menşeli festivalleri gizleyebilmek için onlara Hıristiyan anlamı yüklemek zaruri idi.[1079] Bazı araştırmacılara göre aslında olan, pagan adetlerinin Hıristiyanlaştırılması değil, aksine Hıristiyanlığın paganizme dönüşmesidir.[1080] Eskinin artık yok olmuş dinlerinin düzensiz kalıntıları, Hıristiyanlık tarafından alınıp sindirilmeye çalışılmış ve Hıristiyanî bir renge büründürülmüştür. Ancak yine de bunların solgun hatıraları ya günümüze kadar sürüp gelmiş ya da hâlâ bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Mayıs ağacı yortusu, yaz gündönümü, karnavallar, cinler ve şeytanlar vs. hakkındaki çeşitli inançlar bu türden şeylerdir. Bu fenomenlerin dini karakteri gittikçe azalıp folklorik unsurlara dönüşmüş olmakla birlikte, dini önemleri hâlâ fazladır.[1081] Bu şekilde Hıristiyanlık, Yunan ve Roma putperestliğinin eski tanrılarının ve onların varlığını inkâr etmeyerek, bütün eski inançlarını sürdürmeye kararlı paganist halkı karşısına alma riskini bertaraf etmiş, fakat onları kendi bünyesinde cinlere ve şeytanlara dönüştürmüştür. Nitekim Aziz

[1075] WR, II, 253.
[1076] Ebu Zehre, 58-59.
[1077] Leatherbeee, 22.
[1078] Weigall, 120; Cohn-Sherbok, 17.
[1079] Weigall, 119.
[1080] Doane, 410; Titcomb,106.
[1081] Durkheim, 55–56.

Augustin de "Omnes gentium daemonia." (Gentilelerin bütün tanrıları cinler /şeytanlardır.) sözleriyle bu gerçeği dile getirmiştir.[1082]

Günümüzde yeryüzünde yaşayan ilahi dinlerden birisi olan Hıristiyanlık, sadece Galile bölgesinin Yahudi halkıyla sınırlı kalmamış, bütün dünyaya yayılmıştır. Asırlar süren caydırma ve baskı döneminin ardından 391 yılında Büyük Teodosius tarafından Roma'nın yegâne devlet dini ilan edilmesiyle,[1083] geniş halk yığınlarına hitap eder duruma gelmiştir. Sami tektanrıcı inanç geleneğinin içinden çıkmasına rağmen o, İsa'nın takipçileri ve özellikle Pavlus'un gayretleriyle, Yakın Doğu bölgesinden kurtarılarak çok geniş paganist Greko-Romen Dünyasının dini telakkileriyle tanışmıştır. Zamanın hâkim ideolojilerinden Roma Stoacılığı, muhtevasında bulunan ve insanların eşitliğinden otoriteye mutlak boyun eğmeye kadar çok farklı ve hatta birbirine zıt düşünceleriyle Hıristiyan felsefesinin oluşmasında büyük pay sahibi olmuştur.[1084] Bu bağlamda Roma'da çok yaygın durumdaki doğu geleneklerinden biri olan Budizm'in, Hıristiyanlığın temel ilkesi olan teslis inancına fikri bir öncülük yaptığı söylenebilir. Buda, zamanla bir kurtarıcı olarak algılanmaya başlamış ve bir çeşit teslis şeklinde ilahlaştırılmıştı. Bu teslis, *dharma* varlığı (kendinden var olma gerçeği), *joie* varlığı (çeşitli dünyalarda türlü şekillerde görünme) ve *şekil değiştirme* (transfigürasyon) varlığı (Buda şeklinde dünyada tecessüm etme) ilkelerini içermekteydi.[1085] Bu bağlamda Hıristiyanlık'taki ilahi oğulluk kavramı da, insanlığın bütün dini tarihinin ortak malı olan bir Hıristiyanlık öncesi efsanesi olarak görülmelidir.[1086] Diğer taraftan Hıristiyanlık, Kilise örgütlenmesi ve idaresi konularında da Roma devlet idaresinden etkilenmiştir.

Tanrılar panteonunun zengin vitrininde kendisine yer edinebilmek için Hıristiyanlık, bazı inanç ve temel fikirlerinden feragat etmek zorunda kalmıştır. İlk tebliğcisinin üç yıl gibi kısa bir zamanda tarih sahnesinden ayrılması, yeni inancın henüz tam bir kredo oluşturamadan zamanının farklı kültür ve medeniyetlerinden etkilenmesi sonucunu doğurmuştur. İsa'nın sözlerinin çoğu çarpıtılarak inanç ögesi haline getirilmiştir. Hâlbuki bunlar, tamamen şahsi görüş ve yorumlardan ibaret

[1082] Pettazzoni, 23.
[1083] Weigall, 114.
[1084] Ağaoğulları-Köker, 84.
[1085] Rousseau,100.
[1086] Pfleiderer, 156.

iddialar idi.[1087] Hâl böyle olunca sonradan inanç topluluğuna katılan kişilerin etkileri ve diğer paganist toplumlara hitap edebilme isteği, Hıristiyanlığı ilk halinden tanınamayacak şekilde uzaklaştırmıştır. Bunun neticesinde muhtelif pagan dini figürleri, Hıristiyanlığın, hâkim düzenle uzlaşma planına uygun olarak bünyesine dâhil edilmiştir. Zaten pagan festivallerini devralıp onlara kendine özgü bir değer katmak, belirgin bir Hıristiyan politikası idi.[1088] Roma İmparatorluğun'da yaşayan rakip dinlerle giriştiği yarışta muzaffer olarak diğerlerinin yerini alan Hıristiyanlık, her şeye rağmen İsis kültünü, Kibele kültünü ve Mitraizm'i tamamen ortadan kaldırmayı başaramamıştır. Aksine rakip dinlerdeki popüler inançların kabulü ve entegrasyonunu, zaferin bir vasıtası ve şartı olarak görmüştür.[1089] Epey erken bir devirden itibaren kısmen bilinçli kısmen de bilinçsiz olarak, Hıristiyan apolojistleri, inançlarını, pagan inançlarıyla uzlaştırma yolunu tercih etmişlerdi.[1090] İlk dönem azizler, piskoposlar ve Kilise babaları, paganizm ayinlerini, ibadet usullerini, törenlerini ve terimlerini benimsemişlerdi.[1091] Böylece Kilise, ilk zamanlardan itibaren, İsa'nın gerçek öğretisinden gittikçe uzaklaşarak yayıldığı yerlerdeki inanç ortamının lehine tavizler vermek durumunda kalmıştı.[1092] Bu durum, yeni dinin halklar nezdinde kabulünü kolaylaştırmıştı.

Bazı araştırmacılara göre ise Hıristiyanlık Hint, İran, Mısır, Fenike ve Yahudi unsurlardan müteşekkil bir üründür. Yani Hıristiyanlığın zaferi, daha ziyade mevcut bütün inançlardan bazı unsurları absorbe edip çağın anlayış ve ihtiyaçlarına en uygun olanlarını yeniden üretmekten ibarettir.[1093] Farkında olarak veya olmadan pagan mitolojiden pek çok hikâyeler alınıp İsa'nın yaşamıyla birleştirilmiştir. Mesela Doğu'daki yıldızın masalını Adonis inancından; suyun şaraba dönüşme masalını ise Dionisos inancından devralıp kendisine maletmiştir.[1094] Yunan filozofu Ammonius Saccus'a göre eğer kuvvetli bir tahlil yapılırsa Hıristiyanlık ve paganizm, temel

[1087] Titcomb, 18.
[1088] Weigall, 71.
[1089] Toynbee, 101.
[1090] Paul Wernle, **The Beginnings of Christianity**, Vol. II, Williams & Norgage, Oxford 1904, 59. (http://www.ccel.org/ccel/wernle_paul/beginnings02.html)
[1091] T.W.Doane, **Bible Myths and Their Parallels in Other Religions**, The Truth Seeker Co., Seventh Edition, New York 1910, 408.
[1092] Atâurrahîm, 15.
[1093] Rogers, 333.
[1094] Weigall, 115.

noktalarda hiç de farklı değildir. İkisi de ancak aynı kökene sahip, bir ve aynı dindir.[1095]

Hıristiyanlığı tarif edebilecek en nihai söz ise; onun, erken dönem İncil müellifleri ve mühtedilerinin kalplerine, tarihin imbiğinden dökülmüş yüzlerce yıllık insani hikmet, mitoloji ve ahlâki birikimden müteşekkil senkretist bir inançlar manzumesi olduğudur…

[1095] Titcomb, 102.

III. BÖLÜM

MİTOLOJİNİN YENİDEN DOĞUŞU YA DA YAŞAYAN MİTOS

A- MODERN HAYAT VE MİTOLOJİ

İnsanın kaçınılmaz olarak hem mitoslar yaratma ve onların öznesi olma anlamında "mitojen" ve hem de mitosların etkisine girerek nesnesi olma anlamında "mitolojik" olduğu daha önce belirtilmişti. Sebebi bilinemeyen olayları dini dogmalar ve doğaüstü güçlerle açıklamaya çalışan skolastik düşüncenin yıkılmasıyla bu olayları açıklama görevini devralan deney ve bilim, evrende yaşananlarda deterministik bir ilişkinin varlığından bahsetmekteydi. Mademki belli bir düzene uyarak evrende olaylar tekrarlanıyordu, yani geçmişteki olaylarla gelecekteki olaylar arasında bir ilişki vardı, öyleyse bu ilişki sayesinde gelecekteki olayları önceden görmek mümkündür. Böylece bu önceden biliş ve görüşe en genel anlamıyla "bilim" adı verilmişti.

Bilimin altın çağını yaşadığı 20. yüzyılın başlarında katı bilim taraftarlarına yaşattığı sersemlik ve mutlak zafer sarhoşluğunun, yerini şaşkınlık ve kafalarda oluşan 'Nerede hata yaptık?' istifhamlarına bırakması fazla uzun sürmedi. Tanrı'ya reddiyelerin dizildiği, ateistik vakaların doruk noktaya vardığı, gazeteler, mecmualar, radyolar ve ilmi konferanslarda din çağının kapanıp artık yeni ve aydınlık bir dönemin ışıldamakta olduğuna dair bütün yaygara ve propagandalara rağmen insanlık asırlarca kendisini esir alıp sömürmüş bulunan dinden bir türlü kurtulamıyordu. Oysa bilgi ve zekâsının ürünü makinelerle insan, buharı büyük bir güce dönüştürüyor, uçaklarla ancak ilkel ve dar kafalıların var olduklarını sandıkları tanrıların yaşadığı şahikalara erişiyor, medeniyetin karşısında kollarını göğsünde kavuşturmuş dev gibi dikilen dağlarda tüneller ve yollar açıyor, bir zamanlar cehennem tanrısı Hades'in diyarı görülen yeraltının derinliklerine nüfuz ederek madenler ve petrol çıkarıyor, telgraf ve telefon denen aletlerle haber getirici cinler ve perilerle yarışırcasına kilometrelerce uzaktan anında haber alıyor, gramofon icadıyla insanın sesini çalıp sihirli bir kutuya hapsederek tekrar serbest bırakabiliyor, deniz canavarı Leviathan misali çelikten mamul dev gemileri denizin altında ve üstünde

maharetle yüzdürebiliyordu. Öyle ki, İngiltere'de üretilen zamanın en gelişmiş ve modern gemisine, mitolojideki devlere benzer azametinden dolayı alegorik bir telmih olarak "Titanic" (Titansı, dev gibi) ismi verilmişti. Fakat "Tanrı bile batıramaz." denen bu "dev", daha ilk yolculuğunda, kendisine geçit vermeyen bir buzdağına çarparak Atlantik'in soğuk ve karanlık sularında batarak can veriyordu.

Acaba yeni bir geriye dönüş mü yaşanıyordu? İnsan hala tabiat hadiseleriyle başa çıkamayacak ölçüde mecalsiz ve çaresiz miydi? Yoksa Tanrılarla boy ölçüşmek için henüz zaman çok mu erkendi? Kimilerine göre ise bu olay Tanrı'nın intikam ve hışmını gösteren acı bir cevaptı. Sebep her ne olursa olsun, kâinatta hala cevap bekleyen yığınla soru mevcuttu. Modern zamanlarda bile insan, hâlâ doğaüstü ve görünmeyen güç ve gizemlerin tesirine açıktı. Belki de dünyada sorulabilecek bütün "neden" suallerine belli bir izahat getirilebilirdi ama bilim, hiçbir "nasıl" sorusuna cevap veremiyor ve aciz kalıyordu. İnsan sadece sebepler ve sonuçlar denkleminden ibaret bir düzenek olsa belki sevk ve kontrolü bir parça kolay olabilirdi. Fakat insan denen meçhul, sadece et, kemik ve kandan müteşekkil bir heykel değildi. O, akıl, sır, hafa, şuur, enfüs ve âfâk, rikkat ve mânâ, hüzün ve sevinç, nefret ve merhamet, alâka ve dehşet, haz ve acı, korku ve cesaret gibi girift ve birbirine zıt hisler ve "görünmez" güçlerin bir terkibiydi. Dolayısıyla aynı etki her insanda aynı sonucu doğurmayabilirdi. Mesela güneşin batışı bir kişide pastoral bir heyecan uyandırırken başka birisinde mazide kalmış tatlı hatıralara duyulan derin bir özlem hissi ve bir başkasında ise yaklaşan gecenin karanlık ve uğursuzluğundan duyulan esaslı bir tevahhuş hissine sebep olabiliyordu. O halde insanın maddi yönüyle his ve mânâ yönü birbiriyle paralel gitmeli ve biri yekdiğerine üstün tutulmamalıydı. Zira insanın manevi yönü en az maddi tarafı kadar ve hatta ondan daha fazla bir ağırlığa ve öneme sahipti. Örnek verilirse, hangi rakam ve dünyevi ölçü, babamızın katiline duyduğumuz nefreti ifade edebilirdi ki? Hadiseler ve felaketler karşısında yaşadığımız iç burkuntularını masanın üstüne koyup başkalarına da gösterebilir miydik? Biraz farklı bir mecraya kayarak ifade edilirse, hayatı etkileyen her faktör görünür müdür? Lambayı yaktığında, makineyi çalıştırdığında veya pervaneyi döndürdüğünde varlığını hissettiğimiz elektrik hiç görülebilir mi? Sevgimiz, nefretimiz ve acımız başkalarınca görülüp hissedilebilir mi? Esen rüzgârı görebilir, ses dalgalarına dokunabilir miyiz? İşte, bu gibi sebeplerle modern bilimin insan

ruhunu ihmali, tatmini gereken bu en temel ontolojik değeri sahipsiz ve aç bıraktı. Dolayısıyla dinin ve daha genel bir ifadeyle manevi, kutsal ve gizemli olanın insan hayatına olan nüfuz ve tesiri hiçbir zaman gerilemedi. Zaten sanat ve din aynı biçimde, doyurulmamış istekten doğduğundan,[1096] sağlam ve hakiki bir dini inancın yaşanmadığı yer ve zamanlarda ise derin manevi boşluk, kritiğe tabi tutulmadan kabullenilen gelenek, , mitoloji ve batıl inançlar tarafından dolduruldu. Gerçekten de müdakkik bir gözle bakıldığında günümüz hayatının modern hurafelerce istila edildiği görülebilir. Dünya kültürüne son derece müessir bir medeniyet olarak Hıristiyanlık ve dolayısıyla modern hayata hakim durumdaki hurafeler, aşağıda çeşitli konular altında incelenecektir.

1- Modern Falcılık, Büyücülük ve Kâhinlik

Falcılık ve kâhinliğin sonsuza dek tarihin karanlık sayfalarına gömülüp yok olduğunu iddia edebilir miyiz? Belki eskisinden çok daha güçlü bir biçimde bu sektörler modern kılığına bürünmüş vaziyette günümüz insanının akıbetini bilme ve geleceğini şekillendirme isteklerinden ortaya çıkan büyük talebi karşılamaya çalışmaktadır. Caddelerde "El ve tarot falına bakılır." tabelaları dikkat çekmekte, basın yayın organları ve internette medyumların iletişim numaraları ve resimleri-reklâmları boy göstermektedir. Peki, şimdiki falcıların mukabili eskinin kâhinlerine niçin başvuruluyordu? Çünkü "insanoğlunun kaderini öğrenme, kontrol edebilme, ondan sakınma ya da onu kullanma arzusu insan ruhunun sınırsız gibi görünen bir yönüydü."[1097]

Günümüzde büyü yaptığını söyleyenlerle cinleri vasıtasıyla sağaltma vaat eden şifacıların varlığı inkâr edilebilir mi? Kaderimizi ve sağlığımızı kontrol etmek için bilimin deney, veri ve çözümleri yeterli iken, falcı ve şifacı şarlatanların varlığı nasıl izah edilebilir? Dinin hayata, ölüme ve ölümden sonraki hayata dair öngörü ve haberlerini içeren eskatolojik bağlam ihmal edildiğinde devreye, insana yardımcı olacağını iddia eden her türlü kurum ve enstrüman girmekte ve sonsuz bilinmeyenli bir hayat denkleminde taşları yerine koymaya çalışmaktadır. Hâl böyle olunca her şeyin telkin ve tesirine açık şaşkın haldeki insan, yardım alabileceği her vasıta ve

[1096] Malinowski, **Büyü, Bilim ve Din**, 12.
[1097] Floramo, 66.

kişiye müracaat etmeye mecbur kalmaktadır. Aşağıdaki haber, uzay çağında yaşayanların, aslında hâlâ mitolojik karakter taşıdıklarına dair ilginç bir örnek sunmaktadır: "Sahibini tehlikelere karşı uyaran 'kâhin saat' üretildi. İsviçreli saat firması Borgeaud, Hindistan'daki yerel astrolojik takvim, falcı ve Hint mitolojisinden faydalanarak ilginç bir projeye imza attı. Borgeaud'nun ürettiği saatler, insanın o anki ruhsal durumunu hissedip, yapılması gerekenleri alarm çalarak bildiriyor…500'ü kadınlar için olmak üzere 650 adet üretilen saatlerin üzerinde küçük bir bölüm bulunuyor. Buradaki renklerin yerel astrolojik takvim Panchangram'a göre değiştiğini kaydeden Borgeaud yetkilileri, renklerden farklı anlamlar çıkarıldığını belirtti. Saatin tasarımcısı Chitra Subramaniam Duella, Hint basınına verdiği demeçte, "Bölüm kahverengiye dönüşürse, saati kullanan kişi bir süre sonra bir sıkıntıyla karşılaşabilir." dedi. Duella'ya göre, 'karanlık ruhsal güçler' etkili oluyor ve kişinin üzerindeki kötü enerji geçene kadar renk beyaza dönüşmüyor. Hintli girişimci, herhangi bir 'şanssızlığın' yaklaşması durumunda saatin alarmının çaldığını aktardı. Söz konusu küçük bölmenin 'Rahu periodu' başladığında ise saati kullanan kişinin işlerine ara vermesi ve kendisini dinlemesi tavsiye ediliyor. Rahu, Hint mitolojisinde 'güneşi ve ayı yutarak, tutulmalara neden olan şeytan' olarak nitelendiriliyor. Saatin üzerindeki bu özel bölme her gün değişik zamanlarda 90 dakikalık bir vakit aralığında çalışıyor. Renklere göre saati kullanan kişi, 'yeniden düşünme ve kendisini kontrol etme' fırsatı yakalıyor."[1098] Saatin başına, çalınma veya arıza gibi gözle görülmez bir 'bela' gelmesi veya pilinin bitmesi gibi trajik durumlarda sahibinin başına gelebilecek üzücü 'şanssızlıklar' hakkında hiçbir yorumda bulunmayacağız. Fakat böylesine bir fenomenin yaşandığı zamanın bilim ve teknolojinin insan muhayyilesiyle yarıştığı 21. yüzyıl olduğu ve evrendeki en akıllı varlığın kaderi hakkında aklı olmayan küçücük bir çelik ve silikon düzeneğinden medet umar halde bulunması göz önüne alındığında durum son derece düşündürücüdür. Acaba mitosun modası geçmedi de kâhinler ve büyücüler çağına geri mi döndük?

Günümüz gazetelerinin pek çoğunda yer verilen günlük fallar da kadim zamanların hurafelerinin günümüze yansıyan bir şeklinden ibarettir. Kaldeliler günleri uğurlu ve uğursuz diye ayırırlardı. Yunanlılar ve Romalılar, her yıldızla ilgili

[1098] Zaman Gazetesi, 26 Mart 2009.

Tanrı'nın vasıflarının, o gün doğmuş olan kişi üzerinde etkili olacağını kabul ediyordu. Ay'ın, Merih'in, Jüpiter'in etkisi altında olan insanlar sözkonusuydu.[1099] Gazetelerdeki günlük fallarda da bu inancın aynen devam ettiği müşahede edilmektedir.

Kadim zamanları günümüz dünyasına taşıyan ve modern zamanlara bağlayan en önemli bağ şüphesiz hayatı kuşatan gizem perdesidir. İnsan, kendisini daima şaşırtan, ürperten ve hayrete düşüren bu gizem perdesini araladığında esrarı çözülmüş cennetvârî bir ülkede geçmişin teessür ve elemleri, geleceğin merak ve endişelerini hiç dert etmeden yaşayabilmeyi tasarlayıp arzulamaktadır. İşte din ve mitos, insana varlığı sarıp sarmalayan bütün bu sırları çözdüğü hissini yaşatmaktadır. Bu his ister reel bağlamda, ister sanal ve muhayyel bağlamda olsun fark etmez; belli bir rahatlama ve tatmin yaratır. Din ve mitosun büyülü ikliminde gezinen bir insan için artık korkulacak hiçbir şey yoktur. Her şey yolundadır; kâinatta büyük bir düzen ve uyum mevcuttur. Kurgulanmış ve programlanmış ilişkiler ağı içindeki her varlık kendi işini yapmakta ve önemli vazifeler ifa etmektedir. Yırtıcı hayvanlar bile içlerinde kodlanmış programlarının dışında hareket etmemekte, sırlarının çözümünü bilmeyen birisi için son derece yabancı, yabanî ve vahşi görünen bu âlem, onu bilen için tanıdık ve dost bir mekân haline gelmektedir. Dolayısıyla "din" ve "mitos"un sunduğu altından ırmaklar geçen, şırıl şırıl dereler akan, isteyenin istediği her şeye anında sahip olduğu, çağlayanların çağıltısının huzur veren kuş seslerine karıştığı, baldan ve sütten derelerin bulunduğu, ovalarında oğlakların oynaştığı, zümrüt yeşili tepelerinde masum evlatların koşturup oynadığı böyle cennetsi bir dünyada hiçbir gam ve kedere yer yoktur. Eğer Tanrı/ her şeyi düzenleyen Yüce Güç izin verirse, vahşi arslanlar eğitilmiş birer ata, keskin pençeli kaplanlar mûnis birer kediciğe ve ürkütücü hayvanlar da emre âmâde birer hizmetkâra dönüşebilir. Şu halde varlığın sır perdesini aralayacak ve insani hikmete açılan yarıktan gerçeklerin parlak huzmelerini bize ulaştıracak dehlize açılan kapının yegâne anahtarı, din ve mitos ortaklığında insani düzleme sunulmaktadır.

[1099] Challaye, 157.

2- Modern Gizemler ve Hurafeler

Umumi anlamda olmasa bile fertler bazında dinle irtibatın epeyce koptuğu günümüzde toplumsal bir cinnet ve kaos hüküm sürmektedir. Kabalist ve ezoterik yorumlar, içlerindeki gizemli yapının çekiciliğinden dolayı yeniden revaç bulmakta, eskinin cifr ve ebced hesaplamacılığına bedel sayı gizemciliği bulanık zihinlerde hükümferma olmaktadır. "Aydınlanmış" çağımızın ufkunu karartan sayı gizemciliğinin bir örneği, çeşitli coğrafyalarda 13 sayısının uğursuz olduğuna dair inançtır. Çoğu insan, ayın 13'ünün uğursuzluğuna inanmakta, üstelik bugün Hz. İsa'nın öldüğü gün olan cumaya rastlarsa mutlak bir felaket ve bela beklentisine kapılmaktadır. 1987 yılındaki bir hesaba göre 13 fobisi, işe gelmeme, uçak ve tren rezervasyonu iptalleri ve ayın onüçünde ticaretin azalması gibi sebeplerle Amerika'ya yılda bir milyar dolara malolmaktadır.[1100] 13 numaralı biletler, kimsenin istemediği veya yok farz edilen bir kategori konumundadır. İngilizler, bugün bile yüksek binalarındaki onüçüncü katı 12+1 olarak ifade ederlerken, 19. Yüzyılda Fransızlar, sokak numaralarında 13 rakamını atlamışlardır.[1101] Bazı oteller odalara 13 numarasını vermezler; tren istasyonlarında da 13 numaralı peron yoktur. Mesela bilimsel olarak kusursuz üretilen uçakların koltuklarında uğursuz sayılan 13 rakamına hiç yer verilmemektedir. Yani tüm teknolojik donanımlarına rağmen uçaklar bile insanoğlunun ilginç hurafelerinden nasibini almaktadır. Havaalanlarında bu numaranın adı bile anılmamakta, hatta Türk Hava Yolları uçaklarında buna ek olarak Türk kültüründe kem gözlerden koruduğuna inanılan nazar boncuklarına yer verilmektedir. Esasen insanların büyük kısmında var olan korku unsurları ve inançlar, uçak üreticileri ile havayolu şirketlerince de dikkate değer bulunmaktadır. Öyle ki, Boeing ve Airbus tipi uçaklarda uğursuz sayı olan 13, koltuklarda hiç kullanılmamakta, 12. sıradan 14'e atlanmaktadır. Yani dünyada 13 rakamını kullanmayan tek havayolu Türk Hava Yolları değildir. Uçaklar Batılı üretimi olduğu için sayısız havayolu şirketi 13 numaralı koltuk numarası olmadan sefer yapmaktadır. Aşağıdaki haber, bu ilginç durumu açıkça bildirmektedir: "Batıl inançlar kültürlere göre değişirken birçok yolcunun bu koltuklarda oturmak

[1100] Annemarie Schimmel, **Sayıların Gizemi**, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yayınevi, 2. basım, İstanbul 2000, 225.
[1101] Ersoy, 41-42.

istemediğini belirten yetkililer, '13 numaralı koltuk yolculara uğursuzluk getireceği için uçaklarımızda 12-14-15 sıra numaraları bulunuyor. Çünkü kimse bu koltuklarda oturmak istemiyor' diye yolcuların korkusunu dile getiriyor."[1102]

Aslında 13 sayısının uğursuzluğu ta eski Babil krallığından gelmektedir. Babil'de yemeğe çağırılan konuk sayısının 12'yi aşmaması gerektiğinde inanılırdı. Eğer 13. kişi davetsiz biçimde gelirse bu, tanrıların uyarısı olarak kabul edilirdi. Muhtemelen Yahudilerde 12 sıbt bulunduğu gibi İsa'nın etrafında kümelenen havarilerin sayısının da 12 olarak verilmesi böyle bir saikten kaynaklanmaktadır. Zira gerek Eski Ahit'te gerekse ondaki bazı temel unsurların kaynağı eski çağ inançlarında, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu halklarında 12 sayısı kutsal görülmekteydi. İsa'nın takipçilerinin bu sayının çok üstünde olmasına rağmen sadece 12 havarinin adının zikredilmesi, belki de İsa'nın ilâhiliğini bu şekilde daha etkili bir nitelikte geleceğe bırakacağını düşünen zamanın fikir ortamının kararında aranmalıdır.[1103]

Bilimsel temellere dayanmamasına rağmen günlük hayatı etkisi altına alan daha pek çok hurafeden bahsedilebilir. Merdiven altından geçmeyi uğursuz saymak, kara kedi gördüğünde yolunu değiştirmek, baykuş ötmesini uğursuzluk ve başa gelecek bir belaya yorma gibi inançlar hemen akla geliveren ilk örneklerdendir. Mesela bunlardan aynanın kırılmasından çekinme ve uğursuzluk göreceğine inanma, insanlığın en eski çağlarına uzanan bir geleneğin yansımasıdır. Animistik dünya görüşünün hâkim olduğu devirlerde, insanın aynadaki aksi olan görünümü de canlı ve ruh sahibi olarak bilinmekteydi. Eğer ayna kırılırsa, aynadaki can da onunla birlikte kırılacak ve yok olacaktı. İşte, animistik inançtakilerin pek korktukları bu olay, günümüzde yaşayan ve anlamını bilemediğimiz çağdaş bir hurafeye dönüşmüş bulunmaktadır. Benzer şekilde cenaze törenlerinde siyah giyinme de kötü ruhları üzerimizden kovma amaçlı kadim inançların kalıntısından başka bir şey değildir. Eski Yunan inançlarında ölü kişinin ruhunun Styx Nehrin'in etrafında dolaşıp durmaması için yapılan cenaze törenlerinin gereklerinden biri, ona saygı duymak için siyah giyinmekti.[1104]

[1102] http://www.airporthaber.com/havacilik-haberleri/dunya-havaciliginda-sayi-korkusu-36868h.html (06/12/2013)
[1103] DTA, II, 249.
[1104] **WR**, I, 234.

Kötü ruhları kovma amaçlı antik uygulamaların yaşayan bir versiyonu da gürültünün kötü ruhları ve kuvvetleri dağıttığına dair inançtır. Eskiden ay ve güneş tutulmalarında, yeni yıl ve özellikle düğün gecelerinde kötü güçlerin aktif ve tehlikeli olduğuna inanılırdı. Bu sebeple çevredeki kötü ruhları kovmak amacıyla silahlar atılır, gürültü yapılırdı.[1105] Ülkemizde hayli yaygın olan düğünlerde havaya ateş etmenin antik kökleri muhtemelen bu olaya bağlanabilir. Batı'da gelin arabasının arkasına tenekeler bağlayarak gürültü yapma veya korna çalma âdetinin de bu inançtan çıktığı tahmin edilebilir. Düğünlerde uygulanan ve evrensel hale gelen bir diğer adet ise düğün dansıdır. Bu dansın kökeninin kadim zamanlardaki bir inancın kalıntısı olduğunu görmek hayretâmizdir. Dans, ilahi kuvvetle dolma yöntemlerinden birisi idi. Bu bakımdan majik ve dolayısıyla büyük bir öneme sahipti. Çok eskiden düğün dansları, gelin ve damadı tehdit eden cinlerin uzaklaştırılmasına matuftu.[1106]

Günümüz insanına gayrıahlâki ve bir sefahet eylemi olarak görünen Almanya ve Brezilya faşink eğlencelerinin kökünde, aslında mazide tamamen kutsal ve büyülü görülen bir ayin geleneği yatmakta idi. Eski insanlar, cinsel fiilde gizemli bir sonsuzluk gücü tasavvur ederlerdi. Verimliliği artırmak için genç kızlar tarlalarda veya şehrin sokaklarında çıplak olarak dolaştırılırdı. Hint Tantrik metinlerine göre mabet kadınları, ezeli ana tanrıça Şakti ve Durga'nın vekili olarak telakki edilmekteydi. Mahsulu artırma yanında ulûhiyetle de birleşmeyi gaye edinen rahip ve rahibeler, mabet kızları, gurular (kutsal öğreti üstadları), görevlerini ziyaretçi yabancılar vasıtasıyla yerine getirirlerdi. Gizem ayinlerinde de kadın ve erkekler, büyülü sözlerle takdis edildikten sonra cinsel ilişkide bulunurlardı.[1107]

Zengin etnografik örneklerle folklor ve dinin köklerini aradığı kitabı Altın Dal'da James George Frazer, günümüze kadar ulaşmış pek çok mitolojik inancı önümüze sermektedir. Mesela, Hıristiyan düğünlerinde gelin-güveyin başına pirinç serpmenin anlamı nedir? Bu yapılan, eğlenceye yönelik olmayan, tamamen majik amaçlı bir eylemdir. Zira eskiden Java'da, büyük bir tehlikeden kurtulmuş ya da kendilerinden umut kesilmişken beklenmeyen bir zamanda eve dönmüş kişilerin başlarına pirinç konurmuş. Celebes'te bir güveyin ruhu, evlenme sırasında uçup gitmeye meyyal görüldüğünden, onu kalmaya ikna edebilmek için üzerine piriç

[1105] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 95.
[1106] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 126.
[1107] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 127.

taneleri serpilirmiş. Celebes'teki bu eylemin amacı, böyle zamanlarda kıskanç cinler tarafından kandırılıp götürülme tehlikesini yaşayan ruhu durdurmakmış.[1108] Düğünlerde evli çiftlerin üzerine hububat tohumları serpme âdeti de, işte bu hububat tanelerinin verimliliğinin ve gücünün, insanlara geçeceğine dair inançtan kaynaklanmaktadır.[1109] Anadolu'da görülen gelinin üzerine buğday, şeker veya para gibi şeyler serpilmesi âdeti ise yine kadim bir inancın günümüzdeki devamı gibidir. Eski Türkler'de saçı veya saçılga diye adlandırılan bu gelenek, aslında tanrıya ya da ruhlara sunulan bitki kurbanının bir kalıntısıdır.[1110] Modern çağımızda hasta ziyaretlerinin olmazsa olmazı çiçek demeti sunma âdeti de, muhtemelen antik Hindu-Cermen adetlerinin bir kalıntısı olmalıdır zira Hindu-Cermen inancında çayır demeti, tanrılara kurban olarak sunulmaktaydı.[1111]

İlk defa M.Ö. 1000 yıllarında Çin'de kullanılmaya başlanan çanın dünyaya yayılış seyri, kültür ve dinin tarihini aydınlatması bakımından incelenmesi gereken son derece mühim bir konudur. Zira tarihte pek çok medeniyette çeşitli amaçlar için kullanılan çan, bugün dünyanın en yaygın dininin ibadete çağrı aracı konumundadır. İlkel çağlarda çanın, insanları tehlikelerden korumak amacıyla kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bazı eski toplumlar, yeryüzünü doldurduğuna inandıkları kötü cinleri insanlardan uzaklaştırmak maksadıyla çanı kullanmışlardır. Eski Yunan'da ise Pazar ve hanların açılışını duyurmak gibi dünyevi amaçlar yanında ölü gömerken kötü ruhları oradan uzaklaştırmak gibi dini amaçlarla da çanın kullanıldığı görülmüştür. O zamanlar rahipler, inananları, üzerlerine tuzlu su, deniz suyu serperek ve tunç parçalarını çan gibi çalarak habis ruhlardan arındırırlardı.[1112]

Hıristiyanlık'ta çan çalınmak suretiyle, halkı ibadete çağırmanın yanı sıra kutsal ayinden önce cin ve perilerin dağıtılması da öngörülmektedir. Nitekim Batı'da, fırtına anında çan çalınmaktadır. Bunun gayesi, fırtına perilerini bağlayıp tesirsiz hale getirmektir.[1113]

Afrika'da büyücü kâhinler, suç işleyenlerin evlerinin önünde çan çalmak suretiyle bir bakıma onlara manevi bir ceza verdiklerini düşünmüşlerdir. Şintoizm'de

[1108] Frazer, 124.
[1109] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 39.
[1110] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 117.
[1111] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 39.
[1112] Challaye, 217.
[1113] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 95.

olduğu gibi bazı dinlerde ise Tanrı'yı etkilemek, uyuyan tanrısallığı uyandırmak ve iyi ürün elde etmek amacıyla kullanılmıştır. İlk üç asır boyunca baskı ve zulüm devresinde herhangi aleni bir ibadet gerçekleştiremeyen Hıristiyanlar, 313 yılında ilan edilen Milan Fermanıyla beraber inanç ve ibadet özgürlüğüne kavuşunca ilk başlarda ibadete çağrı aracı olarak trampet kullanmışlardır. Çan kullanımı 5. ve 6. yüzyıllarda Kuzey Afrika manastırlarından başlayıp zamanla Batı ülkelerine yayılmıştır. Hıristiyanlık'taki çan kültürünün, ilkel toplumlardaki kötü ruh ve cinleri kovmaya dair eski bir hurafeden kaynaklandığı sanılmaktadır. Günümüzde bile piskoposlar tarafından mukaddes su ile yıkanmak suretiyle uygulanan çan vaftizi, aslında çanın putperestler tarafından kullanılan bir put olup ancak kutsal su ile yıkandığı zaman Hıristiyanlaştırılabileceği inancının tabii bir sonucu olarak görülmektedir.[1114]

Bir zaman, yöredeki kabilelerin, tehlikeli şeytanların yuvası olduğuna inandıkları Kilimanjaro'ya bir tırmanış denemesinden dönüşlerinde, Mr. New ve grubu, meskûn bölgenin sınırlarına girer girmez oranın sakinleri tarafından üzerlerine kötü etkileri yok etmek ve kötü ruhların büyüsünü uzaklaştırma gücüne sahip olduğu varsayılan, profesyonelce hazırlanmış bir içki serpilerek (libasyon) büyülerden arındırılmışlardır. Batı Afrika'daki Yoruba'nın iç bölgelerinde şehirlerin giriş kapılarındaki nöbetçiler, genelde kabul edilmeden önce, Avrupalı gezginleri karanlık çökünceye kadar bekletirlermiş. Şayet yabancılar gündüz vakti içeri alınırsa, onların arkasından cinlerin de gireceğinden korkulurmuş. Mesela Borneo'lu Ot Danomlar arasında, yöreye giren yabancıların, yerlilere belli bir miktar para ödemesi âdeti mevcutmuş. Bu para, toprağın ve suyun ruhlarını yabancıların orada bulunuşuna razı etmek ve ülke halkından lütuflarını esirgememeye, ayrıca pirinç hasadını kutsamaya ikna etmek için onlara kurban edilecek yaban sığırı ya da domuz gibi hayvanlara harcanırmış.[1115] Bugün de 'ayakbastı parası' denen bu uygulama çağdaş dünyada hâlâ uygulanmaktadır.

[1114] Atasağun, 207.
[1115] Frazer, 148–149.

3- Antikiteden Moderniteye Geçen Kavram ve Semboller

Eskiden dini ve topluma örnek olan ahlaki bir anlamı bulunan kavram, sembol, amblem ve ritlerin, aslında hala eskiye dair sönük işaretçiler olarak kaldığını görmek şaşırtıcıdır. Adaletin sembolü olan, elinde bir terazi tutan kadın figür ve heykelleri, hangi din ve inanca mensup bulunursa bulunsun dünyanın hemen bütün milletlerinde bilinen ve adalet saraylarında yaygın olarak kullanılan bir objedir. Kökeni incelendiğinde, bunun aslında eski İran'a kadar geri gittiği görülür. Zerdüşt inancında adalet, dindar olanla kötü olanı tartıp ayırt etmek amacıyla elinde sarı altından terazi tutan bir kişi olarak tasvir edilmekteydi.[1116] Adalet terazisini elinde tutan bu kişi, "Rashnu" isimli bir melekti.[1117] Aynı şekilde Mısırlılar, ölümsüzlük bağışladığını düşündükleri öteki dünyanın efendisi Osiris'in, insanın vicdanını temsil eden kalbini alıp, büyük bir terazinin bir kefesine yerleştireceği, diğer kefeye de kanunu temsil eden bir kuş tüyü koyacağına inanılırdı.[1118]

Asırlar evvelki Gol Keltleri'nin *'sihirli hayvanlar topluluğu'*na ait hayvanlar inancının modern zamanlarda hâlâ işlevselliğini devam ettirdiğini görmek de şaşırtıcıdır. Goller, totemizmin bariz bir alâmeti olarak çeşitli kutsal hayvanların adlarını taşımaktaydı. Mesela 'Taurisçiler' boğaya, 'Brannovice'ler kargaya bağlıydılar. Artemis rahibeleri *'dişi ayılar*', Poseidon rahipleri *'boğalar'*, Romalı Faunus rahipleri ise *'kurt kovanlar'* isimlerini taşımaktaydı. Bunda, hayvan kültü ve perestişinin izleri takip edilebilir. Günümüzde de hayvanlara saygı, insanlara isim olarak verilmesine yol açmıştır. Mesela Aslan (Haydar, Şîr, Esad), Şahin, Çakır, Tosun, Bozkurt, Kumru ismi bunlar arasında sayılabilir.[1119] Bununla bağlantılı olarak Paris'teki Notre-Dame Kilisesi'nin yerinde, bir boğa ile üç turna kuşunun resmedildiği bir mihrap bulunmuştur.

Günümüzde olduğu gibi tavşan, geçmişte de falda kullanılmaktaydı. O zamanlarda horozun yıldırımı uzaklaştırmaya yarayan bir paratoner gibi algılandığı bilinmektedir ki günümüzde de Batı'daki yapılarda ve çan kulelerinin tepesinde tamamen aynı vazifeyi görmek üzere kullanılmaktadır.[1120] Başka bir yoruma göre ise

[1116] Campbell, **Batı Mitolojisi**, 166.
[1117] Oymak, 163-164.
[1118] Rosenberg, 259.
[1119] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 48-49.
[1120] Challaye, 205.

horoz, gnostik dünyada değer verilen bir figür olarak görülmektedir. Dünyanın yedi kat göğünün hemen sınırında yaşayan, manevi dünya pleroma ile maddi dünya arasındaki alanı yöneten bir arkhon olan Abraxas, muska ve değerli taşlar üzerindeki süslemelerde horoz başlı, gövdesi insana benzeyen ve bacakları birbirine bakışan iki yılan biçiminde tasvir edilmiştir. Özellikle bu figürün gnostik tasvirlerde kullanılmasının belli bir anlamı vardır. Doğan günü ilk selamlayan hayvan olan horoz, gnostik inanışta bilincin uyanışını ve sürekli bir uyanıklık halini ifade etmektedir.[1121]

Kudretli bir varlık olarak aslanın taştan yapılmış heykelleri, Hitit, Budist ve Hindu mabetlerinin girişlerinde bekçilik görevini ifa etmekte idi. Günümüzde de bu hayvan, doğu mabetleri ve kilise kapılarında hâlâ bekçiliğe devam etmektedir.[1122]

Başlarda hakikat ve kutsallık ifade eden mitoslar, zamanla eski kontekstlerinden kopup otantik anlamlarını yitirmiş, din dışı icatlar ve sahte kurgular olarak değişmiş, hakiki olmayan hikâyeler statüsüne indirgenmiştir. Başlangıçta doğru ve hikmetli hikâyeler görülürken, sonradan sahte, gülünüp geçilecek hikâyeler olarak değerlendirilmiş; bir kahkaha ve oyun konusu haline gelerek edebiyatın sahasına dâhil olmuştur. Aynı süreçte önceleri ilkel bir *demiurg* (yaratıcı güç) olup sonra yaratıcının hasmı, şeytanın uzak zamanlardaki bir öncüsü, inkârcı ruh olan Coyote, zamanla kutsal değerlere küfreden ağzı bozuk bir soytarı, düzenbaz, basit bir palyaço şekline dönüştürülmüştür. Benzer şekilde edebi tarz ve bir zamanların yaşayan mitlerinin litürjik (ayine yönelik) icrası olan drama da, bu bağlamından kopup tamamen seküler bir eğlenceye dönüşmüştür.[1123]

Eski zamanlarda bağ bozumu şenliklerinde ölüp yeniden dirilen tanrı Dionysos'un acıklı hikâyesini yâd etmek, trajik hikâyesini dramatize ederek o anki kutsal zamana geri dönüş ve tekerrürün yaratacağı sihirli güçle ürünler için tefeyyüz ve bereket elde etmeyi amaçlayan arkaik dramatörler, yerlerini, modern anlamdaki tiyatro binaları, sahne dekorları ve sanatçılarına bırakmışlardır. Bunun gibi Zeus'a adanmış eski bir pagan bayramı olan olimpiyat şenlikleri[1124], günümüzün modern olimpiyat oyunları şeklinde hayatiyetini devam ettirmektedir. Aynı vetire resim için de geçerlidir; günümüz resim sanatı, bizatihi bir hedef olarak, ürünün ve avın

[1121] Martin, 79.
[1122] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 47.
[1123] Pettazzoni, 83.
[1124] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 82.

bereketini sağlamak amaçlı yapılan mağaralardaki tarih öncesi *primordial* büyülü-dini resimlerinden ayrılmıştır. Artık resim sanatı, ressamların kendi kurguladıkları hayalleri ve ütopyaları, belki de ancak muhayyilelerinde yarattıkları kısmi büyük güçle gerçekleştirmiş olmanın verdiği hazzın rengine boyayıp sanatseverlerle paylaşmak amacından başkasını gütmemektedir.

Sanat eserlerinin veya ileriye taşımak istediğimiz değerlerin korunma mekânı olan müze anlayışı da, modern insanın zihin kodlarının, eski insanlarınkinden pek de farklı olmadığını göstermektedir. Zira Claude Lévi-Strauss, arkaik insanla modern insanın, değerli gördükleri nesneleri koruma ve yaşatma arzularındaki benzerliği vurgulama sadedinde, eski toplumların yaptıkları tapınaklarla modern insanın yaptığı müzeler arasında analoji kurmaya yönelmektedir.[1125]

Geleceği çok büyük bir isabetle tahmin eden Jules Verne'in şahsında insanlığın en büyük hayallerinden olan dünyayı aşıp yıldızlara kavuşma arzusunu kısmen gerçekleştiren Amerikan Milli Uzay ve Havacılık Ajansı (NASA), ay görevine yolladığı ilk uzay mekiğine Yunan mitolojisindeki güneşin ilk ışıklarını simgeleyen şafak tanrısı Apollon'dan ilhamla *Apollo* adını vermişti. Demek ki mitos, hala günümüze parlak ışıklarını gönderip duran sönmeyen bir güneştir. Kilise, her ne kadar kendinden önceki "kâfir" inançlıları ezip putlarını kırmış, kutsal ağaçları devirmiş ve eski tapınakların yerine kiliseler inşa etmeyi başarmış olsa da, antik çağdaki Cermen dininin bazı ögeleri, çeşitli biçimler altında yine de yaşamaya devam etmektedir. Meselâ haftanın günlerinin İngilizce ve Almanca isimleri, bazı halk şenliklerinde anılmaya devam eden eski tanrıları hatırlatmaktadır.[1126] Mesela İskandinav tanrısı Odin'in adı, *'Odin'in/Woden'in günü'* olarak kendisine adanan Çarşamba (Wednesday) gününde şu an yaşamaktadır.[1127] Kelt ülkelerinde çok iyi tanınan el sanatları tanrısı Lug'un ismi de Lyon ve Leiden şehirlerinde hâlen yaşamaktadır.[1128] Anglo-Sakson kültürde Cuma gününün adı olarak kullanılan *Friday* ismi ise eski İskandinav, Anglo-Sakson ve Cermenlerin yüce anası tanrıça Friga'dan gelmektedir. Antik zamanlarda yaratılışın dişil ögesi tanrıça, balık figürüyle temsil edilmekteydi ve Cuma, balık günü olarak bilinirdi. Modern çağda

[1125] Claude Lévi-Strauss, **Mit ve Anlam**, çev. Şen Süer-Selahaddin Erkanlı, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, 76.
[1126] Challaye, 203.
[1127] Titcomb, 74.
[1128] Sarıkçoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 97.

Roma Katoliklerinin Cuma günleri çarmıhı anmak için yaptıklarını iddia ettikleri sadece balık yemek suretiyle gerçekleştirilen perhiz uygulaması, balığın sembolize ettiği antik mânâyı bilenlerce gözden kaçmamaktadır.[1129]

Aramızda hala yaşayan başka bir mitos kahramanı, bütün coğrafi bilgi ve tecrübemizi üzerinde gösterdiğimiz harita kitaplarına ismini veren Atlas'tır. Çeşitli vasıtaların istiap haddi ve güçlerinin büyüklüğünü ifade babında *"Dünya'yı taşır."* veya *"Dünyalar kadar yükü alır."* cümlelerini kullanırız. İşte bu deyimlerimiz, Yunanlı tanrı Atlas'a telmihler gönderir ki, o, Batı kültür havzası insanının zihninde belki hala dünyayı başıyla omzunun arasına almış, taşımaktadır.

Bütün insanlık için ortak anlam kodlarına sahip başka bir dini/mitolojik unsur da ağzında zeytin dalı taşıyan beyaz güvercinin "barışın sembolü" olması durumudur. Bu güvercin bize neyi anlatmaktadır? Hz. Nuh'un haftalar ve belki de aylar süren Büyük Tufan sonrası uzun gemi yolculuğunun sonunda, yakında bir kara parçası bulunup bulunmadığını kontrol etmek üzere uçurduğu eğitilmiş bir güvecindir söz konusu olan. Güvercin, gagasında bir zeytin dalı ile Nuh'un gemisine geri döndüğünde, artık karanın ve yeni bir hümanizmi başlatacak kahraman olan insanlığın bu ikinci atası ve beraberindekiler için sahil-i selametin pek yakın olduğunun da müjdesini getiriyordu.

Zeytin dalı gibi cihanşümul geçerliliğe sahip başka bir sembol de modern dünyada hâlâ yüksek rütbeli askerlerin üniformalarında kullanılan defneyaprağıdır. Greko-Romen dünyada defne, zafer kazanıp ölümsüzlüğe ulaşan şahsiyetlerin şan ve şeref sembolü olarak kullanılmıştır. Bu hususiyetinden dolayı krallar, imparatorlar, milli kahramanlar, ilim adamları ile arenalarda başarı gösteren atletlerin taçları, defneyaprağıyla süslenmekteydi.[1130]

Aslında mitolojik tahayyülün günümüzdeki belli belirsiz ve silik izlerini bulabilmek için olaylar ve insanları biraz daha dikkatli incelemek yeterli olacaktır. Genellikle reklâmlarda bir ürünün kalite ve kudreti vurgulanmak isterken süper, hiper, muhteşem, harikulade, mucizevî, efsanevi, olağanüstü, sihirli, büyülü, esrarengiz, inanılmaz gibi normali ve insani alanı aşan vasıflar kullanılmaktadır. Hal böyle olunca artık insan yiyen devlerin, ağzından alevler çıkaran canavarların, tepegözlerin, ejderhaların el-etek çekip alelade varlıklara terk eyledikleri yaşlı

[1129] Leatherbee, 65.
[1130] Ersoy, 381.

dünyamız, sanki yeniden ve daha umumi bir şekilde cinlerin, hayaletlerin, hortlakların ve gulyabanilerin oyun sahası haline gelmektedir. Her zaman kullana geldiğimiz ya da ısrarla bize salık verilen ürünlere bir bakalım: Sihirli sabun, sihirli su, sihirli temizlik bezi, sihirli güç, sihirli el, sihirli dokunuş vs. Bütün bu sayılan ürünler, bize hiç yorulmadan, sihirli bir değnekle dokunmuşçasına işlerimizi halletme kolaylığı vaat ediyorlar. Bizi saran gerçeği yeniden gözden geçirelim: Kimyagerlerin işsiz kaldığı bir simya dünyası…

Mitik düşünce biçiminin aynı frekansları paylaştığı en büyük hedef kitlesini şüphesiz çocuklar oluşturmaktadır. Onlardaki yılmaz araştırma içgüdüsü, doğal merak, tabiat tutkusu ve farklı olana duyulan ilgi, monotonlaşan ve makineleşen yaşamın kendi rengini verdiği zihinlerimizin karmaşıklığı ve asliyetine yabancılaşmasından çocukları korumaktadır. Böylece onlar, çocuksu masumiyetleri içinde saf ve doğal olanın cennetsi bahçelerinde tenezzüh etmekte ve asli, bozulmamış benliklerini yaşamaktadırlar. Onlar, "Superman" süper güçlerine sahip olduklarını, bir örümcek gibi duvarlarda dolaşabildiklerini tahayyül ederler. Hal böyle olunca tüketim çılgınlığının nesnesi konumuna düşmektedirler. Hayatımız Superman kostümleri ve çizgi romanları, "Spiderman" maskeleri, sulukları, boyaları, çikletleri, yoyoları, uçurtmaları, çıkartmaları ve daha pek çok tüketim nesneleriyle dolup taşmaktadır. Bütün olumsuzluklara rağmen mitik dünyanın en büyük mirasçısı çocuklar, "Kral çıplak!" yalın gerçeğini yüzlere haykırabilecek cesaret ve kalp safvetine sahip tek varlık kategorisini oluşturmaktadırlar.

Antik kültürde yılan, ebedi hayatın sembolü olarak görülmüştür.[1131] Nitekim yılan, Roma sağlık tanrısı Asklepios'un da kutsal hayvanı idi.[1132] Geçmişte, kabuk değiştirip tazelendiği için mitolojik olarak ölümsüzlüğün sembolü olan kendi kuyruğunu ısıran yılan motifi, günümüzde tıbbın sembolü olarak hayatımıza anlam katmaya devam etmektedir. Nitekim. Fakat mitojik imge ve simgelerin tıbba olan etkisi sadece kendi kuyruğunu ısıran yılan figürüyle sınırlı değildir. Bu konuda *Akhilleus* (Aşil), güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölümlü bir baba olan *Peleus* ile bir tanrıça olan *Thetis*'in oğlu olarak dünyaya gelen yarı tanrı Akhilleus'un annesi, eğer oğlunu ölümsüzlük nehri *Styx*'te elini suya değdirmemek şartıyla yıkarsa, Aşil'in ölümsüzlüğe kavuşacağı müjdesini alır. Aşil'i yıkarken elini suya

[1131] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 47.
[1132] Sarıkçoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 90.

değdirmemesi öğütlendiğinden, onu sol topuğundan tutup suya daldırır. Böylece Aşil, sadece ölümsüzlük suyunun değmediği topuğundaki o zayıf bölgeden vurulursa öldürülebilecektir. Truva Savaşında Paris tarafından tesadüfen zehirli bir okla sol topuğundan vurularak öldürülmüştür.[1133] Başka bir rivayete göre ise doğacak çocuğunun tüm tanrılardan daha güçlü olacağı kehaneti üzerine *Thetis,* bir fani olan *Peleus* ile zorla evlendirilmiştir. *Thetis*, doğan çocuklarının ölümlü taraflarını yok etmek için kocasından gizlice onları doğar doğmaz ateşte yakar ama çocukları bu yüzden ölür. Son oğlu *Akhilleus*'u ateşe tutarken *Peleus* ona mani olur. Fakat *Akhilleus*'un topuğu yanmıştır bir kere. Böylece Yunan mitolojisindeki yarı tanrı *Akhilleus*, yüzyılların ötesinden bir etkiyle ayak topuğundaki bir tendona ismini vermiştir: *Aşil tendonu.*

Yunan mitolojisindeki bu öğenin benzerine Müslümanlarca anlatılan bir rivayette de rastlanmaktadır. Buna göre Hz. Muhammed, bütün telkin ve ısrarlarına rağmen bir türlü Müslüman olmayı kabul etmeyen çok sevdiği amcası Ebû Talib'in cehennem ateşinde yanmamasını istediğinden, ölümünde, onun bütün vücudunu sıvazlar fakat topuk altlarını sıvazlamayı unutur. İşte bu yüzden amcası Ebû Talip, ebediyete kadar topuklarının altından cehennem ateşini alarak azap çekecektir.

Büyük denizleri ifade etmek için kullandığımız okyanus terimi de, yine bize mitolojinin verdiği armağanlardan birisidir. Yunan mitolojisindeki *Uranos* ile *Gaia*'nın (gök ile yerin) çocuğu bir titan olan *Okeanos*, bütün okyanusların müşahhas bir halidir. *Okeanos*, genelde, alt tarafı yılana benzeyen, kaslı ve başında yengeç kıskaçları olan bir adam olarak tasvir edilmekteydi.

Resim-heykel ve arkeoloji müzelerini süsleyen pek çok eserin, mitolojinin izlerini taşıdığı kolayca görülebilir. Aslen mitolojinin bir kalıntısı olan kanatlı at figürünü görmeyen yok gibidir. Belki de yüksek sürati ifade etmek için kullandığımız "Kanatlanıp gitmek." tabirini düşünce kodlarımıza işlemiş *Pegasus*'tan ilhamla dillendirmekteyiz. Kardeşlik ve barışın simgesi Hitit güneş kursu, at vücutlu insan başlı ok atan Amazon kadını figürü zihinlerimizin en derinlerinde anlamı olan işaretlerdendir. Düşmanın sinsice içimize sokulan ajanları veya bilgisayarımıza girip içten içe zarar veren virüsler için *'Truva atı'* tabirini kullanırız. Geriye dönüşü mümkün olmayan durumlar için *'Pandora'nın kutusu*

[1133] http://tr.wikipedia.org/wiki/A%C5%9Fil_tendonu (09/08/2014).

açıldı bir kere.' sözünü sarf ederiz. Adaleli ve güçlü-kuvvetli kişilere *'Herkül gibi adam.'* deriz. Fiyatların pahalılığı ve enflasyonun yüksekliğini anlatmak için Babil mitolojisinin 7 başlı canavarını resmederiz. Çocuklarımıza anlattığımız masallarda, söylediğimiz ninnilerde hala *tepegöz,* insan yiyen *dev* ve *ejderha* sembolizmine başvurmaktayız.

Yunanlılar bozguna uğratıldığında, Atatürk'ün, Yunanlılar tarafından öldürülen Truvalı komutanı hatırlatarak yanındaki subaya "Truvalılar'ın öcünü aldık." dediği bile iddia edilmektedir.[1134]

Âdem'den beri biyolojik olarak hiç değişmeyen insan, mitoslar zamanındaki zihin yapısını da aynen koruyor görünmektedir. Maddi medeniyetimizi son derece gelişmiş teknoloji harikası aygıtlar, bilgisayarlar, telefonlar, yüksek hızlı tren ve otomobiller, nehirler ve denizlerin böldüğü karaları birbirine bağlayan çelik köprüler, uzakları yakın eden çelik kanatlı kuşlar, insanı güç ve hızla yukarılara taşıyan asansörler, uzay boşluğunu dolduran haberleşme uyduları, karınca gibi yeraltından işleyen metrolar, sportif faaliyetler ve şenliklere ev sahipliği yapan muazzam stadyumlar, narsizmin yüceltilip egoların tatmin edildiği büyük alış-veriş merkezleri, kendilerine tapınılan ilahlara benliklerin kurban verildiği dev konser salonları, barış uğruna yapılan savaşlar ve bulutlarla komşu yüksek gökdelenler süslemektedir. Bütün bu medeniyet ürünleri ve gelişkin görüntüsüne mukabil, modern insan hala psikolojik olarak beyaz atlı prensler ve onları bekleyen güzeller güzeli prensesleri yâd etmekte, *Simurg*'un peşinden *Kaf Dağ*ı'nın ardına uçmakta, hayallerinde uçan süpürgeli cadılarla savaşıp krallar çağına gitmekte, kutsal kılıç *Excalibur*'un ismini beyzbol sopalarında yaşatmakta, uçan halılar üzerinde ülkeler ve diyarlar dolaşmakta, devler ve cücelerin dünyasında maceralar yaşamakta, bir yarıktan düştüğü zaman ve mekân ötesi periler padişahının ülkesinden kurtuluş mücadelesi vermekte, sihirli güçlere sahip tatlı cadılarla fani insanların mutlu evliliklerine öykünmekte ve edebiyatta, tiyatroda, sinemada hala hayallerini ay yüzlü peri kızları süslemektedir. Şu halde can alıcı soruyu sormanın vaktidir: Acaba hâlâ mitik kurgular çağında yaşıyor değil miyiz?

[1134] http://tr.wikipedia.org/wiki/Troya(05/05/2014)

B- MODERN SİNEMA VE MİTOLOJİ

Çok eski zamanlarda, hayatı şekillendirme, müessir olma anlamında canlı, yaşayan mitosların kılık değiştirerek modern kurgular halinde karşımıza en çok çıktığı alanların başında şüphesiz sinema gelmektedir. Tamamen insan muhayyilesinin kudretine dayanan 7. sanat, daha önceleri aşklar, savaşlar, yaşanmış öyküler ve hayatın acıları gibi reel senaryoları perdesine yansıtırken, günümüzde, hiçbir zaman olmadığı kadar artık gerçek bağlamından kopmuş mitolojik inançlar, olağanüstü olaylar ve gerçek ötesi durumlar gibi irreel kurgulara yönelmiş bulunmaktadır. Bilim çağının şafağına kadar insanları eğlendirip erginleyen, toplumsallaştıran geçmişin masal ve mitosları, muvakkat bir süre ihmal edilip unutulmuşlarsa da sinemanın orijinal ve insanlığın ortak zihni kalıtımına hitap edecek konular bulma çabasının sonunda yeniden keşfedilip modern dünyada can bulmuşlardır. Gerçekten de belli kurallar ve sebep-sonuç ilişkisi içinde hareket eden bilim ve teknoloji sıradanlaşmakta ve adiyattan görülmeye başlamaktadır. Fakat hiçbir öngörülebilir sonuç ve kaideye bağlı olmayan, tamamen bağımsız bir yolda hareket eden masal ve mitosların dünyasında imkânsız diye bir kavram söz konusu değildir. Her şey mümkinat dairesindedir, her an her şey olabilir. Bilakis mekanik bir ilişkide her şey önceden bellidir: Artı ve eksi kutuplu bulutlar birbirine çarparsa şimşek çakar, ısınan hava genleşir, deniz seviyesinde su 100 santigrat derecede kaynar, sıfırın altında donar, her sabah güneş doğudan doğar batıdan batar vs. Bu nedenlerle sinemanın hayal gücünü tahrik edici yapısı, onun gücünün sırrını bize vermektedir.

İnsan türü her zaman kendi hikâyesinin peşinde koşmakla beraber gizemli ve farklı olanı da ilgiden mahrum bırakmamıştır. Zengin kız ile fakir gencin arasındaki imkânsız aşk, bir zamanlar hor ve fakir görülüp aşağılanırken hiç beklenmedik bir davranışıyla halk kahramanı oluveren ezilmiş insan, aslında asil bir aileye mensup iken fakir bir ailede yetişen ve nihayet gerçek kimliğini öğrenen idealize edilmiş bir kişilik, prenses veya soylu olduğunu bilmeden baskı ve zulüm altında yaşarken günün birinde beyaz atlı prensini bulan bir güzel, düşman bir ejderhanın kalesinde veya kötü kalpli cadının şatosunda tutsak iken kudretli kahraman/beklenen Mesih tarafından kurtarılan bir prenses, düşmanın eline düşmemesi için sepete konulup

nehire bırakıldıktan sonra yabancı bir aile elinde yetişen kralın oğlu, Yusuf kıssasındaki gibi kardeşleri tarafından dışlanan fakat kaderin kendisine çizdiği yollarda gizil güçleriyle gayretini harmanlayıp kahraman /erginlenmiş birey olarak geriye dönen küçük bir kardeş, kralın maşeri vicdanın kendisine verdiği ve gerçekleştirmek zorunda olduğu devleri yenmek, aşılmaz dağları aşmak, bilinmez soruların cevabını bilgece bulmak gibi pek çok zorlu görevi başararak kahraman olarak dönen genç adam figürü gibi pek çok konu, ilkeliyle modernini, okumuşuyla cahilini aynı derecede etkileyip kuvvetli bir cazibe ile kendisine çeken evrensel hikâyelerdir. İnsanlar yaşadıkça bu masallar dilden dile, nesilden nesile aktarılmaya devam edecektir. İşte sinema, bütün insanlardaki bu ortak psikolojik noktaları tespit etmekte ve teknolojinin imkânlarıyla işleyerek bizlere takdim etmektedir. Mitolojinin sunduğu hikâye ve kavramları işleyip konu edinen çoğu filmin en çok izlenenler arasına girmesi ve kısa zamanda kült hale gelmesi, mitosların ne kadar güçlü bir psikolojik arkaplana hitap ettiğini ispatlar niteliktedir. Günümüzde sözkonusu olan, eski mitosların yeni bir bakış açısıyla değerlendirilip modern mitoslar halinde sinemaya aktarılmasıdır. Aşağıda, modernize edilmiş mitosları işleyen filmler, konu başlıklarına göre incelenecektir.

1- Beklenen Mesih ve Gnostik Fida Mitoslarını Konu Alan Filmler

Âdemoğlunun başlangıçtan beri merak ettiği ve hakkında fikir yürüttüğü en önemli konulardan birisini dünyanın sonu telakkileri oluşturmaktadır. Acaba kıyamet ne şekilde kopacaktır? Dünyanın sununu getirecek hadiseyi hangi olayın kıvılcımı patlatacaktır? İşte bu gibi soruların cevabını kendi mantığı içinde arayan filmlerden birisi *Terminatör* (Yok Edici)dir. Gelecekten gelen birisi iyi/ilahi ve diğeri kötü/şeytani iki faktörün 'kurtarılacak' karakter etrafındaki sonsuz mücadelesini anlatan senaryoda, en kuvvetli biçimde öne çıkan ana tema, beklenen Mesihtir. Günahlar ve sevapların bir nevi savaş alanı olan dünya, daima Tanrı'nın bir inayeti veya bizzat kendisi demek olan bir Mesih'e gebedir. İşte bu kurtarıcıya kesin inanç ve bağlılık, inananları karanlıklardan aydınlığa çıkaracak ve günahın kıskacındaki ruhlarını arındıracaktır. Bu bağlamda Mesih ise, kâh kötülüğün timsali robotla birlikte kendisini de havaya uçurarak ve kâh insanlığın kurtuluşu için bir kefaret

olmak üzere kendi bedenini ateşlerde yakarak kurban etmektedir. Filmde öngörülen muhtemel kıyamet de nükleer bir savaş sonucunda insanın kendi eliyle kendisini yok etmesi temasına dayanmaktadır. Filmdeki başkarakterlerin seçimi de gnostik fida doktrinini ve dolayısıyla Hz. İsa'nın kurtarıcılığını yansıtan özelliktedir. Bu bağlamda Mesih ise, kâh kötülüğün timsali robotla birlikte kendisini de havaya uçurarak ve kâh insanlığın kurtuluşu için bir kefaret olmak üzere kendi bedenini ateşlerde yakarak kurban etmektedir. Filmde öngörülen muhtemel kıyamet de nükleer bir savaş sonucunda insanın kendi eliyle kendisini yok etmesi temasına dayanmaktadır. Filmdeki başkarakterlerin seçimi de gnostik fida doktrinini ve dolayısıyla Hz. İsa'nın kurtarıcılığını yansıtan özelliktedir. Hıristiyanlık inancında, teslisin ikinci unsuru olan Oğul ile üçüncü unsur Rûh'ul-Kudüs (Kutsal Ruh) arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığı kabul edilmektedir.[1135] Bu ilişki çerçevesinde Kutsal Ruh'un, Oğul tarafından eskatolojik anlamda yeryüzüne gönderileceğine inanılmaktadır.[1136] Tanrı'nın mucizevî biçimde bir kadının hamile kalmasını sağlaması sûretiyle kendi kutsiyetini insana aktarması olayına Yahudilik'te de rastlanmaktadır. Bu sayede Tanrı bir bakıma insan suretinde dirilmekte ve hulûl ettiği bedeni kutsayarak ona çok önemli bir misyon yüklemektedir. Eski Ahit'in Tekvin bölümünde Rabb'in İbrahim'in karısı Sara'yı ziyaret ederek hamile bırakması örneği, filmdeki durumla örtüşmektedir.[1137]

Serinin ilk filminde kurtarılacak olanı simgeleyen Sarah, kendi kendisine kurtarma görevi vererek bir bakıma ötelerdeki bir âlemden dünyaya enkarne olan zatın döl verdiği bir bakire, yani Hz. Meryem'i andırmaktadır. Meryem'in oğlu kurtarılan kurtarıcının John (Yahya) olarak isimlendirilmiş olması da ona Vaftizci Yahya'nın misyonunu üstlenen yeni Yahya rolü biçildiğini düşündürmektedir. Kurtarılacak olanın annesini oynayan Sarah Connor, gaipteki bir gelecekten gelerek kendisini hamile bırakan bu zatın sulbünü rahminde taşımaktadır. Böylece serinin ikinci filminde ise oğlu, babasız olarak dünyaya gelecektir; zira babası artık göklerdedir. Şu halde oğul, Hıristiyan inancındaki Kutsal Ruh'un Meryem'in üzerine

[1135] Gündüz, **Hıristiyanlık,** 78.
[1136] "Babadan size göndereceğim Tesellici, Babadan çıkan hakikat Ruhu, geldiği zaman, benim için o şehadet edecektir." (Yuhanna, 15: 26)
[1137] "Ve RAB demiş olduğu gibi Sarayı ziyaret etti, ve RAB Saraya söylemiş olduğu gibi etti. Ve Sara gebe kaldı, ve İbrahim'e ihtiyarlığında, Allahın ona söylemiş olduğu muayyen vakitte, bir oğul doğurdu." (Tekvin, 21: 1-2)

inmesiyle babasız olarak doğmuş olan Allah'ın oğluna, Meryem ise, gökten yağan yağmur sayesinde mahsul veren Yer Ana/Toprak Ana durumuna[1138] tekabül etmektedir.

Serinin birinci filminin sonunda kurtarma misyonuyla yeryüzüne gönderilen savaşçının öldürülmesi, maniheist inançlarla çok büyük bir benzerliğe sahiptir. Maniheizm'de de bu mitolojik varlık, yanındaki silahlarıyla birlikte savaşmak üzere yeryüzüne iner ancak savaşta yenilerek tutsak edilir ve elindeki silahları karanlık güçlerce (arkonlar) yutulur. Bu şekilde mücadelenin ilk safhası karanlığın zaferiyle sonuçlanır. Ne var ki bu yenilgi nihai bir mağlubiyet olmayıp sadece ilahi takdir gereği karanlığa verilen bir yemdir. Aynen bir aslanı yakalamak için çobanın kuzuyu yem olarak vermesi örneğindeki gibi çoban, bu sayede aslanı yakalayacak ve yaralanan kuzunun yaralarını sararak tekrar iyileştirecektir.[1139]

Oğul, doğuştan getirdiği bazı üstün özelliklere sahiptir: Gizli şifreleri çözebilmek. Gerçekten de filmde geleceğin kurtarıcısı küçük John, daha ilk gençlik çağından itibaren elektronik aygıtlarla gizli bilgilere ulaşabilmekte, kendi geliştirdiği özel şifre çözücü sistemlerle başkalarının hesaplarına ulaşıp ATM'lerden para çekebilmektedir. Filmde, kurtarıcının annesinin isminin Sarah olarak seçilmesi de bilinçli bir telmih olarak görülebilir. Zira Sarah, Yahudi-Hıristiyan kültür geleneğinde, Hz. İbrahim'in köleliği temsil eden oğlu İsmail'i değil özgürlüğü temsil eden oğlu İshak'ı doğuran kadının adıdır.

Seride kurtaran ve kurtarılan rolleri bazen değişmeli bir karmaşıklık gösterse de doktrindeki temel mantık hep aynı şekilde işlemektedir: Kötülüğe ait karanlık güçler her kılığa girebildiğinden, onlardan kaçarak misyonu gizlilikle, tanınmadan tamamlamak gerekmektedir. Serinin ikinci filmindeki karanlık/kötü güçlerin temsilcisi konumundaki sıvı metal alaşımlı robotun yok olması, Avesta'da geçen Tanrı kararı düşüncesiyle paralellik arz etmektedir. Zerdüştlük'teki bu inanca göre kötü ruhlar, eritilmiş kızgın metal cezasıyla günahlarından arınırken,[1140] iyi ruhlar ise memeden akan sütün ısısı kadar ılık bir sıcaklıktan geçip, Ahura Mazda'nın hazırladığı kutsal âleme gideceklerdi. Öldükten sonraki cezalandırma düşüncesinde iyilerin ruhları Cinvat Köprüsünden geçip şarkıların, mersiyelerin ikâmetgâhına,

[1138] Tümer, **Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz.Meryem**, 2.
[1139] Sarıkçı, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 157.
[1140] Pleiderer, 55; Oymak, 175.

ilâhilerin makamı olan Garudeman'a veya rahmete erişip 'Vahu Manah'ın makamına' çıkarken; kötüler, köprüden düşüp parçalanarak yok olacaklardı:

Doğrunun izleyicileri sonunda her şeye ulaşacak

Fakat uzun karanlık, acı ve kötülük

Yalandan yana olanların payına düşecek

Onların ruhları onları kendi eylemleriyle

Yönlendirecek. Yasna, 31: 20.[1141]

Gerçekten filmde bir çelik fabrikasına giren iyi kahramanlar, altta kaynayan yüksek ısıdaki metal eriyiğinden hiç etkilenmeden köprülerden geçmekte ve selâmete ermektedirler. Gnostik fida doktrinine uygun olarak serinin birinci filminde kurtarıcı, gelecekteki asıl kurtarıcının zarar görmemesi için kötülük güçlerinin (robotun) karşısına atılarak, ikinci filmde ise belleğindeki gizli bilginin (gnoz) karanlık güçlerce kullanılmaması için gönüllü olarak ateşte yanmayı kabul etmek suretiyle kendini feda etmektedir.

Hint-İran kökenli Mitra inancında da Tanrı Mitra, aynen filmin gelecekten gönderilen kahramanı gibi iyinin zafer kazanması için boğa öldürme (kötülüğü temsil eden robotu yok etme) sahnesini her zaman gerçekleştirmeye hazırdı. O, insanlığın kurtuluşu için cennetten sürülmüş bir Mesihti. *"Hayat ruhu"* lakaplı kurtarıcı varlıktı.[1142] İnsanların günahını taşıyan ve onların yargıcı olarak dönüşü beklenen kahramandı.[1143]

Pavlus'un görüşlerinin şekillenmesinde etkili olan Gnostik inanç unsurları arasında en dikkat çekici olanlardan birisi de *gnostik kurtarıcı (redeemer)* motifidir. Dünya hayatına karşı olumsuz bir tavır takınan ve insanın gerçek vatanının bu âlem olmayıp, onun bu âleme atılmış/düşmüş bir varlık olduğunu kabul eden Gnostisizmde insan, maddi âlemde bir tutsak olarak tasavvur edilir. Dolayısıyla yabancısı ve tutsağı olduğu bu dünyadan kurtulması için insanın gizli ve sırlı bilgi (gnosis) ile kurtuluş isteği ve ilahi bir kurtarıcı yani *redeemer*'a ihtiyacı vardır. Gnostik gelenekte varlık öncesi bir varlık olan bu *redeemer*, yeryüzü ve beden

[1141] Ayata, 30-31.
[1142] Sarıkçı, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 157.
[1143] Dürüşken, 156.

hapishanesinde tutsak olan ruhlara kurtuluş bilgisini (gnosis) vererek onları kurtarmak için ulvi âlemden süfli âleme iniş yapar. Bu misyonunu gerçekleştirebilmek için yeryüzünün süfli güçlerince tanınmaması gerekmektedir ve bu amaçla ya Sâbiiler'in Hibil Ziwa'sında olduğu gibi görünmez elbiseler giyer ya da Simon Magus gnostisizminde olduğu gibi yeryüzü kisvesine, yani insan suretine bürünür. Bu gnostik öğretilerin günümüzdeki belli-belirsiz izleri hâlâ takip edilebilir mahiyettedir. Nitekim çağdaş Hıristiyanlar, kendi inançlarını açıkladıkları eserlerde, İsa'nın, ilk önce 30 sene kadar bir süre bilinmeyerek, tanınmayarak yaşayıp, nihayet bu 'gizli' denilen hayatına son vererek insanlar arasına girip 'alenî hayatına' başladığını ifade etmektedir.[1144] Pavlus'a göre kurtuluş bilgisi ezeli zamanlardan beri gizli kalmış, onun ve İsa Mesih'in bildirmesiyle açığa çıkmıştır.[1145] Zira Hıristiyanlara göre İsa, Davut soyundan olmakla beraber aslında normal bir insan değil, insan şekline bürünmüş ilahi bir ruhtur. Onun tabiatı insanlarınkinden farklıdır. O, Tanrı'nın oğlu, ilahi ruhun inkarnasyonudur. Işıktan olma bir ışıktır. Saf ve lekesiz bir cevherden, semavi elementlerden yaratılmıştır. Bu şekilde ilahi tabiata sahip bulunup manevi güçlerle donatıldığı için insanlardan ayrılmıştır. Bütün yüceliğine ve ilâhîliğine rağmen insanları kurtarmak için çarmıhta acı çekmiş, sonra gökyüzüne çıkmıştır. Ne var ki vazifesi henüz tamamlanmadığı için bir gün tekrar geri gelecektir.[1146]

Bazı gnostik geleneklerde de kurtarıcının *(redeemer)* tutsak ruhları kurtarmak amacıyla yeryüzüne inmeden önce süfli âlemde kurtuluş tecrübesini bizzat yaşadığına inanılmaktadır.[1147] Hibil Ziwa örneğindeki gibi bir kurtarıcı, süfli yeryüzünde tutsak edilmeden önce bu âleme inerek yeryüzündeki esaret ve karanlık güçlerle mücadele tecrübesini yaşaması sebebiyle *"kurtarılmış kurtarıcı" (redeemed redeemer)* olarak görülmektedir.[1148]

Kurtarıcı bir kahraman veya beklenen Mesih düşüncesinin sinema tarihindeki en başat örneklerinden bir diğeri, şüphesiz Superman filmleri serisidir. Dünya dışı bir

---

[1144] Jacob, 10.
[1145] "İmdi incilime ve İsa Mesih vâzına göre, ezelî zamanlardan beri meskût kalıp fakat şimdi zahir olmuş, ve ezelî Allahın emrine göre peygamber kitapları vasıtası ile bütün Milletlere imana itaat için bildirilmiş olan sırrın izharına göre sizi sabit kılmağa kadir, yegâne âlim Allaha, İsa Mesih vasıtası ile ebediyen izzet olsun." (Rom. 16:25-27)
[1146] Sarıkçıoğlu, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, 105.
[1147] Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 138.
[1148] Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 106–107.

gezegenden geldiğine inanılan ‘üstün insan’ Superman, görünüşte ciddiye alınmayan, çekingen, naif ve zayıf bir gazeteci kimliğine sahiptir. Fakat bu başarısız ve silik kişilik profilinin altında tam aksi bir karakter yatmaktadır. Mitolojideki tanrı ve yarı tanrı varlıklar gibi uçan, kayaları parçalayıp dağları delen, çelik gibi sağlam bir vücudu olan, duvarların ötesini görebilen, gözlerinden çıkardığı ışınlarla nesneleri yakıp kül eden bir kahraman olarak dünyayı kurtarma görevi kendisine verilmiştir. O, pek çok mitosun ortak konusu olan şerir kişilerce anne-babasından koparılıp bir sepete konularak ilahi inayete emanet edilen çocuk temasının çağdaş bir versiyonudur. Arkaik mitoslardaki sepetin yerini bu hikâyede bir uzay aracı almıştır. Superman’e görevde olmadığı zamanlarda yani bir bakıma ‘sivil’ hayatında biçilen rol, özellikle seçilmiş izlenimi yaratmaktadır. Zira iyi bir gazeteci/haberci, insanlara tehlikeleri bildirmek ve toplum için faydalı haberleri getirmek yönünden Tanrı’dan haber getiren bir peygamberin misyonunu yüklenmiş bulunmaktadır. Buna ilaveten Süperman’in en yakını olan kız arkadaşı tarafından bile tanınmamaya özen göstermesi ve hep kıyafet değiştirirken gizlenecek bir paravan araması, Gnostik felsefedeki kötü güçlerce tanınmamak için kılık değiştiren kurtarıcı doktrininin dolaylı imada bulunduğu kurtarıcı İsa figürüyle paralellik arz etmektedir. Superman, her zaman şahit olduğumuz gibi, iyilik ve kötülüğün daimi savaş arenası olan bu dünyada, iyilik güçlerinin şefi, kurtarıcı kahraman rolündedir.

İnsanın, artık geçmişte kalmış hatıralarının teselli ediciliğine sığınması, aslen daha önce yazılıp mürekkebi kurumuş yazgısının değiştirilemeyeceği ve onun esiri olduğu inancının tabii bir neticesidir. Böyle bir inanç, Hıristiyanlıktaki *asli günah* paradigmasının da menşeini oluşturmaktadır. İnsanlığın arkaik zamanlarından kalan bu inanışlar, kökene dönüş sayesinde insanın yeniden doğacağı umudunu yansıtırlar. Mitik zaman toplumlarında yara almış ve bozulmuş, orijinalliğini kaybetmiş yaşamın artık onarılamayacağı, fakat köklere yapılacak bir geriye dönüş yolculuğuyla yeniden yaratılabileceği, dolayısıyla yeniden orijindeki halini kazanabileceği tasavvuru mevcuttu. Kendisine dönülecek en iyi kaynak olay ise, inanılmaz enerji, yaşam ve verimlilik fışkırmasının yaşandığı dünyanın yaratılışı anı idi.[1149]

İnsanın özlem, duygu ve hayallerini bugünden düne çeviren, insanı geriletip onun aktüel (aktif) iradesini geçmişte yaşanıp bitmiş, artık var olmayan statik bir

[1149] Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, 33.

olaya sabitleyen bütün bu mitik gelenek, geçmişe dönüş temasını işleyen pek çok filmin esin kaynağı olmuştur. *Geleceğe Dönüş (Return to the Future)* ve *Kelebek Etkisi (Butterfly Effect)* serisi filmler bunun en başta gelen örneklerini oluşturmaktadırlar. Bu filmlerdeki kahramanlar, kendilerine bağışlanmış ilahi bir yetenek veya boyutlar ötesi yolculuğu mümkün kılan bir zaman makinesi vasıtasıyla geçmişlerine gitmekte ve bugün yaşıyor oldukları üzüntü ve pişmanlıkları, mazinin karanlık labirentlerinde geri çevirmenin yollarını aramaktadırlar. Aslında bu arayış, hayatın kendisinden doğduğu verimli kaynağa yapılan bir *regressus ad uterum* (dölyatağına geri dönüş) çabasıdır. İnsanın büyük günahı sebebiyle 'atıldığı', acılar ve kederlerle dolu bu dünyadan önce yaşadığı kabul edilen mutlu mesut vatanı muhayyel kayıp cennet imgesinin özlemi, bu çabanın muharrik gücüdür. Sinemanın işlediği geçmişe dönerek geleceği şekillendirme temalarının sonucu hüsranla bitmekte, böylece modern insana sunulan çözüm, ancak kendisine verilenle yetinmek ve sabretmekle sınırlı kalmaktadır. Zaten verilenle yetinme ve tarihin terörüne isyan etmeme anlayışı, Hıristiyanlığın bağlılarına sunduğu hâkim kültürle uzlaşma ve vukûu pek yakın yargı gününü bekleyerek Mutlak Yargılayıcının hükmüne rıza gösterme paradigmasının günümüzde de etkisini sürdüren tabii bir sonucudur. Bu yargıdan yola çıkarak kaderin değiştirilemezliğini ilan eden ve *özgür irade (free will)* adına son derece olumsuz bir tablo çizen gerilim sinemasının örneğini *Son Durak (Final Destination)* filmleri teşkil etmektedir. Bunlar ve benzeri tarz filmlerde, bütün mallarını satıp kilise hizmetleri ve hayır işlerine bağışladıktan sonra Mesih'in pek yakında geleceği ümidiyle bekleşen, ne var ki uzun yıllar boyunca büyük tehditler ve baskılar altında kalarak yavaş yavaş yitirdikleri ümitleriyle beraber özgür iradeye güvenlerini de yitiren ilk dönem Hıristiyanlığının acıklı ve karamsar havası hissedilmektedir. Demek ki mitolojinin öğretilerinden etkilenip geleneği devam ettirdiği için mitolojik konumdaki modern sinema, onları özümseyip yeni kahramanlar ve mitoslar ürettiği için de aslında mitojenik bir konumda bulunmaktadır.

2- Gnostik Kurtuluş Mitoslarını Konu Alan Filmler

Hayatın anlamı arayışındaki gnostik inançları işleyen filmlere güzel bir örnek *Matrix*'tir. Bu film serisinde robotik istila (kötülük güçlerinin egemenliği) sonrası dünyada insanların gerçeği bularak kurtulma macerası işlenmekte ve kıyametin sebebi, baş döndürücü teknolojik gelişmelerle makineleşmenin çığırından çıkmasında görülmektedir. Uzaylılar, makineler ve bizi kontrol eden harici güçlerin varlığını iddia eden teoriler yüzyıllardır var olagelmiş inançlardandır.[1150]

Arkaik düşüncede daima her ne kadar yakın ya da uzak bir tarihte olacaksa da dünyayı bir son beklemektedir. Bu bakımdan kadim insanlık büyük bir endişe ve şaşkınlık içindedir. Dolayısıyla vaki olacağında şüphe bulunmayan kozmik felaketlere dair mitos ve senaryolar tarihte son derece yaygındır. Gerçi tarihte görülen felaket ve sosyal helaklar kozmik seviyede yaşanmamış; Ad, Semud, Lut kavimleri ile Sodom ve Gomorre'deki gibi lokal ve sınırlı kalmıştır. İnsanlığın ruh köküne işleyecek şiddette tesirde bulunan Nuh Tufanı bile insanlığın toplu halde kıyımından ziyade bir yeniden doğum ve tazelenme meydana getirmiştir. *Matrix* filmindeki senaryo, karşımıza bir ikilem sunmakta ve kafalarda soru işaretleri oluşturmaktadır: Acaba yaşadığımız hayat gerçek mi yoksa kıyamet sonrası kurulan bir kaos sürecinde mi bulunuyoruz? Bilgisayarların yapay zekâlarının evrimleşerek dünyanın kontrolünü ele geçirmeleri sayesinde insanlara sanal hayatlar yaşatmaları fakat bunu onlara bir realite olarak hissettirmeleri belki de kopması beklenen kıyametin ta kendisidir. O halde zamanın başından beri merak edilen ve felsefenin de konu edindiği şu sorular yeniden gündeme gelmektedir. Yaşadığımız dünya somut bir gerçeklik midir? Yoksa sanal gerçeklikler (virtual realities) içinde bir hapis hayatında mıyız? Eflatununki gibi bir idealar dünyasında mı yaşamaktayız? Yoksa daldığımız derin uykuda gördüğümüz bir rüyada mıyız?

Nitekim tasavvufa göre dünya hayatı, bir gün kapımızı çalacak katı gerçeklik ölüm (küçük kıyamet) veya ba's (büyük kıyamet) sayesinde kendisinden uyandığımız, geçici bilinç kaybına uğramış olduğumuz bir rüyadan ibarettir. Benzer ontolojik ve felsefi soruları konu edinen bir yapım da, dünya hayatının ancak bir hayal ve oyun olduğu temasını işleyen *Game* (Oyun) filmidir. Filmde, bütün sıkıntı,

[1150] Fuzuli Bayat, **Mitolojiye Giriş**, Ötüken Yayınları, 1.basım, Çorum 2005, 127.

keder ve problemlerin yaşandığı bu dünya hayatı, sona ermesinin ardından hepsinin hoş birer hatıraya dönüşeceği ve ağır bir yükten terhis olma rahatlık ve rehavetinin yaşanacağı bir 'oyun', kurgulanmış bir senaryo olarak resmedilmektedir. Filmdeki başrol karakteri büyük meblağlara yön veren bir şirketin üst yöneticisidir. Maddi yönden her şeye sahiptir: İktidar, prestij, sosyal statü, para, son model araba, bahçeler içinde lüks bir malikane, hususi şoförler, aşçılar ve hizmetçiler. Ne var ki bütün bu geniş varlık içinde bile dünya meşgalelerinin yoğunluğuyla deruni bir darlık yaşamakta, ruhu stresler, endişeler ve buhranlar cenderesinde sıkılmaktadır. Hayatında hiç fakirlik, zorluk ve yokluk görmemiş bencil ruhunun özveri, paylaşma, zorluklara sabır ve kabullenmişlik içinde karşı koyma, adanmışlık, yardımseverlik ve merhamet gibi erdemlere ihtiyacı olduğunu gören kuzeni, kendisine yardım etmeye karar verir. Ona, doğum günü hediyesi olarak, içinde zaman zaman hayal mi gerçek mi olduğu anlaşılamayan olayların yaşandığı, en büyük korkuların gerçeğe dönüştüğü, sanal gerçeklikler sunan bir firmanın ürettiği oyunu armağan eder. Kahramanın kabul ettiğinde çeşitli imtihanlarla karşılaşacağı, korkularıyla yüzleşeceği bu armağan, oyun içinde bir oyundur. Önündeki bütün zorlukları aşarak inisiyasyon sınavını geçen kahraman, artık ödülünü almayı hak etmiştir ve bu çabalarının sonucunda topluma 'kabul' edilir. Filmin modern insana önerdiği mutluluk formülü, *Siduru* adlı kadının *Gılgamış*'a verdiği şu öğütlerle bire bir örtüşmektedir:

"Gılgamış, niye bu yola geliyorsun?
Aradığın yaşamı hiç bulamayacaksın.
Tanrılar insanı yaratınca,
İnsana ölüm verdiler
Ve yaşamı kendilerine sakladılar
Mideni doldur, Gılgamış;
Gece gündüz eğlen;
Her gün neşeli bir şeye hazırlan
Gece gündüz yaşam dolu ve keyifli ol;
En güzel giysilerini giy,
Başını yıka, vücudunu yıka
Elini tutan ufaklığa özen göster

Karının dölünden mutlu olmasını sağla."[1151]

Şu halde insana düşen, kendisi için yazılmış senaryoyu en iyi şekilde temsil etmek ve hayatın türlü gailelerini dert etmemektir.

Son yıllarda Amerika'dan sonra bütün dünya ve Türkiye'de büyük ilgi çeken mitolojik özellikli bir dizi olan *Lost (Kayıp)*, hakkında derin analizler yapılmayı hak etmektedir. Uzun vadeli planlanmış çok sağlam senaryosuyla Atlantik Okyanusunda bir adaya düşen uçaktan kurtulan yolcuların hayatta kalma mücadelesinin anlatıldığı dizi, her zaman bir sürprize gebe yapısı ve içerdiği gizemli konularıyla kısa sürede haklı bir *müritler* kitlesi oluşturmayı başarmıştır. Olaylar üzerinde her zaman örtülü bulunan gizem perdesi, yazılı kanunlar yerine kuralsızlığın kanun olduğu, geceleri ürkütücü çığlıkların duyulduğu, esrarengiz bir dumanın görüldüğü ve aniden ortaya çıkıp insanları yiyiveren canavarların yaşadığı, Olimpos tanrıları zamanını andıran zaman dışı bir yer görünümündeki bu ada, sanki mitik bir kayıp dünyadır. Karakterlerin zaman zaman karşılaştıkları herhangi bir enstantanede aniden *flashback*'lerle geriye gidilmekte ve karşılaşılan zorlu durumun köklerinin geçmişte yapılan bir hata ve kötülükte gömülü olduğu hatırlatılmaktadır. Bu şekilde hemen her karakterin geçmişte işlediği günahların yekûnunun bu talihsiz kazanın sebebini oluşturduğu lanse edilmektedir. Fakat günahlardan kurtuluş çaresiz değildir: Hıristiyan itikadının temel konularından olan günah itirafı, pişmanlık ve tevbe gibi amellerle ruhun, taşıdığı ağır yükten kurtulması mümkündür. Kaza kurbanlarının hiçbir şekilde dış dünya ile bağlantı kuramamaları ve bir bakıma 'atıldıkları' mekânın dönüp dolaşıp gene aynı noktaya geldikleri bir ada oluşu, modern tarih algısının *lineer* anlayışının değil de mitosun kilitli ve daimi döngüsünün hâkim olduğu bir dünya tasviri vermektedir. *Lost* dizisindeki ada, Batılı ada literatürünün adeta bir harmanı gibidir. Güzel ütopyalarla karşıt ütopyaların iç içe geçtiği, tuhaf yaratık ve hayvanların, *Dr. Moreau'nun Adası* filmindeki gibi hayvanların evrimleşmiş hallerini hatırlattığı izole bir topografyayı ima etmektedir. Genellikle ada imgesinin konu edildiği eserlerde ada, mevcut düzenden bir kaçışı, ideal düzeni ifade etmektedir. Hayallerinde yaşayan Kayıp Cennet'i andırdığı için insanlar, adadan kaçıp gitmek isterlerken, aslında adaya sığınmakla adanın tutsağı olmak arasında gidip gelen bir paradoks yaşamaktadırlar. Şu halde ada, hem bir *tutsaklık*

[1151] Campbell, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, 215.

(cehennem) hem de bir *kurtuluş (cennet)* imgesidir. Nitekim ruhun ölümsüzlüğüne ve tenasühe inanan Keltlerin mitolojisinde de ölüler ülkesinin, batıda bir adada olduğu düşünülmekte idi.[1152] Bütün bunlara rağmen sınırlı coğrafyası sebebiyle ada, insanın derûnî yolculuklarına izin veren ve kendini bulmak için bol vaktin olduğu bir tefekkür ufkudur. Bu haliyle hem aydınlanma bağlamında Hıristiyanlık alegorilerine hem de ferdi rehabilitasyon/iyileşme bağlamında psikanalize atıflar yapmaktadır.

Ada imgesi, daha başka pek çok konuya da atıflar yapan derin bir metafora karşılık gelmektedir. O, hem konum ve topografya sebebiyle sabittir hem de mitik tasavvurdaki gibi kapalı ve sınırlı olması sebebiyle zamanın ötesindedir. Uçsuz bucaksızlığın orta yerinde, gelinip geçilen ve uğranılan bir yer olmadığı için zaman üstülük ve değişmezliğin kendisine atıfta bulunduğu bir hakikattir. Ada, modern insana kadim atalarından miras kalan "mitik" bir hakikattir zira merak uyandırıcı ve ürkütücü bir imge olan uçsuz bucaksız denizin büyüsü, coğrafi keşiflerle birlikte bozulmuştur. İnsanlık tarihini değiştiren bu keşifler, beraberinde başka bir paradoksu da getirmiştir. Mitik zamanlarda her ne kadar uzak olsa da bucaklarından aşağılara/boşluğa düşme korkusu yaşatacak kadar yakın olan dünya, coğrafi keşiflerle bize yakınlaşıp global bir köye dönüşmüş, hâlâ kendisinden kaçılıp uzak diyarlara ulaşmanın mümkün olmadığı izole bir ada haline gelmiştir. Dünyanın yuvarlaklığını ima eden bu durum ise, mitik düşüncede yeni bir başa dönüş anlamına gelmektedir *(regressus ad uterum).*

Lost dizisinde karakterlerden bazıları adadan kurtulma taraftarı iken bazıları kurtulup kurtulmama konusunda ikircikli bir ruh hali yaşamaktadır. Gerçek dünyaya dönüş bazıları için günahlarla dolu geçmişleriyle yeniden yüzleşip yaşadıkları acı hatıraları yeniden hatırlama anlamına gelmektedir. Oysa ada, günlük hayatın boğuculuğu ve rutin işlerinden kurtulup başını dinleme ve kendiyle baş başa kalmak için büyük bir fırsattır. Bu fırsat, kimilerine ruhlarının tedavi olup iyileşmesi ve kimilerine de aydınlanma kapısını aralamaktadır. Adadaki başka yaşam formlarını ifade eden diğerleri (the others) imgesi ise coğrafi keşiflerden önce sadece kendisinin var olup bir ada gibi dünyanın ortasında bulunduğunu zanneden Avrupa'nın ötekileştirdiği diğer insanlar ve kültürlere atıfta bulunmaktadır ki mitolojik

[1152] Sarıkçoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 99.

düşüncede insanın hayatını kontrol eden görünmeyen dış güçlere çağrışım yapmaktadır.

Lost dizisine benzer konulu bir film de bizatihi *Ada* ismine sahip olanıdır. Burada kıyamet benzeri büyük felaketlerle yok olup kapalı bir fanusa döndürülen tecrit edilmiş bir hayat yaşayan insanların piyangoyu kazanıp kayıp cenneti andıran Ada biletine sahip olma arzuları işlenmektedir.

Truman Show filminde ise hayatı boyunca yaşadığı şehirden başka bir yerin bulunmadığı telkinleriyle büyüyen kahramanın gerçek dünyayı arayış macerası işlenmektedir. Yaşadığımız hayatın hayal mi gerçek mi olduğu sorgusu ve bizi yöneten dış güçler vurgusu mitolojik çağrışımlar yapmaktadır.

3- Pagan ve Hıristiyan Mitoslarını Konu Alan Filmler

Son yıllarda mitolojiye ilginin artmasıyla birlikte 7. sanat sinemanın hiyeroglif simgeleri, firavunlar, mumyalar, piramitlerin gizemi gibi konular yanında yok olmuş eski medeniyetlere ilgisi de artmıştır. Bu meyanda özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kültür tarihçileri, arkeologlar ve antropologların yoğun mesai harcadığı ören yerleri ve kalıntılardan yola çıkan arkeoloji ve tarihe dair senaryolar birbiri ardı sıra perdeye yansımıştır. Şaşkın ve sakar arkeologlar görünümündeki karakterlerin gerçekte son derece becerikli ve işlerinde mahir ajan-profesörler şeklinde resmedildiği Indiana Jones ve Mumya seri filmleri, sıradan insanların da Mısır kültür ve medeniyetiyle beraber arkeolojiye ve prehistoryaya olan ilgisini çekmede başarılı olmuştur. Ölümsüzlük arayış ve çabalarının çok kuvvetli olduğu Mısır medeniyetinin esrarı hakkındaki *Mumyanın Dönüşü* ve *Akrep Kral* gibi filmler de mitolojinin unsurlarını sonuna kadar kullanmışlardır.

Mitolojideki insan ve tanrıların yarı hayvan özellikli olmalarından esinlenen ve özellikle çocukların son yıllarda çok ilgisini çeken filmlerden en başta geleni *Örümcek Adam (Spider Man)* dır. Kahraman karakterlerinin genel örüntüsüne uygun olarak güçsüz ve çekinik bir gencin örümcek ısırması sonucu esrarengiz insanüstü güçlere sahip olması ve yaşadığı ilginç maceraları konu alan film büyük bir gişe başarısı yakalamış ve "kült filmler" arasındaki yerini almıştır. İnsanların mitolojideki gibi yarı hayvan özellikli işlendiği pek çok başka karakter de günümüz insanına göz

kırpmaktadır: *Kurt Adam, Kedi Kız, Batman (Yarasa Adam), Ninja Kaplumbağalar* vs.

Geçmişin mitolojik öğelerini ele alıp günümüz insanına yeniden sunan bir diğer eser de J.R.R.Tolkien'in kaleme almış olduğu aynı adlı kitaptan sinemaya uyarlanan *Yüzüklerin Efendisi* üçlemesidir. Kitabın mitolojik düşünceler, mitolojik zaman ve mekânlar üzerine müthiş bir ilgi oluşturma başarısından sonra birbiri ardına devam filmleri çekilmiştir. Filmdeki *elfler, troller, cüceler, hobitler* gibi kahramanların tamamına yakını İskandinav ve Kelt mitolojisi kaynaklıdır.[1153] Mesela eserde cüceleri yaratan *Aule*, demirciler tanrısı baltalı *Thor*'la önemli benzerliklere sahiptir. Dolayısıyla kahramanlar, yazarın derin mitolojik birikimi ve dünya mitolojileri üzerindeki hâkimiyetine imada bulunmaktadır. Zekice kurgulanmış her karakter, dünya mitos ve destanlarının günümüze ait bir yansımasıdır. Kötülük güçlerinin kaynağı olarak lanse edilen ve ancak yapıldığı volkanın eriyiğinde yok edilince kötülük güçlerini kaybedecek yüzük, Yahudilerin Hz. Süleyman ile ilgili mitoslarından alınmış görünmektedir. İslami literatüre de muhtemelen Ehl-i kitap vasıtasıyla girmiş olan Süleyman'ın yüzüğü hikâyesi şöyle anlatılmaktadır: "Hz. Süleyman'ın bir savaş sonrası esir edip kendine hanım olarak aldığı bir kral kızı olan *Cerade*, babasının özlemini gidermek için bir heykelinin yapılmasını ister. Ne var ki *Cerade*, bu masum isteğiyle yetinmez ve 40 gün boyunca babasının heykeline tapınır. Hz. Süleyman işin farkına vardıktan sonra heykeli kırdırır ve karısını cezalandırır. Böyle kötü bir fiile istemeden de olsa sebebiyet verdiği için çok üzülen Süleyman, temiz elbiselerini giyip kendisini affettirmek için bir çöle gider. Giderken, üzerinde mührü bulunan yüzüğünü Emine isimli başka bir hanımına bırakmıştır. Süleyman'ın mülk ve saltanatı, yani bütün gizemli güçleri bu yüzüktedir. Günlerden bir gün okyanusların sahibi olan *Sahr* isimli şeytan, Süleyman kılığında gelip kadından yüzüğü ister. Ondan şüphe etmeyen kadın yüzüğü verir ve o da alır almaz parmağına takar. Sonra gidip Süleyman'ın tahtına kurulur. Derhal kuşlar, cinler, insanlar ve şeytanlar onun emrine girerler. Bu arada Süleyman çöldeki tevbesini bitirmiş ve evine dönmüştür. Emine'den yüzüğünü ister. Kılık kıyafeti, fizyonomisi değişmiştir. Emine, onu tanımayıp "Sen kimsin?" diye sorunca "Davut oğlu Süleyman" cevabını verir. Hanımı: "Yalan söylüyorsun! Sen Süleyman değilsin;

[1153] Bayat, 129–130.

Süleyman gelip yüzüğünü aldı; o, işte orada tahtında oturmaktadır." der. Süleyman, başına gelenlerin bir sınav olduğunu anlayıp kendisini sokaklara vurur; İsrail oğullarına varıp "Ben Davut oğlu Süleyman'ım" diye kapıları çalar. Fakat bunu duyan herkes hakaret edip onu kapısından kovar. Bunun üzerine Süleyman şehirden ayrılıp deniz kenarına gitmek üzere yola düşer. Orada deniz ürünleriyle uğraşanlara balık taşıyarak hamallıkla geçinmeye başlar. Gördüğü hizmete karşılık her gün kendisine iki balık verilmektedir. O, bunlardan birisini satıp parasıyla ekmek alıyor, diğerini de kızartıp karnını doyuruyordu. Bu durum tam 40 gün devam etti ki evinde puta tapınma günahının işlendiği gün sayısına eşittir. Süleyman'ın veziri olan Asaf b. Berhıya ve İsrail oğullarının bilginleri, şeytanın bu 40 gün içinde vermiş olduğu hükümleri çok yadırgıyorlardı. Asaf bir gün "Süleyman'ın hükümlerinde siz de benim gibi tutarsızlıklar görüyor musunuz?" diye sorunca onlar da "Evet" dediler. Kötülüklere sebep olan yüzüğü takanın gerçek sahibi olmadığı artık anlaşılmıştı. 40 gün tamamlandığında Süleyman kılığına bürünmüş şeytan tahttan inip denize vardı ve sebebi bilinmez şekilde yüzüğü parmağından çıkarıp suya attı. Yüzüğü bir balık yuttu. Onu avcılardan biri yakaladı. Süleyman o gün akşam vakti ücreti karşılığı iki balık aldı ki bunlardan biri yüzüğü yutan balıktı. Balıklarını alıp iş yerinden ayrılan Süleyman, her zamanki gibi birini satıp parasıyla ekmek aldı. Öbürünü de kızartmak maksadıyla karnını yardı. İşte bu balığın karnında yüzüğü buldu ve parmağına takıp hemen secdeye kapandı. Yüzüğü takar takmaz kötülükler sona erdi; derhal kuşlar, cinler, insanlar ve şeytanlar etrafına toplanıp emrine âmâde oldular."[1154]

Antik inançta yüzük, büyülü bir kelepçe olarak görülmekte idi. Cermen putlarının kollarında altın bir yüzük bulunur, rahipler de ayin esnasında yüzük taşırlardı. Yüzüğün taşıyıcısını büyü ve felaketlerden koruyacağına inanılırdı.[1155]

Filmde asıl olarak, kötülerin daima var olacağı bu dünyada, iyilerin kötülere karşı güç birliği yapmaktan başka çıkar yolları olmadığı mesajı vurgulanmaktadır. İyi-kötü karşıtlığı ve ölümsüzlük tutkusu gibi kavramlar, insanlık tarihinin ilk yazılı edebiyat metni olan Gılgamış Destanıyla büyük benzerlik göstermektedir. Sümerlilere ait Gılgamış Destanındaki insanların, tanrılar ve yarı tanrılarla birlikte yaşadıkları dünya ile *Tolkien*'in *hobit*leri, *elf*leri ve *ent*lerinin yaşadığı orta dünyası

[1154] Abdullah Aydemir, İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, 201–202.
[1155] Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, 54.

birbirinin devamı ve tamamlayıcısı görünümündedir. *Tolkien*'in, Yüzüklerin Efendisi eseriyle semboller ve imalara dayalı bir dille II. Dünya Savaşını farklı bir bakış açısıyla anlatmış olduğu da iddialar arasındadır.

Özellikle ortaokul çağındaki çocukların hayal dünyalarında geniş yankı uyandırıp artık bir fenomen halini alan mitolojik sinemanın bir diğer örneği de *Harry Potter* filmleridir. İçinde fantastik olaylar ve yaratıkların geçtiği *Harry Potter* kitaplar serisi hem bir anda büyük bir hayran kitlesi oluşturmuş hem de Kilise'den büyük tepki görmüştür. Ev cinleri, büyücüler, uçan süpürge ve arabalar, sihirli âsâlar, büyü yapmak için kaynayan kazanlar, iksirler, büyü kitapları, sihirli sözler ve tılsımlar hep mitos ve masal zamanlarının popüler kavramları olmasına rağmen modern dünyanın da karşı konulmaz imgeleri halini almıştır. J.K. Rowling'in yazdığı Harry Potter dizisinin her bir kitabının yayına çıkma arifesinde, kitapçıların önünde bir gece önceden yüzlerce kişinin beklediği kuyrukların oluşması, mitolojinin hâlâ modern insanlara sunacağı bir şeylerin olduğunu kanıtlamaktadır. İnternette, bu filmlerin ve karakterlerin tanıtıldığı, bilgi ve düşünce alış-verişinin yapıldığı, pek çok fan kulüp ve hayran siteleri seneler sonra bile faal durumdadır.

Modern insanın en temel açmazının büyük bir süratle ilerleyen iş hayatının sıkıntıları ve kapana kıstırılmış hissi veren beton yığınları arasında gidip gelen monoton bir düzenin boğucu buhranlarıyla baş edememek olduğu düşünülür. Bazen hayat, bitirildiği anda yeniden başa dönen ve hiç bitmeyecekmiş hissi veren bir iş ve ağır yüke dönüşmektedir. Ne var ki işten eve evden işe amaçsız bir uğraşa dönüşen günümüz insanının hayatı, kapalı bir devrede dönen mitosların ufkundaki arkaik insanın yaşamından nitelik olarak farksızdır. İnsana musallat olan daimi kötülük problemi ve bir türlü kurtulunamayan anlamsızlık duygusunun eskinin *gnostik* insanından bugünün *agnostik* insanına miras kalan birer vakıa olduğu görülmektedir. Şu halde modern insanın, maddi gelişmişlik açısından olmasa da ruh huzuru ve manevi tatmin bakımından kadim insandan pek de ileride bulunduğu söylenemez. İnsanlığın, şu an yaşadığı benzer problemlerinin eski çağlardan beri var olduğunu söyleyen *Gnostisizm Tarihi* yazarı Giovanni Floramo, günümüz edebiyatının da tevarüs ettiği *gnostik* genetiğin özelliklerini şu sözlerle anlatmaktadır: "Modern bunalım edebiyatı da sıklıkla patlak veren galeyan dönemlerinde değişebilen ve çeşitli şekiller alabilen sakınılamaz kötülük kaynağının her yerde hazır bulunuşu,

yabancılaşmanın sebep olduğu garip duygu halleri, kişinin bunlardan kaçabilmek amacıyla kendi hatıralarının geçmiş dünyasına umutsuz kaçamaklar yapması ve dünyanın anlamsızlığı ve benzeri temaların yinelenen varyasyonlarıyla muhatap olmak durumunda kalmaktadır. Bu temaların *gnostik* karakteri konusunda Kafka, Faulkner ve pek çok diğer büyük edebiyat yazarının eserleri çok yapıcı gözlemler yapabilme imkânı verecektir."[1156]

Tarihte bir zamanlar yaşanmış ve mitik inançların bir gereği olarak yerine getirilen insan kurbanı ve eti yeme ritüeline telmihte bulunan filmler de çekilmiştir. *Kuzuların Sessizliği (Silence of the Lambs*) filminin başkarakteri Hannibal Lector, kanibalizmin günümüze uzanan çağdaş bir versiyonu olarak öldürdüğü kurbanların etlerini yiyen bir psikopat şeklinde sinemaya yansıtılmıştır.

Modern hayat bağlamında Hıristiyan mitoslarını konu alan, Batı medeniyetinin temellerini oluşturan inanç köklerine göndermede bulunan sinemanın örneklerine son zamanlarda daha fazla rastlanmaktadır. Fantazyanın sınırlarını zorlayan söz konusu filmlerde modern insanın yaşantısını örüntüleyen Hıristiyanî unsur detayları ustalıkla senaryoya serpiştirilmekte ve uzmanlık alanı Hıristiyanlık tarihi ve arkaik inançlar olanlar hariç herkes, bilinçaltı algılar yoluyla gizlice verilmek istenen mesaj ve propagandayla muhatap kılınmaktadır. Hz. İsa'nın son anlarının anlatıldığı *Tutku* isimli filmle Hıristiyanlığın bir saflık ve temizlenme kaynağı olduğu fikri vurgulanmaktadır. *Şeytanın Avukatı (Devil's Advocate)* filmi ise Hıristiyan mitolojisinin çok derinlerde gizlenmiş ve çözümlenmeye ve yorumlanmaya muhtaç yönlerini işlemektedir. Asli günah, günah itirafı (penitence) ve duyulan pişmanlıkla günahlardan arınma, kişinin fütursuzca işlediği günahların maneviyatında açtığı yaralar, iyilik ve kötülük güçlerinin daimî savaşı, Tanrı ve Şeytan zıtlığı gibi pek çok kavram, filmin işlediği konulardandır.

Hıristiyan mitoslarını günümüz penceresinden değerlendiren ilginç bir film olarak *Yedi (Seven)* gösterilebilir. Hıristiyanlıktaki yedi ölümcül günah (*açgözlülük, hırs, tembellik, kıskançlık, öfke, kibir, şehvet*) ile esrarengiz biçimde işlenen cinayetlerin arasındaki bağı konu alan film, batı medeniyetinin temelini oluşturan arkaik inançların günümüzde hâlâ kuvvetli bir biçimde hayatı şekillendirdiğini başarılı kurgusuyla vurgulamaktadır.

[1156] Floramo, 20.

Sinemada bazen Hıristiyan mitolojisinin unsurları işlenirken bazen de toplu olarak bütün Batı toplumu ve medeniyetinin temel direğini oluşturan Yunan mitolojisinin doğrudan işlendiği filmler perdeye aktarılmaktadır. Homeros'un sözlü gelenekten derleyip yazılı geleneğe aktardığı İlyada Destanı'ndan uyarlanan *Truva (Troia)* filmi son dönemdeki en başarılı örneği teşkil etmektedir.

Modern sinema, kullandığı mitik dil, tevarüs ettiği eskinin devamı, edebi üslup ve ele aldığı klasik konularıyla hâlâ mitosların günümüzdeki en büyük taşıyıcısıdır.

SONUÇ

Dinle sınır komşusu olan ve aralarında büyük benzerliklerin müşahede edildiği mitos, insanın kaçınamayacağı ve onsuz yapamayacağı bir olguyu temsil etmektedir. Artık günümüzde antik zamanların mitosları olmasa bile, çağdaş mitoslar hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bunun sebebi, inancın boşluk kabul etmez yapısı dolayısıyla insanın, manevi konularda merak ettiği her meseleye dair bir fikir yürütme ihtiyacını içinde hissetmesidir. Bu şekilde mitos, inanca dair bir dolgu malzemesi haline gelmektedir. İnsan var oluşunun özünü teşkil eden mitik düşünce, maske değiştirmiş çağdaş peri masallarında hâlâ yaşamaktadır. En bariz bir misal olarak, dünyanın hemen hemen bütün milletleri ve inanç sistemlerinde, günün birinde geri dönerek ahlâksızlık, kötülük, acı ve zulümle dolmuş dünyayı temizleyecek ve yeryüzünü âbâd ederek kötülerden intikam alacak bir kurtarıcı motifine rastlanmaktadır. Mazdeizm'de, Babil'de ve kadim Mısır inancında ulusu kurtarmaya gelen bir tanrı inancı mevcuttur. Geçmişte yaşamış dini veya siyasi bir şahsiyetin ya ölümden dirilerek ya da görevini ifa etmek üzere saklandığı gayb âleminden çıkarak tekrar insanların arasına dönmesi şeklinde tezahür eden kurtarma misyonu, Yahudilik ve bilhassa Hıristiyanlığın temel karakteristiğini oluşturmaktadır. Aslında, siyasi, idari ve iktisadi düzensizliklerle şaşkına dönmüş, zulümler ve haksızlıklar karşısında elinden hiçbir şey gelmeyen, savaşlar ve salgın hastalıklar, depremler ve su baskınları gibi ani ve karşı konulmaz toplu ölümlerle değer verdikleri tüm varlıkları kaybetmiş bîçarelerin yegâne avuntusu, ahir zamanda gelip yaralarını saracak, kendilerini ayağa kaldıracak ve intikamlarını alacak bir kahraman figürüdür. İlk Hıristiyanlar, tam da böyle bir sosyal ve manevi atmosferde neşet etmişler ve kendilerinden önceki tarihin içinde döndüğü beklenen kurtarıcılar anaforuna kapılmaktan kurtulamamışlardır. Zaten onun mesajı, Yahudilerin beklediği militan kurtarıcının mesajına uymadığı için, Yahudi menfaatlerine ters düşmüş ve aleyhine büyük bir faaliyet başlamıştır. İsa, misyonunu sadece ahlâk ve mâneviyata hasretmişti. Hâlbuki zamanın ortalama Yahudileri, eskatolojik bir kurtarıcı olarak umut bağladıkları Hz. İsa'nın eline kılıcını alıp Roma'ya karşı isyana geçmesini beklemekteydiler. İsa'nın barışçıl tutumu, kurtarıcı beklentisindeki Yahudilerde büyük bir şok tesiri meydana getirmişti. Böylece derhal toplanan hahamlar meclisi,

onun öldürülmesine karar vermişti. İşte misyonunun yarım kalmasına sebep olan çarmıh olayını netice veren bu büyük şoku atlattıktan itibaren Hıristiyanlıkta, onun ikinci ve nihai dönüşüyle tanrısal krallığı kurup mutlak kurtarıcılık misyonunu tamamlayacağı inancı gelişmeye başlamıştır. Zaten insan psikolojisinin ve insanlık tarihinin normal akışı da bunu gerektirmiştir. Tarihin terörünü yaşayan her toplum, ister istemez bir kurtarıcı mitosu üretmeye her zaman meyyal olmuştur. Hayatın ve tabiatın zorlu şartlarına güç yetiremeyen zayıf toplumların muhayyilesi, zamanla kendilerini karanlıklardan aydınlığa çıkaracak ve adına ister Mesih, isterse Mehdi densin insanüstü güçlerle mücehhez kudretli bir kurtarıcı kahraman üretmeye başlamıştır. Böyle bir inanca dair ihtiyaç, insan aklının problemlere bir tepkisine ve belki de kaçınılmaz bir kategorisine işaret etmektedir. Batılı anlamdaki modernitenin tabiriyle ibtidai olsun modern olsun her insanın böyle bir kurtarıcıya ihtiyacı vardır. Fakat bu kurtarıcı ümit ve beklentisi, sıkıntıları unutturup mânevî bir ferahlık duygusu vermek yanında artık çözüm yollarını araştırma azim ve tutkusunu da körelterek aynı zamanda insanda kanıksama ve kendini önemsiz, zayıf ve aciz görme psikolojisi de yaratabilir. İnsanlık tarihi, kurtarıcı bekleyen milletlerin, bu kısırdöngüyü aşıp hakiki kurtarıcının içinde olduğunu yani asıl kurtarıcının kendisi olduğunu fark ettiği andan itibaren olaylar arasındaki deterministik ilişki muammasını çözdükleri ve büyük bir atılım yaptıklarına pek çok kez şahitlik etmiştir. Mesela yüzyıllar boyunca milletlerin elinde sayısız esaret, tehcir, soykırım ve aşağılanmaya maruz kalmış Yahudiler, kahramanı beklemek yanında çalışarak ona yardım etmenin zarûretine inandıkları andan itibaren sanatta, edebiyatta, tıpta, iktisatta ve her nevî modern bilimde dünya çapında sîmâlar çıkarmışlar ve daha kurtarıcıları gelmeden kendi kendilerini kurtararak yıllardır özlemini çektikleri arz-ı mev'udlarına kavuşmuşlardır.

Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta pek kuvvetlice görülen eskatolojik kurtarıcı figürü, Prof. Ethem Ruhi Fığlalı'nın belirttiğine göre '*bazı muğlâk Hıristiyan fırkaları*' vasıtasıyla İslam topluluklarında da yayılmış ve bilhassa Şiî İslam yorumunda *Mehdiyy-i Muntazar* (beklenen Mehdi) kavramıyla birlikte inanç esaslarının temeline yerleşmiştir. İslam'ın Sünni yorumunda ise esâsât-ı imaniyeden olmayıp ferî bir mesele olarak görülen Mesih'e intizar, Mehdi beklentisiyle iç içe girmiş ve hemen hemen bütün İslam âlimlerince mutlak olarak görülmüştür. Bu

anlayış, özellikle son üç asırdaki İslam medeniyetindeki gerileyiş ve çöküşün daha da kanıksanmasına ve Müslümanların bu dünyayı bırakıp ahireti kurtarmanın telaşına girdikleri problemli bir kadercilik anlayışına sebep olduğu söylenebilir. İslam dünyasının son üç asırdaki perişan vaziyeti bunun en büyük delili olarak gösterilebilir. Böyle bir teslimiyetin mitos ufkundaki paraleli, atalarının günün birinde kargo dolu gemilerle gelerek kendilerine zenginlik ve refah sunacağı inancına sahip ilkel tabir olunan halklardır. Ne var ki tarih öncesi tarihe karşılık gelen mitik düşünce, günümüzde, boyut ve şekil değiştirerek modern zamana adapte olmuştur denilebilir. Ezilmişlik ve aşağılık psikolojisine düşmüş milletlerin ürettikleri tatmin vesilesi Mesih mitosları, artık yerlerini, silik ve pasif karakterinin altında bir kahramanın yatabileceği bilinçaltı verilerini sunan Superman mitoslarına bırakmış durumdadır. Bir diğer ifadeyle mitos, yerini ideolojiye bırakmıştır, denebilir. Arkaik düşüncenin belalar ve vartalardan kurtuluş doktrinleri, canavar öldürme motifleri, günümüzde Marksizm'in kapitalizm karşısındaki savaşlarına, sosyalizmin insanlığı sömürünün pençesinden kurtarıp eşitliği hâkim kılma hülyalarına ve uğrundaki savaşlarda milyonların can verdiği uzak ufukların mitoslarına denk düşmekte ve mitik düşünce geleneğinde hiçbir değişikliğin olmadığını ortaya koymaktadır. Yani eskinin mitosları, yeninin mutlu ülke ütopyalarına dönüşmüş durumdadır.

Hz. İsa'nın yeniden dirilişi (resurrection) inancının menşei ile ilgili olarak belirtilmesi gereken bir husus da bu tasavvurun eski mitolojilerdeki ölüp yeniden dirilen kahraman ve tanrı figürlerinin belirgin bir yansıması olduğudur. Hayatın çok ince bir denge durumunda olduğunu fark eden geleneksel toplumlar, en temel gıda kaynağını oluşturan bitkilerin kışın bir bakıma ölüp insanı mahrum bırakması, baharda yeniden dirilip bereket ve verimliliğini geri kazanması gerçeğini, ince bir teşbihle ölüp yeniden dirilen mitos kahramanlarına uygulamışlardır. Genellikle tarım toplumlarında gelişen bu bitki ve verimlilik mitoslarındaki ölüp yeniden dirilen tanrı kavramı, sonraki dönemde İsa kimliğinde Hıristiyanlığa dâhil olmuş, inkarnasyon ve bunun sonuçları da benzer biçimde Hıristiyanlığın bir parçası haline gelmiştir.

Çalışmada elde ettiğimiz bulgulara göre noel, haç, evharistiya, kefaret, teslis, vaftiz gibi Hıristiyanlığın temelini oluşturan inanç ve sakramentler, şaşırtıcı bir biçimde kadim milletlerin pek çoğunda görülen bilindik dini fenomenlerdir. Eldeki veriler, her ne kadar bazı Hıristiyan babaları bunu "şeytanın kâfirce ayartmaları"

şeklinde tevil etmeye çalışsalar bile kesinlikle bu büyük gerçeği değiştirememektedir. Dinin temelini oluşturan acziyet ve mahviyet, küçüklük, kendini feda, Tanrı veya ulûhiyet karşısındaki perestişi ifade anlamındaki her türlü tavır ve ibadetlerde birtakım benzerliklerin olacağı tabiidir. Fakat sanki daha önceki inançlarda bu tür ögeler hiç yokmuş veya orijinal olarak ilk defa ortaya çıkmış gibi gösterilmeye çalışılsa da kadim Hint, İran, Mısır, Ortadoğu ve Levant dünyadaki itikatlarla ibadetlerin hassas bir göz atma sonucu Hıristiyanlıktakilerle birebir örtüşüyor olması son derece dikkat çekicidir. Mesela evharistiya ayininin antik dünyada bilinmemesi söz konusu değildir. İnsanlık tarihinin yamyamlık dönemlerinin bir hatırası olarak düşmanın et ve kanının vücuda alınarak onun gücüne sahip olma yahut ona dönüşme (transübstansiyasyon) fikrinin yaygınlığı, pek çok çalışmada kanıtlanmış olgulardandır. Vaftiz, bütün çeşitleriyle beraber daima yapılagelen çok eski bir uygulamadır. Haç veya haç işaretinin, çok eski devirlerden beri dini bir obje olarak kullanıldığı bilinmektedir. Hz. İsa'nın ölümden diriliş günü olması hasebiyle kutsal addedilen Pazar, eskinin güneş festivali olarak kutlanan Mitra'nın kutsal günüdür. Zaten kati olarak söylenebilecek bir şey varsa o da insanlar nezdinde daha çabuk kabule mazhar olabilmek amacıyla, putperest festivalleri bünyesine alıp onları yeni şekilleri ve muhtevaları içinde sunmanın, her zaman başvurulan bir Hıristiyan politikası olduğudur.

Günlük hayatta sahip olduğumuz pek çok kavram ve kazanımın aslında mitosların yörüngesinde gelişen kadim inançların sadece modern çehreli yansımaları olduğu görülmektedir. İnsanlığı en çok etkileyen bir sanat dalı olarak Amerikan sineması özelinde genel sinema endüstrisinin işlediği konular bakımından mitolojinin hayatımıza ne kadar derin etkilerinin olduğunu, filmlerin izlenme oranı ve hâsılat verileri ortaya koymaktadır. Bir bakıma mitoslarda kalmış zannedilen kahramanlar, modern bir mitos aktarma aracı olan sinema ve televizyon vasıtasıyla hâlâ günümüzde yaşamaya devam etmektedirler.

Eskide kalmış olması beklenen çeşitli batıl inanç ve görüşlerin yeni görünümleri altında hâlâ hayatiyetini devam ettirdiğini görmek şaşırtıcıdır. Ayna kırılması, baykuş ötmesi, 13 rakamı gibi animist zamanların ürünü uğursuzluk telakkilerinin, modern denen çağda bile niçin devam ettiği sorusuna, belki de ancak insan psikolojisinin derinliklerinde cevap bulunabilecektir. Antik zamanlarda

kullanılan tabir, nesne, sembol ve ürünlerin güncel kullanımları, ilkel olsun modern olsun bütün insanların aynı anlam kategorilerine sahip olduklarını ve psikolojik anlamda hiç değişmediklerini ispatlamaktadır. Bununla bağlantılı olarak çalışmada ulaşılan çarpıcı bir nitece de, büyü ve sihre dair pek çok deyim ve ifadenin hız kesmeksizin günümüzde hâlâ kullanımda olduğunu görmüş olmamızdır. Dünya kültür hayatının başlıca taşıyıcısı konumundaki Hıristiyan dünyanın aynı fikri kategorileri kullanması, aslında Hıristiyanlıkla mitos dünyasının ne denli iç içe bulunduğunu gösteren en büyük delillerdendir.

ABSTRACT

Religion and myth represent the two essential facts for people. Due to his nature, human has both religious and mythic existence. Although there are not myths of antiquity anymore, new myths still continue to live in their new forms in modern fairy tales.

The beliefs and practices like Christmas, crucifixion, Eucharist, penance, trinity, baptism which are integral part of Christianity are familiar religious phenomenons in many societies. Thus, it would not be wrong to say that Christianity was born alien beliefs amid the ruins of ancient faiths. Christianity absorbed the most impressive and emotional elements from all of the existing creeeds and reproduced them eclectically.

There is a striking similarity between Jesus Christ and the pagan gods. The reason for this is lack of satisfactory historical information about Jesus Christ. The historical knowledge gap on this issue, was filled with mythological and gnostic savior figures.

In addition, the words which Jesus never said and totals of pagan beliefs were converted to Christianity by Paul. Paul used the pagan philosophical and religious terms. Thus he made them adopted Jesus as a cosmic figure of Christ. In this way, Paul has changed Christianity beyond recognition. For this reason, many original thinkers see Paul as the real founder of Christianity rather than Jesus Christ.

The western cinema especially the American film industry revived the ancient myths under their contemporary appearances. People’s interest in films based on the myths proves that spiritual structure of man is mythological.

TEZ ÖZETİ

Din ve mitos, insanın iki temel gerçekliğini temsil eder. Tabiatı gereği insan hem dini hem de mitik yapıdadır. Artık antikitedeki mitoslar olmasa da yeni mitoslar hâlâ modern peri masallarında yeni biçimlerinde yaşamaya devam etmektedir.

Hıristiyanlığın ayrılmaz bir parçası olan noel, çarmıh, evharistiya, kefaret, teslis, vaftiz gibi inanç ve uygulamalar birçok toplumda tanıdık dini fenomenlerdir. Bu sebeple denebilir ki Hıristiyanlık, antik dinlerin kalıntılarının arasından doğmuştur. Hıristiyanlık, o zamanki mevcut inançlardan en etkileyici unsurları özümseyip yeniden üretmiştir. Bu sebeple pek çok özgün düşünür, Pavlus'u, İsa yerine Hıristiyanlığın gerçek kurucusu olarak görmektedir.

İsa Mesih ile pagan tanrıları arasında çarpıcı bir benzerlik mevcuttur. Bunun sebebi, onun hakkındaki tatmin edici tarihi bilgi eksikliğidir. Bu konudaki tarihi bilgi boşluğu ise mitolojik ve gnostik kurtarıcı figürleriyle doldurulmuştur. Örnek olarak tarım toplumlarında gelişen bitki ve verimlilik mitoslarındaki ölüp yeniden dirilen tanrı kavramı, sonraki dönemde İsa kimliğinde Hıristiyanlığa dâhil olmuştur.

Buna ek olarak, İsa'nın söylemediği sözlerle pagan inançlar yekunu , Pavlus tarafından Hıristiyanlığa dahil edilmiştir. Pavlus, pagan felsefi ve dini terimlerini kullanmış, böylece pagan halklara İsa'yı kozmik bir Mesih figürü olarak benimsetmiştir. Bunu yaparken Pavlus, Hıristiyanlığı, tanınamayacak biçimde değiştirmiştir.

Amerikan film endüstrisi, mitosları çağdaş görünümleri altında yeniden canlandırmıştır. İnsanlığı en çok etkileyen bir sanat dalı olarak sinemanın işlediği konular bakımından mitolojinin hayatımıza ne kadar derin etkilerinin olduğunu, filmlerin izlenme oranı ve hâsılat verileri ortaya koymaktadır. Bir bakıma mitoslarda kalmış zannedilen kahramanlar, modern bir mitos aktarma aracı olan sinema ve televizyon vasıtasıyla hâlâ günümüzde yaşamaya devam etmektedirler. Nitekim mitoslara dayalı filmlere olan ilgi, insanın mitik ruhi yapıda olduğunu ispatlamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

ACHARYA S (D.M. MURDOCK),The Origins of Christianity and the Quest for the Historical Jesus Christ.
(www.stellarhousepublishing.com/**originsofchristianity**.pdf)

ADAM, Baki, "Yuhanna'nın Vahyi ve Hıristiyan Tarihindeki Yansımaları", Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002.

el-AFGÂNÎ, Cemâleddin, Maddecilere Reddiye, çev. Halis Albayrak, Rehber Basın Yayın Organizasyon, Ankara, tarihsiz.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali - **KÖKER**, Levent, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Kitabevi, 5. baskı, Ankara 2004.

AKIN, Kadir - **BAYRAKTAR**, Hakkı, Gizlenen Kitaplar, Hakikat Yayınları, 1. basım, İstanbul 2003.

ANA BRITANNICA, Ana Yayıncılık, İstanbul 1994, C.XXIII.

AN ENCYCLOPEDİA OF RELİGİON (ER), ed. Vergilius Ferm, Littlefield. Adams & Co., Paterson, New Jersey 1959.

ARMSTRONG, Karen, Tanrı'nın Tarihi, çev. Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara 1999.

AYATA, Eshat, Zerdüşt Avesta Bölümler, Kora Yayın, birinci basım, İstanbul 1998.

AYDEMİR, Abdullah, İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

AYDIN, Ali Rıza, "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX (2009), sayı: 3.

AYDIN, Fuat, "Hz. İsa Sonrası Tartışma Konularından Havarilik ve Pavlus'un Havarilik Anlayışı", Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002.

AYDIN, Mahmut, Îsâ Tanrı mı? İnsan mı? Dinler Arası Diyalog Bağlamında İsa-Mesih'in Konumu Sorunu, İz Yayıncılık, İstanbul 2002.

AYDIN, Mehmet, Dinler Tarihine Giriş, Din Bilimleri Yayınları, İkinci baskı, Konya 2002.

AYDIN, Mehmet, Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1991.

AYDIN, Mehmet "Konsillerin Hıristiyanlıktaki Yeri ve Önemi", Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002.

AYDIN, Mehmet S., Din Felsefesi, Selçuk Yayınları, 6.baskı, Ankara 1997.

ARGYLE, Michael , "Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler", çev. Talip Küçükcan, Dini Araştırmalar, Se-Ba Ofset Ltd. Şti., Ankara 1999, S.4.

ATASAĞUN, Galip, İlâhî Dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da) Dinî Semboller, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 2002.

ATÂURAHÎM, Muhammed, Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa, çev. Kürşat Demirci, İnsan Yayınları, İstanbul 1985.

ATAY, Hüseyin, İslam'ın İnanç Esasları, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1992.

ATAY, Hüseyin – **AYAS**, Rami – **BİLGİN**, Beyza vd., İslam Gerçeği, Ankara Üniversitesi Basımevi, 4.baskı, Ankara 1995.

ATEŞ, Mehmet, Mitolojiler ve Semboller Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri, Aksiseda Matbaası, İstanbul 2001.

AUDSLEY, W.& G., Handbook of Christian Symbolism, Day&Son, Ltd., London 1865.

BARTHES, Roland, Mythologies, Hill and Wang, New York 1995.

BATUK, Cengiz, Mitoloji ve Tarihsellik, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

……..., Tarihin Sonunu Beklemek Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları, İz Yayıncılık, İstanbul 2003

BAYAT, Fuzuli, Mitolojiye Giriş, Ötüken Neşriyat A.Ş., 1.basım, Çorum 2005.

BAYBAL, Sami, İbrahimi Dinlerde Mesih'in Dönüşü, Yediveren Kitap, 1. Basım, Konya 2002.

BELLITTO, Christopher M., The General Councils, Paulist Press, New York 2002.

BERGER, Hermann, Çingene Mitolojisi, çev. Musa Yaşar Sağlam, Ayraç Yayınevi, Ankara 2000.

BESNARD, Albert M., **CLÉMENT**, Olivier, **MEHL**, Roger, Hıristiyan İlâhiyatı, çev. Mehmet Aydın, Arı Basımevi, Konya 1983.

BIANCHI, Ugo, Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri, çev. Mustafa Ünal, Geçit Yayınevi, 1.baskı, Kayseri 1999.

BIHLMEYER, K-.Tuchle, H, I. Ve IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık, çev. Antun Göral, Güler Matbaası, İstanbul 1972,

BUCAİLLE, Maurice, Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim, çev. Suat Yıldırım, TÖV Yayınları, 7.baskı, İzmir, tsz.

BULTMANN, Rudolf, Jésus Mythologie et Démythologisation, Traduit par Florence Freyss, Samuel Durand-Gasselin et Christian Payot, Éditions du Seuil, Paris 1968.

BURNET, John, L'Aurore de la Philosophie Grecque, Payot, Paris 1952.

BÜKER, A.Cengiz, Meksika Masalları, Okyanus Yayıncılık, İstanbul 1995.

CAMPBELL, Joseph, Batı Mitolojisi, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, 2.baskı, Ankara 1995.

..... -Doğu Mitolojisi, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, Ankara 1998.

..... -İlkel Mitoloji, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, Ankara 1992.

..... -Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, çev. Sabri Gürses, Kabala Yayınevi, İstanbul 2000.

CAMPBELL- Joseph, **MOYERS**, Bill, Mitolojinin Gücü, çev. Zeynep Yaman, MediaCat Kitapları, 3. basım, İstanbul 2013.

CAN, Şefik, Klasik Yunan Mitolojisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994.

CARPENTER, Edward, Pagan & Christian Creeds: Their Origin and Meaning, Harcourt, Brace and Company, New York 1920, 10. (www.sacred-texts.com/cla/pcc/pcc02.htm

CERTEL, Hüseyin , "Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi", Dini Araştırmalar, Seba Ofset Ltd. Şti. Ankara 1999, C.2, S.4.

CHEVALIER, Jean , "Din Fenomeni", çev. Mehmet Aydın, A.Ü.İ.F.D., C.28, Ankara 1986.

CİLÂCI, Osman, Dinler ve İnsanlar, Damla Matbaacılık, Konya 1990.

.....- "Günümüzde Din İhtiyacı ve Din Eğitimi", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Selçuk üniversitesi Basımevi, Konya 1990.

COHN-SHERBOK, Lavinia, Who's Who in Christianity, Routledge, Londra ve New York 1998.

COOK, Stanley A., "Religion" , Ancyclopaedia of Religion and Ethics (ERE), Ed. James Hastings, Charles Scribner's Sons, New York 1951, X. (XIII cilt)

COX, James L., Kutsalı İfade Etmek, çev. Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

CULLMANN, Oscar, The New Testament, An Introduction for the General Reader, The Westminster Pres, Pennsylvania 1968.

DÂVÛD, Abdulehad, İncîl ve Salîb, Osmanlıcadan sadeleştiren: Kudret Büyükcoşkun, İnkılâb Yayınları, İstanbul 1999.

……., Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed, çev. Nusret Çam, Nil Yayınları, İzmir 1992.

DEMİRCİ, Kürşat, Dinler Tarihinin Meseleleri, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

DICTIONARY OF RELIGION AND ETHICS, Ed. Shailer Mathews, The Macmillan Company, New York 1923.

DICTIONARY OF THE BIBLE, John L. Mckenzie, S.J., Macmillan Publishing Company, New York, 1965.

DICTIONARY OF THE THEOLOGY, Karl Rahner-Herbert Vorgrimler, The Crossroad Publishing Company, New York, 1985.

DİNLER TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ (I-III), ed.Hilmi Yavuz, Gelişim Yayınları, İstanbul tsz.

DOANE, T. W., Bible Myths and Their Parallels in Other Religions, The Truth Seeker Co., Seventh Edition, New York 1910.

DULLES, Avery, "Symbol, Myth, and the Biblical Revelation", New Theology, No: 4, The Macmillan Company, New York 1967.

DURKHEİM, Emile, Dini Hayatın İlkel Biçimleri, çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2005.

DÜRÜŞKEN, Çiğdem, Roma'nın Gizem Dinleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Kanaat Basımevi, İstanbul 2000.

EBU ZEHRE, Muhammed, Hristiyanlık Üzerine Konferanslar, çev. Akif Nuri, Fikir Yayınları, Birinci basım, İstanbul 1978.

ELIADE, Mircea-**COULIANO,** Ioan P.,Dinler Tarihi Sözlüğü, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İst.1997.

ELIADE, Mircea, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, çev. Mehmet Aydın, Din Bilimler Yayınları,2.baskı, Konya 1995.

.....- Ebedi Dönüş Mitosu, çev. Ümit Altuğ, İmge Yayınevi, Ankara 1994.

.....-Kutsal ve Dindışı, çev. M.Ali Kılıçbay, Ankara 1991.

.....-Mitlerin Özellikleri, çev. Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993.

ENCYCLOPEDIA OF RELIGION, ed. Lindsay Jones, second edition, Thomseon Gale, USA 2005.

ERBAŞ, Ali, Hristiyanlık, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.

……., Hıristiyanlıkta İbadet, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2003.

ERDEM, Hüsameddin, Din-Felsefe Münasebeti, Sebat Matbaacılık, Konya 1997.

ERHAT, Azra, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi Yayınları, Üçüncü basım, İstanbul 1984.

ERSOY, Necmettin, Semboller ve Yorumları, yayınevi yok, birinci basım, İstanbul 2000.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, Anadolu Mitolojisi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri, Selçuk Yayınları, 8. baskı, İstanbul 1996.

FLORAMO, Giovanni, Gnostisizm Tarihi, çev. Sema Aygül Baş-Bilal Baş, Litera Yayıncılık, İstanbul 2005.

FRAZER, James George, The Golden Bough, Macmillan and co. Limited, London 1950.

FREUD, Sigmund, Uygarlık, Din ve Toplum, çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, 4. basım, Ankara 1999.

FRIEDMAN, Richard Elliott, Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?, çev. Muhammet Tarakçı, Kabalcı Yayınevi, Birinci basım, İstanbul 2005.

FROLOV, İvan, Felsefe Sözlüğü, çev. Aziz Çalışlar, Cem Yayınevi, İstanbul 1991.

FROMM, Erich, Rüyalar, Masallar, Mitoslar, çev. Aydın Arıtan, Kaan H.Ökten, Arıtan Yayınevi, İst.1990.

GARDET, Louis, "Din", The Encyclopedia of İslam (Eİ), ed. B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, Leiden 1983, II. (X cilt)

GASTER, Theodor H., Thespis, çev. Mehmet H. Doğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.

GİBBON, Edward, The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, Fred de Fau Company, New York 1906.

GRAHAM, Lloyd M., Deceptions and Myths of the Bible, Bell Publishing Company, New York 1979.

GRAVES, Kersey, The World's Sixteen Crucified Saviors Christianity Before Christ, Forgotten Boks, 1875, Republished 2007 by Forgotten Boks, 37. (http://books.google.com.tr/books/about/The_World_s_Sixteen_Crucified_Saviors_Ch.html)

GRİLLMEİER, Aloys, Christ in Christian Tradition, İngilizce'ye çev. John Bowden, John Knox Press, Second edition, Atlanta 1975.

GÜÇ, Ahmet , Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban, Düşünce Kitabevi, Bursa 2003.

.....- "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Arayışı", Dinler Tarihi Araştırmaları I, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 1998.

GÜNALTAY, M.Şemseddin, Dinler Tarihi Yeryüzündeki İlkel Dinler, Kesit Yayınları, birinci baskı, İstanbul 2006.

GÜNAY, Ünver, Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

GÜNDÜZ, Şinasi, Anadolu'da Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.

……., Din ve İnanç Sözlüğü (DİS), Vadi Yayınları, 1. basım, Ankara 1998.

……..…. Hıristiyanlık, TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul 2006.

……., "Pavlus'un Hıristiyan Geleneğindeki Merkeziliği/Belirleyiciliği", Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002.

……., Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı, Ankara Okulu Yayınları, İkinci basım, Ankara 2004.

HALEFULLAH, Muhammed Ahmed, El-Fennü'l-Kasasî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Sînâ Yayınevi, 4. basım, Londra-Beyrut-Kahire 1999.

HAS, Kenan, "Tarihsel İsa Araştırmaları", Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002.

HİNNELS, John R., The Penguin Dictionary of Religions, Penguin Books, England 1997.

HİZMETLİ, Sabri, İslam Tarihi, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank. 1991.

HOOKE, Samuel Henry, Ortadoğu Mitolojisi, çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, İkinci basım, İstanbul 1993.

INMAN, Thomas, Ancient Pagan and Modern Christian Symbolism, second edition, London: Trübner 1874.

IZUTSU, Toshihiko , Kur'an'da Allah ve İnsan, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tarihsiz.

İBN MANZUR, Lisanu'l-Arab, Dâr-ı Sâdır&Dâr-ı Beyrut, Beyrut 1956.

İBRAYEV, Şakir, Destanın Yapısı, Aktaran:Ali Abbas Çınar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.

İLHAN, Avni, Mehdilik, Beyan Yayınları, İstanbul 1993.

İSLAMİYET-HIRİSTİYANLIK KAVRAMLARI SÖZLÜĞÜ (İHKS), ed. Mualla SELÇUK, Halis ALBAYRAK, Peter ANTES, Richard HEİNZMANN, Martin THURNER, Ankara Üniversitesi Yayınevi, 1. Basım, Ankara 2013.

JACOB, Xavier, İncil Nedir? Tarihi Gerçekler, Kent Matbaacılık, Ankara 1985.

JEVONS, F.B., Comparative Religion, Cambridge University Press, Cambridge 1913.

JOMIER, Jacque, Tevrat, İncil ve Kur'an, çev. Sakıb Yıldız, Hareket Yayınları, İstanbul 1974.

JUNG, Carl G., Psychology Of The Unconscious, Routledge & Kegan Paul Ltd., London 1951.

KATİPOĞLU, Bedri, Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din, Özden Ofset, İzmir 1991.

KELLY, John Norman Davidson, Early Christian Doctrines, Harper-Colling Publishers, New York 1978.

KILIÇ, Sadık, Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim, Nil Yayınları, İzmir 1993.

KİTABI MUKADDES ESKİ VE YENİ AHİT, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997.

KOÇ, Turan, Din Dili, Rey Yayıncılık, Kayseri, tarihsiz.

KRAMER, Samuel Noah, Sümer Mitolojisi, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.

KUZGUN, Şaban, Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri, Ertem Matbaa Ltd. Şti., İkinci baskı, Ank. 1996.

KUR'ANI KERİM ve AÇIKLAMALI MEÂLİ, hazırlayanlar: Ali Özek, Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadreddin Gümüş, Kral Fahd Kur'an-ı Kerim Baskı Kurumu, Medine-i Münevvere 1987.

KÜÇÜK, Abdurrahman, Dönmeler Tarihi, Rehber Yayıncılık, 1. basım, Ankara 1990.

LAROUSSE TROIS VOLUME EN COULEURS, Librairie Larousse, Paris 1966, II (III Cilt)

LEATHERBEE, Brigham, The Christian Mythology, The Truhth Seeker Company, New York 1915.

LÉVI-STRAUSS, Claude, Din ve Büyü, derleyen ve çeviren: Ahmet Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 1983.

.....Mit ve Anlam, çev. Şen Süer-Selahaddin Erkanlı, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

MACKENZIE, Donald A., Çin ve Japon Mitolojisi, çev. Koray Akten, İmge Yayınevi, Ankara 1996.

MALINOWSKI, Bronislaw, Büyü, Bilim ve Din, çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1990.

.....İlkel Toplum, çev. Hüsen Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1990.

MANLEY, W. E., Biblical Review: Commentary on the Bible, published by the author, New York 1867.

MARTIN, Sean, Gnostikler İlk Hristiyan Sapkınlar, çev.Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010.

MEAD, G.R.S., Gnostic John the Baptizer, Selections from the Mandaean John-Book, First Published 1924, 13. (http://www.sacred-texts.com/chr/gno/gjb/gjb-1.htm)

MICHEL, Thomas, Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş, Ohan Basımevi, İstanbul 1992.

MILES, Clement A., Christmas in Ritual and Tradition, 1912.

MILNER, Vincent L.-**BERG**, Joseph Frederick, Paganism, Popery and Christianity, Philadelphia 1855.

MOORE, George Foot, History of Religions, Vol. II, Charles Scribner's Sons, New York 1914.

MÜLLER, Friedrich Max, Contributions to the Science of Mythology, vol. I, Longmans, Green and Co., London, New York and Bombay 1897.

NEW THEOLOGY, No: 4, The Macmillan Company, New York 1967.

NOTOVİTCH, Nicholas, The Unknown Life of Jesus Christ, translated from French by Virchand R. Gandhi, Indo-American Book Company, Chicago 1907.

OLENDER, Maurice, Cennetin Dilleri, çev.Nevzat Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.

OYMAK, İskender, Zerdüştlük, Yayınevi yok, birinci basım, Elazığ 2003.

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Birinci cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

ÖRNEK, Sedat Veyis, 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek Yayınevi, 3.baskı, İstanbul 1995.

ÖZTÜRK, Mustafa, Kıssaların Dili, Ankara Okulu Yayınları, İkinci basım, Ankara 2010.

PENGUIN DICTIONARY OF RELIGIONS, Edited by John R. Hinnells, Penguin Boks, New York 1997.

PFLEIDERER, Otto, The Early Christian Conception of Christ, G.P. Putnam's Sons-Williams and Norgate, New York and London 1905.

PIKE, E. Royston, Dictionnaire des Religions, Fransızca'ya çeviren: Serge Hutin, Presses Universitaires de France, Paris 1954.

RENAN, Ernest, Vie de Jésus, Michel Lévy Frères, Paris 1863.

……..., Marc-Aurèle et la Fin du Monde Antique, Paris 1899.

ROBERTSON, John M., Pagan Christs, Watts&Co., London 1911. (http://www.sacred-texts.com/bib/cv/pch/pch71.htm)

ROGERS, James Edwin Thorold, Bible Folk-Lore, Kegan Paul, Trench & Co., London 1884.

ROSENBERG, Donna, Dünya Mitolojisi, çev. Koray Akten, Erdal Cengiz, Atıl Ulaş Cüce ve diğerleri, 2.baskı, Ankara 2000.

ROUSSEAU, Hervé, Dinler (Tarihî ve Sosyal İncelemeler), çev. Osman Pazarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.

RUSSEL, Bertrand Batı Felsefesi Tarihi, çev. Muammer Sencer, Say Kitap Pazarlama, 3.baskı, İst.1983.

SAMİ, Şemseddin, Esatir Dünya Mitolojisinden Örnekler, sadeleştiren: Cengiz Batuk, İnsan Yayınları, 2. basım, İstanbul 2007.

SAKİOĞLU, Mehmet, İncil'i Kim Yazdı?, Ozan Yayıncılık, İkinci baskı, İstanbul 2004.

.........., İsa Haçta Öldü mü? Ozan Yayıncılık, İstanbul 2004.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Fakülte Kitabevi, 4. Basım, Isparta 2002.

....., Din Fenomenolojisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, SDÜ Basımevi, Isparta 2002, 1.

....., Dinlerde Mehdi Tasavvurları, Sidre Yayınları, Samsun 1997.

SAYDAM, M.Bilgin, Deli Dumrul'un Bilinci, Metis Yayınları, İstanbul 1997.

SCHIMMEL, Annemarie, Sayıların Gizemi, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yayınevi, 2. basım, İstanbul 2000.

SCHWARZ, Fernand, Kadim Bilgeliğin Yeniden Keşfi, çev. Ayşe Meşal Aslan, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

SEZEN, Yümni, Sosyoloji Açısından Din, MÜİF. Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.

SHARPE, Eric J., Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram, çev. Ahmet Güç, Arasta Yayınları, Bursa 2000.

SMART, Ninian, Tarih Öncesine Ait Dinlerle İlkel Dinler, çev. Günay Tümer, AÜİFD, C. XXV, Ankara 1981.

SMITH, W. Robertson, The Religion of the Semites, Meridian Boks, New York 1957.

SPENCER, Herbert, İlk Prensipler, çev. Selmin Evrim, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1947.

SPINETO, Natale, "Mircea Eliade ile Raffaele Pettazzoni Arasındaki İlişkiler", çev. Huzeyfe Sayım, Dinler Tarihi Araştırmaları-I, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 1998.

ŞARKÂVÎ, Cemâleddîn, Hıristiyanlıkta Pavlus Gerçeği, çev. Selami Çaylı, Ocak Yayıncılık, 1. basım, İstanbul 2008.

ŞENAY, Bülent, "19. Ve 20. Y.Y.'da Mûsevî-Hıristiyanlar-Hibridite, Dînî Kimlik ve Gelenek", Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Hıristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002.

ŞENGÜL, İdris, Kur'an Kıssaları Üzerine, Işık Yayınları, İzmir 1994.

TAYLOR, Robert, The Devil's Pulpit, Published by Calvin Blanchard, New York 1857.

THIOLLIER, Marguerite-Marie, Dictionnaire des Religions, Librairie Larousse, Paris 1966.

TITCOMB, Sarah Elizabeth, Aryan Sun-Myths The Origin of Religions, Nims and Knight, New York 1889.

TOYNBEE, Arnold J., Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri, çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yayınları, 2. baskı, Konya 2005.

TROLL, Christian W., Müslümanlar Soruyor Hristiyanlar Cevaplıyor, çev. Robert Kaya, Ohan Matbaacılık, İstanbul tsz.

TÜMER, Günay, "Din" , TDVİA, Divantaş Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1994, IX.

……., Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz.Meryem, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

TÜMER, Günay-**KÜÇÜK**, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, 3.baskı, Ankara 1997.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974, XXIV.

TÜRKKAHRAMAN, Mimar, Türkiyede Siyasal Sosyalleşme ve Sembolizm, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.

ULANSEY, David, Mitras Gizlerinin Kökeni, çev. Hüsnü Ovacık, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1998.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türk Tefekkürü Tarihi-I, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1933.

VERNANT, Jean Pierre, Eski Yunan'da Söylen ve Toplum, çev. M.Emin Özcan, İmge Yayınevi, Ankara 1996.

VLOTEN, Gerlof Van, Emevi Devrinde Arab Hâkimiyeti, Şîâ ve Mesîh Akîdeleri Üzerine Araştırmalar, çev. Mehmed S. Hatiboğlu, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, 73.

WEBER, Alfred, Felsefe Tarihi, çev. H.Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, 5.basım, İstanbul 1993.

WEIGALL, Arthur, Hıristiyanlığımızdaki Putperestlik, ed. Mustafa Demir, Ozan Yayıncılık, İst. 2002.

WERNLE, Paul, The Beginnings of Christianity, Vol. II, Williams & Norgage, Oxford 1904, 59. (http://www.ccel.org/ccel/wernle_paul/beginnings02.html)

WORLD RELIGIONS, ed. Neil Schlager and Jayne Weisblatt, Thomson Gale, 2007.

YAŞAYAN DÜNYA DİNLERİ, ed.Şinasi Gündüz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. baskı, Ankara 2007.

YAVUZ, Şevket, "Modern Öncesi Âlemden Post/Modern Bir Köye Evrilişte Kutsal'ın Arkeolojisine Yeniden Bakış", Milel ve Nihal, 4 (1), 77–126.

YİTİK, Ali İhsan, Hz. Meryem ve Efes Dinler Tarihi Yazıları, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2001.

YOUNG, Frances, Ayres, Lewis and Louth, Andrew, The Cambridge History of Early Christian Literature, Cambridge Universitiy Press, third printing, Cambridge 2010.